

1

1981

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XI. évfolyam, 1. szám, 1981. január—február

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatahoz
Előszó. 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsí Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Gabrić-Molnár Irén
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórád György magiszter
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter

Dr. Mirnics József

Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár
Terényi Zsófia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje 1980. december 1.
Megjelent 1981. február 1.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

<i>Rajcsán István</i>	A Szocialista Szövetség, az öngazgatási érdekek pluralizmusa, valamint a tömegtájékoztatási eszközök szerepe és fejlődése Kardelj gondolatainak tükrében 7
<i>Jovan Đorđević</i>	Alkotmányosság és törvényesség 19
<i>Neca Jovanov</i>	A szocialista államnak az időszerű jugoszláv társadalomban jelentkező problémái — a szerző nyílt párbeszéde 32
<i>Hajnal Katalin</i>	A jövedelemi viszonyok fejlődésének áttekintése a társult munkában, különös tekintettel a vajdasági társultmunka-szervezetekre 59
<i>Jelena Bandin</i>	A közös szolgálatok dolgozói közössége megalakításának társadalmi-gazdasági és elméleti alapja 66
<i>Kovács Teréz</i>	A fiatalok szabad ideje Vajdaságban 79
<i>Laki László</i>	Kisiparosok ipari környezetbe való beilleszkedésének nehézségei 92
<i>Szöllősy Vágó László</i>	A modell mint pedagógiai kategória 108
	Műhely
<i>Nagy László</i>	A felnőttképzés problémái Szabadkán 121
	Jelen és múlt
<i>Danilo Kecić</i>	A JKP VI. tartományi értekezletének történelmi jelentősége 131
<i>Hegedűs Antal</i>	A bácskai jobbágyok a török hódoltság végén (1660—1680) 147
<i>Branko Prnjat</i>	A kulturális élet monopolizmusa 170
	Szimpozion
<i>Rehák László</i>	A szocialista Jugoszlávia erőfeszítései a nemzeti kisebbségek helyzetének nemzetközi szintű rendezése érdekében 191
<i>Mészáros Sándor</i>	A JKP tartományi szervezete VI. értekezletének 40 éves évfordulója 193
	Könyv- és folyóiratsszemle
<i>Rehák László</i>	Santiago Carillo az eurokommunista stratégiáról 199
<i>Gabriel Molnár Irén</i>	A Szocialista Szövetség időszerű feladatai 209
<i>Szöllősy Vágó László</i>	A gyermekpszichológiától az antipszichiátriáig (Biblioteka Psiha, Naprijed, Zágráb, 1980.) 212
<i>Stangl Eleonóra</i>	Az Opredjeljenja folyóirat 1980. évi októberi száma 223
<i>Stangl Eleonóra</i>	A Naše teme című folyóirat 1980. évi 7—8. száma 226
<i>Tót Bagi Edit</i>	A Marketing folyóirat 1980/3 száma 226
<i>Szilágyi Károly</i>	A Forum Marxista Könyvesboltjának tájékoztatója — 1981. január—február 232
* * *	A LÉTÜNK X. évfolyamának (1980. évi) témakör szerinti tartalomjegyzéke 239

A SZOCIALISTA SZÖVETSÉG, AZ ÖNIGAZGATÁSI ÉRDEKEK PLURALIZMUSA VALAMINT A TÖMEGTÁJÉKOZTATÁSI ESZKÖZÖK SZEREPE ÉS FEJLŐDÉSE KARDELJ GONDOLATAINAK TÜKRÉBEN

Kardelj a Szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányelvei című tanulmányában stratégiai fontosságú feladatnak tartja rendszerünk felkészítését arra, hogy lehetővé tegye a társadalom szocialista jellegét elismerő valamennyi társadalmi erő kifejezésre jutását, valamint a dolgozók öngazgatási helyzetének biztosítását.

A demokratikus szocialista öngazgatás fejlődésében Kardelj előírta a demokratikus eszmei és politikai szerveződés differenciált formáinak szükségességét, amelyek politikai monopólium nélkül fejlődnek majd. Úgy vélem, nemcsak egészen új formákról van szó, hanem azokról a már meglévő formákról is, amelyek alkalmasak a szocialista öngazgatás demokratikus alkatának kifejezésére. A Szocialista Szövetség éppen ebben az irányban változik, változásában pedig igen nagy szerepe van a tömegtájékoztatásnak.

Témánk kapcsán ebből a szemszögből kellene megvilágítani és értékelni, hogy meddig jutottunk a Szocialista Szövetség, a sajtó, rádió és televízió fejlesztésében.

1.

A jugoszláv gyakorlatban a szocialista forradalom tömegességénél fogva, és mert a szociális változások, a nemzeti egyenrangúság és az ország függetlenségének kérdését tekintve a széles néprétegek érdekeire támaszkodott, kezdettől fogva, vagyis a tőkés viszonyok megszüntetésével párhuzamosan teret nyitott a dolgozó tömegeknek közvetlen érdekeik kifejezésére. Először a munkásöngazgatás, később pedig az öngazgatás a társadalmi élet minden területén fokozatosan ugyancsak teret nyitott a dolgozók és polgárok érdekeinek érvényesítésére.

Előrebocsátanám, hogy mi már nem az öngazgatási érdekek sokféleségén alapuló szocialista öngazgatási demokrácia kezdeti stádiumában vagyunk. A társadalmi életnek azokra a vizeire evezünk, ahol az ön-

igazgatási érdek mindinkább, mind erőteljesebben szembeszegül a különböző eredetű és a különböző szociális gyökerekből táplálkozó monopolisztikus törekvésekkel. Különösen nagy az előrehaladás a dolgozók közvetlen érdekeinek kinyilvánításában: a személyi jövedelem elosztásában; az egymás közötti jogok és kötelezettségek meghatározásában, a társult munka szervezeteiben; az eszköz- és a munkatársítás területén; az alapvető életfeltételek megteremtésében, a helyi közösségek és szélesebb társadalmi közösségekben; a lakáspolitikában; az oktatásban és művelődésben stb.

Manapság olyan nézetek is elhangzanak, hogy az öngazgatási érdekek sokféleségének erőteljes kifejezésre juttatása és konfrontálódása, valamint ezeknek lassú ütemű egybehangolása számos gazdasági nehézséget, egészségtelen egymás közötti viszonyokat és egy bizonyos társadalmi labilitást okozott.

Semmi szükség arra, hogy eszményítsük a jelenlegi helyzetet és a szocialista öngazgatás demokráciájának jelenlegi fokát. A társadalmi élet egyfelől a polgári értékrend, másfelől az etatista tudat maradványaival van megterhelve, ami politikai gyakorlatunkban gátlóan hat az öngazgatási érdekek egyeztetésekor.

Az öngazgatási érdekek pluralizmusa, dialektikus egysége és ellentéte valójában társadalmi fejlődésünk mozgatóereje, nem pedig fékezője. Ezért úgy vélem, hogy a társult dolgozók — és általában polgárok — autentikus érdeke még mindig nem jut kellőképpen kifejezésre, mert elfojtják vagy manipulálnak vele a különféle egyéni és csoporttulajdoni, a bürokratikus érdekek hordozói, akik arra törekszenek, hogy megkaparintsák a monopóliumot a dolgozók érdekeinek képviselőitől.

Amikor az öngazgatási érdekek egyeztetésének számlájára elhangzott bírálatok és fenntartás okait keressük, szinte minden esetben az egység fogalmának bürokratikus és dogmatikus értelmezésével találkozunk. Egyesek szemmel láthatóan nem tudnak belenyugodni, hogy az öngazgatási érdekek sokfélesége objektíve létezik. Ezért ki kell mondani azt is, hogy az érdekek sokféleségének el nem ismerése csak látszólagos egységet és társadalmi nyugalmat terem, valójában pedig a meglévő viszonyokat tartósítja. A szocializmus építésének történelmi gyakorlata azt bizonyítja, hogy az egyöntetűséget csak ideiglenesen és erős nyomással lehet fenntartani. Erre azonban mi sohasem törekedtünk.

Arra a kérdésre, hogy milyen mértékben jut kifejezésre ez a sokféleség és sokrétűség a küldöttrendszerben és a tömegtájékoztatási eszközökben, rövid a válasz: nem eléggé. Tudjuk például, hogy a munkáosztályon belül is vannak össze nem hangolt érdekek a szakképesítés fokozatától, a munka szerinti elosztástól és az ipari ágazatoktól függően. Ugyanígy ellentét mutatkozik még a dolgozó tömegek egyes rétegei között, és ezzel csak ritkán foglalkozunk tájékoztatásunkban. Emellett különbségek mutatkoznak a gazdasági fejlődés ütemében, valamint a művelődés, az oktatás, a tudomány és ideológia fejlődésének meghatározásában. Ezek a különbségek a legtöbb esetben nem lépik túl

a szocialista társadalomépítés és a szocialista öngazgatás kereteit, de egyre inkább kifejezésre jutnak az öngazgatási gyakorlatban. Sajnos, a sajtó, a rádió és a televízió nem foglalkoznak velük még tüzetesen.

Nyilvánvaló, hogy az érdekek kinyilvánításában és egyeztetésében megrázkódtatásokra is sor kerül, sőt olykor egyéni drámáknak is tanúi lehetünk, s közben az egész folyamatra nyomást gyakorol a kispolgári individualizmus, a csoporttulajdoni egoizmus, manipulálnak a dolgozókkal és a dolgozók érdekeivel, egyesek a saját érdekeiket általános és közös érdekként igyekeznek feltüntetni stb. Mindebben egyének vesznek részt, de nemcsak azok, hanem termelési egységek, társultmunka-szervezetek, munkaszervezetek egy-egy ipari ágazaton belül lokális társadalmi közösségek, de még köztársaságok és tartományok is.

Társadalmunkban nagyszámú — az érdekazonosságon alapuló — közösség van, ezek mindegyike igyekszik a saját érdekeit érvényesíteni, a leggyakrabban a más közösségekkel történő megbeszélés alapján, de néha más közösségek érdekeivel ellentétben is. Ez azonban nem ok arra, hogy az effajta öngazgatási gyakorlatot fenntartással fogadjuk, vagy megszüntessük. Arról van csupán szó, hogy egyelőre még vajúdik egy újfajta szocialista öngazgatási demokrácia megteremtése, amelyet bonyolult körülmények közepette, viszonylag gyenge anyagi alapon, az emberi tudat és viszonyok múltbeli hagyományainak terhe alatt igyekszünk elérni.

Hogyan afirmálni ezt az új öngazgatási demokráciát és annak folyamatait, hogyan bírálni fogyatékosságait, egy helyben topogását, amelyet még sokáig nem tudunk kiküszöbölni? Ez képezi tömegtájékoztatásunk egyik legfőbb kérdését.

Különösen fontos ez ma, amikor kifejezettebben jelentkezik az öngazgatási demokrácia bírálata a technokrata, a dogmatikus és anarcholiberalista erők részéről. Mi nem konfliktusmentes társadalmat építünk, amelynek felszíne alatt politikai elégedetlenség parázslík. Konfliktusmentes társadalom csak a bürokraták fejében létezik, a valóságban nem. De nem akarunk olyan társadalmat sem, amelyben elfojtják az ember autentikus érdekeit vagy a közvetítők, csoportocskák és pártok háttérbe szorítják. Esetünkben ez a régi pozíciókra való visszatérést jelentené.

Közösségünkben elfogadható az, hogy a Szocialista Szövetségen belül politikai pluralizmus létezik, de az már nem, hogy ellenséges politikai platformok is egzisztálnak. Nem folytattunk tehát eléggé nyílt politikai vitát a szocializmus- és öngazgatásellenes nézetekről, amelyeknek hordozói arra törekszenek, hogy magukat a szocialista öngazgatás híveinek tüntessék fel. Ezen a téren bátortalanok és szervezetlenek vagyunk, s emiatt ki is vagyunk téve a dolgozók bírálatának, akik hiszik és vallják, hogy a társadalmunk alapértékei elleni támadásokra meg kell adni az igazi és helytálló politikai választ. Vonakodással és vonakodókkal mindenütt találkozhatunk — az újságírók körében is —, ami nyilvánvalóan abból a félelemből ered, hogy esetleg túlzott je-

lentséget tulajdonítanak az ellenséges tevékenységnek. Bizonyára kevesebb lenne a kétvázás, ha a szocialista Szövetség idejekorán és a kérdés jelentőségének megfelelően vitatná meg ezeket a politikai konfliktusokat és elhatárolná őket az ellenséges törekvésektől.

Habár a Szocialista Szövetségben a politikai pluralizmus objektíve létező formái jutnak kifejezésre, mégis elfogadhatatlan, hogy olyan politikai pluralizmusunk legyen, amely azt követeli az embertől, hogy a Szocialista Szövetségen belüli csoportok mellett vagy ellen foglaljon állást, mert ez nem jelentene mást, mint hogy megvonjuk az embertől közvetlen érdeknilvánítási jogát.

Ismeretes, hogy bizonyos képviselői csoportok vagy pártok döntenek az ember, az egyén nevében, elidegenítve tőle a döntési hatalmat. Annál inkább utalnék erre, mivel társadalmunkban manapság léteznek olyan törekvések, amelyek a demokratikus szabadságjogok leple alatt az ellenzéki tevékenység legalizálását jelentő politikai szervezkedés megteremtésén fáradoznak. Kardelj még annak idején rámutatott: nem véletlen, hogy valamennyi társadalmi, politikai és osztályellentét valójában egyetlen konfliktusban sűrűsödik össze, amelynek lényege a szocializmus és öngazgatásellenes erők törekvése, hogy társadalmunkra rákényszerítsék az idegen politikai pluralizmust vagy az egypártrendszert. Ezt a politikai szabadságért folytatott harc örve alatt teszik. Ebben a kérdésben Kardelj egyértelműen azt állította, hogy valójában szabadságról van szó, de nem a nagy többség, nem a nép szabadságáról, hanem annak a kisebbségnek a szabadságáról társadalmunkban, amely ily módon éppen a dolgozók szabadságát akarja megszüntetni és kieszközölni a kisebbség politikai monopóliumának hatalmát.

Hiszem, hogy ehhez fölösleges kommentárt fűzni.

2.

A Szocialista Szövetség megalakulása óta a polgárok többségének időszerű törekvéseit fejezi ki. A szervezet alkalmas és képes arra, hogy a jugoszláv társadalmi közösség időszerű hazafias, nemzetiségi és szociális feladatainak megoldása érdekében mozgósítsa a polgárokat. A népfront nem a különféle politikai pártok koalíciójaként jött létre, és sohasem volt túlnyomóan politikai párt jellegű, szerepe azonban a szocialista forradalom folyamatában mindvégig aktív volt, ideértve a forradalmi etatizmus korszakát is. A fentiekből eredően a népnek ez a széles körű szocialista szervezete társadalmi szerepét nem a klasszikus pártpolitikai eszközökkel valósította meg, akár munkamódszerét, akár belső viszonyait tekintjük alapul.

A szervezet politikai jellegében a tényyszerűség, a differenciáltság, az érdekek különbözősége és az ezek alapján meg-megnyilvánuló nyílt demokratikus légkör jutott a leginkább kifejezésre.

A néprétegek széles körű politikai akciói és a közös feladatok meg-

valósítása mellett a Szocialista Szövetségben olyan viszonyok és olyan munkaformák fejlődtek ki, amelyek tagadják a szervezet általános és pártjellegét. Olyan jellegű politikai munkáról van szó, amely a tömegességet, a polgárok széles körű érdekeltségét, a közvetlenséget és tényyszerűséget biztosította. Ma ugyanezt a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének szakosztályai teszik. Egyes vélemények szerint a szakosztályok favorizálása a szervezeti megoldások mindenhatóságának hitéből ered. Távolról sem ez a helyzet. Bizonyos korábbi gyakorlatok alapján ugyanis fokozatosan érlelődött annak felismerése, hogy a szakosztályok a tevékenység legmegfelelőbb formái, mert általuk a dolgozók, a polgárok kezdeményezéseiket a legkönnyebben juttatják kifejezésre. A szakosztály összetételénél, munkamódszerénél és szervezésénél fogva alkalmatlan a transzmissziós szerepre, vagyis arra, hogy egyes személyek, esetleg csoportok eszközül használják fel érdekeik érvényesítésére. A szakosztály inkább védőgát az említett veszélyek ellen.

Gyakran felvetődik a kérdés: Mely forrásból táplálkoznak azok a törekvések, amelyek a Szocialista Szövetséget és a tömegtájékoztatási eszközöket transzmissziós eszközül használják saját céljaik eléréséhez, hiszen ezeket a jelenségeket, mint károsokat már régen megbélyegeztük. A gazdasági és politikai monopóliumok mindig arra törekszenek, hogy a lehető legjobban befolyásolják azokat a politikai intézményeket, amelyekkel tömeges hatást gyakorolhatnak. Mindegy, hogy ezt bürokrata, technokrata, vagy csoporttulajdoni pozíciókról teszik. Az eredmény alapján véve ugyanaz.

A dolgozók, polgárok, az egyének és alkotó személyiségek aktív szerepe előfeltételét képezi a Szocialista Szövetség tömegességének és reális társadalmi erejének. Ha a szervezet tagja csak a jelenlevők számát növeli, ha a szervezetben csak a válogatott vagy ösztönösen szerveződött kisebbség tevékenykedik, ha tehát a politikai szerep, függetlenül a formális tagság számától, az egyéntől elidegenített, akkor a politikai szerveződés területén az ember nem alkotó szubjektum. A dolgozó ember kezdeményezésére és érdekeire támaszkodva közvetlen tevékenységével a Szocialista Szövetség, amennyiben az érdekeket megvizsgálja, összehangolja és átutalja a kérdésben illetékes szervekhez, maga is politikai hatótényezővé, a munkásember hatalmi erejévé válik. Ezért nem elég csupán, hogy a Szocialista Szövetség a dolgozó felé forduljon, sőt az sem elegendő, hogy a dolgozók érdekei és szükségletei felé forduljon, a Szocialista Szövetség egyszerűen a dolgozó emberé kell hogy legyen. A Szocialista Szövetség vagy kifejezésre juttatja a dolgozók érdekeit közvetlenül, tehát közvetítők nélkül, vagy valami egészen mást fejez ki, de akkor már elveszíti a „politikailag szervezett nép” jellegét.

A küldöttrendszer és küldöttrendszerbeli viszonyok megkövetelték és ma is szükségessé teszik a változásokat a Szocialista Szövetség szervezeti felépítésében és munkamódszerében. Ismeretes, hogy a küldöttségek és küldöttek azokból a társadalmi feltételekből indulnak ki, amelyekben maguk is élnek és dolgoznak, és azokat az érdekeket képviselik,

amelyek tulajdon szociális környezetükből erednek. Egyedül csak ez, és csak így lehetséges, mert olyan társadalmi-gazdasági és politikai rendszer mellett döntöttünk, amely az öngazgatási érdekeket politizálás és politikai konfrontáció nélkül, közvetlenül juttatja kifejezésre. Az öngazgatású társadalom fejlődésének érdekei azonban nem azonosak az egyéni, csoport- vagy részérdekek összegezésével, amelyek a küldöttek és küldöttségek javaslatai által jutnak kifejezésre, hanem az össz-társadalmi érdek mindezeknek szintézisét képezi. (Mellékesen nem is beszélhetünk az érdekek összegezéséről, azaz összeadásáról, mert közülük némelyek egymással ellentétesek, kizárólagosak vagy függő viszonyban vannak.) Az öngazgatási érdekek szintézise el sem képzelhető széles körű öngazgatási demokrácia nélkül, a szubjektív szocialista tényező — a Szocialista Szövetség — erős szerepe nélkül. A Szocialista Szövetségnek a küldöttrendszer szerves részeként kell tevékenykednie a rendszer politikai alapjaként, nem pedig a küldöttrendszerre külső erőként ható szervezetként. Ilyen tekintetben nem lehetünk elégedettek az elért eredményekkel. A régi szokások, hogy „kívülről” osztogassák a javaslatot, tanácsot, bírálatot, a mai napig is megmaradtak: a rendszeren belül a küldöttek gyakran csak formálisan vesznek részt az érdekek elbírálásában, a döntés a külső erőviszonyok alakulásának eredménye. A Szocialista Szövetségnek tehát mindenképpen hozzá kell járulnia az érdekek demokratikus és eredményes rendezéséhez, megoldásához, mert csak így védhetjük meg magunkat a végrehajtó, igazgatási és ügyviteli szervek önkényeskedésétől.

A tájékoztatási eszközök is egyre inkább beépülnek a küldöttrendszerbe, annak viszonyaiba, szerves részévé „politikai erővé” válnak, s ahelyett, hogy kívülről bírálnák felül a dolgokat, maguk is kezdeményeznek, s a küldöttekkel és küldöttségekkel együtt mozgósítják az öngazgatási politikai rendszert. Az említett viszonyok fenntartásáért és továbbfejlesztéséért azonban szüntelenül tevékenykedni kell.

A Szocialista Szövetség nem támogathatja csupán elvileg a küldöttrendszert, mert ezzel nem sokra jutunk. Eddigi gyakorlatunk azt bizonyítja, hogy a küldöttek és küldöttségek leghatékonyabb és legeredményesebb támasza a Szocialista Szövetség szakosztályai lehetnek, akár a kezdeményezést, javaslatokat és határozatokat vesszük alapul, akár a társadalmi ellenőrzést, amelyet a Szocialista Szövetségnek az alkotmány alapján végeznie kell. Mozdósítani az érdekelték nagyszámú táborát, lehetővé tenni a különböző álláspontokról történő hozzáállást, affirmálni az öngazgatási érdekek sokféleségét, a széles körű demokratikus vitát, dialógusokat, egymással szembeállítani az érveket — mind ezt legjobban a Szocialista Szövetség szakosztálya teheti meg. Az, hogy még ma is az egy javaslat elve érvényesül a leggyakrabban, amikor egy-egy konkrét megoldásról van szó, az egyeduralmi törekvés jelenlétét igazolja. A Szocialista Szövetség az öngazgatási érdekek pluralizmusának viszonyai közepette tevékenykedik. Javaslataiban tehát szükségszerűen kifejezésre kell juttatni ezt a pluralizmust. Ezzel csök-

kenti a Szocialista Szövetségen kívüli politikai pluralizmus szükségességét.

A sajtó, a rádió és a televízió egyre jelentősebb és felelősebb alkotóelemévé válik a szocialista erőik frontjának. A szakosztályaiban történetek elemzésével és tanulmányozásával — a helyi közösségektől a föderációig — a sajtó erőteljesen hozzájárul a szocialista öngazgatás demokratizálásának fejlesztéséhez. Ezeket a módszereket alkalmazni kell a Szocialista Szövetség munkájában is.

3.

Kardelj nagy követelményeket támasztott az öngazgatású szocialista társadalom tömegtájékoztatása iránt. Brioni beszédében például azt követelte, hogy a sajtó mélyrehatóan és gyorsabban regisztrálja mindazt, ami a különböző területeken az öngazgatási érdekek létrejöttével, ellentmondásosságával, konfrontálódásával és megoldásával kapcsolatos. A sajtó egyelőre ezt csak klasszikus politikai hozzáállással teszi vagy teheti beszámolva a politikai szervezetek munkájáról az öngazgatási gyakorlatról, mint a politikai érdekek területéről. Márpedig mindaddig, amíg az említett módszer uralkodó jellegű a tájékoztatási eszközök munkájában, objektív alapja van annak is, hogy az újságírókat és írásait „rendszerhűekre” és „szabadelvűekre” osszuk. Ez a felosztás egyébként a polgári újságírás maradványa. A polgári társadalmakban ez a felosztás akármennyire is szabaddá teszi a sajtót, amely így a burzsoá demokrácia eszközévé válik, a mi társadalmunkban az ilyen felosztás gátlóan hat. Olykor a legjobb szándékkal a burzsoá sajtó nagy vívmányaira hivatkozunk, újságíróik bátorságára és kitartására. Bizonyos, hogy sok minden az olyanféle újságírásban a burzsoá parlamentarizmus eredménye. Hozzá kell azonban azt is fűzni, hogy a burzsoá sajtó legfényesebb pillanatait akkor érte el, amikor ideig-óráig mentesült a parlamentáris pártszabályok dogmatikus bilincseitől.

A politikai pluralizmus társadalma széles körű, de mégis korlátozott keretet ad a tömegtájékoztatásnak. A korlátozások lényegében osztályjellegűek és csak a felszínen tűnnek politikai színezetűnek. A polgári sajtó látszólag nagy figyelmet szentel az embernek, a „politikai polgárnak”, de főleg csak a politikai szervezkedés területén. Ezen a területen ugyanis a polgár szerepe, legalábbis formálisan, rendkívüli jelentősnek tűnik. A munka és elosztás területén, ott ahol az ember, a dolgozó tömegek érdeke a legkifejezettebb, a tulajdonost kivéve senki másnak sincs jelentősebb szerepe. Nem csoda tehát, ha a polgári sajtó, a rádió és televízió nem foglalkozik a dolgozó rétegek érdekeivel, kivéve amikor a választási kampányban erre szükség mutatkozik.

Az előbbieket lényeges korlátot szabnak a polgári sajtónak, amire sokszor nem is gondolunk. Ilyen értelemben a szocialista öngazgatásban

az újságírás a sajtó történetében új minőséget jelent, mert lényegesen bővíti az ember érdekeinek területét, úgyszintén a tájékoztatás területét is.

Az információk mennyiségének és minőségének ugrásszerű növekedése a szűkebb érdekeltségű közösségekben (a társult munkában, az iskolákban, egyetemeken, helyi közösségekben és érdekközösségekben, a küldöttségekben és küldött-testületekben, a társadalmi szervezetekben és a polgárok egyesületeiben) a közvetlen érdekek kifejezésre juttatásának megnövekedett szükségességéről tanúskodik, valamint ezeknek afirmálásáról az újabban létrejött tájékoztatási eszközök révén minden közösségben, különösen a társadalmi szervezkedés alapformáiban. Az ember ezekben az információkban ismeri fel legkönnyebben saját érdekeit, áttekintheti az egyéni és közös érdekeket, láthatja ezeknek tény-szerűségét a kollektíva életében és tevékenységének minden területén, a termeléstől a szabad idő eltöltéséig.

Természetesen az említett tájékoztatási eszközöket sem idealizálhatjuk, ezek is gyakran a technokrata és más monopol erők hálójába kerülnek, az ember felé mint parciális személyiség felé fordulnak, s érdekeinek és tevékenységének csak egy részéről beszélnek.

A tájékoztatási eszközök számának, terjedelmének és példányszámának növekedése rendszerint a részletes és konkrét tájékoztatás iránti ösztönszerű nyomás következménye. Nyilvánvaló, hogy a tömegtájékoztatás ma már nem csupán a társadalmi erők tevékenységének hírterjesztője, hanem mint Kardelj is mondta, közvélemény-formáló erős, politikai tényező.

Vitáinkban a politikai napilapok, a rádió és tv-állomások — kérdés, hogy joggal-e vagy sem — mindenképpen elsőbbséget élveznek, mert fizionómiájuknak, eredményeiknek és mulasztásaiknak szenteljük a legtöbb teret. A részletesebb bíráló elemzés gyakran azt mutatja, hogy több okból is, de elsősorban mert egyetemlegességre törekszenek, igyekezve elfogadtatni magukat a legszélesebb közösséggel, ezek a tájékoztatási eszközök nem juttatják kellőképpen kifejezésre a polgárok közvetlen érdekeit. A polgárok és érdekeik leggyakrabban csak a szerkesztőségekhez intézett levelekben, panaszokban, a sajtó és rádió külön rovataiban vagy adásaiban jutnak kifejezésre. Létezik még egy olyan hagyomány is — amelytől véleményem szerint ezidáig nem szabadultunk meg —, hogy a nagy napilapok, központi rádió és tv-adók a „politikai polgárt” tartják szem előtt, aki a politikai élet objektuma, közvetve képpen a tájékoztatási eszközök számára csupán mint „fogyasztó” szerepel. Ezt a tradíciót úgy haladhatjuk túl, ha az információk tartalmazzák a dolgozó ember érdekei keletkezésének, kifejezésre jutásának, egyeztetésének és kielégítésének egészét, mégpedig mindig ott, ahol az érdekek létrejönnek. Ebből a szemszögből vizsgálva, úgy tűnik, túl sok információt kapunk a különböző fórumokból és azok munkájáról, viszont nagyon keveset a közvetlen öngazgatási gyakorlatból.

Kardelj kifejezésével élve mondhatnánk, hogy a tájékoztatási eszkö-

zók is sajátos érdekbeli közösségek, a szerkesztőségek kereteinél szélesebb körűek, mivel tevékenységük hatásköre és következménye az egész társadalmi közösségben kifejezésre jut. De ahhoz, hogy a tájékoztatási eszközök megvalósíthassák az öngazgatási érdekek közléséből, formálásából és kutatásából, valamint az érdekek konfrontálásának bíráló elemzéséből adódó feladataikat, a tömegtájékoztatásnak széles körű, szabad teret kell kapnia. Ugyanis cseppet sem könnyű egyenlően bemutatni minden érdeket, elvégezni ezeknek megformálását vagy értékelését. Végére is nem minden érdek öngazgatási társadalmunkban, habár minden érdekeltsgű kör önmagát öngazgatásinak igyekszik feltüntetni. Képességre és tudásra van szükség ahhoz, hogy az érdekeket a munkásosztály történelmi irányvonalának tükrében vizsgáljuk felül, annak az irányvonalnak tükrében amely a társadalmat mentesíti a kizsákmányolástól és dominanciától. Ilyen vonatkozásban különösen a pragmatizmust kell bírálni, mert a pragmatizmus elveit is feladja, ha úgy ítéli meg, hogy ez hasznos számára.

Az érdekek egyeztetése kompromisszumokat követel, de ezek nem lehetnek elvszerűtlenek az öngazgatási fejlődés rovására. Az öngazgatás említett folyamatairól való tájékoztatással és ugyanezekbe a folyamatokba való beépüléssel tájékoztatásunk megnyitotta az újságírás új fejezetét, amivel egyben növelte a tájékoztatás iránti felelősségünket is. A szervezett szocialista erőknél, különösen a Szocialista Szövetségnek folytonosan támogatnia kell az ilyenfajta tájékoztatást. Szerintem az eddigi támogatás nem elegendő, nem történik mindig idejében, és gyakran beavatkozó jellegű.

Egy dologban azonban a Szocialista Szövetségnek rendkívül határozottnak kell lennie: hozzáférhetővé tenni a sajtó számára a hírforrásokat. Ma még számos szervezet és intézmény gátolja az információk kiáramlását tulajdon környezetéből — az információs szolgáltatás kizárólagos jogát az ügyviteli szervekre és igazgatókra ruházták át. Az ilyenfajta bezárkózás a technokrata és bürokrata monopólium következménye, a csoporttulajdoni érdekek képviselői úgy kívánják megvédeni tulajdon érdekeiket, hogy azokat közös érdekeknek tüntetik fel. Az effajta monopóliumok elleni harcban a társadalmi támogatás mellett nagy bátorságra, határozottságra, tudásra, felkészültségre van szükség a társadalmi-politikai dolgozó szerepében tevékenykedő újságírónak, akinek senki sem szavatolja sem az igazát, sem a védelmét, csak azt a jogot kapja meg, hogy kitartó forradalmi tevékenységet folytasson.

4.

Mindennapi gyakorlatunkban találkozunk olyanokkal, akik fenntartással fogadják egyes kérdéseknek a Szocialista Szövetségben történő megvitatását. Mások félnek vagy idegenkednek attól, hogy az úgyneve-

zett kényes kérdések a sajtó hasábjaira kerüljenek. A „kényes kérdések” közé tartoznak a köztársaságok és tartományok érdekei, valamint ezeknek összehangolása. Úgy vélem, hogy a bonyolult és fogas kérdések azért tűnnek megoldhatatlannak, mert zárt körökben tartják és zárt körök vitatják meg őket. És fordítva: a zárt jellegű viták a nyilvánosság betekintése nélkül lehetőséget adnak az elvszerűtlen eljárásokra is. Egész társadalmi közösségünk előtt ismeretes, hogy vannak kisebb és nagyobb eltérések a köztársaságok és tartományok érdekei között, hogy ilyen eltérések a jövőben is lesznek, meg kell tehát szoknunk, hogy ezeket az eltéréseket nyilvános és nyílt viták révén egyeztessük.

Tájékoztatásunkban fel kell ismerni a társult munka érdekeit a köztársaságokban és tartományokban, többet kell foglalkozni a társult munkából eredő érdekekkel, amelyek a nagy társadalmi közösség kerekein belüli kapcsolatra törekszenek, erősítve ezzel a szilárd gazdasági-társadalmi alapokon nyugvó egységet. Az említett feladat elől nem térhetünk ki. A bíráló felmérések azt mutatják, hogy köztársaságunk vagy tartományunk érdekeit elodázhatatlan, mindennél fontosabb érdekként tüntetjük fel, amelyet maradéktalanul érvényesíteni kell, s ugyanakkor más köztársaságok érdekeit mellékesnek tekintjük. Az ilyen, alapjában véve irreális helyzetfestés miatt a tényleges érdekek és a valós helyzet társadalmunkban eltorzul. A legkevesebb, amit a fentiek kiválthatnak, hogy a nyilvánosság tanácstalan lesz és a kérdéseket meg nem értéssel fogadja. Mindenesetre határozottan szembe kell szállni az olyan törekvésekkel, amelyek a köztársaságok érdekei közötti különbségeket politikai színezetűnek tüntetik fel, az érvek konfrontálását nemzetiségi konfrontációként magyarázzák és a nézetkülönbségek alapján politikai felosztást végeznek. Amikor az érdekek és a különbségek politikai színezetet kapnak, akkor azok már nem a társult termelők érdekei, hanem absztrakt polgárok, szűkebb közösségek, köztársaságok, tartományok érdekei, s védelmezőik a képviseleti szervek, nem pedig a termelők. Ilyenkor már nem az öngazgatásra jogosult dolgozó, hanem mások beszélnek az ő nevében. Ezt semmiképpen sem lenne szabad megengedni.

Bizonyos mértékben tehát érthető a nyílt vitáktól való tartózkodás. A politizálás és politikai konfrontálódás ugyanis a bukás veszélyét rejt magában. Ezzel a kockázattal számolnunk kell, a vitákat tehát úgy kell előkészíteni, hogy a kockázat minimális legyen. Közös feladatunk a Szocialista Szövetségben és a tájékoztatási eszközökben, hogy demisztifikáljuk a köztársaságok és tartományok érdekei közötti különbségeket és egyeztetési folyamatukat.

Röviden összefoglalva tehát a következőkre szerettem volna felhívni a figyelmet: A Szocialista Szövetség és a tömegtájékoztatás fejlődése szorosan összefügg, sőt egymást feltételezi. A szocialista öngazgatási demokrácia formáló erejeként mindkettő ugyanabba az irányba halad és fejlődik. Mindkettőnek kivételes szerepe és nagy felelőssége van ebben a munkában, de egyiknek sincsenek előjogai és kiváltságai.

Sok-sok alkotói erőfeszítésre lesz még szükség, elsősorban az újságírók részéről, hogy kitartsanak ezen az úton, a minden tekintetben úttörő feladatok teljesítésében.

Rezime

Kardeljeva misao o razvoju Socijalističkog saveza, o pluralizmu samoupravnih interesa i o ulozi javnog informisanja

Da bi razvijali socijalističku samoupravnu demokratiju potrebno je obezbediti diferencirane oblike demokratskog, idejnog i političkog organizovanja, koji će se razvijati bez političkog monopola. Takođe zahteva to i izgradnja demokratije socijalističkog samoupravljanja, koji se temelji na pluralizmu samoupravnih interesa. Takvo organizovanje svesnih socijalističko-samoupravnih snaga u našem društvu najbolje može i treba da uradi Socijalistički savez radnog naroda. Socijalistički savez po svojoj suštini nije politička partija, već širok front radnika i građana, koji kroz rad ove organizacije na najneposredniji način treba da izraze svoje interese u svim sferama društvenog života.

Pluralizam samoupravnih interesa, njihovo dijalektičko jedinstvo i suprotnost su u osnovi snažna pokretačka snaga našeg društvenog razvoja, a ne njegova kočnica. Na žalost autentičan interes udruženih radnika i građana još uvek ne dolazi dovoljno do izražaja, jer je ugušivan od strane onih koji teže da prigrabe monopol predstavljanja interesa radnog čoveka.

Prevazilaženju takvog stanja treba najviše da doprinese Socijalistički savez, kroz rad svojih sekcija i sredstva javnog informisanja, koji se u poslednje vreme sve više ugrađuju u delegatski sistem postajući tako „politička snaga” koja umesto, da ocenjuje spolja pokreće i zajedno sa delegatima i delegacijama mobilise čitav samoupravni politički sistem. Takva pozicija sredstava javnog informisanja međutim još nije dovoljno izražena. Moramo se zalagati da štampa, radio i televizija postaju samostalni i odgovorni delovi fronta socijalističkih snaga, da budu aktivan činilac u podršci rada sekcija Socijalističkog saveza od mesne zajednice do federacije. Zbog svega gore navedenog novinari imaju izuzetnu ulogu i odgovornost u ostvarivanju zadataka samoupravnog javnog informisanja.

Kurzfassung

Kardeljs Gedanke über die Entwicklung des Sozialistischen Vereins, über den Pluralismus der Selbstverwaltungsinteressen und über die Rolle der öffentlichen Informierung

Um die sozialistische Selbstverwaltungsdemokratie zu entwickeln, muss man differenzierte Formen der demokratischen, ideellen und politischen Organisation zustande bringen, die sich ohne politischem Monopol entwickeln kön-

nen. Diese beanspruchen auch die Ausbau der sozialistischen Selbstverwaltung, die auf dem Pluralismus der Interessen der Selbstverwaltern ruht. Solche Organisation der sozialistisch-selbstverwaltenden Kräfte kann am besten der Sozialistische Verein des werktätigen Volkes hervorrufen. Der Sozialistische Verein ist im Wesen keine politische Partei, sondern ein breiter Front der Arbeiter und Bürger, die ihre Interessen durch das Wirken dieser Organisation unmittelbar und am besten in allen Sphären des Gesellschaftslebens, ausdrücken kann.

Der Pluralismus der Interessen der Selbstverwaltung; ihre dialektische Einheit und Gegensätzlichkeit ist die treibende Kraft unserer gesellschaftlichen Entwicklung und nicht ihre Bremse. Leider ist der authentische Wille der vereinigten Arbeiter und Bürger noch nicht genügend zum Ausdruck gekommen, da sie durch diejenigen — die das Monopol der Vorstellung der Interesse der arbeitenden Menschen enteignen wollen — gehemmt wird.

Dem Überwinden dieser Lage, kann der Sozialistische Verein am meisten, durch die Arbeit seiner Sektionen und des offenen Informationssystems, beitragen, die sich immer mehr und mehr in das System der Delegationen einbürgern, und dadurch zur „politischen Kraft“ entwickelt, die — statt von aussen zu werten, gemeinsam mit den Delegaten und der Delegationen — das ganze selbstverwaltende sozialistische System mobilisiert. Solche Position der öffentlichen Informationsmittel ist jedoch noch nicht genügend erzielt. Wir müssen uns bemühen dass das Zeitungs-, Radio- und Televisionswesen selbstständige und verantwortliche Teile des sozialistischen Verein werden; dass sie aktive Faktoren in der Arbeit der Sektionen von der Ortsgemeinschaft, bis zur Federation reichen. Wegen der obengenannten Aufgaben, haben die Zeitungsleute spezielle Rolle und Verantwortung in der Entwicklung der selbstverwaltenden öffentlichen Information.

ALKOTMÁNYOSSÁG ÉS TÖRVÉNYESSÉG

I.

1. Az alkotmányosság többrendeltetésű elv. Hat alapvető rendeltetése van:

a) Az alkotmányosság a társadalmi-politikai rendszer kifejezője, a népek önrendelkezési formája és az alkotmány igazsága (Marx). Ez ideológiai szerepe. A proletárdiktatúra mint a szocialista demokrácia osztálylényege nem áll szemben az alkotmányossággal, hanem feltételezi azt. Az alkotmányosság feltétel, hogy a proletárdiktatúra ne alakuljon át a proletariátus feletti diktatúrává.

b) Az alkotmányosság eszköz a politikai önkényuralom és a hatalom önkényeskedésének korlátozására, mivel megköveteli a hatalom intézményesítését. Ez az alkotmány korlátozó szerepe.

c) Az alkotmányosság az emberi szabadságjogok és jogok megerősítése és védelme. Ez demokratikus szerepe.

d) Az alkotmányosság a hatalom és az igazgatás különféle rendszerbeli viszonyainak szabályozója, különösen a szövetségi és az öngazgatási rendszerben. Ez az alkotmányosság védelmező és meghatározó szerepe.

e) Az alkotmányosság a jogrendszer és a jogszabályok, illetve az általános aktusok viszonyainak alapja. Ez jogi szerepe.

f) Az alkotmányosság az alkotmány — mint alap- és legfőbb törvény — helyének és szerepének kifejezője és megerősítője. Ez a jogrendet meghatározó és megerősítő szerepe.

2. Azokban a politikai rendszerekben, amelyekben nem ismerik el vagy nem valósul meg az alkotmányosság, a törvényesség végzi az alkotmányosság funkcióját, de csak részben és csak a b) ponttól az e) pontig megjelölt funkciókat.

Az alkotmányos politikai rendszerekben, mint amilyen Jugoszlávia öngazgatású politikai rendszere, a törvényességnek négy funkciója van. A törvényesség:

- a) a közfelhatalmazás mércéje és ezzel az egyes tényezők közfelhatalmazásának határait képezi;
- b) a hatalmi szervek eljárási módja és egyúttal a személyi hatalom és önkényeskedés elleni védelem;
- c) a polgárok jogai és érdekei érvényesítésének biztosítéka, mert a JSZSZK alkotmánya értelmében minden személyi és kollektív jogról csak törvényben megállapított eljárás keretében lehet tárgyalni;
- d) minden előírás jogi forrása és egyúttal jogi érvényük mércéje.

II.

1. Az alkotmányosság és a törvényesség egyben politikai és jogi funkció is. Az emberek feletti uralkodás helyett a jog uralmának elvét valósítják meg és ezáltal egy ország jogrendjének, szilárdságának és demokratikus berendezésének feltételeit képezik. Ebben az értelemben az alkotmányosság a törvényesség magasabb és legmagasabb elve, a törvényesség pedig az alkotmányosság kiegészítő, részletekbe ható funkciója.

2. Az alkotmányosság és a törvényesség forrása és terjedelme Jugoszláviában az ország politikai rendszerének természetéből és formájából ered, pontosabban a föderalizmus, az öngazgatás és a demokrácia elveiből. Ezzel magyarázható az is, hogy az alkotmányosság és a törvényesség elveit — az alkotmányosság történetében elsőként — a jugoszláv alkotmányok tették meg az alkotmányos berendezés alapelveivé.

3. Az alkotmányosság és a törvényesség viszonylagos elvek, mert biztosítják és megerősítik a politikai rendszer föderatív felépítését, öngazgatási alapját és demokratikus formáját. Az alkotmányosság és a törvényesség szabályozza a föderációbeli hatalmi helyzetet és viszonyokat. Kifejezik és megerősítik az öngazgatási, a társadalmi-gazdasági és a politikai viszonyokat, egyúttal kifejezésre juttatják és szavatolják a szervek és az intézmények belső demokratizmusát és funkcióját. Egyben az emberi és a polgári szabadságjogok és jogok jogi alapját és alapvető biztosítékát képezik.

Az alkotmányosság és a törvényesség önálló elvek is olyan értelemben, hogy a társadalmi-gazdasági és a politikai rendszer megvalósításában és gyakorlatában meghatározzák a magatartás terét és szabályait. Ezek nem alaki, hanem szerves elvek, amelyek létezése és tisztelete nélkül a politikai intézmények és viszonyok összességének nem lenne alkotmányos rendszer minősége.

4. Az alkotmányosság és az öngazgatás viszonya Jugoszlávia politikai és alkotmányos rendszerének eredeti és sajátos jellegzetessége.

Az alkotmányosság és az öngazgatás viszonyát illetően lényeges jelentősége van a társadalmi-politikai rendszer plurális szerkezetének. Ez a pluralizmus — az öngazgatási érdekek pluralizmusa mellett — elsősorban két politikai alrendszer fennállásában nyilvánul meg. Ezek a politikai hatalom alrendszere és az öngazgatás alrendszere. E két

alrendszer között nincs sem alárendeltségi, sem kettősségi viszony. A saját döntéshozatali és tevékenységi hatáskörükben autonómok, az öngazgatás egységes politikai és alkotmányos rendszerének alkotóelemei, a munkásosztály és a vele társult más termelő- és munkáscsoportok politikai fennhatósága alatt.

Azonban közöttük kölcsönös korlátozó, kiegészítő és összehangolt viszony van. Ez a viszony az általános és közös érdekek fennállásából ered, amelyek tudományunkban és gyakorlatunkban sem elméletileg, sem fogalmilag nincsenek kellően meghatározva, sem gyakorlatunkban kellőképpen méltányolva.

A politikai rendszer ilyen belső struktúrája az alapja és viszonykifejezője az államhatalom által alkotott jog (államjog) és az öngazgatási tevékenységű dolgozók által alkotott jog (öngazgatási jog) között.

Alkotmányosság és törvényesség nélkül ez a viszony nem felelne meg a politikai és alkotmányos rendszer struktúrájának és jellegének.

III.

1. A hagyományos politikai és jogi elmélet a demokratikus és civilizált társadalom kialakulásához elengedhetetlen feltételnek tartotta az úgynevezett alkotmányos kormányzatot (hatalmat). Az öngazgatási politikai és jogi elmélet túlhaladja ezt a szűk látókörű gondolkodást. Eszerint a szocializmus öngazgatási és demokratikus politikai rendszerének fennállásához feltétlenül szükséges az alkotmányosság és törvényesség elvének megvalósulása a közéletben és a gyakorlatban, megfelelő ellenőrző-védelmi mechanizmusok kíséretében. Elvben mindez elő van irányozva Jugoszlávia politikai rendszerében és gyakorlatában, és részben meg is valósul.

Azonban nem lehet azt mondani, hogy az alkotmány és a törvény beszívódtak „társadalmunk vérkeringésébe” és „polgáraink véérébe” (ahogyan ezt Shakespeare állította az angolokról). Egyes csoportok és egyének magatartásában, sőt még azokéban is, akik közmegebízást végeznek (akár hatalmi, akár öngazgatási téren), még mindig fellelhető bizonyos hajlam az önkényeskedésre, a hivatali visszaélésre és mások munkájának a kizsákmányolására; az egyéni érdekek, az önkény és általában a bürokratikus hajlamok érvényre juttatására az alkotmányosság és a törvényesség örve alatt.

2. Mindezeket figyelembe véve, egy olyan összetett és ellentmondásos társadalomban, amely gazdasági és kulturális szempontból nem eléggé fejlett egységekből és részekből alakult ki, az alkotmányosság és a törvényesség feltételezi és megköveteli az emberek öntudatának és kultúrájának, valamint az intézmények színvonalának magasabb szintre emelését és az állandó és kitartó harcot az alkotmányosság és a törvényesség megvalósításáért. Ezek az elvek nem önműködően jönnek létre az öngazgatási politikai elméletből és az alkotmányból. Értelmüket az

alkotmányosságért és a törvényességért folyó harcban nyerik el, valamint az emberek egyéni és kollektív öntudatának állandó fejlesztéséből és terjesztéséből kapják.

Enélkül az öntudat nélkül, jobban mondva a kultúra fejlesztése és terjesztése, valamint az emberi, demokratikus és szocialista erkölcsi értékek helyreállítása érdekében folytatott harc nélkül, azon örökségek ellen, amelyeket a régi egyenlőtlenséggel, megosztottsággal, embertelenséggel terhelt társadalom hagyott ránk, illetve azok a csoportok és egyének ellen, amelyek, illetve akik ezt a társadalmi hagyatékot támogatva a szocializmusban kiváltságos társadalmi pozíciókat keresnek és foglalnak el, nem létezhet egy olyan kulturális, erkölcsi és általános politikai környezet, amely lehetővé teszi és megköveteli az alkotmányosság tiszteletét. Sőt nemcsak, hogy kötelességének tartja, ahogy ezt az alkotmány előírja, hanem ez a tisztelet belevésődik az emberek öntudatába és magatartásába. Ily módon alapeszméje lesz annak a harcnak, amely azok az erők és viszonyok ellen folyik, amelyek az alkotmányosságot és a törvényességet pusztá nyilatkozattá süllyeszti le, vagy üres szölamra kívánják átváltoztatni.

3. Az általános polgári kötelesség mellett, az alkotmány, az alkotmányosság és a törvényesség védelmét a bíróságok, a társadalmi-politikai közösségek szervei, a társult munka szervezetei és más öngazgatási intézmények, valamint a köz- és társadalmi feladatkör hordozói kötelességévé teszi.

Az alkotmányosság és a törvényesség védelmének központi szerepét az alkotmány az alkotmánybíróságokra mint különleges és önálló társadalmi-politikai intézményekre bízta, meghatározott bírósági eljárás keretében.

Ez a mechanizmus alapjában véve célszerűen működik. Azonban általa még nem valósultak meg, illetve még nem kellő mértékben valósultak meg sem az alkotmány elvei és követelménye, sem azok a lehetőségek, amelyeket ez a mechanizmus az alkotmányosság és a törvényesség sokoldalú és reális védelmére nyújt.

Az alkotmánybíróságok túlterheltek, elsősorban egyéni kezdeményezésekkel, mert még mindig — elkerülhetetlenül és teljesen indokoltan — az egyének, a polgárok majdnem egyedüli harcosai a jognak, azaz saját jogaiknak.

Ez a túlterheltség részben onnan ered, hogy az államjog és az öngazgatási jog (különösen pedig a törvények és az öngazgatási általános aktusok) nincsenek élesen elhatárolva. Ez odavezet, hogy az alkotmánybíróság gyakran mint valami közigazgatási bíróság jár el, amely tudva lévően „egyedi esetekben” az egyének jogairól határoz. (Ez különösen a lakás- és a jövedelemelosztási kérdésekre és egyéb szociális természetű esetekre vonatkozik.)

A „feljogosított indítványtevők” az állami szervek csak ritkán jelennek meg mint az alkotmányosság és a törvényesség zászlóvivői az alkotmánybíróság előtt. Ez a megállapítás különösen a társadalmi-po-

litikai közösségek végrehajtó és közigazgatási szerveire vonatkozik, de idesorolhatók a bíróságok és más igazságügyi szervek is. Ez a tény arra mutat, hogy e szervek és intézmények érdeke nem fejlődött ki kellő mértékben a működési területükön kialakult állapotokat illetően. A tartózkodó magatartás ezen a téren nem járul hozzá az alkotmányosság és a törvényesség megszilárdításához. A hallgatás nem magyarázható azzal, hogy az említett elvek és általában az emberek jogainak megsértése nem fordul elő, mert ezt megcáfolja a különféle panaszok, folyamodványok és közbenjárási kérelmek nagy száma, amelyeket a megfelelő bizottságoknak, a képviselő-testületeknek, sőt a legmagasabb állami testületeknek nyújtanak be.

Mindez egyúttal kritika is lehet a végrehajtó tanácsok tartózkodására az előírások és általános aktusok végrehajtásának felfüggesztését illetően azon a területen, amelyen megbízatásukat végzik. Ugyanez áll arra az általános jelenségre is, hogy a községi képviselő testületek nem gyakorolják azt a jogukat, hogy felfüggeszék a végrehajtását annak az öngazgatási általános aktusnak, amely nincs összhangban az alkotmánynyal, illetve a törvénnyel.

Az alkotmányossáért folyó harc mind hatékonyabbá válik, de még eredményesebbnek kell lennie az állami szervek és intézmények megfelelő hozzájárulásával és felelősségével. Megelőzéssel sokkal jobban hozzájárulhatunk az alkotmányosság és a törvényesség megvalósításához, annál is inkább, mert ez a tevékenység egyben politikai kötelezettség is és pedagógiai köteletség is.

Az érdekek és az ösztönzés hiánya az alkotmányosság ellenőrzésének és védelmének mechanizmusában odahatott, hogy a polgárok a bírászkodás, illetve az alkotmánybíróságok felé fordultak és hogy azokat a jelenségeket, amelyeket mint funkcionális viszonyokat kellene megoldaniuk, perekre és bírászkodásra váltják át.

IV.

1. Az alkotmányosság és a törvényesség lényegében politikai elvek. Az öngazgatási szocialista demokrácia általuk juttatja kifejezésre, valószínűsíti meg és biztosítja alapvető viszonyait és arra irányuló törekvéseit, hogy kulturált, szervezett és rendezett közösséget és jó társadalmat alakítson ki, olyan társadalmat, amelyben az általános érdek és előrehaladás alapfeltétele az egyének érdekeinek, megelégedettségének és boldogságának, amint hogy ez utóbbiak feltételei az előbbieknél.

A politikai életben és a társadalomban azonban egyéb különleges feladatok is vannak, méghozzá párhuzamosan eszmei-politikai, szervezési-működési feladatok, valamint a társadalmi-politikai szervezetek, köztük elsősorban a Kommunista Szövetség és a kommunisták feladatai.

2. A társadalmi-politikai szervezetek demokratizálódása nélkül a társadalomban sem lehet demokrácia és fordítva. Ugyanígy a társadalmi-

politikai szervezetek, de különösen a Kommunista Szövetség feladatvállalása nélkül az alkotmányosság és a törvényesség védelmében folyó harcban a társadalomban nem lehet alkotmányosság és törvényesség.

A társadalmi-politikai szervezeteknek, elsősorban a Kommunista Szövetségnek és a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének különleges szerepe van abban a törekvésben, hogy kiirtsák vagy legalább megfékezzék a bürokratikus jelenségeket és magatartást, különösen saját tagjaik bürokratizmusát. Ugyanez vonatkozik az összesség és mindenki felelőssége alkotmányos elvének megvalósítására irányuló törekvésre is, különösen a tisztségviselőket és általában a közmegbízatus hordozóit illetően. Ez a Kommunista Szövetség minden tagjának alapvető feladata a közélet minden területén és valamennyi munka- és társadalmi szervezetben, ahol tevékenységet folytatnak.

A bürokratizmus az alkotmányosság és a törvényesség legveszélyesebb ellenfele, a felelősség alóli mentesség pedig az alkotmány és a törvény megszegésének forrása.

A meggyőződés és a munka etikája mellett a Kommunista Szövetségnek és minden kommunistának nemcsak hogy biztosítani kell a felelősség minden formájának igénybevételét a személyi felelősségtől a kollektív felelősségig, az anyagi és büntetőjogi felelősségtől a társadalmi és politikai felelősségig, hanem ki kell fejleszteni magukban és a maguk, de a társadalom számára is egy új etikát: a felelősség etikáját.

3. Nincs reális alkotmányosság és felelősség, ha a társadalom egysége nem erősödik állandóan és ha egyrészt a politika és az általános határozatok, másrészt a néptömegek között nem fejlődik ki párbeszéd és nem jön létre a szükséges megegyezés.

A Kommunista Szövetség amellet, hogy nagy hatással van a munkásosztály és a nemzetek és nemzetiségek mind erősebb és valószínűbb egységének kialakulására és a politikai viszonyok és a politikai döntés demokratizálódására, arra is hivatva van, hogy biztosítsa az alkotmányosság és a törvényesség szemléletének és megvalósításának az alapját. Ez irányú tevékenységét a realizmusra és az erkölcsi-eszmei következetességre kell alapoznia. Az olyan politika, amely az igazgatást az előrelátással párosítja, megghiúsítja azoknak a nehézségeknek a bekövetkezését, amelyeket előre lehetett látni és elhárítja azokat a következményeket, amelyeket előre kellett látni. Ez a politikai döntéstől megkívánja, hogy előre meghatározza saját megvalósításának eszközeit és irányvételének lehetséges következményeit. Az alkotmányosság és az előrelátás megvalósulásához elengedhetetlenül szükséges a realizmus és a politikai és döntésbeli következetesség.

A politika realitása és következetessége — a társadalmi-politikai szervezetek megfelelő tevékenységével egybekötve — eltünteti azt a szakadékot, amely gyakran keletkezik egyrészt az elgondolt és a ki nyilatkoztatott, másrészt a tett és a megvalósulás között: a „szavak és a tettek” közötti különbség. Ha nem tartja magát ezekhez a követelményekhez, a politika elbukik, és ezzel az alkotmányosság és a törvé-

nyesség minden esélye semmivé válik. Az alkotmányosság és a törvényesség elve megköveteli a határozott és világos politikát, valamint a „szavak és tettek” összhangját. Ha magáévá tette azt a törekvést, hogy ez valóra váljon, az ember kész arra, hogy megértse az elfogadhatatlant is és hogy — mindenek ellenére — harcba szálljon az alkotmányosságért és a törvényességért.

3. A kommunista — úgyis mint a vezető eszmei-politikai szervezet tagja, de mint polgár is — köteles, hogy érzékeny legyen a tényleges és a lehetséges alkotmány- és törvényellenes jelenségekre, valamint hogy azokat saját hatáskörében felfedje és elhárítsa. Ezenkívül köteles azok elhárítására megfelelő eszközöket biztosítani és kellő szankciókat irányozni elő, nem csak az állami mechanizmusban, hanem a társadalmi összetételben is. Ezért szükséges, hogy ismerje az alkotmányt és megismerkedjen a törvényekkel. Ezenkívül tudnia kell, hogy az alkotmányosság és a törvényesség elsősorban nem jogi és bírósági, hanem társadalmi-politikai viszony és eszmei kérdés.

Ez a szempont megkívánja, hogy a kommunista felfogja: a másik ember nem idegen, hanem tagja annak a közösségnek, amely a szocialista társadalmat építi. Ennek realizálásához és eredményességéhez külön érdekének kell fűződnie és külön felelősséget kell vállalnia. A kommunista olyan ember, akinek semmi sem idegen, ami emberi. Ezért külön feladata, hogy állandóan harcoljon személyi és környezete kultúrszínvonalának emeléséért, a tudás és az igazság terjesztéséért és a társadalom állandó kulturális és erkölcsi átalakulásáért, egy új, emberibb, egyenlőséget biztosító közösség létrehozásáért.

Ha ezeken a frontokon harcol, a kommunista hozzájárul ahhoz, hogy a Kommunista Szövetség egyre inkább olyan legyen, mint ahogy Gramsci mondta a munkásosztály élcsapatáról: kollektív értelmiségi és a kultúra kollektív harcosa. Ilyen feltételek között minden egyes kommunista úgy tekinthető mint ennek az új közösségnek értelmiségi és kultúrharcos tagja.

4. Az alkotmányosság és a törvényesség megvalósítása céljából ismerni és alkalmazni kell azokat a szabályokat, amelyek az alkotmány, a törvény és az öngazgatási általános aktusok viszonyát rendezik.

Először, valamennyi állami előírás és minden öngazgatási aktus jogi alapja és felhatalmazásainak forrása az alkotmány. Az alkotmány egyidejűleg a legfőbb törvény és a legfőbb öngazgatási általános aktus.

Másodszor, a törvénynek és minden más előírásnak, valamint minden öngazgatási általános aktusnak összhangban kell lennie az alkotmánnyal, míg a köztársasági és a tartományi alkotmány nem lehet ellentétben a szövetségi alkotmánnyal.

Harmadszor, az öngazgatási általános aktus nem lehet ellentétben a törvénnyel. Jogrendszerünk e jelentős szabálya — a törvény szerepét illetően — értelmezésre és magyarázatra szorul, annál is inkább, mert a JSZSZK és egyes köztársaságok alkotmányától eltérően néhány más köztársaság, illetve tartomány alkotmánya ezt a szabályt a régi megfo-

galmazásban tartalmazza, mely szerint az öngazgatási általános aktusnak „összhangban kell lennie a köztársasági törvénnyel”.

A „nem lehet ellentétben” fogalma ebben az esetben nem azonos az „összhangban kell lennie” fogalmával. Az „ellentét” itt azt jelenti, hogy az öngazgatási jog forrása nem a törvény, és hogy ebben az esetben nem alkalmazható a régi szabály, mely szerint minden előírásnak összhangban kell lennie a törvénnyel, ideértve az öngazgatási általános aktusokat is. Itt a törvény abszolút elsőbbségi joga nem áll fenn többé.

Csak az a törvény, amelyik valamely az öngazgatásra vonatkozó alkotmányos felhatalmazást tartalmaz követeli meg, hogy az öngazgatási általános aktusok is összhangban legyenek vele. Az öngazgatási általános aktus, amely az alkotmányban lefektetett jogát valósítja meg, olyan jelleggel bír, mint a törvény valamilyen új formája, ezért közte és a törvény között nem tehető fel a törvényesség, hanem csak az alkotmányosság kérdése.

5. Ezeknek a kérdéseknek eszmei-politikai jelentőségük van, ezért megértésük és alkalmazásuk érdekében az alkotmánybíróságok mellett a Kommunista Szövetségnek és a képviselő-testületekben, valamint az öngazgatási szervezetekben dolgozó kommunistáknak is megfelelő tevékenységet kell kifejteniük.

F. problémák eszmei-politikai vetülete kettős. Az államjog és az öngazgatási jog közötti alkotmányos viszony kiépítése és fenntartása biztosítja a politikai hatalom öngazgatási lényegét és határok közé szorítását és ezáltal az alkotmányosság és a törvényesség védelmének a kifejezője is. Ismeretes, hogy joggal és törvénnyel minden öngazgatás elfojtható. Ez történt például az Amerikai Egyesült Államokban is, ahol a törvények átvették az alkotmány szerepét és ily módon elfojtották a helyi öngazgatást.

Még szélesebb és jelentősebb politikai problémát jelent az a harc, amelyet az öngazgatási társadalom folytat az ellen, amit Engels az „állam fetisizmusának” nevezett. Engels úgy vélte, hogy ez a fetisizmus kísérfője minden kispolgárnak. A későbbi tapasztalatok azonban rámutattak, hogy ez kísérfője minden olyan társadalomnak is, amely hosszú ideig élt az állam védőszárnya alatt. Ez a fetisizmus hátráltatja minden társadalom demokratizálódását és humanizálódását és nyílt, majdnem megoldhatatlan probléma elé állítja azokat az országokat, amelyek az öngazgatás felé orientálódnak. Az állam kísértete minden otthont meglátogat.

Az állam fetisizmusa ellen folyó harc feltétele az öngazgatás kifejlődésének és az ember felszabadulásának, ami minden öngazgatású társadalom velejárója, ha valóban az vagy azzá akar lenni. Az állam fetisizmusa előidézheti a törvény és a törvényhozó intézmények abszolutizmusára való visszatérést.

A szocialista és öngazgatású országban a törvény nem mehet túl alkotmány szabta határon. A törvény nem lépheti át az öngazgatás önkormányzati érdekkörét, sem pedig az ember és a polgárok szabad-

ságjogainak és jogainak érdekkörét. Ez a képviselőházakban működő felelős és öntudatos kommunistáktól azt követeli, hogy — a törvény meghozatala előtt — meghatározzák azt a tevékenységi területet, amely hatáskörükbe tartozik, mert ez a terület nem a képviselőház mint a hatalom és igazgatás legfőbb szervének helyzetéből ered. Ezt a funkciót a képviselőház — alkotmányunk értelmében — kizárólag jogainak és kötelességeinek keretén belül végezheti.

6. Az említettekkel összhangban két eszmei-politikai elvet kell kihangsúlyozni. Jugoszlávia politikai és alkotmányos rendszerében nem létezik korlátlan hatalom, és ilyen jellege nem lehet még a hatalom legmagasabb szerveinek sem. Senkinek sincs több joga, mint amennyit az alkotmány előír és biztosít.

A másik elv a mindentudásra vonatkozik, ami szintén nem létezik. Ebből a tényből fakad a kollektív döntéshozatal, a kollektív munka és felelősség bevezetésének szükségessége. De ugyanakkor azok kötelessége is, akik a törvényeket előkészítik és meghozzák, hogy előzőleg széles körű demokratikus vitát folytassanak és minél több érdekelt intézmény és polgár véleménynyilvánítását biztosítsák. A törvény nem mindenható és nem eleve az általános akarat megtestesítője, hanem egy széles körű kutatás, tudás és tapasztalat szintézise és a lehető legnagyobb mértékben a kollektív gondolat és a népi értelem kifejezője kell, hogy legyen.

Ez egyúttal a törvények és más előírások, általános aktusok megfogalmazásában egy egész sor technikai és terminológiai problémát vet fel. Gyakran közigazgatási hivatalokban irodai, sőt szaknyelven írják meg őket. Azonban, megszerkesztésüket nem szabad úgy felfogni, hogy azok csak a politikai és más egyoldalú álláspontok egyszerű paragrafusokba öntése. A törvény elkészítése alkotó munka és ezáltal egy új politikai és szellemi termék.

Ez a tudat kell, hogy áthassa mindazokat, akik általános aktusokat hoznak, de különösen a kommunisták munkájában és döntéseiben kell kifejezésre jutnia. Ezen a vonalon mindinkább alkalmazni kell Lenin üzenetét, mely szerint a szocializmusban a törvényeknek érthetőeknek kell lenniük, olyan nyelven kell megírni őket, hogy azokat minden polgár megérthesse. Ez a feltétele annak, hogy a népek egyöntetű véleménye és a kollektív értelem kifejezői, elfogadhatók és alkalmazhatók legyenek.

Csakis ily módon lehet biztosítani az alkotmányosság és a törvényesség öntudatosabb megvalósítását. A kommunisták pedig biztosabb alapot kapnak eszmei-politikai feladataik elvégzésére általában és különösen a jugoszláv önigazgatású szocialista társadalomban.

Fordította *dr. Matkovics József*

Rezime

Ustavnost i zakonitost

Ustavnost i zakonitost su dva osnovna principa ustavnog sistema država sa ustavnim uređenjem. Oni su višefunkcionalni principi. Prema autoru funkcije ustavnosti su: ideološka, ograničavajuća, demokratska, pravna, utvrđujuća i učvršćujuća, — određujući suštinu svake funkcije posebno. A zakonitost je: mera javnih ovlašćenja; način postupanja organa vlasti i time odbrana i lične vlasti i arbitrnosti; garantija u ostvarivanju prava i interesa građana; pravni izvor svih propisa i time merilo njihove pravne valjanosti.

Ustavnost i zakonitost predstavlja istovremeno i političku i pravnu funkciju. One uspostavljaju princip vladavine prava umesto dominacije ljudima i time su uslov demokratije, stabilnosti i pravnog poretka jedne zemlje.

U Jugoslaviji ustavnost i zakonitost izviru iz prirode i oblika njenog političkog sistema: iz principa federalizma, samoupravljanja i demokratizma.

Za postojanje samoupravnog i demokratskog političkog sistema socijalizma nužni su ostvarenje ustavnosti i zakonitosti i postojanje odgovarajućih kontrolno-zaštitnih mehanizama. Ali u jednom složenom i protivurečnom društvu ustavnost i zakonitost pretpostavljaju i podizanje svesti i kulture ljudi i institucija i stalnu i upornu borbu za ustavnost i zakonitost.

Na osnovu ovih postavki autor konstatuje da bez ove svesti odnosno bez borbe za podizanje i širenje kulture i uspostavljanja ljudskih, demokratskih i socijalističkih moralnih vrednosti, nasuprot onim koji su nasleđeni od starog nejednakog, podeljenog i nehumanog društva, ili su podržavani od grupa i pojedinaca koji u socijalizmu traže i uzimaju nejednake i privilegisane položaje u društvu, nema one kulturno moralne i opšte političke sredine u kojoj se ustavnost i zakonitost poštuje ne samo zbog toga što to predviđa Ustav, nego je to poštovanje utisnuto u svest i ponašanje organa i građana.

Centralnu ulogu u zaštiti ustavnosti i zakonitosti Ustav je poverio ustavnim sudovima kao posebnim i samostalnim društveno-političkim institucijama, ali staranje o ustavnosti i zakonitosti dužnost je svih sudova, organa društveno-političkih zajednica, organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih institucija, kao i nosilaca javnih i društvenih funkcija.

Kao rezultat podizanja svesti i kulture radnika i građana pred ustavnim sudovima kao skoro jedini borac za prava, i to za svoja prava pojavljuje se pojedinac. Takozvani „ovlašćeni predlagači” to jest pretežno državni organi i organizacije su retki nosioci borbe za ustavnost i zakonitost pred ustavnim sudovima. Autor navodi i uzroke ovakvog stanja.

Autor je naročito brižljivo obradio idejno-politički vid ustavnosti i zakonitosti. Ukazao je — pored opštih — i na posebne idejno-političke i organizaciono-funkcionalne zadatke društveno-političkih organizacija, u prvom redu Saveza komunista i komunista u ostvarivanju principa ustavnosti i zakonitosti.

Osnovni idejno-politički zadatak Saveza komunista i svih komunista je nastojanje da se iskorene ili bar ograniče pojave birokratizma, kao i ostvarivanje ustavnog principa odgovornosti svih i svakoga, a naročito funkcionera i drugih nosilaca javnih ovlašćenja.

Značajna je misao odnosno bolje reći predlog autora da Savez komunista i svaki komunist pored etike ubeđenja i etike rada moraju razvijati u sebi i za sebe, a i u društvu jednu novu etiku: etiku odgovornosti.

Komunist, i kao član vodeće idejno-političke organizacije i kao građanin, dužan je da bude osetljiv za pojave stvarnih i mogućih neustavnosti i nezakonitosti, da ih otkriva i otklanja. Zbog toga potrebno je da poznaje Ustav i zakone, kao i da shvati da ustavnost i zakonitost nisu prvenstveno pravni i sudski, već društveno-politički odnos i idejno pitanje.

U okviru idejno-političkih zadataka autor je ukazao na važnost ostvarivanja ustavnog odnosa između državnog i samoupravnog prava, na značaj borbe protiv fetišizma države, na potrebu poštovanja granica samoupravne sfere i sfere slobode i prava građana. Istakao je još dva principa: da u Jugoslaviji ne postoji svemoć ni najviših organa vlasti, i drugo, postojanje potrebe uvođenja kolektivnog odlučivanja, kolektivnog rada i odgovornosti.

Na kraju pozvao se na Lenjinovu poruku da zakoni u socijalizmu treba da budu razumljivi i usklađeni i pisani jezikom koji je razumljiv za svakog građanina.

Kurzfassung

Verfassungs- und Gesetzmässigkeit

Die Verfassungs- und die Gesetzmässigkeit sind zwei Grundprinzipien des Verfassungssystems der Staaten mit Verfassungsgrundlage. Sie sind Prinzipien mit mehreren Funktionen. Laut dem Verfasser sind die Funktionen der Verfassung: ideologische, beschränkende, demokratische, juristische, festsetzende und befestigende; indem er den Inhalt jeder Funktion separat präsentiert. Gesetzmässigkeit ist dagegen: das Mass öffentlicher Vollmächte; die Methode der Auftritte der Macht und damit der Schutz gegen die Eigenmächtigkeit und Arbitrierung; Garantie der Realisation der Rechte und Interessen der Bürger; der Rechtsgrund aller Vorschriften, und daher auch die Masseinheit ihrer rechtlichen Gültigkeit.

Die Verfassungsmässigkeit und die Gesetzmässigkeit haben gleichzeitig politische und rechtliche Funktionen. Sie bringen das Prinzip der Macht des Rechts anstatt der Domination mit den Menschen zustande und damit auch die Bedingung der Demokratie, der Stabilität und der Rechtsverfassung eines Landes.

In Jugoslawien ist die Quelle der Verfassungs- und Gesetzmässigkeit in der Natur und Form ihres politischen Systems inbegriffen: im Prinzip des Federalismus, der Selbstverwaltung und der Demokratie.

Zur Bestehung des selbstverwaltendem und demokratischen Systems ist die Verfassungs- und Gesetzmässigkeit, sowie das Bestehen entsprechender Kontroll- und Schutzmechanismen unbedingt nötig. In einer komplexen und konfliktreichen Gesellschaft bedingt die Verfassungs- und Gesetzmässigkeit auch die Erhöhung des Bewusstseins und der Kultur der Menschen und der Institutionen, sowie auch den steten Kampf für die Erfüllung der Verfassungs- und Gesetzmässigkeit.

Auf Grund dieser Thesen, konstatiert der Verfasser, dass ohne dieses Bewusstseins, d. h. ohne des Kampfes zur Erhöhung und Verbreitung der Kultur; bzw. ohne entstehenden menschlichen, demokratischen, sozialen, morali-

schen Werte — entgegen denen die von der alten ungleichen, geteilten und unmenschlichen Gesellschaft geerbt, oder von einzelnen Personen und Gruppen geführten Versuche, die in Sozialismus ungleiche und privilegierte Stellen erringen wollen — kein kulturell-moralischen Milieu entstehen kann, in dem die Verfassungs- und Gesetzmässigkeit geehrt wird, usw. nicht nur weil das von der Verfassung vorgeschrieben wird, sondern weil diese Ehrung in Bewusstsein der Menschen und Organe eingepregt ist.

Die wichtigste Rolle um den Schutz der Verfassungs- und Gesetzmässigkeit hat die Verfassung den Verfassungsgerichten und besonderen selbstständigen Institutionen anvertraut, aber der Schutz dieser Prinzipien ist die Aufgabe aller Gerichte; der Organe der gesellschaftlich-politischer Gemeinschaften: Organisationen der gemeinschaftlichen Arbeit, und aller anderen Selbstverwaltungsinstitutionen, als den Trägern der öffentlichen, gesellschaftlichen Funktionen immanent.

Infolge der Erhöhung des Bewusstseins und der Kultur der Arbeiter und Bürger, vor den Verfassungsgerichten meldet sich als fast einziger Kämpfer für das Recht — usw. für sein Recht — die einzelne Person, der Bürger. Die sogenannten „bevollmächtigten Vorschläger“ sind selten als Träger des Kampfes für die Verfassung und Gesetzmässigkeit vor den Verfassungsgerichten erschienen. Der Autor führt auch die Ursachen dieser Tatsache an.

Der Verfasser hat besonders vorsorglich die ideologisch-politische Seite der Verfassungsmässigkeit und der Gesetzmässigkeit bearbeitet. Er hat — neben den allgemeinen — auch die besonderen ideell-politischen und organisationell-funktionale Aufgaben der gesellschaftlich-politischen Organisationen — in erster Hinsicht des Vereins der Kommunisten und der Kommunisten — zur Durchführung der Verfassungs- und Gesetzmässigkeit registriert.

Grundlegende Aufgabe des Vereins der Kommunisten und der einzelnen Kommunisten ist das Ausrotten — oder zumindest das Verringern- der bürokratischen Vorfälle, sowie das — Durchführen des Verfassungsprinzips der Verantwortlichkeit aller und jeder und insbesondere der Funktionäre und anderer Träger öffentlicher Verantwortlichkeiten.

Die Idee des Verfassers und sein Vorschlag dass der Verein der Kommunisten und jeder Kommunist neben der Ethik seiner Überzeugung und Ethik der Arbeit, die er bei sich und in der Gesellschaft entwalten muss, auch die Ethik der Verantwortung übernimmt, ist besonders wichtig.

Der Kommunist als Mitglied der führenden ideologisch-politischen Organisation ist verpflichtet sensibel gegen den realen und möglichen Erscheinungen der Verfassungs- und Gesetzwidrigkeit zu sein; dass er sie entdeckt und bestreitet. Es ist daher nötig, dass er die Verfassung und die Gesetze kennt und dass er erkennt dass die Verfassungs- und Gesetzmässigkeit in erster Reihe nicht rechtliche und gerichtliche, sondern gesellschaftspolitische und ideelle Beziehungen sind.

Im Rahmen der ideell-politischen Aufgabe weist der Verfasser auf die Wichtigkeit der Durchführung zwischen dem Staats- und Selbstverwaltungsrecht hin; auf die Wichtigkeit des Kampfes gegen dem Fetischismus des Staates; auf die Nötigkeit die Sphäre der Selbstverwaltung und die Sphäre der Freiheit und der Rechte der Bürger zu definieren und zu achten. Er hat noch zwei Prinzipie vorgestellt: dass in Jugoslawien keine uneingeschränkte Vollmacht besteht — auch nicht die der höchsten Organen der Macht — und

zweitens die Nötigkeit der Einführung der kollektiven Entscheidungen, der kollektiven Arbeit und Verantwortung.

Zum Schluss beruft sich der Verfasser an Lenins Botschaft, dass in Sozialismus die Gesetze verständlich auf einander abgestimmt und so geschrieben sein müssen dass sie jeder Bürger versteht.

Neca Jovanov

A SZOCIALISTA ÁLLAMNAK AZ IDŐSZERŰ JUGOSZLÁV TÁRSADALOMBAN JELENTKEZŐ PROBLÉMÁI*

— a szerző nyílt párbeszéde —

A modern állam problémáiról több módon lehet írni — egy vagy több tudomány nézőpontjából kiindulva, írni lehet a korszerű állam egy vagy több meghatározott típusáról, írni lehet a korszerű állam problémáiról általában (tehát időtől és tértől függetlenül), de ugyanígy lehet írni egy konkrét állam problémáiról is. Természetes, hogy ezek a különféle megközelítési módok nem zárják ki egymást. Ellenkezőleg: komplementárisak lehetnek és mint ilyenek, nyílt párbeszédre serkentenek. Én azt az utat választottam, hogy eléggé szokatlan módon írjak a szocialista állam problémáiról a mai jugoszláv társadalomban. Választásomat a jugoszláv társadalmi helyzet folyamatos multiplikációja indokolja, melyben mind nehezebb azonosítani az államot, ugyanilyen nehéz megtalálni a jelenlegi helyzet bonyolultságából kivezető utat, mely túlmutatna az állam, mint „a társadalom felett álló erő” minden formáján. Céлом az, hogy az elméleti felkészültségem szabta határokon belül azonosítsam nemcsak a klasszikus formában megjelenő szocialista állam problémáit, hanem azoknak a szituációknak a bonyodalmaikat is, melyek közvetlen kapcsolatban állnak az állammal és amelyekkel kapcsolatosan egyedül a nyílt párbeszéd ígéri a kommunista és munkásmozgalom értékei megvalósításához vezető út feltárásának elemi lehetőségét. Jóllehet a szövegben nem sok szó esik magáról az államról, mégis foglalkozik az állam problémáival és a velük kapcsolatos nyílt párbeszéddé száll síkra.

I.

A SZOCIALISTA FORRADALOM FOLYAMÁN ÉS A FEGYVERES HARC BEFEJEZÉSE UTÁN MEGTEREMTETT SZOCIALISTA ÁLLAM VALÓS TERMÉSZETÉNEK AZONOSÍTÁSA

A munkásosztály a többi elnyomott réteggel együtt és a kommunista párt, mint a munkásosztály forradalmi magva, a szocialista forradalom-

* Időközben megjelent a Socijalizam 1980. évi 7—8. számában.

ban mindenekelőtt a *politikai hatalom* birtokába jutott. Ezek szerint a létrehozott szocialista állam mint a kommunista párt formális és tényleges hatalma, a politikai hatalom erejével hajtotta végre a termelőeszközök, a pénzintézetek, a kereskedelem államosítását, a földreformot és ezáltal a termelőeszközök tulajdonosává vált. A párt formális és valós hatalomként olyan társadalmi szerkezetet hozott létre, mely felett a párt és az állam uralkodott, önmaga — a párt és az állam — alá rendelve azt. A politikai, gazdasági és összuralom létrejöttének ilyen egymásutániságából és az állam mint „a társadalom felett álló erő” megvalósulásából az a — nem formális logikai, hanem lényegi — probléma következik, vajon az állam elhalása folyamatának, mint a párt tényleges hatalma szimbólumának, a párt és az állam politikai hatalmi monopóliuma lerombolásával kell-e elkezdődnie, vagy pedig ennek a folyamatnak a termelőeszközök feletti tulajdon területéről kell kiindulnia. Emiatt először egy elméleti probléma megvitatását tartom szükségesnek, amely probléma, igaz, nem új, mégis számtalan körülmény indokolja újbóli megvitatását. Két okból is indítatva érzem magam e — később kifejtendő — probléma felvetésére; a két ok két tény, mely a több évi megállapítások ellenére is közvetlen ellentétben áll a hivatalos politikai álláspontokkal. Ezek a tények a következők: először, a Jugoszláv Társadalmi Könyvviteli Szolgálat viszonylag hosszú ideje konstatálja többleteszközök jelenlétét a bankoknál, a különböző szintű társadalmi-politikai közösségeknél, az öngazgatási érdekközösségeknél, a vagyon- és személybiztosítási közösségeknél, a külkereskedelmi és hasonló tevékenységű szervezeteknél és közösségeknél, és másodszor, úgyszintén a Jugoszláv Társadalmi Könyvviteli Szolgálat, valamint más szövetségi szervek (például a Szövetségi Tervhivatal) elemzései alapján megállapítható, az állammal kapcsolatos nyílt párbeszéd szempontjából rendkívül nyomós érv, hogy a gazdaság, és kiváltképp a termelő gazdasági tevékenységek újratermelési képessége — szintén hosszú ideje — az egyszerű újratermelés szintjén mozog. Ez azt jelenti, hogy a munkások öngazgatása, különösen a termelő gazdasági ágazatokban, a jövedelem megteremtésére korlátozódik, amely jövedelem azután egy jól bejáródott, és — hangsúlyozom — jogi szempontból teljesen legális úton átömlik az önállósult hatalmi központokba — az állam és más közvetítő intézmények lényeges politikai és gazdasági hajtóműveibe, úgy, hogy a termelő gazdaság munkásöngazgatásának anyagi alapja már több mint egy évtizede többé-kevésbé az egyszerű újratermelés szintjén rekedt. Ez a két tény országos szinten mutatkozik így, ha országos átlagra hozzuk az adatokat, ami azt jelenti, hogy nagy eltérések is vannak, valamint, hogy az átlagra hozás csak viszonylagos értékű, mint amilyen viszonylagos értéket kapunk mindig, valahányszor társadalmi jelenségeket átlagosítunk.

A problémát a fenti tények alapján a következőképpen fogalmaznám meg: vajon a politikailag és öngazgatásilag szervezett munkásosztály a társultmunka-szervezetekben képes lesz-e uralkodóvá válni a jugoszláv

társadalom politikai színpadán, minden öngazgatási, politikai és állami szervezet, a közösségek és intézmények felett, a társadalom teljessége felett, ha előzőleg a társultmunka-alapszervezetekben a létrehozott értékek egésze, valamint a társadalmi újratermelés folyamatai felett uralkodóvá vált, vagy fordított a helyzet, hogy a munkásosztálynak először politikai hatalmat kell biztosítania az összes öngazgatási, politikai, pénzügyi és állami intézmények, szervezetek és közösségek felett, mégpedig a társadalom politikai, állami és öngazgatási szervezeteinek összes horizontális és vertikális vonalán, és csak ez után, a *politikai* hatalom erejével végzi el a termelőeszközök társadalmazását, munka- és életfeltételei és eredményei feletti hatalomra jutást, hogy uralkodóvá váljon a létrehozott értékek, a társadalmi újratermelés folyamatainak alakításában. Az így megfogalmazott probléma nem formális természetű. Ez éppen az idézett két tényből következik, illetve abból az állandó gazdasági fölényből, mely a politikai-területi szervezeteknek, közösségeknek és intézményeknek a társultmunka-szervezetek munkásai feletti, de különösen jövedelmük feletti politikai hatalmon alapul, illetve abból következik. Szemmel látható, hogy a politikai-területi szervezetek, közösségek és intézmények, politikai hatalmuk erejével döntő hatással vannak a létrehozott értékek elosztására, az értékek létrehozásának feltételeire (közgazdász-nyelven: a gazdálkodás feltételeire), tehát a társultmunka-szervezetek munkásai öngazgatásának gazdasági hatalma adagolására is, ez pedig egyidejűleg a termelő gazdaság újratermelési képessége és az ott dolgozók öngazgatása anyagi alapjának adagolását is jelenti. Hangsúlyozom, hogy az állam, illetve a társadalmi-politikai vagy más politikai-területi közösség, szervezet és intézmény formálisan nem rendelkezik a termelőeszközökkel mint fizikai tárgyakkal, de nyilvánvaló, hogy a társultmunka-szervezetek dolgozói feletti politikai fölényüket nagyon hatékonyan alakítják át gazdasági pozíciójuk erősítésére, a termelő gazdasági társultmunka-szervezetek dolgozói és az általuk megvalósított jövedelem felett. Az így megfogalmazott probléma megvitatását azért is szorgalmazom, mert egy hagyományos és bejárodott tézis szerint az öngazgatásilag szervezett munkásosztály a társultmunka-szervezetekben képes megszerezni a hatalmat vagy pontosabban: uralkodóvá válni a jugoszláv társadalom összes politikai-területi, politikai, állami, pénzügyi és egyéb intézményei, közösségei és szervezetei felett, ha előzőleg úrrá lesz a társultmunka-szervezetek összebevétele, jövedelme és tiszta jövedelme felett. A több évre visszamenő tapasztalatok indítanak arra, hogy ezzel ellentétes véleményt nyilvánítsak, és ezzel kapcsolatban nyílt párbeszédet kezdeményezzek. Tudatában vagyok annak, hogy az általam megfogalmazott dilemma túlfönt is leegyszerűsített, egy egységes történelmi folyamat formálisan két egymást kiegészítő részre lett bontva. Valószínűleg jobb volna, ha elméleti nézőpontból, de mellőzve a tapasztalatokat és a jelenlegi gyakorlatot, olyan tételt álltanánk fel, hogy a munkásosztálynak a létrehozott értékek és a jugoszláv társadalom politikai színpada (szerkezete) feletti

úrrá válása egységes történelmi folyamat, és hogy elméletileg aligha védhető meg az általam megfogalmazott problémamegoldás, mely a vagy-vagy dilemmára vezethető vissza. Elméletileg minden bizonnyal elfogadhatóbb az is-is dilemma.

II.

A MUNKÁSOSZTÁLY ÖNMAGA FELSZABADÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ TÖMEGES, POLITIKAILAG SZERVEZETT FORRADALMI MOZGALMA ÉS AZ ÖNIGAZGATÁS MINT A MUNKÁSOSZTÁLY URALMÁNAK INTEGRÁLIS TÁRSADALMI RENDSZERE, A TERMELŐESZKÖZÖK TÁRSADALMI TULAJDONÁN ALAPULÓ TÁRSADALMI BERENDEZÉS* EGYMÁS KÖZÖTTI VISZONYA, A MOZGALOM ÉS A TÁRSADALMI RENDVISZONYA, ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY URALMAT FENYEGETŐ KÉT VESZÉLY (A HATALMATÓL MEGFOSZTOTT BURZSOÁZIA ÉS SAJÁT BÜROKRACIÁJA) LEHETSÉGES ELEMZÉSE

Az öngazgatás mint a munkásosztály uralmának integrális társadalmi rendszere, mint *berendezés*, akkor és csak olyan mértékben jöhet létre, amilyen mértékben a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges politikailag szervezett társadalmi *mozgalma* és a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló tényleges öngazgatási termelőviszony jogilag és politikailag intézményesül — amikor berendezéssé, hatalmi rendszerévé válik. Ez azt jelenti, hogy egyfelől az öngazgatás mint a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges, politikailag szervezett *mozgalma* és mint tényleges öngazgatási termelési viszony, másfelől az öngazgatás mint a munkásosztály uralmának integrális társadalmi rendszere, mint *berendezés* közé nem helyezhető egyenlőségjel. Az első esetben *mozgalomról* van szó, történelmi folyamatról, melynek hordozója a politikailag szervezett munkásosztály, tényleges öngazgatási termelési viszonyokról, melyek dinamikusak, élők, állandó mozgásban levők, változóak, a második esetben pedig a munkásosztály uralmának rendszeréről, *berendezésről*, mint viszonylag statikus jelenségről.

Ez szükségszerűen magában hordozza a vitát arról a viszonyról, mely a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges, politikailag szervezett forradalmi *mozgalma* és a munkásosztály uralmának a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló társadalmi rendszere (berendezés) között fennáll — röviden: a mozgalom és a berendezés viszonya.

* A szerbhorvát nyelvben a *sistem* és a *poredak* szavak jól elkülöníthetők, ezzel szemben a magyar nyelvben a *rendszer* és a *rend* annyira közeli hangzású alakzatok, hogy a szövegben a biztosabb elkülönítés érdekében a *poredak* szót *berendezésnek* (társadalmi berendezés értelemben) fordítjuk — a fordító megjegyzése

1) A szocialista forradalom fegyveres szakaszának befejezése után két veszély fenyegeti a munkásosztály uralmát — a hatalmától megfosztott burzsoázia és saját bürokráciája részéről

Erre a dilemmára annak a kettős veszélynek az elemzésével kísérlek meg választ adni, mely a munkásosztály uralmát a szocialista forradalom fegyveres szakaszának befejezése után fenyegeti. A marxizmus klasszikusai felhívták a figyelmet, hogy a szocialista forradalom befejeztével a munkásosztályra két veszély leselkedik — a hatalmától megfosztott burzsoázia és a saját bürokráciája részéről. Egyikről is, másikról is meggyőződhattünk mindazon országokban, melyekben szocialista forradalmat hajtottak végre vagy más módon döntötték meg a burzsoázia uralmát.

A hatalmától megfosztott burzsoázia minden szocialista forradalom esetében maga vagy külső segítséggel, minden eszközt felhasználva törekszik arra, hogy visszaszerezze korábbi termelőeszközeit, visszaállítsa megdöntött uralmát a társadalom felett. Ezzel a munkásosztály uralmát, illetve a szocialista forradalom vívmányait veszélyezteti. Nem felesleges itt rámutatni arra, hogy egyes országok esetében a hatalmától megfosztott burzsoáziával vívott fegyveres és politikai harc súlyosabb volt és hosszabb ideig tartott, mint maga a szocialista forradalom fegyveres szakasza vagy a burzsoázia uralmának megdöntése más módon.

A munkásosztály uralmát fenyegető másik veszély, melyre szintén a marxizmus klasszikusai figyelmeztettek, az, mely a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegeti. Empirikus úton — sajnos — ennek a veszélynek a reális fennállásáról is meggyőződhattünk többekévébő mindazon országok esetében, melyeket szocialista országoknak nevezünk. Ezen írás témájának természetéből következik, hogy nagy jelentőséget tulajdonítok a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély elméletileg feltehető és gyakorlatilag létrejuthető módzatai elemzésének. Kizárólag ilyen elemzés útján juthatunk el a *mozgalom* és a *berendezés* viszonyával kapcsolatos dilemma megválaszolásához.

Időbelileg minél távolabbra kerül a szocialista társadalom a szocialista forradalom fegyveres szakaszától, a munkásosztály uralmát a hatalmától megfosztott burzsoázia részéről fenyegető veszély folyamatosan csökken, és viszonylag rövid idő alatt, jöllehet nem minden nehézség nélkül, felszámolható. Ennek egyik oka, hogy az emberi életkor, így a hatalmától megfosztott burzsoázia tagjainak élete is korlátozott. Másként áll ezzel szemben a helyzet a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély tekintetében: amint a társadalom időben távolodik a szocialista forradalom fegyveres szakaszától, olyan arányban nő ez a veszély, emellett azzal is fenyeget, hogy tartóssá válik.

Ezzel azt akarom mondani, hogy a munkásosztály önmaga felsza-

badítására irányuló politikailag szervezett forradalmi és kommunista mozgalma drámaivá válik és a *mozgalomban*, valamint általában a társadalomban a helyzet bonyolultsága mértani haladvány arányában nő, miután a munkásosztály fegyveres szocialista forradalom útján vagy más módon megszerezte a hatalmat. Soha többé nem állnak szemben olyan világosan felismerhető frontok (szemben álló osztályok) a harcban, melyben a katonák lövészárkaikból és erődítményeikből (osztály-álláspontok és osztályérdekek) tüzelnek a könnyen felismerhető ellenségre (antagonisztikus összeütközésben levő osztályok). A „ha nem velünk, akkor ellenünk” jelmondatot, mely a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom idején egyértelmű, és alkalmazható volt, a szocialista forradalom fegyveres szakaszának lezárultával végleg és visszavonhatatlanul — jöllehet bizonyos szentimentalizmussal — el kell hagyni. A világosan megkülönböztethető frontok is — az antagonisztikus összeütközésben levő osztályok —, melyek annyira jellemzőek a forradalmat megelőző izzásra és a forradalom időszakára (véglegesen és visszatérhetetlenül) eltűnnek a szocialista állam létrehozása után, az állam elhalásának és az öngazgatás megvalósulásának történelmi folyamataiban. Ebből a bonyolult helyzetből, mely a munkásosztály uralomra jutását követi, lehet kiutat találni, de sok előre nem látható, váratlan drámai fordulattal, a „forradalmi romantika” és a szocializmus, kiváltképp az öngazgatás idillikus képzetének lerombolásával, jöllehet a tudat mélyén olyan elképzelést dédelgetünk, hogy az egy konfliktusmentes társadalom, melyben nincsenek összeütközések, ahol mindenki mindenkivel egyetért, hiszen az öngazgatású társadalomban megvalósult a teljes szociális igazság és a társadalom tagjainak egyenlősége.

Az említett két veszéllyel kapcsolatban arra mutatok rá, hogy a hatalmától megfosztott burzsoázia részéről fenyegető veszély objektíve *múló* veszélyként létezik. A saját bürokráciája részéről megnyilvánuló veszély ezzel szemben kezdetben csak embrionális állapotban van, tehát *növekvő* veszély. A kétféle veszély ilyenén megkülönböztetését rendkívül jelentősnek tartom, mivel az elméletileg is, valósan is fennálló osztályösszeütközés a munkásosztály, a párt és a szocialista állam — egyrészt, másrészt a hatalmától megfosztott burzsoázia között, előbb vagy utóbb a munkásosztály és saját bürokráciája közötti összeütközésbe megy át. Sor kerül-e egyáltalán erre a szerepcserére és mikor, nagyrészt az erőviszonyoktól függ, de méginkább attól, hogy azok a forradalmárok, akik megvívták a fegyveres szocialista forradalmat, mennyiben tudnak ellenállni a későbbiekben leírandó csapdáknak és megpróbáltatásoknak, hogy kikerülve a csapdákat és legyőzve a megpróbáltatásokat, meg tudják-e őrizni a szocialista forradalom vívmányait, sőt képesek lesznek-e ennél is tovább menni és a szociális forradalom hordozóivá válni — annak a történelmi folyamatnak, mely nem ledönti, hanem fokról-fokra lerombolja azt a társadalmat, melyben a „szükségyszerűség birodalmának” különböző formái uralkodnak, létrehozva ezzel egyidejűleg, azaz nem egy meghatározott vagy korlátozott határ-

időben a „szabadság birodalmát”; ez az a folyamat, melyben egyik embernek a másik feletti uralma minden egyes formáját felváltja „a termelés tárgyainak és folyamatainak irányítása”.

Ebből a nézőpontból úgy találom, hogy az igazi forradalmárok nem azok, akik akkor indulnak el a fegyveres szocialista forradalom útján, a munkásosztály egészének autentikus érdekeiért és történelmi szerepének megvalósításáért vívott harcban, amikor „bilincseiken kívül más veszíteni valójuk nincs”, hanem inkább azok, akik ugyanígy küzdenek a munkásosztály egészének autentikus érdekeiért és történelmi szerepének megvalósításáért, jóllehet tudatában vannak, hogy ebben a harcban (a szociális forradalomban) igenis van mit veszíteniük — anyagi és egyéb előjogaikat, melyekhez funkciójuk révén jutottak, függetlenül tényleges és megvalósult szellemi és akciók adottságaiktól, melyek képessé teszik őket élcsapatbelivé válni, tehát forradalmárok a szociális forradalom megvalósításának folyamatában is.

A vita témájára nézve fontosnak találom megkísérelni azonosítani azon veszélyek megjelenési formáit, melyek a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegetik, miután a szocialista forradalom fegyveres szakasza véget ért, illetve más módon megdöntötték a burzsoázia uralmát és létrehozták a szocialista államot.

2) *A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély négy formájának (alakjának, módjának) megjelenése*

A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély első és legdurvább formája akkor következik be, amikor a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges szervezett politikai forradalmi *mozgalma* jogilag és politikailag teljes egészében intézményesül és ezáltal *berendezéssé*, hatalmi rendszerre alakul, vagyis amikor a berendezés „elnyeli” a mozgalmat. Ebben az esetben a kommunista párt minden rendelkezésére álló „hajtóerejét”, minden energiáját a rendszer (berendezés) megszilárdítására, stabilizálására — valójában: megcsontosítására használja fel. Miután a mozgalom és a berendezés ez utóbbiban azonosul, a társadalomban olyan állapot alakul ki, melyet a marxizmus klasszikusai a következőképpen kvalifikáltak: „Amikor a proletariátus diktatúrája az állam- és a pártapparátusban (berendezésben) — (N. J. megjegyzése) testesül meg, akkor ez objektíve azt jelenti, hogy a proletariátus feletti diktatúrává alakult.” Ez esetben előbb-utóbb sor kerül a munkásosztály és saját bürokráciája közötti osztály-összeütközésre, amit rendszerint a hazai vagy külső — katonaság és rendőrség fegyveres erejére támaszkodva oldanak meg. Ilyen összeütközésekre már több szocialista államban sor került. Ezeknek az összeütközéseknek a főszereplői a munkásosztály és saját bürokráciája voltak. A munkásosztály és saját bürokráciája közötti összeütközés kimenetelének elméleti lehetőségei a következők:

(1) A munkásosztály megmozdulásának elfojtása, a (politikai, álla-

mi, gazdasági) bürokrácia győzelme, a — saját, illetve egy vagy több külföld — fegyveres erőinek (katonaság, rendőrség) hatékony közreműködésével,

(2) a munkásosztály győzelme saját bürokráciája, a bürokratizálódott berendezés, az állam és a párt felett,

(3) kompromisszum az összeütközésben részt vevő felek — a munkásosztály és saját bürokráciája — között,

(4) az ellenforradalmi erők győzelme, melyek akciójukat úgy építették be a munkásosztály és saját bürokráciája közötti összeütközésbe, mintha az ellenforradalmárok — legalábbis látszólag — a munkásosztály oldalán állnának.

A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély beteljesedésének iskolapéldája a sztálinizmus néven ismert társadalmi rendszer. Éppen ezért, én a sztálinizmus kialakulásának példáján kísérlem meg megmagyarázni a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszélynek ezen legdurvább és a szocializmusra nézve legvégzetesebb formája létrejöttének forrásait.

Az októberi szocialista forradalom előkészítése idején és közvetlenül a fegyveres harc befejezése után a politikai, katonai, rendőri és gazdasági hatalom kisszámú ember kezében összpontosult, akik a forradalom élén álltak. Ehhez hozzáfűzném, hogy közvetlenül az októberi forradalom fegyveres szakaszának befejezése után a politikai, katonai és gazdasági hatalom szédületes gyorsasággal koncentrálódott egy kisszámú párt-, katonai, rendőrségi és állami tisztségviselőből álló perszonális unió kezében, ezáltal létrejött egy centralisztikus hatalmi rendszer, mely akkor *szükségszerű* volt, hogy a külső intervenció által hatékonyan támogatott belső ellenforradalmárokkal szemben megvédje az októberi forradalom vívmányait. A társadalmi hatalomnak erre a koncentrációjára a kisszámú párt-, katonai és állami tisztségviselő perszonális uniójának abszolút hatalmára szükség volt annak a veszélynek a felszámolásához, melyet a marxizmus klasszikusai úgy fogalmaztak meg, mint a munkásosztály uralmát a szocialista forradalom után a hatalmától megfosztott burzsoázia részéről fenyegető veszélyt.

Ekkor kerül olyan helyzetbe ez a centralizált társadalmi hatalom, a kisszámú párt-, katonai és állami tisztségviselő perszonális uniója, amely *csapdát és próbatételt* rejt magában. Azok a forradalmárok, akik az októberi forradalom eszméi és forradalmi magvát képezték, sikerrel védtek meg a forradalom vívmányait mind a Szovjetunió belső ellenforradalma, mind a külső katonai és politikai intervenció ellen. Hangsúlyozom, hogy a társadalmi hatalom, az abszolút uralom olyan koncentrációja ez, a kisszámú párt-, katonai, állami és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniójában, mely az októberi forradalom vívmányai megvédésének feltétele volt. Most viszont csapda és próbatétel helyzete áll elő az egész rendszer és a kisszámú párt-, állami és katonai tisztségviselő perszonális uniója számára, amely csapda és próbatétel elemzése, véleményem szerint történelmi jelentőségű. A dilemma lényege tehát az

volt, hogy a politikai, katonai és gazdasági hatalomnak ez a centralisztikus rendszere, azaz a kisszámú magas tisztségviselő perszonális uniójának abszolút hatalma megmarad-e a társadalmi rendszer *tartós* formájaként, vagy megszűnése elkezdődik abban a pillanatban, amikor felszámolja a munkásosztály uralmát a hatalmától megfosztott burzsoázia és a külső intervencionisták részéről fenyegető veszélyt, azaz, amikor megvédte az októberi forradalom vívmányait a külföldi intervenció által támogatott ellenforradalommal szemben. Ezt a próbatételt és ezt a csapdát egyetlen kommunista és munkásmozgalom sem tudta teljes egészében megkerülni, sem felülkerekedni rajta. Sztálin éppenséggel bele is esett ebbe a csapdába és az átmenetileg szükségszerű centralisztikus rendszert a politikai hatalmi rendszer tartós formájává tette, a kisszámú legmagasabb tisztségviselő perszonális uniójának abszolút hatalmává, és ennek megfelelően tartóssá tette a termelőeszközök állami tulajdonát, ami a társadalmi tulajdon alacsonyabb rendű formája. A *mozgalom* és a *berendezés* viszonyának dilemmájára ez esetben azt a megoldást találták, hogy a mozgalom teljes egészében átment a berendezésben, mint a központosított társadalmi rendszer tartós formájába — a párt és az állam abszolút uralmába —, melyet a kisszámú párt-, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniója személyesít meg. Ezen a ponton jön létre és ebből fejlődik ki a munkásosztály uralmát fenyegető másik veszély, melyről a marxizmus klasszikusai mint lehetőségről (tehát nem mint szükségszerűségről) beszéltek: a munkásosztály uralmát a szocialista forradalom fegyveres szakaszának befejezése után *veszélyeztetheti* — engedjék meg, hogy kimondjam: *megsemmisítheti* — saját bürokráciája. Tekintettel arra, hogy a mozgalom teljes egészében a berendezésbe ment át, hogy a teljes hatalom a kisszámú párt-, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniójában összpontosult, továbbá, hogy a központosított politikai hatalmi rendszer, a pártnak és az államnak a kisszámú, legmagasabb tisztségviselők perszonális uniójában megtestesült abszolút uralma *tartós megoldásként* jött létre, ezzel valóssá vált a munkásosztály saját bürokráciája részéről fenyegető veszély. Ugyanis a centralisztikus rendszer és a politikai, gazdasági, katonai és rendőri hatalom, tehát az abszolút hatalom túlzott koncentrációja és kisszámú politikai, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniójában, amely tisztségviselők előzőleg megvédték az októberi forradalom vívmányait, hogy később ők maguk, fenntartva abszolút hatalmukat a társadalom — mind a társadalom egésze, mind pedig annak minden egyes szegmense — felett, kérdésessé tegyék ugyanezeknek a vívmányoknak a fennmaradását és hosszú időre lelassítsák, vagy visszavessék (lehetetlenné tegyék) a szociális forradalmat, mint a „szükségszerűség birodalmaként” létező társadalomnak a „szabadság birodalmába” való átalakulása történelmi folyamatát.

A marxista irodalomban uralkodó nézet, hogy a burzsoázia politikai hatalma a termelőeszközök feletti tulajdonból következik. A fegyveres szocialista forradalom után létrejött társadalom esetében ezzel

szemben — véleményem szerint — a dolgok sorrendje fordított. A munkásosztály, szociális és eszmei szövetségeseivel együtt, és a kommunista párt, mint forradalmi mag, szellemi és akciók élcsapata, a szocialista forradalom útján először a *politikai* hatalmat szerezte meg, létrehozva a szocialista államot, és ezután, a szocialista államban megtestesült politikai hatalom erejével hajtja végre a termelőeszközök, bankok, kereskedelem államosítását, az agrárreformot stb. Tehát a munkásosztály és a párt a megszerzett *politikai* hatalom birtokában, amit a szocialista állam személyesít meg — éppen ezért a szocialista állam, a munkásosztály nevében — válik a termelőeszközök birtokosává és a kisszámú párt-, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniója a politikai hatalom erejével nemcsak a gazdasági, hanem a teljes társadalmi hatalom birtokába is jut. A sztálinizmus esetében először a párt és az állam abszolút politikai hatalmát hozták létre, melyet a kisszámú legfelsőbb párt-, állami, katonai és rendőrségi tisztségviselő perszonális uniója személyesít meg. Ezek először a népgazdaságot rendelik maguk alá — a szocialista állami tulajdont teszik a tulajdonviszonyok uralkodó formájává —, később az egész társadalmat. A dolgok ilyen egymásutániságából erednek a többi következmények. Mindenekelőtt az, hogy ennek a politikai hatalomnak — a párt, az állam és a csúcson levők perszonális uniójának — a gazdaság feletti erőszakos magatartása lényeges jegy, nem pedig eltévelyedés. Ugyanígy ennek a politikai hatalomnak hasonló uralma a munkásosztály felett sem a sztálinizmus szégyenfortja, amint egyesek gondolják, hanem ez is lényeges jegy. Hangsúlyozom, és ezt fontosnak tartom: először a párt és a szocialista állam — valójában a legmagasabb tisztségviselők perszonális uniója — abszolút *politikai* hatalma jön létre, mint a politikai hatalmi rendszer formája, a gazdaság és saját szociális forrása a munkásosztály — feletti erőszak nem a sztálinizmus deformációja, nem is a sztálinizmus szégyenfortja, hanem lényeges ismérve, pontosabban: annak a politikai hatalmi rendszernek sajátossága, melyet a politikai terminológiában sztálinizmusnak nevezünk.

A sztálinizmus tehát először az októberi forradalom vívmányait tette kérdésessé és lelassította, illetve viszonylag hosszú időn át lehetetlenné tette (visszavetette) a szociális forradalom történelmi folyamatának — egyébként a fegyveres szocialista forradalom logikus folytatásának — radikálisabb megnyitását. Ez alatt az erőszak is értendő, az októberi forradalom részvevőinek politikai és fizikai likvidálása, mint akik potenciális veszélyt jelentenek Sztálin személyes hatalmára és a párt-, állami és katonai tisztségviselők perszonális uniójában összpontosult hatalomra, azután mindazok politikai és fizikai felszámolása, akik esetleg még megdoldásokat, alternatívákat kínálhattak fel a sztálinizmus és Sztálin, valamint állandóan változó munkatársai teljhatalma helyett.

Ez az a csapat és próbatétel, amely a kommunista és munkásmozgalomra vár a szocialista forradalom megvívása után, és amelynek elemzése történelmi jelentőségű lehetne. Hangsúlyozom, hogy ez a csapat-

da és próbatétel, melyet vázoltam, történelmi jelentőségű, mert ezt, véleményem szerint, egyetlen kommunista és munkásmozgalom sem tudta leküzdeni azok közül, melyek megvívták a szocialista forradalmat. Ez tulajdonképpen paradoxon: a forradalmárok kisebb vagy nagyobb csoportja megszervezi és megvívja a szocialista forradalmat, azután felszámolja a hatalmától megfosztott burzsoázia részéről fenyegető veszélyt, győzedelmeskedik az ellenforradalom és a külső intervenció felett — mindezt a párt-, katonai, állami és rendőri hatalom szédületes gyorsaságú koncentrációjával, a kisszámú tisztségviselő perszonális uniója keretében, miáltal egy átmenetileg szükségszerű központosított hatalmi rendszert, a párt és az állam — valójában a legmagasabb tisztségviselők — abszolút uralmát a társadalmi rend viszonylag tartós formájává merevítene, mely lényegében egy professzionális és privilegiált irányító réteg abszolút hatalmának jegyeit viseli, amivel együtt jár, hogy maga teszi kérdésessé saját szocialista forradalma hagyományait, olyan berendezést hozva létre — a párt és az állam abszolút uralmát —, amely lelassítja, jelentősen kitolja a szociális forradalom történelmi folyamata radikálisabb megnyitásának lehetőségét.

Ez, véleményem szerint, történelmi és egyetemes érvényű tapasztalat. Minden bizonnyal a sztálinizmus kínálja e paradox helyzet elemzésének legmegfelelőbb lehetőségét, de a probléma, melyről szó van, azért éppen a sztálinizmusra a legtipikusabb, mert itt alakult ki a munkáosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély legdurvább formája — az önmaga felszabadulására irányuló, politikailag szervezett forradalmi munkásmozgalom teljes egészében a berendezésbe ment át. Ezzel a sztálinizmus nemcsak hogy felszámolta a kommunista és munkásmozgalmat és viszonylag hosszú időn át meggátolta a munkáosztály történelmi érdekei és történelmi szerepe megvalósítását, hanem mindenekelőtt, hogy a munkáosztály, mint a szociális forradalom szubjektuma — nem pedig az állam és a párt az ő nevében — önmagát felszabadítva felszabadítsa az egész társadalmat és egyáltalán az embert, hogy a klasszikus osztálytársadalom felszámolásával megnyissa a szabad termelők társulásának történelmi folyamatát, melynek eredményeként a társadalom a „szükségszerűség társadalmának” viszonyai-ból a „szabadság társadalmába” viszonyaiba menne át.

Amennyiben a sztálinizmust, mint a mozgalomnak a berendezésbe való átmenete klasszikus példájának veszem, akkor teljes egészében alkalmazható rá a korábban már idézett megállapítás: „Ha a proletárdiktatúrát az állami és a pártapparátus személyesíti meg, úgy objektíve a proletariátus feletti diktatúrába megy át.” Ennek a veszélynek a konzekvenciáit csak részben vázoltam. Egyrészt azért nem vezettem le őket, mivel többé-kevésbé közismertek, de meg is haladnék írásom terjedelmét. A sztálinizmus, mint a munkáosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető legdurvább veszély esetében a közismert mondást, „a forradalom felfalja saját gyermekeit”, így lehetne módosítani: „a forradalom gyermekei felfalják saját forradalmuk vívmányait”. Mind-

két megfogalmazás, de kiváltképp a második, akár a sztálinizmus szinonimája is lehetne, mivel kérdéssé tette az októberi forradalom vívmányait és hosszú időre visszavetette, lelassította a szociális forradalom megvalósításának radikálisabb folyamatát.

A sztálinizmussal kapcsolatban két fontos megjegyezni valóm van:

Először, ebben az írásban nem elemeztem egészében véve a sztálinizmust. Nem is voltak olyan ambícióim, hogy ezt itt megtegyem. Szándékom az volt, hogy rámutassak a sztálinizmusnak azokra az ismérveire, melyek a mozgalomnak a berendezéssé való maradéktalan átalakulását tanúsítják, a mozgalom és a berendezés teljes azonosulását a berendezésben, amit a kisszámú legmagasabb tisztségviselő személyesített meg, Sztálinnal a csúcson.

Másodszor, a sztálinizmus és a Szovjetunió jelenlegi társadalmi rendszerét semmiképpen sem lehet közös nevezőre hozni — közöttük jelentős különbségek vannak. Ebben az írásban a sztálinizmusról van szó, arról a korszakról, amire Sztálin abszolút uralma volt jellemző a Szovjetunióban, arról a társadalmi rendszerről, melynek Sztálin volt a létrehozója, állandóan változó munkatársaival együtt (akik a körülmények alakulásától függően néha valóban munkatársi, máskor a szó szoros értelmében alattvalói viszonyban voltak vele).

A munkásság uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszély másik formája, amikor *a berendezés felülkerekedik a mozgalmon*. Ez olyan társadalmi helyzet, amikor a társadalmi fejlődés kulcspozíciói a berendezés és annak intézményei közvetlen ellenőrzése alatt állnak, a mozgalom pedig — jóllehet formálisan létezik — a berendezésen és intézményein kívül marad, a társadalmi fejlődéssel kapcsolatos döntéshozatal periferiáján reked. Ez az a társadalmi helyzet, melyben a mozgalom formálisan létezik ugyan, de a társadalmi történések peremére szorult, mivel a berendezés olyan mértékben megerősödött, egyben meg is csontosodott, hogy társadalmi hatalmát tekintve felülkerekedett a mozgalmon. A mozgalom tehát csak formálisan létezik, mivel a berendezés uralja a társadalmi fejlődés kulcspozícióit. Ennek az állapotnak a megnyilvánulását a párt és a szakszervezet példáján szemléltetem, mivel a legközelebbinek találom.

A párt, e veszély kialakulása esetén a berendezés intézményei „előszobájába” szorul, energiáját saját belső politikai életére használja fel, önmaga „szervezeti-politikai felépítése” kérdéseivel foglalkozik, objektíve saját maga céljává, eszközévé, létezése értelmévé válik. Amellett, hogy önmagával foglalkozik, ezzel egyidőben vagy ezt követően a párt absztrakt határozatokat, döntéseket, ajánlatokat meghozatalába öli energiáját, valami való levelezést vagy személyes kommunikációt folytat a berendezéssel és intézményeivel, melyek a társadalmi fejlődés kulcspozícióit tartják. Ezzel magyarázható, hogy a párt viszonylag hosszú időn keresztül, többször hoz tartalmilag azonos, de elvont, a berendezést és intézményeit semmire sem kötelező dokumentumokat — rezolúciókat, határozatokat, ajánlatokat stb.

A szakszervezet még távolabb van a berendezéstől és intézményeitől ahhoz, hogy hatással lehessen a döntéshozatalra. Durván fogalmazva: ha azt mondtuk, hogy a párt a berendezés „előszobájába” szorult, akkor a szakszervezet éppenséggel az „udvaron” rekedt, és mint tudjuk, energiája nagyobb részét a munkások (de nem a vezetők) fizetéseire fordítja, mert ez hagyományosan az ő „munkaköre”. Persze, a berendezés és intézményei is szívesen átengedik a fizetésekkel való foglalkozást a szakszervezetnek, mert ők maguk ezt meglehetősen népszerűtlen és „jelentéktelen” feladatnak tekintik. A másik terület, ahol a szakszervezet energiáját kimeríti, a szociális kérdések (télire való beszerzése, mezőgazdasági termékek és élelmicikkek biztosítása kedvezményes áron) és a hagyományos ünnepek (május 1., újév, március 8. stb.) megünneplése. A szakszervezet tehát még távolabb van a berendezéstől és intézményeitől, melyek a társadalmi fejlődés kulcspozícióiban vannak, ezáltal a fejlődés kulcskérdéseivel kapcsolatos döntéshozatalba való beleszólása is objektíve kevés, néha úgyszólván jelentéktelen.

Félreértés ne essék: itt nem a párt és a szakszervezet egészéről van szó, hanem a pártnak és a szakszervezetnek arról a részéről, mely objektíve kívül maradt nemcsak a berendezésen és intézményein, hanem a társadalmi fejlődés kulcskérdéseiről való tényleges döntéshozatalnak is a perifériájára szorult. Ezért nem lehet azzal érvelni, hogy vannak párt- és szakszervezeti tisztségviselők, akik formailag, jogilag és ténylegesen is helyet kaptak a berendezésben és intézményeiben, és akik azonosultak velük, elveszítve ezáltal párt- és szakszervezeti tisztségviselő jellegüket, mivel állami tisztségviselővé, illetve a berendezés és intézményei tagjává váltak. Ezért a pártról és a szakszervezetről, amelyek formálisan a mozgalmat alkotják, de amelyeken a társadalmi hatalom tekintetében a berendezés felülkerekedett, csak mint fennmaradt részről beszélhetünk, mint olyanról, amely nem azonosult a berendezéssel és intézményeivel. Ez a tény természetesen lényeges különbségekkel jár a társadalmi hatalom birtoklása tekintetében azon párt- és szakszervezeti tisztségviselők között, akik azonosultak a berendezéssel és intézményeivel és ténylegesen állami tisztségviselőkké váltak, és a párt, valamint a szakszervezet azon tagjai között, akik ténylegesen és formálisan is kívüli vannak a berendezésen és intézményein.

A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély harmadik formája a berendezés egyes intézményeinek állandó *egyenkénti* reprodukálása, amelyek olyan mértékben függetlenítik magukat a mozgalmatól és saját szociális forrásuktól, a munkásosztálytól, hogy a mozgalom egésze és a munkásmozgalom, vagy a mozgalom legfontosabb elemei és a munkásosztály egyes részei feletti bürokratikus hatalommá ferdülnek. Hangsúlyozom, hogy ez esetben a berendezés egyes intézményeinek állandó reprodukálásáról van szó, mint a munkásosztálytól elidegenült és függetlenné vált hatalmi központokról, nem pedig a berendezés egészéről. A mi esetünkben az ügyviteli bankokat és a Nemzeti Bankot sorolhatnánk közéjük, bizonyos mértékben egyes

önigazgatási érdekközösségek közgyűléseit, külkereskedelmi munkaszervezeteket stb. Ezekről az intézményekről és szervezetekről később még lesz szó.

A munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély negyedik formája akkor jön létre, amikor a berendezésnek azok az intézményei, közösségei és szervezetei, melyek elméletileg, politikailag és alkotmányjogilag munkásönigazgatásúak, olyan határozatokat hoznak, melyek következményeiket tekintve közvetlen összeütközésbe kerülnek a munkásosztály egészének érdekeivel, vagy (és) azoknak a munkásoknak, illetve a munkásosztály azon részének érdekeivel, akik küldöttjei a határozatra szavaztak. A munkásosztály uralmát fenyegető veszélynek ez a formája előreláthatatlan volt, így az elemzés számára is a legbonyolultabb. A munkásosztály uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszélynek ezt a — legrejtélyesebb — formáját később fogom elemezni. Itt a községi képviselő-testületek, tartományi és köztársasági képviselőházak társultmunka-tanácsairól, az öngazgatási érdekközösségek és ügyviteli bankok közgyűléseiről van szó, a formailag-jogilag létrehozott küldöttségekről és intézményekről, az öngazgatás sejtjeit képező társultmunka-szervezetekről, helyi közösségekről, bizonyos mértékben még a munkástanácsokról is. De ezekről később lesz szó.

A munkásosztály uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszély felsorolt négy formája mindenekelőtt Sztálin koncepciójában nyilvánult meg, kisebb-nagyobb mértékben megfigyelhető volt a többi szocialista országban is, de egyes formáitól bizonyos időszakokban vagy hosszabb ideig tartó tendenciaként mi sem maradtunk mentesek. Annak felismerésétől, hogy milyen mértékben és a veszély melyik formája fenyegeti a munkásosztály uralmát nálunk — nem mint pillanatnyi, átmeneti állapot, hanem mint tartós, hosszabb időn át létező objektív tendencia — nagy mértékben függ, meg tudjuk-e valósítani az öngazgatást, mint történelmi kategóriát, mint egyetlen módját annak, hogy felülkerekedhessünk a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély bármely formáján.

3) A mozgalom és a berendezés viszonyából eredő dilemma lehető megoldás.

Mivel a szocialista forradalom fegyveres szakasza után a munkásosztály uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszély elméletileg és gyakorlatilag is erősödhet és tartósan fennmaradhat, ezért el kell hárítani a veszélyt, mégpedig a mozgalom és a berendezés viszonyáról eredő dilemma megoldásával.

A munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges forradalmi mozgalmának féken kell tartania a berendezést és állandóan bírálóan kell viszonyulnia hozzá. A kommunista pártnak mint a munkásosztály élcsapatának, a mozgalom forradalmi magvának, és a szakszer-

vezeteknek, mint a munkásosztály autentikus tömegszervezetének, melyek a munkásosztályt önmaga felszabadítása felé vezetik, eszmei és akció adottságaik útján meg kell akadályozniuk, hogy a mozgalom teljes egészében a berendezésbe menjen át, hogy a berendezés szervezeteivel, közösségeivel és intézményeivel azonosuljon, azaz, a munkásosztály uralmának társadalmi rendszerével vagy a munkásosztály nevében gyakorolt hatalommal. Ez a feltétele annak, hogy a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges politikailag szervezett forradalmi mozgalmá mindörökké megőrizze munkás-forradalmi és osztályjellegű hitelességét és önállóságát, és hogy a berendezéssel szemben fenntarthassa a politikailag erősebb pozícióját. A mozgalomnak ez a hitelessége (autentikussága) és önállósága (autonómiája), de kiváltképp a berendezéssel, az öngazgatással, mint uralmi társadalmi rendszerrel szembeni politikailag erősebb pozíciója, meg kell hogy akadályozza a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély bármely formájának létrejöttét. A mozgalom ilyen viszonyának a berendezéshez, annak szervezeteihez, közösségeihez és intézményeihez olyan irányban kell hatnia, hogy maga a berendezés is, szervezeteivel, közösségeivel és intézményeivel egyetemben dinamikusabbá, létszerűbbé váljon, folyamatos átalakulások, változások, a munkásosztály történelmi szerepének és érdekeinek megfelelő intézményes megoldások útján. A berendezés változásai, az öngazgatási szervezetek, közösségek és intézmények — mint a berendezés részei — gyakori átszervezése tehát nem elemi csapás, mint néha mondani szokták, hanem az öngazgatás, mint a munkásosztály uralmi rendszere fejlődésének szükségszerűsége, a bürokratizálódás és a munkásosztály fölé emelkedése megakadályozásának előfeltétele.

Ezzel távolról sem merítettük ki a mozgalom és a berendezés viszonyának vitáját. A probléma még bonyolultabbá válik, ha tekintetbe vesszük, hogy a munkásosztálynak azok a politikai szervezetei, melyek hordozzák, helyesebben: belülről fejlesztik a mozgalmat az öngazgatás felé, szintén ki vannak téve a bürokratizálódás veszélyének és annak, hogy kiszakadjanak a mozgalmából és a berendezéssel, annak szervezeteivel, közösségeivel és intézményeivel azonosuljanak, ezáltal objektíve kiváljanak a munkásosztályból és elidegenüljenek tőle.

A mozgalom — berendezés viszonyával kapcsolatosan a feltett kérdésre a következő lehetne a válasz: *a munkásosztály önmaga felszabadítására irányuló tömeges politikailag szervezett forradalmi mozgalmának meg kell maradnia mozgalomnak, forradalminak, tömegesnek és politikailag szervezettnek, megőrizve autonómiáját, a berendezéssel való viszonyában pedig megtartani a politikailag erősebb pozícióját. Ez a feltétele annak, hogy a munkásosztály uralmát a saját bürokráciája részéről fenyegető veszély bármely formáját elháríthassák.* Úgy vélem, hogy a mozgalom és a berendezés így megfogalmazott viszonya történelmileg és tartósan szükségszerű, időbelileg tehát korlátlan a mozgalom politikai túlsúlya a berendezés bármely formája felett.

Ezt a választ Marx már idézett gondolatával támaszthatjuk alá: „A kommunizmus a mi számunkra nem egy állapot, amelyet létre kell hozni — egy eszme, melyhez a valóságnak igazodnia kell. Mi azt a tényleges mozgalmat nevezzük kommunizmusnak, mely a jelenlegi állapotot megszünteti. Ennek a feltételei a jelenlegi feltevésekből következnek.”

Az előzőekben arra a kérdésre adott válasz, hogy mi az öngazgatás elméletileg és minek kellene lennie a gyakorlatban*, valamint a mozgalom és a berendezés viszonyának most vázolt megoldása meggátolhatja nemcsak a munkásosztály uralmát saját bürokráciája részéről fenyegető veszély bármely formájának létrejöttét, hanem elméletileg és gyakorlatilag is képes leépíteni bármely öngazgatás-ellenes alternatívát. Ez annál lényegesebb, mert az öngazgatást mint történelmi folyamatot nemcsak a politikai és az állami bürokrácia veszélyezteti, hanem váltakozva, vagy akár egyidejűleg veszély fenyegeti más öngazgatás-ellenes alternatívák részéről is.

III.

A JUGOSZLÁV TÁRSADALOM TÚLBURJÁNZÓ INTÉZMÉNYESÜLÉSE, EZZEL EGYIDEJŰLEG A MUNKÁSOSZTÁLYON BELÜLI SZOCIALIS ÉS POLITIKAI KONFRONTÁLÓDÁS — VÁLASZKERESÉSE ARRRA A KÉRDÉSRE, HOGY KI ÉS MILYEN FELTÉTELEK MELLETT LEHET MOST OBJEKTÍVE A SZOCIALIS FORRADALOM MINT AZ ÁLLAM MINDENHATÓSÁGA TÚLHALADÁSÁNAK HORDOZÓJA

1) A jugoszláv társadalom intézményesülése és ennek következményei

Az már nyilvánvaló, hogy a jugoszláv társadalom túlintézményesült, és hogy az intézmények túlburjánzása a szocialista öngazgatási termelési viszonyok és egyáltalán az öngazgatás kerékkötőjévé vált. Mérteni haladvány arányában nőtt az öngazgatási érdekközösségek közgyűléseinek és egységeinek száma, bizonyos mértékben az ügyviteli bankoké és ezek fiókinstítúciói is. Az intézmények túltengése maga után vonta az állami és öngazgatási normák túltengését, ez pedig együtt járt a közigazgatási-ügyintéző apparátus számbeli növekedésével, a jugoszláv társadalom minden szintjén, a föderációtól a munkaszervezetig.*

* V. ö.: Neca Jovanov: Aspekti teorijske koncepcije samoupravljanja, Kulturni radnik, Zágráb, 1979/2. 3—51. oldal

* Megjegyzendő, hogy az elmélet még nem jutott túl azon a „terminológiai” vitán, vajon a munka vagy a munkások, társulásáról van-e szó, a munka társul vagy a munkások, tehát társulmunka-szervezetről vagy társult munkások szervezetéről kell-e beszélnünk.

Véleményem szerint itt a munkások öngazgatású szervezésének történelmi folyamatáról van szó, tehát a munkások öngazgatási szervezeteiről vagy az öngazgatásilag szervezett munkások szervezeteiről beszélhetünk. Ezt azért szorgalmazom, mert a munkások társulása és a munkások öngazgatású szervezése más-más fogalom. Mivel pedig a munka nem társulhat, tehát nem létezhet sem társult munka, sem a tár-

A fentieket hadd támasszam alá a következőkkel: a köztársasági képviselőházak a küldöttrendszer első négy éve alatt átlagban 300—500 törvényt fogadtak el, és minden társultmunka-alapszervezetnek törvényes kötelezettsége 20—40 általános öngazgatási aktus meghozatala.

Az intézmények elburjánzásával együtt járt az állami és öngazgatási normák túltengése, ez pedig megnövelte a keresletet az olyan emberek iránt, akik az intézményeket és a normákat alkotják, akik megalkotják és alkalmazzák azokat az eszközöket, amelyek lehetővé teszik, hogy az intézmények működhessenek, és hogy az emberek ezek szerint az állami és öngazgatási normák szerint viselkedjenek. Logikus, hogy ez fejtetőre állította az értékrendet — anyagilag és erkölcsileg az a munka vált legértékesebbé, amely intézményeket hoz létre, és amely biztosítja az intézmények működését, valamint azt, hogy az emberek az állami és öngazgatási normák szerint viselkedjenek. Ennek logikus velejárója, hogy mélyre zuhant az olyan munka anyagi és erkölcsi értéke, amely anyagi, művelődési és szellemi javakat hoz létre. A következmények nyilvánvalók: az anyagi javak termelésének tömegesen fordítanak hátat a mérnökök és technikusok, később a magasan képzett, majd a szakképzett munkások is. Termelőmunkával ma nagyjából csak az foglalkozik, akinek más választása nincs. Ez odavezetett, hogy felduzzadt a vezető, az irányító, az adminisztratív és a rezi-személyzet a társultmunka-szervezetekben, később a társadalmilag privilegizált szervezetekben és intézményekben, majd a munkáosztálytól elidegenült hatalmi központokban. Akinek erre nincs esélye, főiskolára megy. Bizonyos fenntartással azt a következtetést vonhatnánk le, hogy a munkáosztálynak az a termelő és bizonyos mértékben forradalmi magva, mely az anyagi javakat termeli, tömegesen hagyja el az anyagi termelést, feláldozva szakmáját, bizonyos fokig a munkáosztály ideológiáját is a jobb szociális státus végett.

2) Az intézmények formai-jogi és tényleges természete

Az intézmények, melyekről szó van, formálisan, jogilag öngazgatási intézmények (az öngazgatás jelzőt elnevezésük is tartalmazza), a küldöttrendszer útján az öngazgatás sejtjeiből származnak, de ténylegesen, mintegy köldökszínórral az államhoz kötődnek és objektíve annak üzei. Éppen ezért ezek az intézmények *közvetítő* intézményekké válnak, és mint ilyenek, ahelyett, hogy összekötnék a különböző, ellentmondó, ellentétes és osztályérdekek hordozóit, mint normatív koncepciójukból következne, objektíve előbb vagy utóbb dominációt (uralmat) harcolnak ki maguknak mindazon érdekek hordozói felett, akik között

sultmunka-szervezet. Ugyanígy nem a „munka felszabadítása” a kérdés lényege, hanem az öngazgatás, mint a munkáosztály öntevékenységeinek történelmi folyamata és a munkások öngazgatású tevékenysége, mint önfelszabadító akció, tehát itt a munkás felszabadításának történelmi feladatáról van szó, a „szabadság birodalmának” megteremtéséről, nem a munka, hanem az ember számára.

közvetítenek. Azokról a közvetítő intézményekről van tehát szó, melyek alkotmányjogilag a munkásosztályhoz tartoznak, de dominációt valósítanak meg felette (a munkásosztály egésze vagy egyes részei felett), így éppen politikai és gazdasági hatalmuk erejével a munkásosztály autentikus érdekei és történelmi szerepe megvalósításának legfőbb akadályozóivá válnak. Ez a nagyszámú közvetítő, a munkásosztálytól elidegenült és függetlenné vált intézmény, a gazdasági és politikai hatalomért folyó harcban gyakran vetélytársaként jelenik meg, de a munkásosztállyal szemben privilegizáltak és politikailag homogének. Ezek az intézmények a munkásosztállyal szemben azért privilegizáltak (szociálisan) és homogének (politikailag), mivel erős politikai pozíciójuk (dominációjuk) van a munkásosztály felett és ezen a politikai domináción alapul vagy ebből következik a munkásosztállyal szembeni privilegizált szociális és anyagi helyzetük. Ezek közé a közvetítő intézmények közé nemcsak az államot és klasszikus intézményeit sorolom, hanem olyanokat is, melyek alkotmányjogi koncepciójukat tekintve *önigazgatási* intézmények, és amelyek normatív, a küldöttrendszer útján a társultmunka-szervezetekből származnak, a munkásokhoz tartoznak, de amelyek — ismétlem — köldökszinórjukkal továbbra is vagy utólag, az államhoz kötődnek, mint a legerősebb és a munkásosztálytól elidegenült, legfüggetlenebbé vált közvetítő intézményhez. Valójában az állam üzemei, segédeszközei a munkásosztály és a munkásosztály érdekei feletti domináció megvalósításában. Ez a tény lényegesen megnehezíti azok azonosítását, akikkel a munkásosztály osztály-összeütközésben áll; mind a mi számunkra, kutatók számára, mind pedig, vagy még inkább, a munkásosztály számára.

A normatív öngazgatású intézmények, valójában pedig az állam politikai üzemei, vagyis éppúgy, mint az állam, a munkásosztálytól elidegenült, függetlenné vált hatalmi központok problémáját elméleti kérdésként is érdemes felvetni. Számomra nem vitás, hogy egy *közvetítő* intézménynek előbb vagy utóbb dominánssá *kell* válnia azok felett, akik között közvetít, tekintet nélkül arra, hogy az állam-e ez, vagy a klasszikus állami intézmények egyike, avagy olyan intézmény, mely elméletileg, formailag és jogilag öngazgatású. Ezt a következtetést a bankok viszonyának elemzéséből vonom le, melyek egy évtizede vagy még előbb kialakult dominációja a munkások felett a mai napig érintetlen maradt, jóllehet formailag és jogilag (politikai állásfoglalások és törvényes rendelkezések útján) a teljes bankrendszer állami státusa megszűnt és a bankokat is öngazgatási alapokra helyeztük. Ide sorolhatók az öngazgatási érdekközösségek közgyűlései is, melyek határozataikkal olyan erős irányító-közigazgatási apparátust hoztak létre, ami társadalmi hatalmát tekintve először magán a közgyűlésen kerekedett felül, majd a közgyűlésen keresztül dominációt teremtett azon gazdasági és társadalmi tevékenységű munkaszervezetek felett, melyek között jogilag és formailag a közgyűlésnek kellene összekötő kapocsnak

lennie, valójában pedig *közvetítő* — objektíve tehát *közvetítő* intézmény formáját öltve már dominációt is szerzett *mindazok* felett, akik között közvetít.

3) Az öngazdagatók viselkedése túlzott jogi szabályozásának következményei

A jogi normák (az állami és az öngazdagatási normák egyaránt) olyan mértékben szaporodnak, hogy amennyiben mindegyiket végre próbálnánk hajtani — különösen azokat, melyek általában az emberek, de kiváltképp az öngazdagatók viselkedését szabályozzák —, nem is maradna tér öngazdagatási akcióra, mint önfelszabadító tevékenységre. Ha az öngazdagatók tényleg tartanak magukat a nekik szánt normákhoz, akkor ez nem az alkotó ember cselekvésének, hanem inkább a robotok programozott viselkedésének látszatát keltené. Ezzel egyidejűleg nagyobb tér jut a különböző, objektíve és reálisan létező öngazdagatás-ellenes ténykedésnek. Úgy vélem, hogy intézményesen és jogi normákkal, valamint politikai akciókkal (nem pedig politikai propagandával és agitálással) a különböző létező és reálisan létrejöheto öngazdagatás-ellenes alternatívák megvalósulását kellene megakadályozni, magát az öngazdagatást pedig, mint történelmi folyamatot, inkább erkölcsi, mint jogi normákkal erősíteni, akció és nem propaganda útján teremteni meg az öngazdagatási társadalom erkölcsi értékrendjét. Erre azért mutatok rá, mivel úgy találom, hogy az öngazdagatásnak, definíciója bármely változatából indulunk is ki, a munkára képes összemberi potenciál anyagi és erkölcsi motiválását kell jelentenie, az alkotóképességek kibontakoztatására, az anyagi, a művelődési és szellemi javak egyidejű létrehozására, valamint az öngazdagatás koncepciójának és gyakorlatának továbbfejlesztésére serkenteni. Feltéve, hogy alkalmazzuk a meglevő normákat, ennek az alkotóképességnek a kibontakozására nem jut tér. Az öngazdagatás, bármelyik meghatározását vesszük is, magába foglalja az öngazdagatók alkotóképességéhez, az anyagi, a művelődési és a szellemi javak előállításához, valamint az öngazdagatás koncepciójának és gyakorlatának továbbfejlesztéséhez szükséges társadalmi tér állandó bővítését. Tevékenységük ehelyett intézmények és normák létrehozására korlátozódik, a társadalmi-politikai szervezetek pedig energiájukat előbb az intézmények és normák létrehozásában merítik ki, később pedig abban, hogy kötelezővé tegyék az emberek számára a normák szerint való viselkedést. Az emberek öngazdagatási tevékenysége csak annyiban lehet önfelszabadító is, amennyiben alkotó tevékenység, amennyiben belső indítékú, nem pedig külsőleg rákényszerített, tehát nem a „szükségyszerűség”, hanem a „szabadság birodalmára” jellemző tevékenység.

Fel kell tennünk a kérdést — és választ is találni rá —: Mi történt a jugoszláv kommunista és munkásmozgalommal a fegyveres szocialista forradalom után? Nem veszélyezteteti-e ezt a mozgalmat állandóan a

berendezés, és nem fektette-e a párt, illetve a Kommunista Szövetsége, minden korábban létező és újonnan létrehozott politikai üzemével együtt, minden energiáját, többé-kevésbé egész idő alatt a társadalmi rendszer (berendezés) modelljének kidolgozásába, és a társadalmi rendszernek ez a modellje nem viszi-e át a mozgalmat teljes egészében a berendezésbe? Szimptomatikus, hogy a párt, összes politikai üzemével együtt, minden energiáját először a társadalmi rendszer modelljének a felkutatására fordította, később pedig magának a rendszernek a megszilárdítására. Az érem másik oldala — a kommunista és munkásmozgalom minden energiájának a társadalmi rendszer (berendezés) és a hatalmi rendszer megszilárdítására való fordítása —: Ha egyszer a berendezés megcsontosodik, akkor saját szociális forrása, a munkáosztály ellen fordul, elfojtva a munkáosztály saját felszabadítására irányuló politikailag szervezett forradalmi mozgalmát, azt a szociális alapot, amelyből ez a rendszer — a berendezés — kinőtt. Nem mellékes figyelni arra, hogy a politikai szervezetek és az öngazgatási intézmények tevékenysége, a társult munkáról szóló törvény megvalósításában főleg a törvény által előírt öngazgatási általános aktusoknak a törvényben meghatározott határidőben való meghozatalában merült ki.

Ily módon valójában a közvetítő intézmények és a saját életüket élő normák túltengését értük el, „alattuk” viszont meglehetősen más reális élet és társadalmi gyakorlat létezik, mely saját belső logikája szerint él. Egyik oldalról tehát a *közvetítő* intézmények hirtelen növekedését látjuk, a másik oldalról a reális életet és a társadalmi gyakorlatot, és a kettőt nagy szakadék választja el egymástól. Az intézmény- és normatív rendszer változásai sokkal gyorsabbak, mint az erőviszonyok változásai a politikai és gazdasági hatalom reális szerkezetében, a munkáosztály és ennek tényleges osztályjellegű öngazgatási intézményei javára.

*

Az eddig kifejtetteket a következőkben összegezhetném: az öngazgatás bizonyos csíráinak, melyek megvoltak, fennmaradása és fejlődése is kérdésessé vált, mert egyidejűleg megalapoztuk a jugoszláv társadalom újabb elbürokratizálódását — az állam „bővített újratermelését”, de nem a klasszikus formájában, hanem azoknak a *közvetítő intézményeknek* a hiperprodukciójával, melyek csak formailag és jogilag öngazgatásúak, formailag és jogilag az öngazgatás sejtjeiből származnak, a küldöttrendszer útján, de amelyek köldökszínórkjukkal az államhoz kötődnek, az államhoz nőttek és objektíve az állam politikai hajtóművei. Az állam tehát, öngazgatás helyett, a párt politikai támogatásával (vagy előzetes határozata alapján) a saját (és a párt) *politikai* hatalma erejével kibővíti újjászületik, de most már nem klasszikus államként, hanem azokon a közvetítő intézményeken, közösségeken és szervezeteken keresztül, amelyek csak formálisan öngazgatásúak, de ténylegesen „felülről” lettek létrehozva (törvények és a pártvezetőségek politikai állásfoglá-

lása alapján), a párt politikai üzemei, a párt ellenőrzése alatt, jóllehet jogilag öngazgatásúak és — szintén jogilag — az öngazgatás sejtjeiből származnak, a társultmunka-szervezetek dolgozói és a helyi közösségek polgárai által választott küldöttségek útján.

Az állam és ezek a közvetítő intézmények közötti nem formális összefüggés és kölcsönös függőség, mint horizontális kapcsolat, erősebbnek bizonyult és felülkerekedett a társultmunka-alapszervezetek munkásai, valamint a helyi közösségek polgárai és a felsorolt közösségek, szervezetek és intézmények közötti formális-jogi vertikális kapcsolaton és formális-jogi kölcsönös függőségen, jóllehet ezek formailag és jogilag, a küldöttrendszer útján, az öngazgatás sejtjeiből erednek, de mivel teljesen közvetítő szervezetekké, közösségekké, intézményekké váltak, az államhoz kötődnek vagy kölcsönös összefüggésben állnak vele. Emiatt ezeket a *közvetítő* intézményeket, éppúgy, mint az úgynevezett öngazgatási általános aktusokat, a társultmunka-alapszervezetek munkásai és a helyi közösségek polgárai csak formális-jogi szavazással hozták létre, illetve fogadták el, és ezzel formalizálták az állam által rájuk osztott kötelezettséget, mint az ő (az állam) szükségletét, nem pedig a munkások és polgárok szükségletét. Ezért a munkások és polgárok, az említett intézmények alapítása és az öngazgatási aktusok elfogadása során úgy érezték, úgy is viselkedtek, mint akik rájuk tukmált kötelezettséget teljesítenek, nem pedig a saját megfontolt igényeiket elégitik ki. Véleményem szerint a jugoszláv társadalomban ez a probléma az állam legbonyolultabb problémája.

Nem állítom ezzel azt, hogy a szocialista államot teljes egészében maradéktalanul meg kell szüntetni. Tudatában vagyok Marx figyelmeztetésének, hogy „a burzsoá állam megszűnik, a szocialista állam elhal”, vagyis hogy a szocialista állam elhalása és az öngazgatás megvalósulása egységes történelmi folyamat, melyet nem lehet időhöz kötni, melynek befejezését időben nem lehet meghatározni.

Lehetséges, hogy ez a történelmi folyamat most érkezett abba a fázisába, amikor az állam és az öngazgatás közötti összeütközés kulminál, és a párt ingadozó gyakorlati-politikai akciói következtében (az állam és az öngazgatás között), továbbá gyakorlati (cselekvő) politikai határozatlansága miatt — az állam és az öngazgatás összeütközésében — az állam krízise (tehetetlensége) nyilvánul meg: megvalósítani ma még szükségszerű funkcióit, de ugyanígy az öngazgatás krízise (tehetetlensége) is, önmaga felújítása tekintetében és abban, hogy politikailag és gazdaságilag felülkerekedjék az államon, maga alá rendelve azt.

Az állam és az öngazgatás egyidejű krízisének tudományosan meggyőzőbb diagnózisa elemzést és nyílt párbeszédet igényelne, a Kommunista Szövetsége tényleges és megvalósított eszméi és cselekvőképességéről, hogy a munkásosztály élcsapataként is történelmi szerepe, valamint autentikus jelenlegi és történelmi érdekei megvalósítására irányuló politikailag szervezett mozgalma forradalmi magvaként valósítsa meg önmagát, az öngazgatást érte alatta, mint történelmi folyamatot, mely

nemcsak az állam, „a társadalom felett álló erő”, hanem mindazon közvetítő intézmények és normák felszámolására is irányul, amelyek korlátozzák vagy lassítják a munkásosztály és egyáltalán az ember öngazgatási tevékenységét, alkotó és önfelszabadító akciót. Ez alatt nyílt párbeszéd is értendő, a Kommunisták Szövetsége eszmei és akcióképességei kohéziójának integratív tényezőjéről, a saját történelmi szerepe, autentikus jelenlegi és történelmi érdekei megvalósításáért folyó harcban.

4) A munkásosztály szociális dezintegrációja és egyes részei parciális érdekeinek átpolitizálása

Óvatosan és kockázattal bocsátom nyílt párbeszédre e tézist — inkább hipotézist —, melyet empirikus kutatás útján kellene ellenőrizni. Az anyagi termelés területén a munkásosztálynak az a része maradt, mellyel kapcsolatban nem lehetünk teljesen biztosak, képes-e forradalmi változások alapvető szubjektumává — a szociális forradalom szubjektumává és hordozójává — válni. Akik ugyanis az anyagi termelésben eszmeileg és termelésileg a legértékesebbek voltak, és alkalmuk nyílt elmenni, elmentek: először a rezsibe, azután az igazgatóságba, majd az érdekközösségek adminisztratív-irányító apparátusába, bankokba, hivatásos politikai, állami vagy más tisztségviselőnek, ahol a fizetést a funkció szintjéhez mért koefficiens alapján számolják, nem pedig a valós és megvalósított eszmei és cselekvő képességek, vagy iskolai végzettség arányában. Ezért tűnik ma számomra a szociális forradalom alapvető szubjektumának azonosítása a legbonyolultabb kérdésnek. Elméletileg nem vitás, hogy a munkásosztálynak kell a szociális forradalom szubjektumának lenni — lehet, hogy máris az —, mert csak ez az osztály képes annak a történelmi feladatnak a végrehajtására, hogy önmagát felszabadítva, felszabadítsa a társadalmat és egyáltalán az embert. Megvitatásra kínálkozó kérdése azonban, hogy vajon jelenleg a munkára képes lakosságnak az a része, amely az anyagi termelés területén maradt, eszmeileg és cselekvésbelileg valóban alkalmas-e arra, hogy osztálya forradalmi magva és a szociális forradalom elemi szubjektuma legyen? Nem ez-e a munkásosztálynak az a része, mely a harmincezernél több investíciós határozat által szociálisan a legnagyobb mértékben konfrontálódott? Nem nyitottak-e ezek a részérdekek, melyek a kettős, háromszoros kapacitású beruházási határozatokban nyertek megfogalmazást — a részérdekek átpolitizálása, az akkumuláció felhasználásával kapcsolatos politikai határozatok — nemcsak szociális, hanem politikai frontokat is a munkásosztályon belül? Ha tehát a munkásosztály, érdekeivel és intézményeivel először parcializálódott, azután konfrontálódott, majd amikor a beruházási határozatok politikai fedezetével parciális érdekei politikai érdekekké váltak, szociálisan és politikailag konfrontálódott — kérdés, hogy ebben az esetben objektíve képes-e a szociális forradalom elemi szubjektumává válni vagy sem?

Nyílt dialógust igényel a közvetítő intézmények, az állami és az öngazgatási normák hiperprodukciónak, az intézményeket létrehozó normákat alkotó emberek iránti kereslet felfokozódásának, az intézményeket és normákat létrehozó munka anyagi és erkölcsi túlértékelésének — ezzel egyidejűleg az anyagi, kulturális és szellemi értékeket teremtő munka anyagi és erkölcsi elértéktelenedésének — időbeli egybeesése a munkásosztály szociális, eszmei és politikai dezintegrációjával. Ez minden bizonnyal a modern jugoszláv társadalom legbonyolultabb kérdése, melynek diagnosztizálása, a kiút keresése feltétlenül *nyílt* dialógust igényel, intellektuálisan és emberileg becsületes, minden feszélyezettségtől mentes párbeszédet.

A modern jugoszláv társadalomnak ez a bonyolultsága, véleményem szerint, magában rejtje a szocialista állam problémáit és a modern jugoszláv társadalomban megillető tényleges helyét is.

IV.

A SZOCIALISTA ÁLLAM ELHALÁSA ÉS AZ ÖNIGAZGATÁS MEGVALÓSULÁSA: KÉT NÉVEN NEVEZETT, EGYSEGES FOLYAMAT

1) Az öngazgatás megvalósulása mint történelmi folyamat minden esetben az állam elhalását jelenti

Az állam az öngazgatást kezdetben „felülről” vezeti be, és a saját maga, valamint a párt *politikai* erejével „adagolja” az öngazgatás politikai és gazdasági erejét, és döntő hatással van a fejlődésére. Ezután konfliktusokra kerül sor az állam és az öngazgatás között, melynek feloldódása a munkásosztály és a politikai, valamint az állami bürokrácia közötti nyílt vagy potenciális osztály-összeütközés erőviszonyaitól függ. Ez az állam elhalása és az öngazgatás egyidejű megvalósulása folyamatának intenzitása szempontjából döntő mozzanat. Úgy vélem, hogy az öngazgatás törvényes úton, „felülről” való bevezetése 1949—50-ben az egyetlen lehető megoldás volt. Nem értek egyet azokkal a véleményekkel, melyek szerint minden későbbi probléma innen ered. Az igazi probléma szerintem az, hogy a Kommunista Párt, illetve a Kommunisták Szövetsége nem különült el véglegesen az államtól és nem horgonyzott le szociális forrásánál, a munkásosztálynál, hogy mint annak élcsapata és önmaga felszabadítására irányuló tömeges politikai mozgalmának forradalmi magva, valósítsa meg önmagát, a politikailag szervezett munkásosztály erejével harcolva az öngazgatás megvalósításáért, olyan intézmények és normák létrehozásáért, melyek ténylegesen munkás-intézmények és normák lennének, és amelyek határozataikkal mindenk előtt a munkásosztály autentikus érdekei és történelmi szerepe megvalósításának útját egyengetnék. A probléma tehát az, hogy a modern jugoszláv társadalomban is többé-kevésbé az állam és a tőle el nem különült

pártvezetőség politikai hatalmával jönnek létre a munkásosztály öngazgatási intézményei, majdnem úgy, mint az első munkástanácsok 1949—50-ben. Ebből a szempontból nem fogadom el azt a meglehetősen elterjedt tézist, hogy „az államnak ma is védenie és szavatolnia kell az öngazgatást”. Hasonlóképpen szükségesnek tartom felújítani a dialógust „az államként szerveződött proletariátus” elméletileg vitatható tézisérről, melyet az öngazgatás, mint a munkásosztály uralma megvalósításának egyik formájaként értelmeznek.

2) Az állam elhalása nem jelenti minden esetben az öngazgatás egyidejű megvalósulását

A jugoszláv gyakorlat megmutatta, hogy az állam formailag feladta egyes klasszikus funkcióit és intézményeit, de ezeket a munkásosztály és ennek autentikus osztály-intézményei, valamint az öngazgatás általában (egyelőre még nem tanulmányozott és nem azonosított okok miatt) *egyidejűleg* nem vette át. Emiatt azután különböző időközökben üres tér keletkezett az állam és az öngazgatás között, melyet rendszerint az öngazgatás-ellenes alternatívák töltöttek fel. Általában új társadalmi hatalmi központok jöttek létre vagy a meglevő állami mikroorganizmusok erősödtek meg. Társadalmi hatalmukat tekintve az egyik is, a másik is, felülmúlta az öngazgatást és viszonylag hosszú időn át korlátozta fejlődését. Ilyenek voltak például a komplett bankrendszer, később az öngazgatási érdekközösségek közgyűlései stb. mint klasszikus közvetítő intézmények, melyek csak formailag és jogilag öngazgatásúak, ténylegesen viszont, a munkásosztály és az öngazgatás feletti dominációjukat tekintve, államiak. Ezen közvetítő intézmények (bankok, öngazgatási érdekközösségek, biztosítási közösségek stb.) és a klasszikus szocialista állam között harc folyik a politikai és a gazdasági hatalom felosztásáért — a hatalomért folyó harcban tehát konkurrensek —, de az öngazgatással szemben mindig egységesek, mert ez a kapcsolat biztosítja fennmaradásukat és dominációjukat az öngazgatás felett. A munkásosztály és a tényleges öngazgatási intézmények feletti domináció fenntartására és erősítésére való törekvés hátterében az említett állami és más közvetítő intézményekben dolgozó embereknek az az igyekezete rejlik, hogy megőrizték, sőt növeljék kiváltságos és anyagilag privilegizált helyzetüket.

Ezzel kapcsolatban vitát kezdehetnénk arról is, hogy a modern jugoszláv társadalomban ki képezi az államot és ki az öngazgatást — milyen ismérvek alapján ismerhetjük fel egyiket és a másikat. Nem felesleges, és ennek az írásnak a témája szempontjából sem mellékes annak megállapítása, hogy Jugoszlávia ma a közvetítő intézmények és a jogi normák alapján (állami, közigazgatási, kvázi-öngazgatási és öngazgatási), a lakosság számához viszonyítva első helyen áll a világon. Ugyanez a tény teljesen eltérően is tolmácsolható — egyesek szemében az, hogy 2 500 000 ember a küldöttrendszer tagja, a jugoszláv társa-

dalom demokratikusságának bizonyítéka, mások számára (alapjában véve az én számomra is) ez két és fél millió ember, akikkel manipulálni lehet. Hasonló a helyzet az úgynevezett munkástöbbséggel is; egyeseknek a társadalmi-politikai szervezetek, közösségek, öngazgatási és más intézmények munkásosztály jellegét tanúsítja, mások annak lehetőségét látják benne, hogy a munkásosztállyal, a munkásokkal és autentikus érdekeikkel manipulálhassanak. Nem kicsi azoknak a határozatoknak a száma, amelyet formálisan, jogilag olyan intézmények hoztak, ahol munkástöbbség van, ezek az intézmények mégis gyakran hoznak olyan határozatokat, melyeknek következményei közvetlen ellentétben állnak vagy azoknak a munkásoknak az érdekeivel, akiknek küldöttei *szavaztak* (nem döntöttek) róla, vagy a munkásosztály egészének autentikus érdekeivel. Ebben a tényben, egyebek között, megvan a „magánvaló” osztály és a „magáért-való” osztály közötti, teljesen szem elől tévesztett megkülönböztetés. Ezért a (megvalósulatlan) munkástöbbség kérdését sohasem *valamelyik* munkáscsoport veti fel, hanem azoknak a munkásoknak valamelyike, akik már eljutottak a „magáért-való osztály” szintjére, tehát *tudatában* vannak a munkásosztály történelmi szerepének és érdekeinek, akiknek megvan az eszei és cselekvő képességük, hogy mint politikailag és öngazgatásilag szervezett osztály, küzdjenek a munkásosztály autentikus érdekeinek érvényesítéséért.

V.

DECENTRALIZÁCIÓ, DEMOKRATIZÁCIÓ, DEZINTEGRÁCIÓ

Jóllehet nálunk a dezintegráció, decentralizáció és demokratizáció fogalmának különböző értelmezése terjedt el, szükséges a párbeszéd arról, ami a modern jugoszláv társadalomban általánosan elfogadott.

1) A vertikális decentralizációt (föderáció—köztársaság vagy tartomány—községek közössége—község—helyi közösség) többé-kevésbé vertikális dezintegráció is kísérte. A felsorolt társadalmi-politikai közösségek politikailag és közgazdaságilag bizonyos fokig *zárt* körök. Valószínűleg azért van az, hogy a vertikális irányú öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások a gyakorlatban a politikai, az állami és a gazdasági bürokrácia „rothadó” kompromisszumainak jegyét viselik, mivel ez kisebb-nagyobb mértékben uralkodik „saját” társadalmi-politikai közösségén. Joggal tehető fel a kérdés: Vajon a társadalmi-politikai közösség az állam elhalásának, az állami funkciók társadalmasításának módja és formája vagy állam — kicsiben? Jelentős feladat volna felkutatni állandó egymás közötti konfliktusaik, a különböző érdekek hordozói közötti lassú, néha korlátlan ideig húzódó egyezkedésük és megállapodásaik valódi hátterét.

2) A föderáció illetékességének horizontális decentralizációja a hat köztársaságra és a két tartományra, a köztársaságok illetékességének de-

centralizációjá a községekre, a községeké a helyi közösségekre és a társultmunka-szervezetekre, először politikai-területi szervezeteket hozott létre, azután olyan szervezeteket, melyekben az emberek munkaviszonyba lépnek, mint zárt körökbe. Az úgynevezett öngazgatási megegyezés és társadalmi megállapodás ezek között a politikai-területi közösségek és a társultmunka-szervezetek között, lényegében a csúcsok, a politikai, állami és gazdasági bürokrácia megegyezésének és megállapodásának ismérveit viseli. A megbeszélések és megállapodások kimenetele (kompromisszum) rendszerint inkább a hordozók (szubjektumok) politikai hatalmát tükrözi, mint a különböző érdekekkel kapcsolatos érvek erőviszonyait.

3) A vertikális és horizontális decentralizáció nem jelentette egyúttal a jugoszláv társadalom demokratizációját is. Amennyiben a vertikális és horizontális decentralizáció leírt folyamata pontos, elmondhatjuk, hogy a jugoszláv társadalom várt demokratizációja (az öngazgatás megvalósulása) helyett dezintegráció következett be — viszonylag nagyszámú különböző szervezet, viszonylag zárt körök jöttek létre. A növekvő zárt körök közötti állandó konfliktus lehetősége elködösítette a jugoszláv társadalom osztálystruktúráját és a valós vagy potenciális összeütközések osztály- és szociális jellegét. Ez természetesen fékezi a munkásosztály „magánvaló” osztályból „magáért-való” osztállyá alakulását, gyengíti eszmei és cselekvőképességét, az öngazgatás-ellenes alternatívák hordozóival folyó harc hatékonyságát.

Fordította Szöllősy Vágó László

Rezime

Pledoaje za javni dijalog o problemima socijalističke države u savremenom jugoslovenskom društvu

Autor se opredelio — kako sam navodi u uvodnom delu svog napisa — da na neuobičajeni način piše o problemima socijalističke države u savremenom jugoslovenskom društvu. Ovo je opredeljenje motivirano stalnom multiplikacijom situacije jugoslovenskog društva, kroz prevazilaženje svih oblika država kao „posebne sile iznad društva”.

O ovom autorovom nastojanju govore sami naslovi poglavlja koji nas vode ako ne kroz hronologiju, ono kroz evoluciju socijalističkog društva, od završetka oružanog dela socijalističke revolucije, preko međusobnih odnosa masovnog politički organizovanog revolucionarnog pokreta radničke klase za vlastito oslobađanje i samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema vlasti radničke klase — poretka, zasnovanog na društvenoj svojini sredstava proizvodnje, do analize ostvarivanja dve opasnosti po vlast radničke klase — od razvlašćene buržoazije i sopstvene birokratije. Posebnu pažnju autor pridaje razradi oblika ostvarivanja opasnosti po vlast radničke klase

od vlastite birokratije, koja je po izlaganju autorovom, opasnost u nastajanju, nasuprot opasnosti od razvlašćene buržoazije, koja je nestajuća opasnost.

Institucionalizacija jugoslovenskog društva i njene konzekvence — socijalno i političko konfrontiranje unutar same radničke klase, preterano pravno normiranje ponašanja samoupravljača, socijalna dezintegracija radničke klase i politiziranje parcijalnih interesa pojedinih njenih delova — određene su u drugom poglavlju, dok je treće posvećeno procesu odumiranja socijalističke države i ostvarivanju samoupravljanja, kao jedinstvenom istorijskom procesu, označenog sa dva različita imena.

Kurzfassung

Aufforderung zur offenen Diskussion über die Problemen des sozialistischen Staates in der zeitgemässen jugoslawischen Gesellschaft

Der Verfasser hat sich — wie er es in der Einführung seines Artikels, selbst sagt — zur ungewöhnlichen Schreibweise über die Problemen des sozialistischen Staates in der heutigen jugoslawischen Gesellschaft, entschieden. Dieser Beschluss ist durch die stete Multiplikation der Situation der jugoslawischen Gesellschaft; durch das ständige Überholen aller Formen des Staates „als besonderer Macht oberhalb der Gesellschaft“ motiviert.

Über diese Veranlagung des Verfassers, sprechen uns schon die Bezeichnungen der Kapitel, die uns nicht durch die Chronologie führen, sondern durch die Evolution der sozialistischen Gesellschaft — angefangen mit dem beendeten, bewaffneten Teil der sozialistischen Revolution, durch die Verhältnisse der massenhaft politisch organisierten revolutionären Bewegung der Arbeiterklasse für die eigene Befreiung und die Selbstverwaltung als integrierten Gesellschaftsystems der Macht der Arbeiterklasse auf das gesellschaftliche Eigentum begründet — bis zur Analyse der Gefahren, für die Macht der Arbeiterklasse von der enteigneten Burgeoisie und der eigenen Bürokratie. Besondere Achtung schenkt der Verfasser der Bearbeitung der Formen in denen sich die Gefahr von der eigenen Bürokratie, für die Macht der Arbeiterklasse entfaltet, da diese Gefahr — laut dem Autor — eine Gefahr im Entstehen; die Gefahr von der exproprierten Burgeoisie dagegen eine Gefahr im Verschwinden ist.

Die Folgen der Institutionalisierung der jugoslawischen Gesellschaft — soziale und politische Konfrontation in der Arbeiterklasse selbst, übertriebene rechtliche Normierung des Benehmens der Selbstverwalter, soziale Desintegration der Arbeiterklasse und Politisierung der partiellen Interesse ihrer einzelnen Teile — sind im zweiten Kapitel bearbeitet, der dritte ist jedoch dem Absterben des Staates und Verwirklichung der Selbstverwaltung als einheitlicher — mit zwei Benennungen bezeichneter — Prozess gewidmet.

A JÖVEDELMI VISZONYOK FEJLŐDÉSÉNEK ÁTTEKINTÉSE A TÁRSULT MUNKÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VAJDASÁGI TÁRSULTMUNKA-SZERVEZETEKRE

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963. évi alkotmánya alapján 1971-ben meghozott alkotmányfüggelékek egy újabb előrelépés kezdetét jelentették a történelmi cél elérésében, hogy a társult munka dolgozói rendelkezzenek a munka feltételeivel és munkájuk eredményével. Ugyanis az alkotmányfüggelékek alapján létrehozott társultmunka-alapszervezetek egyik fontos előfeltételét képezik annak, hogy a jövedelem és a bővített újratermelés eszközei ne idegenüljenek el a társult munka dolgozóitól.

Az alkotmányfüggelékek meghozását követő időszak a vállalatok társultmunka-szervezetekké való átalakulásának jegyeit viseli magán: megalkulnak a társultmunka alapsejtjét képező társultmunka-alapszervezetek, amelyekben a dolgozók közvetlenül és egyenrangúan gyakorolják társadalmi-gazdasági és egyéb öngazgatási jogait.

Az öngazgatási termelési viszonyok alapsejtjeinek a termelésben és a társadalmi tevékenységekben történő megalakítása, valamint ezeknek egységes öngazgatási, társultmunka szervezeti rendszerbe való egybekapcsolása különösen a társult munkáról szóló törvény meghozása után lendült fel és erősödött meg.

A társult munka alapszervezeteinek létrehozása, továbbá a munka és eszközök szélesebb alapokon történő társítása egyre inkább lehetővé teszi, hogy a dolgozók a döntéshozatal szubjektumaivá váljanak a társult munkában és a társadalomban egyaránt. A jövedelmi viszonyok fejlődésével, valamint a munka- és eszköztársítással a dolgozók rendelkeznek a munka feltételeivel és eredményével, megszilárdítva ezzel társadalmi-gazdasági helyzetüket is. Szükséges azonban rámutatni arra is, hogy a társult munka kiépítése és az új öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok megteremtése hosszú folyamat, ami nem téveszthető szem elől az eddig elért eredmények felmérésekor.

A Kommunista Szövetséggel az élen a szubjektív erők tevékenysége elsődlegesen arra irányult, hogy a társult munka törvényének azokat a szakaszait keltsék életre, amelyek meghatározzák a dolgozók helyét a

társultmunka-alapszervezetekben. Így sikerült biztosítani azt is, hogy a dolgozók küldöttségeik és küldötteik révén egyre inkább hatást gyakorolhassanak a munka- és eszköztársítás szélesebb formáira, bár igaz, hogy a dolgozók részvétele ebben a folyamatban egyelőre még nem elégséges.

A társultmunka-alapszervezetekben a dolgozók jelentős erőfeszítéseket tesznek a jövedelmi viszonyok kialakítására és további fejlesztésére, a jövedelem és tiszta jövedelem megteremtésének és elosztásának feltételeit szabályozó viszonyok kialakítására, a személyi jövedelem elosztási mércéinek meghozatalára, az öngazgatási alapokban történő tervezés biztosítására, a munka- és eszköztársításra, miközben megteremtik a társult munka törvénye által hirdetett új szocialista öngazgatási viszonyok létrehozásához szükséges előfeltételeket.

A társultmunka-alapszervezeteknek a közös érdekeken alapuló tömörülése a társultmunka-szervezetekbe és az összetett társultmunka-szervezetekbe érdemlegesen hozzájárul a dolgozók és társult munka alapszervezeteik befolyásának növeléséhez a társult munka rendszerének egészében. Öngazgatási gyakorlatunk azt mutatja, hogy egyes munkaszervezetekben és összetett társultmunka-szervezetekben megtették az első lépéseket az öngazgatási megegyezésekbe foglalt közös fejlesztési programok meghozására, amelyek részletesen tartalmazzák a közös fejlesztési program pénzelésének és a munkaszervezetek tervezési ügyviteli együttműködésének feltételeit.

A jövedelmi viszonyok fejlődésének folyamatában, a termelőeszközök társadalmi tulajdonjogának erősítésével egyidőben a társultmunka-alapszervezetek, a társultmunka-szervezetek és az összetett társultmunka-szervezetek dolgozói körében egyre inkább megerősödik annak szükségessége, hogy a társult munka minden szférájában közös és kölcsönös érdekeken alapuló kapcsolatokat kell kialakítani. Ez hozzájárul a termelési problémák megoldásához, a munkatermelékenység fokozásához és a kapacitások jobb kihasználásához, a kivitel és behozatal egyensúlyához, a tudományos kutatómunka térhódításához és általában a sikeresebb gazdálkodáshoz, mégpedig az erre vonatkozó öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások meghozatala révén.

Az említett folyamatot természetesen ellentmondások, nehézségek, gyengeségek és különféle ellenállások kísérték. A társult munka öngazgatási alapokon való szervezése nem azonos intenzitású minden területen, és ez a tevékenység tulajdonképpen elmarad a tényleges szükségletek és lehetőségek mögött. A fenti megállapítás különösen vonatkoztatható a jövedelmi viszonyok és a bővített újratermelés öngazgatási rendszerének kiépítésére és fejlesztésére.

A gyakorlatban egyes társultmunka-alapszervezetek csupán formális, jogi és intézményes szempontból tekinthetők a társult munka sejtjének, mert a társadalmi-gazdasági viszonyok lényege nem változott meg bennük és a dolgozók sem váltak az újratermelés döntő szubjektumaivá. Egy másik fogyatéknak tekinthető az is, hogy a társultmunka-szer-

vezetek és az összetett társultmunka-szervezetek többnyire a területi hovatartozás alapján alakultak meg, nem pedig az újratermelési folyamatban megnyilvánuló kapcsolataik alapján. Emiatt az újratermelési folyamatban kölcsönös függőségben levő társultmunka-alapszervezetek és munkaszervezetek között nem alakult ki megfelelő kapcsolat. Némely munkaszervezetek nagyok, rendkívül heterogének és vállalati módra viselkednek, de ugyanígy vannak kis, felaprózott munkaszervezetek is, amelyekben úgyszintén következetlenül és nem a társult munka törvénye alapján fejlődnek az öngazgatási, társadalmi-gazdasági viszonyok. Megfigyelhetjük, hogy a munkaszervezetekben és az összetett társultmunka-szervezetekben új formában tovább élnek a régi viszonyok, a munkaszervezetek és alapszervezetek magukba zárkoznak, a rendezetlen belső gazdasági viszonyok miatt pedig háttérbe szorul a társultmunka-alapszervezetek szerepe. Arra is felfigyelhetünk, hogy egyes munkaszervezetekben és összetett szervezetekben megmaradnak, sőt reprodukálódnak a régi vállalati viszonyok és magatartásformák. A társultmunka-alapszervezetek, a munkaszervezetek, az összetett munkaszervezetek közötti viszonyok jórészt a hagyományos adásvételi viszonyokon alapulnak, a közös beruházásokat pedig leginkább a klasszikus hitelviszonyok jellemzik. Az autarkia, a felaprózottság, a társultmunka-alapszervezetek, munkaszervezetek és az összetett szervezetek területi bezárkózottsága gátolja a munka és eszközök öngazgatási társítását, az öngazgatási jövedelmi viszonyok fejlődését.

Noha a jövedelem egyre inkább anyagi alapját képezi a munkás arra vonatkozó jogának, hogy döntsön munkájának feltételeiről és eredményéről, a társult munkában a jövedelmi viszonyok fejlettsége még nincs azon a szinten, amelyet megkövetelne ennek a kérdésnek a szocialista öngazgatási termelési viszonyok kibontakozásában megmutatkozó fontossága. A pozitív törekvések mellett még jelen van a munkások elidegenülése a jövedelemszerzés számos kérdésében. Bizonyos számú munkaszervezetben és összetett társultmunka-szervezetben a jövedelmi viszonyok fejletlensége miatt nem lehetett közös bevételt és közös jövedelmet megvalósítani. A mindennapi öngazgatási gyakorlatra jellemző, hogy sok alapszervezetben és más szervezetben ma is jelen van egy olyan magatartásforma, amely a költségvetési elvek hosszú ideig történő alkalmazásának következménye. Így például a termékár rendezése mindmáig csak ritkán történt a közös bevétel és jövedelemszerzés elosztásának elve alapján, más szóval az egymással kapcsolatban álló munkaszervezetek és az újratermelési egészlet alkotó társultmunka-egységek nem alkalmazták a jövedelemszerzésről és a közös jövedelem elosztásáról szóló elveket.

A jövedelem és tiszta jövedelemszerzés közös alapjait és mércéit tartalmazó öngazgatási megegyezések a legtöbb esetben csak elvileg tartalmazzák a közös bevételből származó jövedelem elosztásának módját. A társultmunka-alapszervezet jövedelemszerzésének alapjait és mércéit leggyakrabban úgy állították össze, hogy az a társultmunka-alapszerve-

zet tulajdon érdekeinek feleljen meg, mellőzve az érdekek összeegyeztetését más szervezetekkel és összetett társultmunka-szervezetekkel, amelyekkel az alapszervezet az újratermelés folyamatában szoros kapcsolatban és összefüggésben áll, és ennek következtében a dolgozók nem is határozhatnak a jövedelemszerzési viszonyok rendezéséről.

Az említettek mellett különösen nagy lemaradás tapasztalható még a szabad munkacseré alapján történő jövedelmi viszonyok kiépítésében is.

A társultmunka-alapszervezetek között az összbevétel és a jövedelemszerzési viszonyok a társult munka törvényének hatályba lépése után is jórészt az adásvételi elvek alapján érvényesülnek. A közösen szerzett jövedelem a társultmunka-alapszervezetek egymás közötti viszonyában mint társadalmi mechanizmus arra hivatott, hogy általa túlhaladjuk a tőkés piac teremtette ösztönösséget. De a közös jövedelemszerzés elve a gyakorlatban még mindig nem érvényesül eléggé, ami az alábbi adatokból is látható:

A közösen szerzett jövedelem részaránya Jugoszlávia, valamint az egyes köztársaságok és tartományok összjövedelmében, az 1979. évi zárszámadás alapján:

Megnevezés	A közös jövedelem részaránya az összjövedelemben		
	1977	1978	1979
Jugoszlávia	2,8	7,2	9,1
Boszn. és Herc.	3,4	4,9	6,2
Crna Gora	2,0	14,5	15,4
Horvátország	3,0	8,0	9,9
Makedónia	0,2	0,7	1,1
Szlovénia	3,3	9,5	13,8
Szerbia	2,4	7,4	8,2
Kosovo	2,4	2,2	5,6
Vajdaság	3,5	7,2	8,9

A bevétel- és jövedelemszerzésre jellemző, hogy a társultmunka-alapszervezetek jövedelmüket termékeiknek vagy szolgáltatásaiknak a hazai és külföldi piacon történő közvetlen értékesítésével szerzik.

1977-ben Vajdaság gazdaságában a munkaszervezetek összbevételében minden harmincadik dinár származott közös bevételből, 1978-ban minden tizennegyedik, 1979-ben minden tizenegyedik dinár, Jugoszlávia gazdaságában hasonló törekvések és hasonló viszonyok észlelhetők.

A közösen szerzett jövedelem egyre nagyobb részaránya a munkaszervezetek összjövedelmében nem egyaránt vonatkoztatható minden gazdasági ágazatra.

A közös bevétel részarányának gazdasági ágazatok szerinti megoszlása a munkaszervezetek összbevételében, Vajdaság 1979. évi zárszámadási adatai alapján:

(%o-ban)

Megnevezés	A közösen szerzett bevétel részaránya az összbevételben		
	1977	1978	1979
ÖSSZGAZDASÁG	3,5	7,2	8,9
Ipar	6,8	13,0	16,4
Mezőgazdaság	—	0,2	0,3
Erdészet	—	—	—
Vízgazdaság	—	—	—
Építőipar	—	13,0	16,4
Közlekedés	18,9	23,0	21,6
Kereskedelem	0,2	6,0	0,7
Vendéglátóipar és turizmus	—	—	—
Kisipar	3,9	8,2	9,0
Lakásgazdálkodás és közművesítés	—	—	—
Pénzügyi és más szolgáltatások	0,9	8,8	2,4

A mezőgazdaságban például a munkaszervezetek összbevételében csak minden háromezer dinár származik közösen megvalósított bevételből, míg egyes gazdasági ágazatokban a közös bevételezés egyáltalán nem talált táptalajra.

A munka és eszköztársítás révén közösen szerzett jövedelemből való részesülés mint jövedelemszerzési forma ma még igen fejletlen. A közösen szerzett jövedelemből való részesüléssel mint jövedelemszerzési formával lényegében a legtöbb önjáratási megegyezés és általános aktus foglalkozik, a gyakorlatban viszont ez csak igen ritkán érvényesül, mert az eszköz- és munkatársítás nem minden esetben a társult munka törvényének alkalmazásán alapul. Az eszközök és a munka új alapokon történő társítása még nem nyert szélesebb alkalmazást. A jövedelmi viszonyok fejlődésére negatívan ható tényezők közé sorolhatjuk az adminisztratív ügyszabályzás elburjánzását, az infláció növekedését, a gazdasági életben jelentkező labilitást, valamint a közösen szerzett jövedelemből való részesedés objektív mércéinek hiányát.

A közösen szerzett jövedelemből való részesedéssel kapcsolatban ellenállás és téves felfogás is tapasztalható. A kedvezőtlen gazdasági helyzetben lévő munkaszervezetek például a közösen szerzett jövedelemből való nagyobb részesedéssel kívánják helyzetüket megoldani, míg az eredményesebben gazdálkodó munkaszervezetek elutasítják az effajta együttműködést, attól tartva, hogy elveszítik jövedelmüket. Az előbbieket

a közös tervek és fejlesztési programok hiányának tudhatók be, mert a közös programok hiánya kedvezőtlenül hat, sőt gátolja az újratermelés folyamatában egymással gazdasági kapcsolatban álló munkaszervezetek között a munka öngazgatási felosztását. Emellett ma még túlsúlyban van az ágazatok szerinti kapcsolatteremtés, az azonos gazdasági ágazatokhoz tartozó alapszervezetek társulása, a jövedelemelosztásban szerzett pozíciók megőrzése céljából.

A társult munka törvénye által megnyitott folyamat hosszú lejáratú, megköveteli az öngazgatási gyakorlat folyamatos figyelemmel kísérését és ártértékelését, a viszonyok felülvizsgálását és fejlesztését.

Rezime

Razvoj dohodovnih odnosa u udruženom radu sa posebnim osvrtom na udruženi rad SAP Vojvodine

Ustavni amandmani iz 1971. godine označavale su korak napred u ostvarivanju istorijskog cilja da radnici ovladaju uslovima i rezultatima svoga rada. Naime konstituisanje osnovnih organizacija udruženog rada, te udruživanje rada i sredstava na širim osnovama više omogućuje, da radnici budu subjekti odlučivanja u svom radnom kolektivu i u društvu u celini. Konstituisanje i povezivanje osnovnih organizacija udruženog rada u radne i složene organizacije na osnovu zajedničkih interesa značajno doprinosi tome da radnici odlučuju o uslovima sticanja i raspodele dohotka i raspodele sredstava za lične dohotke. Ove aktivnosti naročito su pojačane nakon donošenja Zakona o udruženom radu. Shodno zakonu radnici u udruženom radu ulažu značajne napore za dalje razvijanje dohodovnih odnosa, za udruživanje rada i sredstava, za zajedničko planiranje razvoja, a sve su to bitni preduslovi za uspostavljanje novih socijalističkih samoupravnih odnosa.

Ove procese međutim prate i određene slabosti i protivurečnosti, i otpori. Samoupravno organizovanje udruženog rada nema iste intenzitete u svim oblastima i zaostaje iza stvarnih potreba i mogućnosti društva. Prednja konstatacija naročito se odnosi na izgradnju dohodovnih odnosa i samoupravnog sistema proširene reprodukcije. Mnoge osnovne organizacije i složene organizacije udruženog rada konstituisane su samo formalno-pravno, a društveno-ekonomski odnosi u njima se nisu bitno izmenile i radnici nisu ovladali uslovima svoga rada. Karakteristično je takođe i povezivanje radnih organizacija na teritorijalnom principu a ne na osnovu međusobne zavisnosti u reprodukcijom procesu. Posledica gore iznetih činjenica je to što procenat zajedničko ostvarenog dohotka u ukupnom dohotku udruženog rada je još uvek veoma mali, a izmena stanja zahteva dugotrajno angažovanje svih subjektivnih snaga društva.

Summary

Development of the Relations Based on Income Earning With a Special Regard on the Associated Labour of the SAP Vojvodina

Constitutional amendments from 1971 showed that a step was taken forward in realising the historical aim, that workers take over the circumstances and results of their work.

Association of work and means of work on wider basis enables this process. Constitution and integration of basic organization and composite organizations on the basis of common interest, contribute to the fact that workers can decide about the way of earning and distribution of income, and personal income. These activities were strengthened by passing the Associated Labour Act. Workers make great efforts to develop income relations.

But the processes are followed by some contradictory facts, too. Selfmanagement organizing of work is not equally realized in all spheres. This is meant mostly for the sphere of extended reproduction.

Many basic organizations are constituted only formally and socio-economic relations are not changed, workers do not rule the circumstances and results of work. It's a fact that organizations are integrated not on reproductional principles but territorial. As a result of this the amount of income is still very small.

The change of this situation requires a lot of effort of the subjective social power.

A KÖZÖS SZOLGÁLATOK DOLGOZÓI KÖZÖSSÉGE MEGALAKÍTÁSÁNAK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÉS ELMÉLETI ALAPJA

1. A komplementáris munka eszmei tartalma a társult munka szervezeteiben

Az új alkotmány, különösen pedig a társult munkáról szóló törvény¹ sokoldalúan és átfogóan szabályozza a komplementáris munka eszmei, társadalmi-gazdasági és öngazgatási tartalmának és viszonyainak kérdéskörét az anyagi termelésben folyó munka viszonylatában.

A komplementáris munka és az anyagi termelésben folyó munka eszmei lényegének és gazdasági-jövedelemszerzési viszonyai problematikájának öngazgatási alapokon történő megoldása nagy jelentőségű a szocialista öngazgatás, a társult munka rendszerének hatékony működése és további fejlődése szempontjából.

A komplementáris munka tartalmánál fogva kiegészítő jellegű munka, mivel a termelőmunkát (alapvető munkát) egészíti ki, kapcsolatuk ismerete és eszmei, valamint társadalmi-gazdasági értelemben történő reális méltánylása (a termelő- és a komplementáris munka kapcsolata) alapot és álláspontot szolgáltat a társultmunka-szervezetek feladatainak hatékony és ésszerű teljesítéséhez a társadalmi újratermelés folyamatában.

A komplementáris munka az öngazgatású társult munka alkotórésze.

Ilyen szemszögből nézve az anyagi termelésben folyó munka és ennek kiegészítője a komplementáris munka egyesítése biztosítja a társadalmi célok és feladatok hatékony és minőségi megvalósításának lehetőségét, a használati értékek (termékek) termelése terén a társadalmi (termelői és egyéni) szükségletek kielégítése céljából.

Mivel a komplementáris munka szabály szerint intellektuális jellegű és anyagi formát a termelőmunka által létrehozott használati értékek (termékek) révén ölt, ebből az az öngazgatási szükséglet és szükségsszerűség következik, mely szerint a kiegészítő (komplementáris) munkának azon céloknak és feladatoknak kell megfelelnie, amelyeket a termelő társult munka jelöl ki a társadalmi újratermelés folyamatában.

A társult munka törvénye a komplementáris munka területén dolgozó társult munkások öngazgatási szervezésének kérdésében a következőket irányozza elő:

„Azok a dolgozók, akik a munkaszervezet kötelékébe tartozó alapszervezetek részére, a társult munka összetett szervezetébe vagy a társult munka szervezetei társulásának más formáiba társult szervezetek részére adminisztratív-szakmai ügyeket, segédszolgálati és más hasonló ügyeket látnak el, egy vagy több közös ügyeket végző munkaközösséget alapítanak...”²

A társult munka társadalmi-gazdasági és öngazgatási rendszerének szempontjából a közös szolgálatok dolgozói közösségeinek megalakítása, a komplementáris munkát végző munkások szervezése szempontjából nem jelent minőségileg új formát, hanem „csak a munkások öngazgatási szervezésének más lehetséges formáját képezi”.³

Ennélfogva a munkaközösségek egyfelől a termelőmunkával szemben a kiegészítő munkát végző társult munkások öngazgatási szervezésének egyik formáját képezik, másfelől pedig öngazgatási és társadalmi-szervezési alapot szolgáltatnak a termelőmunka és az adminisztratív (komplementáris) tevékenység kapcsolatához.

A dolgozói közösség társult dolgozói az alapszervezetekben, a munkaszervezetekben és a társulás egyéb formáiban az össz társult dolgozó közös érdekű ügyeit intézik.

Bár a munkaszervezet dolgozói a termelőmunkások közös érdekű ügyeit is intézik, munkájuk mégis társadalmi jelentőségű, mert komplementáris vagy kiegészítő a termelőmunkát.

Ezért öngazgatási rendszerünk eszmei és társadalmi szemszögéből nézve a termelőmunka és a komplementáris munka egyforma jelentőségű, ezek szerint egyenjogú és (öngazgatási alapokon) a társadalmi újratermelésben a társult munka alkotórészét képezi.⁴

Az anyagi termelés és a komplementáris tevékenység dolgozói közötti egyenjogú viszonyok létrehozásának fontosságát és társadalmi jelentőségét a szocialista öngazgatású társult munka rendszerében Roman Albrecht a következőkkel magyarázza: „A munkásosztály érdeke csak egyenjogú viszonyok révén érvényesíthető. Ez azt jelenti, hogy meg kell akadályozni és lehetetlenné kell tenni, hogy a társult munkában a munkásosztály bármely része is a termelésben és a társadalmi újratermelésben lévő objektív érték folytán monopóliumot és előjogot biztosítson magának, s ezzel egyenlőtlen viszonyokat teremtsen a társult munkában.”⁵

S hogyha a komplementáris tevékenységet végzők olyan ügyeket intéznek, amelyek közös érdekűek az anyagi termelőket illetően, abban az esetben az össz munkának (termelő és komplementáris) a társadalmi kötelezettségek és feladatok viszonylatában történő ilyen egyforma bánásmódja kizárja a komplementáris munka jelentősége lebecsülését és túlbecsülését.⁶

A munkaközösségben és az anyagi termelésben dolgozó munkások

közötti társadalmi-gazdasági és öngazgatási viszonyok a szabad munkacsere elvein alapulnak.

Öngazgatási megegyezésekkel meghatározzák a közös szolgálatok munkaközösségeinek a társult munka termelőszerkezetei számára végzendő tevékenységét, ennek keretét, jellegét és minőségét, mely szerint a munkaközösség társult dolgozói jövedelmüket megvalósítják.

Ugyanis az ügyviteli, gazdasági-jövedelmi és öngazgatási viszonyokat, valamint az említett viszonyokból eredő jogokat, felelősségeket és kötelezettségeket öngazgatási megegyezéssel szabályozzák, melyet a munkaközösség dolgozói kötnek a társult munka termelőszerkezeteinek dolgozóival, akik számára a közös érdekű ügyeket intézik.

Mivel a dolgozói közösség alkalmazottjai tevékenységük jellegét és keretét a megegyezés alapján, illetve a társult munka alapvető termelőmunka és egyéb szervezeteiben dolgozó munkásokkal való szabad munkacsere alapján bonyolítják le, így a munkaközösségek megszervezésének és fejlődésének szoros összhangban kell lennie az anyagi termelés társult munkásai szükségleteivel és feladataival.

A közös szolgálatok dolgozói közösségeinek megalakításával lehetővé válik az új társadalmi-gazdasági és eszmei viszonyok kialakítása a termelő- és a komplementáris tevékenység között.

2. A termelő- és komplementáris munka közötti viszonyok társadalmi-gazdasági tartalma

A fent elmondottak kiváló alapot szolgáltatnak a komplementáris és a termelőmunka társadalmi-gazdasági viszonyának a társadalmi újratermelésben való kialakításához.

Ugyanis a komplementáris tevékenység dolgozói munkájának és az anyagi termelésben dolgozók munkájának egységéből, anyagi-gazdasági kapcsolatuk is következik, ezzel pedig a jövedelmi közösség is. Vagyis az említett közösségekben dolgozók munkája jövedelmi szempontból is komplementáris a termelői szféra alkalmazottjainak munkájával.

A használati értékek-termékek mint az anyagi termelésben dolgozók munkájának anyagiassult formái, a komplementáris tevékenységben dolgozók munkáját is tartalmazzák.

Eszerint tehát az alapjövedelem, mint a társult munka alap- (termelő) szervezetei tevékenységének eredménye, lényegében a közös munka (a termelő és komplementáris) eredménye, s ezzel egyetemben a termelő alapszervezetekbe társult munkások és a munkaközösségbe társult munkások közös eredménye.

A fentieket tartva szem előtt, az anyagi termelés és a komplementáris tevékenység társult dolgozói közötti társadalmi-gazdasági viszonyok, amint azt már korábban is jeleztük, a szabad munkacserén alapulnak, s ez egyszersmind a dolgozók jövedelmének megvalósításához is alapul szolgál. A társult munkáról szóló törvény szerint: „A társult munka

szervezetében, a földművesszövetkezetben vagy más szövetkezetben, tevékenységi közösségben, bankban, vagy személy- és vagyonbiztosítási közösségben adminisztratív-szakmai, kisegítő és ezekhez hasonló feladatokat vagy más, közös érdekű ügyeket ellátó munkaközösségekben dolgozók, jövedelmüket munkájuknak az olyan szervezetben, közösségben, bankban és társulásban dolgozókkal, illetőleg olyan szövetkezetnek a tagjaival lebonyolított szabad cseréje útján valósítják meg, akiknek a szükségleteire e feladatokat az öngazgatási megegyezéssel és a törvénnyel összhangban ellátják.”⁷ Az idézett részlet alapján, tehát a munkaközösség dolgozói jövedelmüket nem piac útján valósítják meg, hanem a társult munka termelőszervezeteiben dolgozókkal való szabad munkacsere alapján.⁸

A termelő- és komplementáris munka gazdasági-jövedelmi kapcsolattól következik, hogy a munkaközösség dolgozói jövedelmüket a termelő alapszervezetek jövedelméből valósítják meg, akik számára a közös ügyeket intézik.

A társult munkáról szóló törvény szerint: „A munkaközösség dolgozói összbevételeket, illetőleg a munkaközösség közvetlen jövedelmét a munka szabad cseréjével szerzik azoknak az alapszervezeteknek a jövedelméből, amelyek részére a közös érdekű feladatokat ellátják, vagy abból a bevételből és más társadalmi eszközökből, amelyekkel azok az öngazgatási szervezetek és közösségek és azoknak a társadalmi-politikai közösségeknek a szervei rendelkeznek, amelyek részére az említett feladatokat ellátják. Azokat az eseteket, amikor a munkaközösség dolgozói a munkaközösség jövedelmét a munka szabad cseréjével szerzik, öngazgatási megegyezés vagy törvény állapítja meg.”⁹

Mivel a munkaközösségben dolgozók munkája komplementáris jellegű, s ezáltal munka szempontjából, valamint gazdasági-jövedelmi téren is a társult munka termelőszervezeteiben dolgozók munkájával van összhangban, következésképp a munkaközösség dolgozói nem egyedül határozzák meg ügyviteli tevékenységük keretét és jellegét, hanem közösen állapítják meg azokkal a dolgozókkal, akik a közös szolgálatokat létrehozták, s akik számára a közös érdekű feladatokat végzik.¹⁰

Az összbevétel szintjének, vagyis a közös érdekű ügyeket intéző dolgozói közösség és az anyagi termelésben dolgozók közötti szabad munkacsere alapján megvalósított jövedelemnek biztosítania kell a személyi és közös fogyasztás eszközeit a munkaközösség dolgozói számára, mégpedig olyan mércék alapján, melyek megegyezés szerint az egész munka- és összetett szervezetre vonatkoznak, s melyet a társult munka alapszervezetének dolgozói határoztak meg.¹¹

Néhány esetben az öngazgatási megegyezés alapján, a dolgozói közösség megvalósított jövedelme tartalmazhat meghatározott szintű eszközöket a munkaközösség munkája anyagi alapjának fejlődésére, mely azonban a dolgozók munkájának jellegétől, valamint a közös céloktól, érdekektől is függ, melyek egyszersmind a munkaközösség létrejöttét is előirányozták.¹²

Azonban a dolgozói közösség megvalósított jövedelmének nagysága nemcsak a komplementáris tevékenységet végző dolgozók munkájának keretétől és jellegétől függ, hanem ennek magasságát az ügyviteli eredményhez való hozzájárulások is közvetlenül feltételezik, vagyis a társult munka alapszervezeteinek megvalósított jövedelmi szintjében való részvételük.

Mivel ugyanis a munkaközösség dolgozóinak munkája mennyiségénél, de különösen minőségénél fogva döntő hatással van az összmunka hatékonyságára (a termelő- és komplementáris munkára), ezért a megvalósított jövedelem magassága (a munkaközösség jövedelme) közvetlen kapcsolatban áll a társult munka termelőszervezetei által megvalósított jövedelem szintjével.¹³

A komplementáris és termelőmunka fent említett gazdasági-jövedelmi kapcsolataiból minden társult dolgozó közös célja és érdeke is tükröződik (a munkaközösségekben és a termelő alapszervezetekben), miszerint az ügyvitel hatékonysága növelésére gyakorolt közös hatás befolyásolja a magasabb jövedelmet, mely a közös munka eredménye (a termelő és komplementáris). Ugyanakkor az alapszervezetek és a közös szolgálatok dolgozói közösségei jövedelmének növekedését is elősegíti.

3. A közös ügyeket intéző dolgozói közösségek szervezése és működése a társult munka rendszerében

A szocialista öngazgatás társult munka rendszerének összefüggésében felmerülő kérdések legfontosabbja: Miként lehet a komplementáris tevékenység dolgozóinak munkáját megszervezni, akik a társult munka termelőszervezeteiben dolgozó társult munkások számára a közös érdekű ügyeket ellátják?

Elméletben, de különösen a gyakorlatban eltérő vélemények, eltérő szervezési megoldások jutnak kifejezésre a termelő alapszervezetekben és munkaszervezetekben a közös érdekű szakmai ügyeket intéző dolgozók megszervezése kérdésében.

Az új alkotmány meghozatala előtt¹⁴ olyan vélemények és szervezési megoldások terjedtek el, melyek a közös szolgálatok megalakítását és megszervezését a társult munka alapszervezetei szintjén kívánták megoldani.

A kiindulópont az volt, hogy a társult munka alapszervezeteinek öngazgatási és jövedelmi önállósága feltételezi az alapszervezetek keretén belül a munkaközösségek meglétét.

Azonban a dolgozói közösségeknek az alapszervezetek szintjén történő megszervezése mind társadalmi-gazdasági, mind öngazgatási és eszmei szempontból bizonyos hiányosságokkal bír.

Ezek a fogyatékoságok pedig az öngazgatási szervezés hatékonyságára, valamint a társult munka egész rendszerének gazdasági szempontból célravezető működésére is kiterjedhetnek.

Továbbá bizonyos esetekben kérdésessé válhat az anyagi termelés társult dolgozói öngazgatási jogainak és szerepének reális és hatékony érvényesítése is, hogyha az említett dolgozói közösségeket a társult munka alapszervezetei szintjén hozzák létre.¹⁵

A dolgozói közösségek alapszervezetek szintjén történő megszervezése tekintetében Edvard Kardelj a következőket mondja: „A társadalmi gyakorlatban voltak és még mindig vannak olyan tendenciák, melyek a társult munka adminisztrációja költségeinek növelésére irányulnak, mivel a társult munka alapszervezeteiben szakszolgálatok létesülnek, melyek korábban nem léteztek. Éppen az adminisztráció költségeinek növekedését hozzák fel legfőbb érvként a társult munka alapszervezetei „felaprózása” ellen.

Néhány esetben, állítólag az említett költségek csökkentése céljából, a társult munkában nagy alapszervezeteket létesítettek, melyek eltartják saját adminisztratív szolgálatukat. Lényegében azonban, amikor a szakszolgálatot a munkaszervezet vagy a társult munka összetett szervezete szintjén, illetve a társult munka alapszervezetén kívül külön szervezetek keretében alakítják ki, a társult munka alapszervezete naponta megkaphatja az így megszervezett szakszolgálatról a gazdálkodásra vonatkozó össz adatot és mutatót, s ezért nincs szüksége önálló szakszolgálatra. Tehát számos indítéka van annak, hogy a szakszolgálatokat — a legszükségesebbeken kívül — a társult munka alap- és munkaszervezetei közös szolgálataiként szervezzék meg.¹⁶

Az alkotmány és főként a társult munkáról szóló törvény meghozatalával lehetőség nyílt arra, hogy öngazgatási alapon, a társult munka szükségleteivel összhangban ésszerűen és hatékonyan szabályozzák a komplementáris tevékenység megszervezési kérdését.

Ugyanis a társult munka termelőszervezeteiben dolgozók számára a közös érdekű szakmai ügyeket intéző dolgozók alapszervezetekbe szerveződhetnek, hogyha munkájuk eredménye értékként közvetlenül is kifejezhető.

A társult munkáról szóló törvény részletesen kitér a közös érdekű ügyeket végző szakszolgálatok dolgozóinak tevékenységére (jellegét, keretét és hasonlót), melynek alapján ezek a (szakszolgálat) dolgozók megvalósítják az összebevételt, vagyis a jövedelmet, következőképp a társult munka alapszervezeteiként is megszerveződhetnek.¹⁷

A társult munka törvényében a szakszolgálat dolgozói tevékenységének átfogó felsorolása elsőként korlátozza a dolgozók társult munka alapszervezetébe való szerveződését.

A másik és egyben fontosabb jelentőségű mozzanat, miszerint lehetőség nyílik arra, hogy az össz társult munkás (a termelő- és a komplementáris tevékenységből) öngazgatási alapon áttekintse és felmérje, mikor igazolt a szakszolgálatoknak alapszervezetként való megszervezése, figyelembe véve azt is, hogy objektíve felértékelhető hozzájárulásuk az anyagi termelés munkájának eredményéhez, annak alapján a szakszol-

gálatok dolgozói (az alapszervezetekbe szerveződött) létrehozzák összebevételüket, illetve jövedelemre tesznek szert.

Mivel azonban a szakszolgálatok munkája komplementáris jellegű, anyagiasult formáját a termelőtevékenységet folytató dolgozók munkája révén kapják meg, így érték szempontjából is a (termelő) dolgozók munkája eredményén keresztül jutnak kifejezésre. Következésképp társadalmi-gazdasági, valamint eszmei szempontból is az a leghatékonyabb és legcélszerűbb, ha a komplementáris tevékenység dolgozói a közös érdekű ügyeket intéző dolgozói közösséggé válnak.

Egyfelől a szakszolgálatok dolgozóinak a termelőtevékenységet folytató dolgozók számára közös érdekű ügyeket intéző munkájának jellegétől, keretétől, összetettségétől és jelentőségétől függően, másfelől a munkaszervezet (vagy összetett szervezet) struktúrájától és nagyságától, valamint a munkaszervezetek (vagy az összetett szervezetek keretében levő munkaszervezetek) együttesében az egyes alapszervezetek helyétől függően, több dolgozói közösséget is lehet szervezni, melyek szakmai jellegű ügyeket intéznek.

A szakszolgálatok dolgozói, akik a társult munka termelő alapszervezeteiben (a munka- és összetett szervezetek keretében) dolgozó társult munkások számára végeznek közös érdekű ügyeket, a közös érdekű ügyek dolgozói közösségébe való szerveződésükkel, jövedelmi és öngazgatási önállóságukat is megtartják.¹⁸

Nyilvánvaló, hogy a komplementáris tevékenység dolgozóinak közösséggé való szerveződésével erős gazdasági-jövedelmi és öngazgatási kapcsolat alakul ki a komplementáris tevékenység és a termelői tevékenység társult dolgozói között, mely mindkét fél érdekeltségét meggyorsítja, hogy hatékonyan lépjenek fel a társadalmi, közös feladatok megoldásában (ez a megoldás egybekapcsolja a termelő- és komplementáris munkát) a közös eredményként létrejött optimális jövedelem megvalósítása céljából, s ezzel egyetemben minden társult szervezet és munkaközösség optimális jövedelmének megvalósítását is szorgalmazzák.

Fordította *Agoston Pribilla Valéria*

Jegyzetek

¹ A JSZSZK 1974-ben hozott alkotmánya, Törvény a társult munkáról 1976.

² Törvény a társult munkáról, 400. szakasz. A JSZSZK alkotmánya ugyan ezen kérdésben a következőket tartalmazza: „Azok a dolgozók, akik a társult munka szervezetében a kötelékébe tartozó több szervezet számára adminisztratív-szakügyet, segédszolgálatokat és hasonló közös érdekű ügyeket látnak el, valamint azok a dolgozók, akik a földműves- vagy más szövetkezetekben végeznek ügyeket, továbbá az ügyviteli társulás szervezetében, a bank és a biztosítási közösség dolgozói munkaközösséget alakítanak. Az ilyen munkaközösség dolgo-

zói a törvényben megállapított feltételekkel, társult munka szerveztévé is szerveződhetnek.

Azok a dolgozók, akik a társult munka szervezetében a kötelékébe tartozó több szervezet számára más közös érdekű ügyeket látnak el, valamint azok a dolgozók, akik ilyen ügyeket földműves- vagy más szövetkezetben végeznek, abban az esetben alakítanak munkaközösséget, ha nincsenek meg az alkotmányban megállapított feltételei annak, hogy a társult munka alapszerveztévé szerveződjenek.” (A JSZSZK Alkotmánya 1974. 29. szakasz, 1. és 2. bekezdés.)

³ Roman Albrecht: Na putu od vizije do stvarnosti (Az elképzeléstől a valóságig vezető úton) Zágráb, 1974., 179. oldal

⁴ A termelő és komplementáris munka azonos kezelése kérdésében Josip Broz Tito a következőket állapítja meg:

„Eltársak, a munkásosztályhoz, az öngazdagokhoz és nemcsak az alacsony jövedelmű gyárban dolgozó munkásokat sorolom, hanem az értelmiségieket is, a becsületes szocialista értelmiséget, a mérnököket és mindazokat, akik alkotnak, termelnek. Mindannyian az öngazdagokhoz, a munkásosztályhoz tartoznak és fontos elemét képezik társadalmi közösségünknek.” (Tito o samoupravljanju. Belgrád, 1975., 138. o.)

⁵ Roman Albrecht: idézett mű 175. o.

⁶ A közös szolgálatok dolgozói közösségei munkája jelentőségének lebecslésével kapcsolatban Roman Albrecht a következőket mondja: „A társadalmilag szükséges komplementáris munka holmi szervizzé változtatása és az ilyen tevékenységet folytató dolgozók másodrendűekké nyilvánítása hosszú távú, káros következményekkel járhat, mert kétfajta eltérő termelői viszony kialakításának gondolatát sugallja a társult munkában.” (Idézett mű 175. o.)

A közös szolgálatokban dolgozók munkájának túlbecslésével kapcsolatban, melynek gyökerei a bürokrata és technokrata felfogásban rejlenek, Roman Albrecht a következő megállapítást teszi:

„Az az állítás, miszerint az értelmiség a munka alapjának jelenlegi technikai és technológiai fejlettsége közepette a fejlődés társadalmi hordozójává válik, lényegében nem egyéb, mint annak a harcnak a kifejezése, mely az értelmiség rétegének elsőbbségi társadalmi-gazdasági helyzetét szorgalmazza a társadalmi tulajdon keretében. Az ilyen állítások leggyakrabban jellegzetes reakciós felfogásra támaszkodnak, melyek azt hangoztatják, hogy a munkásság alaktalan tömeget képvisel, s másnak kell gondolkodnia helyette, törődni vele és vezetnie.” (Roman Albrecht: idézett mű 56. oldal.)

⁷ Törvény a társult munkáról. 22. szakasz, 5. bekezdés.

⁸ „A közös szolgálatok dolgozói nem adhatják el egyszerűen szolgáltatásait a termelőmunkásoknak. A munkának jövedelemben megvalósuló közvetlen cseréjéről van szó, melyet a közös munka eredményeként értékesítenek a piacon, s ezért nem számolhatják fel szolgáltatásaikat a gazdasági mozzanatra való tekintet nélkül, melyet a termelőmunkások a közös szolgálatokban dolgozók együttműködésével valósítanak meg.” (Roman Albrecht id. mű 178. o.)

⁹ Törvény a társult munkáról. 50. szakasz, illetve a 110. szakasz alapján: „Az alapszervezet jövedelmét a következőkre osztják fel:

— ...
 — ...
 — ...

— „a munkaszervezet vagy a társult munka más szervezete kötelekibe tartozó alapszervezetek közös érdekű ügyeit intéző munkaközösség iránti kötelezettségekre; ...”

¹⁰ Részletesebben lásd a Törvény a társult munkáról 400. szakaszát, 2. és 3. bekezdés, valamint a 401. és 404. szakaszt!

¹¹ „... a munkaközösségek dolgozóinak a munka szerinti elosztás elve, valamint a közös érdekű tevékenységek intézését igénybe vevő szervezet, illetőleg közösség és a munkaközösség dolgozói közötti öngazgatási megegyezéssel megállapított alapokkal és mércékkel összhangban, továbbá az ilyen eszközök alapszervezetekben való megállapításának alapjai és mércéi szerint, joguk van személyi jövedelemre és közös fogyasztásra szolgáló eszközökre.” (Törvény a társult munkáról. 95. szakasz, 3. bekezdés.) Ugyanaz a JSZSZK alkotmánya, 29. szakasz, 3. bekezdés.

¹² Részletesebben lásd a Törvény a társult munkáról 95. szakaszát, 4. bekezdés.

¹³ A közös szolgálatok dolgozói munkájukkal a termelőerők egyes elemeire és a munkaszervezet ügyviteli hatékonyságára hatnak. Munkájuk sikere tehát a termelődolgozók termelői sikereiben és az ügyviteli hatékonyságban nyilvánul meg. Ezáltal a közös szolgálatok dolgozóinak jövedelme, az alapszervezetek dolgozóinak megvalósított jövedelméből származik, munkájuk hozzájárulásának megfelelően.” (Roman Albrecht, id. mű 177. o.)

¹⁴ A JSZSZK alkotmánya, 1974.

¹⁵ Bár a társult munkáról szóló törvény 402. szakasza világosan kimondja, hogy az anyagi termelés társult dolgozói nem ruházhatják át öngazgatói jogait és ügyeiket a munkaközösség dolgozóira, melyekről a társult munka szervezeteinek öngazgatói szervei döntenek.

¹⁶ Edvard Kardelj: Slobodni udruženi rad (A szabad társult munka) Radnička štampa, Belgrád, 1978., 270. o.

¹⁷ Részletesebben lásd a Törvény a társult munkáról. 403. szakaszát.

¹⁸ A komplementáris tevékenység dolgozóinak a közös érdekű ügyek dolgozói közösségeivé való szerveződése kapcsán Edvard Kardelj a következőket mondja: „Mindez nem akadályozza a dolgozói közösségek jövedelmi viszonyokban való önállóságát, azt, hogy jövedelmük legyen, mellyel a munka eredményeivel összhangban fejlődésüket és személyi jövedelmüket biztosítják.” (Edvard Kardelj: id. mű 272. oldal.)

Rezime

Društveno-ekonomske i idejne osnove formiranja radnih zajednica zajedničkih poslova

Formiranje radnih zajednica zajedničkih poslova reguliše se Zakonom o udruženom radu na osnovu Ustava u kome je idejna sadržina i društveno-ekonomska suština komplementarnog rada jasno utvrđena.

Komplementaran (dopunjujući) rad obuhvata pored rada u radnoj zajednici zajedničkih poslova i rad u ostalim organizacijama udruženog rada van sfere neposredne proizvodnje. Osnovna karakteristika tog rada je u njegovoj komplementarnosti, dakle u tome, da ona dopunjuje proizvodni rad koji se obavlja u osnovnim organizacijama udruženog rada. Taj, kao dopunjavajući je istovremeno i upotpunjujući rad, to jest bez njegovog učešća proizvodni rad se ne bi mogao realizovati na tržištu. S druge strane međutim, sasvim je jasno, da taj rad po svojoj suštini nužan — mora da bude u funkciji cilja i zadataka proizvodnog rada u okviru društvene proširene reprodukcije. Ovaj rad se prema tome materijalizuje kroz upotrebnu vrednost proizveden u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Obzirom na takav karakter i značaj komplementarnog rada postavlja se pitanje samoupravnog organizovanja komplementarnog rada i posebno u utvrđivanju učešća tog rada u vrednosti proizvodnje, obzirom da na sadašnjem stupnju razvitka, još nemamo objektivna i neprikosnovena merila za to učešće.

Zakon o udruženom radu po pitanju samoupravnog organizovanja udruženih radnika komplementarnog rada, govori u svom članu 400, o tim poslovima kao o „administrativno stručnim, pomoćnim i njima sličnim” poslovima, i konstatuje da radnici koji obavljaju takve poslove od zajedničkog interesa, formiraju radnu zajednicu. Pozivajući se na Ustav (čl. 29) govori i o takvim radovima koji se obavljaju za više radnih organizacija i konstatuje da se i u tom slučaju formiraju radne zajednice „ukoliko nema uslova za formiranje osnovnih organizacija udruženog rada”.

Konstituisanje radnih zajednica predstavljaju u stvari jedan drugi oblik samoupravne organizacije radnika. U stvari ovde se radi o samoupravnom povezivanju rada iz neposredne proizvodnje i komplementarnih delatnosti.

Imajući u vidu činjenicu, da radnici koji rade u komplementarnim delatnostima dopunjuju rad radnika u neposrednoj proizvodnji, oni su ravnopravni sa ostalim radnicima i čine sa njima nepokolebivo jedinstvo. Ova je činjenica bitna za naš razvoj uopšte, jer se interes radničke klase ostvaruje samo putem ravnopravnih odnosa, ni jednom delu radničke klase se ne sme obezbediti privilegovan položaj bez obzira na kome društveno korisnom poslu radi.

Društveno-ekonomski i samoupravni odnosi radnika komplementarnim delatnostima, dakle radnika u radnim zajednicama zajedničkih službi, i radnika u neposrednoj proizvodnji, u OOUR-ima ostvaruju se putem slobodne razmene rada. Utvrđuju se zadaci, obim, vrsta i kvalitet tih zadataka, a na osnovu njih se utvrđuje dohodak udruženih radnika u radnim zajednicama, a na bazi ostvarenja postignutih u osnovnim organizacijama udruženog rada. To je razumljivo, jer je rezultat rada radne zajednice u funkciji rada u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Društveno-ekonomska sadržina odnosa između proizvodnog i komplementarnog rada, zasniva se na jedinstvu tih radova. To jedinstvo stvara razume se i dohodovno zajedništvo, obzirom da je ostvareni dohodak OOUR-a u stvari plod zajedničkog rada jednih i drugih.

Ostvarenje dohotka radnika u radnim zajednicama, slobodnom razmenom rada utvrđeno je članom 22 ZUR-a. Takvo ostvarenje dohotka još više podvlači zajedništvo radnika u radnim zajednicama sa radnicima za koje obavljaju posao u radnoj zajednici, saradnicima kojima sa zajedno utvrdili vrstu i obim radova koja obavljaju. Raspodela se vrši prema kriterijumima koji su utvrđeni za čitavu radnu organizaciju. To je tim više značajno jer se time

podvlači da je i dohodak tih radnika zavisao od njihovog doprinosa za ostvarenje dohotka.

Postavlja se pitanje, kako organizovati radne zajednice i kako one treba da funkcionišu. Posle donošenja Ustava, počele su se formirati radne zajednice u pojedinim osnovnim organizacijama udruženog rada, što je bilo ne samo štetno zbog celishodnosti i ekonomske efikasnosti, nego i štetno u vezi ostvarenjem ekonomskih društ. prava radnih ljudi u udruženom radu u pojedinim OOUR-ima i zajedništvu OOUR-a u okviru OUR-a. Opasnost, da se usled troškova radnih zajednica povećaju troškovi dovelo je do formiranja veoma velikih OUR, što je razumljivo išlo na štetu razvijanja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na višem nivou.

Zadatak tih zajednica je bez sumnje, pored izrazito stručno-tehničkih poslova, i omogućenje svim radnicima u odnosnim organizacijama vršenje svojih samoupravnih prava.

Kada se objektivno može valorizovati njihov rad, onda radnici komplementarnih delatnosti mogu da formiraju i OOUR. U određenim slučajevima kada je to opravdano, moguće je formirati više radnih zajednica za jedan OUR.

Radnici koji obavljaju stručni posao u radnim organizacijama zajedničkih službi razumljivo uživaju i samoupravnu samostalnost tj. „da imaju svoj dohodak, svoj razvoj i lične dohotke prema rezultatima rada”.

Formiranje radne zajednice zajedničkih službi pospešuje obostranu zainteresovanost da se društveni-zajednički zadaci optimalno izvršuju i da se time ostvaruje optimalni dohodak za zajednicu, za svaku osnovnu organizaciju udruženog rada i za radnu zajednicu.

Kurzfassung

Gesellschaftlich-ökonomische und ideologische Grundlagen der Formierung von Arbeitsgemeinschaften für gemeinsame Geschäfte

Die Formierung der Arbeitsgemeinschaften für die gemeinsamen Geschäfte wird durch das Gesetz der vereinigten Arbeit reguliert, sowie durch die Verfassung in der, der grundlegende ideelle Inhalt und die gesellschaftlich-ökonomische Essenz der komplementären Arbeit festgesetzt ist.

Die komplementäre (ergänzende) Arbeit enthält neben der Arbeit in den Arbeitsgemeinschaften für gemeinsame Geschäfte, auch die Arbeit anderer Arbeitsgebiete, ausserhalb der Sphäre der materiellen Produktion. Die grundlegende Charakteristik dieser Arbeit ist eben in ihrer ergänzenden Wirkung; d. i. dass sie der produzierenden Arbeit die sich in den Grundorganisationen der vereinigten Arbeit vollzieht, ergänzend beiträgt. Diese ergänzende Charakteristik ist gleichzeitig kompletierend, d. h. dass ohne ihre Beihilfe die produzierende Arbeit nicht am Markte realisiert werden könnte. Andererseits, im Gegenteil, ist es selbstverständlich, dass diese — in ihrer Eigentümlichkeit nötige — Arbeit in der Funktion des Zieles und der Aufgaben der produzierenden Arbeit, im Rahmen der gesellschaftlichen erweiterten Reproduktion sein muss. Diese Arbeit wird daher durch den, in den Grundorganisationen der vereinigten Arbeit erzeugten Gebrauchswert materialisiert.

Angesicht dieser Charakteristik und Bedeutung der komplementärer Arbeit, stellt sich die Frage der selbstverwaltenden Organisation dieser Arbeit im Produktionswert, da wir auf der heutigen Stufe noch nicht objektive und tadellose Masseneinheiten für ihre Beteiligung besitzen.

Das Gesetz der vereinigten Arbeit, befasst sich mit der Organisation der ergänzenden Arbeit, in seinem Artikel 400. und spricht über diese Tätigkeiten als über „administrativ-fachkundige Hilfsarbeiten und ähnliche Arbeiten“, und setzt fest dass die Arbeiter, die solche Tätigkeiten ausüben, Arbeitsgemeinschaften formieren. Sich auf den Artikel 29. der Verfassung berufend, spricht das Gesetz auch über solche Arbeiten die für mehrere Arbeitsvereinigungen gemacht werden und stellt fest, dass auch in diesen Fällen Arbeitsgemeinschaften zu formieren sind, wenn keine Grundlagen zur Bildung einer Grundorganisation der vereinigten Arbeit vorhanden sind.

Die Konstitution der Arbeitsgemeinschaft ist eigentlich eine andere Form der selbstverwaltenden Organisierung der Arbeiter. Es handelt sich dabei eigentlich um die selbstverwaltende Verbindung der Arbeiter in der direkten Produktion und in den komplementären Tätigkeiten.

Angesichts des Tatumstandes, dass die Arbeiter in dieser Aktivität, die Arbeit der produzierenden Arbeiter komplettieren, sind sie gleichberechtigt, mit allen Arbeitern und bedeuten mit diesen vollkommene Einheit. Diese Tatsache ist für unsere Gesellschaft besonders wichtig, da sich die Interessen der Arbeiterklasse nur in gleichberechtigten Verhältnissen zustande kommen können; man darf keinem Teil der Arbeiterklasse privilegierte Lage anerkennen, unabhängig von der Arbeit, die er leistet.

Die gesellschaftlich-ökonomische selbstverwaltenden Verhältnisse der Arbeiter in den komplementären Tätigkeiten, also auch der Arbeiter in den Arbeitsgemeinschaften, und der Arbeiter in der produktiven Tätigkeit, erfüllen sich mittels des freien Arbeitsaustausches. Es werden die Aufgaben, der Umfang, der Charakter und die Qualität der zu leistenden Arbeit festgesetzt, auf Grund deren das Einkommen der Arbeiter der Arbeitsgemeinschaft festgestellt wird, abhängig von der Realisation in den Grundorganisationen, der vereinigten Arbeit.

Der gesellschaftlich-ökonomische Inhalt der Verhältnisse beider Gruppen ist auf die Einheit dieser Arbeiten gegründet. Diese Einheit beinhaltet auch die Einkommensgemeinschaft da das Einkommen Resultat der beiden Arbeitsgruppen ist.

Die Realisation der Einkommen der Arbeiter in den Arbeitsgemeinschaften ist im Artikel 22. des Gesetzes der vereinigten Arbeit festgesetzt. Die Verteilung wird laut den Kriterien, die für die ganze Organisation der vereinigten Arbeit geltend sind, durchgeführt. Das ist desto wichtiger, da damit die Abhängigkeit des Einkommens aller Arbeiter von ihren Beiträgen unterstrichen wird.

Es stellt sich die Frage, wie diese Arbeitsgemeinschaften zu organisieren sind und wie sie funktionieren sollen. Nach Erscheinen der Verfassung, wurden in einigen Grundorganisationen Arbeitsgemeinschaften formiert, das selbstverständlich schädliche Auswirkung auf die Effekte der Arbeit, sowie auch die Möglichkeiten der Ausübung der Selbstverwaltungsrechte aller Beteiligten gehabt hat.

Dabei meldete sich auch die Gefahr, dass sich — um die Kosten zu sparen — zu grosse Grundorganisationen formieren. Das geht selbstverständlich auf

Kosten der Selbstverwaltungsmöglichkeiten. Wenn ihre Arbeit objektiv zu valorisieren ist, können die Arbeiter der komplementären Aktivitäten auch Grundorganisationen gründen. Eigentlich können in der Organisationen, in bedarfsfall, auch mehrere Arbeitsgemeinschaften gegründet werden.

Die Arbeiter, in den Arbeitsgemeinschaften, haben selbstverständlich Selbstverwaltungsselbstständigkeit, d. h. sie verschaffen sich ihr Einkommen, Einnahmen und Entwicklung auf Grund ihrer Arbeitsresultaten.

Die Gründung der Arbeitsgemeinschaften verschafft grössere Gemeinsamkeit der Interessen um die gemeinsamen Aufgaben je besser zu erfüllen und damit optimales Nivo des Einkommens, für sich, für die vereinigte Arbeit, so wie für die Gesellschaft zu erreichen.

A FIATALOK SZABAD IDEJE VAJDASÁGBAN

Elméleti meghatározás

Az empirikus szociológiai vizsgálatok egyik gyakori tárgya éppen a szabad idő biztosítása és megfelelő felhasználása körüli problémához kötődik.

Habár a szabadidő csak az iparosítás és városiasodás térhódításával vált általánossá és társadalmi méretűvé, mégis e fogalom egészen az ókori filozófiához vezethető vissza. Arisztotelész beszélt először a ráérő időről. Megkülönböztető jegye, hogy nem irányul anyagi, gazdasági célok elérésére. Vagyis elkülönült a fizikai munka idejétől, s a kor szellemének megfelelően maximális értéket képviselt és csak a szabadon született emberek életében fordulhatott elő.

Ennek a felfogásnak az alapvető megváltozását csak a XVIII. századbeli francia felvilágosodás polgári filozófusainál tapasztalhatjuk. Rájuk, akárcsak e korszak számos más filozófusára jellemző a munkához mint a gazdaság alapvető forrásához való viszony, s ezzel egyidőben a szabadidő jelentősége már csak másodlagos szerephez jut.

Manapság sajátos különbségeket találunk a szabadidőre vonatkozó filozófiai értekezésekben. Ezek az eltérések a munka és a szabadidő kölcsönhatásához (vagy szembeállításához) kötődnek.

Magától értetődik, hogy a szabadidőt csak az emberi élettevékenységek teljes kontextusában lehet megmagyarázni. Az emberi élettevékenységek egyik pólusán találjuk az élettani szükségleteket, illetve a kielégítésükre fordított időt (amelyen belül az alvás a legjelentősebb). Ez az a tevékenység, amely időtartamát illetően egyénenként a legkevésbé változik.

A hagyományos patriarchális társadalmaknál az időfelosztás dichotomikus, a már említett biológiai szükségletek kielégítése után fennmaradt idő tartalmát illetően egységes, s a mai megítélés szerint leginkább munkaidőnek lehetne nevezni. Az iparosítás és a városiasodás térhódí-

tásával ebből a munka világából (ez alatt hivatalos kereső munkát és egyéb kötelezettségek, elsősorban a háztartási teendők elvégzését kell értenünk) válik ki a szabad idő.

Ennek a szociológiai kategóriának a klasszikus meghatározását Dumazedienél találjuk. Szerinte a szabadidő-tevékenységeken azokat a tevékenységeket értjük, amelynek az egyén kedve szerint és önkéntesen átadja magát, akár erejének felújítása (pihenés, szórakozás), akár továbbképzés (szellemi vagy fizikai) végett. Ez a tevékenység mentesül minden hivatásbeli, családi vagy társadalmi kötelezettségtől. Tehát a szabadidőnek három funkciója van: kikapcsolódás, regenerálódás, fejlődés. Ebben a tevékenységcsoportban érvényesül leginkább az önkéntesség és a szabad választás, noha e tevékenységkomplexum sem mentes teljes mértékben a kényszertől és kötelezettségektől. A könyv és az újságolvasás vagy a televíziónézés is jelenthet bizonyos mértékben presztízs-kényszert. Azokat az órákat, amelyet az egyén társadalmi és családi szükségleteinek kielégítésére fordít, Dumazedier félszabad időnek nevezte. Leszögezhetjük, hogy ha a tevékenységek megválasztásakor az önkéntesség és a szabad választás kizárólagos, akkor szabadidőről (leisure) vagy szabad időről (free time) beszélünk.

A társadalom gazdasági fejlődésével együtt nő a szabad idő is, úgyszintén univerzálisnak tűnik az a tendencia, hogy a magasabb társadalmi csoportok több szabad idővel rendelkeznek és e csoportok szabadidő-tevékenységének rendszere változatosabb.

Egy empirikus kutatás eredményei

A Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságának politikai tanulmányi és marxista képzési központjában a „Vajdaság SZAT művelődés gyakorlata és politikája” elnevezésű kutatási terv keretein belül egy kérdőíves és heti időmérleges szociológiai felmérés készült a fiatalok gazdasági helyzetéről, társadalmi szerepéről, életmódjáról, világnézetéről, műveltségéről. E kutatás azon részét ismertetjük, amely a falusi fiatalok szabadidejével foglalkozik.

A felmérésbe nyolcvan-nyolcvan földműves, illetve szakképzett munkás és kilencven háziasszony került. Deliblát, Erdevik és Nemesmilitics helységek lakosai között folytattuk vizsgálódásunkat. Nemzetiségi összetételük a következő: negyvenhat százalék szerb, huszonhárom százalék magyar, tizenkét százalék szlovák, tizenegy százalék román. A felmérés időpontjában (1978 derekán) a kikérdezettek életkora 20 és 29 év között mozgott.

Az időmérleg adatai azt mutatták, hogy ezeknek a fiataloknak a szabadidejük az összidejük 17—22 százalékát teszi ki. Csoportonként: a földműveseknél 20, a szakképzett munkásoknál 22 és a háziasszonyoknál 17 százalék.

A szakképzett munkásfiatalok a földművesekhez és a háziasszonyok-

hoz viszonyítva nemcsak az átlagosnál hosszabb, hanem egyenletesebb szabadidővel tűnnek ki. A háziasszonyoknál pedig az eltérés még egyszer akkora, mint a szakképzett munkásoknál ($V=68\%$).

Mindemellett nincsen lényeges különbség az említett három csoport fiatal szabadidejének hossza (mennyisége) között. Viszont lényegesnek mondható az az eltérés, amely a három csoport szabadidejének tartalma (minősége) között felfedhető. Az alábbiakban ezekről a különbségekről is szó lesz.

Az egyes szabadidő-tevékenységek elemzésénél fontosnak találtuk közölni az egy vizsgálati személyre eső időtartalmat és a tevékenységekben résztvevők százalékarányát. A tevékenységek időtartalma alapján a következő sorrend állítható fel:

1. tv-nézés,	9. utazás, kirándulás, hobbi,
2. társas élet,	10. udvarlás,
3. pihenés,	11. sport, testnevelés,
4. kocsmá, kávéház,	12. mozi,
5. rádióhallgatás,	13. szervezett műsorok a faluban,
6. tétlenség,	14. kézimunka,
7. újságolvasás,	15. társadalmi-politikai munka,
8. művelődés, olvasás,	16. egyéb.

Ezt a rangsort az egyes tevékenységek fő tevékenységként való előfordulása alapján állították össze és figyelmen kívül hagytuk az egyes tevékenységek melléktevékenységkénti (egy másik aktivitással egyidejű) előfordulását.

TV-nézés

A falusi fiatalok szabadidejük legnagyobb részét a képernyő előtt töltik. Ez a szabadidő-aktivitás a háziasszonyok össz szabadidejének egy harmadát, a szakképzett munkásokénak 27,6, a földművesekének 16,9%-át teszi ki. A megkérdezettek átlagosan heti nyolc és fél órát, plusz nem egész egy órát melléktevékenységként fordítanak erre a célra. Különösen a szakképzett munkások, de a háziasszonyok nagy többsége is, nagyon kedveli ezt az időtöltést. Ha összeadjuk a tv-nézésre fordított időt, akkor ez az említett két csoportnál heti 11 órát, a földműveseknél csak ennek a felét, 5,5 órát tesz ki. Hozzá kell tenni, hogy a kikérdezett fiatalok 14,4%-a nem nézte a felmérés hetében a televíziót. De amíg a szakképzett munkásfiatalok közül csak minden tizenhatodik, addig a földművesek közül minden hatodik ebbe a csoportba tartozik. Tehát esetünkben, akárcsak másik felmérések alkalmával is, bebizonyosodott, hogy a földművesek még nincsenek annyira ellátva tv-készülékkel, mint a többi társadalmi csoport. De ha majd a földművesek szobáiba is bekerül a tv, akkor elmosódik köztük és a többi társadalmi csoport közötti különbség.

A kikérdezett fiatalok négy tv-állomás műsorát fogták: a belgrádit, a budapestit, a zágrábit és az újvidékit. Legtöbbet a Belgrádi Televízió első programját kapcsolták be, a műsorok közül pedig az esti híradót és a sportközvetítéseket nézték leggyakrabban („bokszt és futballt néztem” — írta az egyik). A fiatalok nagy része érdeklődéssel kísérte a folytatásos műsorokat is. Nemesmiliticsen például még a horvátok egy része is megnézte az Abigél című ifjúsági műsort, amelyet a pesti tv közvetített. Az erdeviek pedig a Dimitrije Tucovićról szóló adássorozatot kísérték. Az időmérleg adatai között a megnézett adások minőségére vonatkozóan többek között a következő bejegyzéseket találtuk: „amerikai film, dráma, detektív film, nedeljom popodne és egyéb vasárnapi műsort néztem”, „szórakoztató műsort”, „az ifjúság napja alkalmából készült műsort”, „a HKSZ VIII. kongresszusát”.

A kérdőívben felkértük a fiatalokat, hogy rangsorolják a feltüntetett tíz műsort kedveltségi sorrendben. Az összesítés alkalmával a következő eredményt kaptuk: 1. filmbemutatók, 2. tévéhíradók, 3. műdalok, 4. sportközvetítések, 5. különféle vetélkedők, 6. ifjúsági műsorok, 7. tudományos ismeretterjesztő műsorok, 8. popzene, 9. belpolitikai műsorok, 10. irodalmi és kulturális adások.

A televízió tehát integrális részévé vált a fiatalok hétköznapijainak, hisz szabadidejük nagy részét ennek szentelik. De tegyük hozzá, a tv-műsor a fiatalok életében csak a szórakozás és az informálás médiuma.

Társas élet

A szabadidő-kihasználás problémáját a technikai civilizáció hozta magával. A régi vajdasági falvakban nem volt a mai értelemben vett szabad idő, a szórakozás és a pihenés formái is különböztek a maitól. Pihentek, ha a könnyebb munkák végzésére került sor és ha leültek enni. A szórakozás leggyakoribb formája pedig a munka közbeni beszélgetés volt, ezt a célt szolgálták a vasárnapi és az ünnepnapra összejövetelek, a szomszédok és a rokonok meglátogatására pedig máskor is szorítottak időt. A televízió e hagyományos szórakozás konkurrensként jelent meg.

A földművesfiataloknál és a háziasszonyok azon csoportjánál, akik legtöbb időt fordítanak termelőmunkára és akiknek egyúttal a legtöbb szabadidejük is van, a társasélet képezi a fő szabadon választott tevékenységet, a többiekénél viszont mindjárt a tévézés után következik. A fiatalok mindhárom vizsgált csoportja nyolc óránál kevesebbet tartózkodik baráti társaságban.

De ez az azonos időmennyiség, a szabadidő különböző hosszúsága végett, a háziasszonyok össz szabad idejének 27,8 a földművesekének 24,2 és a szakképzett munkásokénak 21%-át tölti ki. Melléktevékenységként a társasélet nagyon ritkán fordul elő. Elemzésünk során minden

beszélgetést (a barátokkal, a rokonokkal, a szomszédokkal, a családtagokkal) ebbe a kategóriába soroltunk.

A nők leggyakoribb beszélgetőtársa a szomszédasszony. A férfiak egyszerűen csak „bemennek a faluba”. Ez alatt az értendő, hogy a falu központjában, közel a buszmegállóhoz van egy hely, ahol a társaságok napról napra kialakulnak. Ezeken a hétköznapi összejárásokon kívül vannak még úgynevezett alkalmi találkozások is. Ilyenek például a szerb és román fiatalok esetében a „slavá”-k, a szlovákoknál a néptáncscsoport összejövetelei. A magyarok és horvátok a többiekénél gyakrabban említették a rokoni-szülői látogatásokat. A magyar fiatalok esetében fordult csak elő, hogy autóval el-eljártak a környező ismertebb kávéházakba.

Az ilyen összejövetelek beszédtemái közül néhány: „a sportról beszélgetünk”, „a mezőgazdasági munkákról, a lányokról, a futballról”, „a politikáról”, „mindenről, ami az embert körülveszi”, „arról beszélgetünk, hogy mit főzzünk”, „a főzésről és a kézimunkáról”, „a szomszédasszony ura berugott és elesett, arról beszélgettünk, hogy megütötte magát”, „beszélgettünk és tanácsokat adtunk egymásnak”, „erről a kérdőívről beszélgettünk”, „a barátokkal általában mindig ugyanarról beszélünk”.

A feltüntetett beszédtemák eltérnek nemek és társadalmi csoportok szerint, noha bizonyos hasonlóság is felfedezhető közöttük. A földművesfiatalok a következő besorolást kapták: futball; a maguk, vagy a beszélgető partner tervei; munka; az előző esti tévéprogram; a moziban látott film. A szakmunkás fiatalok első három beszédtemája megegyezik az előző csoportéival, míg a negyedik helyre a hazai társadalmi-politikai események, az ötödikre pedig az előző est tévéprogramjának megvitatása került. Ami náluk az ötödik helyen áll, az a háziasszonyoknál az elsőre került. A második helyre azonos beszédtema jutott mind a három csoportnál (egyéni tervek). A nőknél a következő vitatéma — az előző két csoportnál nem szerepelt (a „saját, vagy a beszélgető partner lelki gondjai, illetve problémái”). Ezt követik a munkáról, majd a pénzről folytatott megbeszélések.

Pihenés

A pihenés mindhárom csoportnál a harmadik helyre került a szabad-idő eltöltésének rangsorában. A kikérdezettek 10%-a, vagyis 25 fiatal (10 földműves, 9 szakképzett munkás és 5 háziasszony) nem pihent a kikérdezés hetében.

Legtöbb időt a szakképzett munkások, legkevesebbet pedig a háziasszonyok tüntettek fel a pihenés rovatában. Jellemző mind a három csoportra, hogy akiknek több szabad idejük van, azok általában több időt szentelnek pihenésre is. Leginkább a kevés szabadidővel rendelkező

földművesfiatalok azok, akiknek nem futja külön pihenésre. A kikérdezett fiataloknak átlagosan heti négy óra jut napközi pihenőre. A kérdőívben a pihenéshez való hozzáállást is vizsgálat alá vettük. A földművesfiataloknak 47,5%-a azt mondta, hogy több órák nehéz mezei munka közben nem szokott pihenni. A háziasszonyok hasonló százaléka (46,7) nem pihen nehéz munka közben. Azok, akik így vélekedtek, a kikérdezett héten valóban kevesebbet is pihentek, mint azok, akik azt mondták, hogy szoktak pihenni. Az előbbiekből kevés továbbá az olyan, aki az átlagosnál többet pihen.

A szakképzett munkások 51,25%-a elégedett a munkaidő alatti szünet pihenési feltételeivel. 33,75%-uk azon a véleményen van, hogy a feltételek tűrhetőek, de azért javítani kellene rajtuk, 15%-uk szerint ezek a feltételek egészen rosszak.

A pihenés a testkultúra szerves része. Sajnos, kikérdezettjeink a földművesek és a háziasszonyok — még nagyon maradiak ilyen szempontból és csak a passzív pihenést ismerik. Felhoztunk három passzív pihenési formát (pihenünk éjjel, ha lefekszünk, ha eszünk, napközben ha lefekszünk), és ugyanott lehetővé tettük számukra, hogy kifejezzék óhajukat egyéb pihenési forma iránt is, de ilyen óhajra nagyon ritkán bukkantunk.

Az intenzív és időben pontosan meghatározott munkaidő pozitívan hat a helyes pihenési forma kialakítására. Ez korántsem jelenti azt, hogy a kikérdezett szakképzett munkások pihenésének tartalmával teljesen elégedettek lehetünk. Figyelemre méltó viszont, hogy 42,5 százalékuk szerint a pihenési időt a reggelizésen kívül rekreációra kell használni. A második helyre a passzív pihenés hívei kerültek (25%-kal), akik „a pihenési időt csak a reggelizésre” kívánják fordítani. A fiatal szakképzett munkások 17,5% azon a véleményen van, hogy a pihenési időt gépjávitásra és egyéb munkaelőkészületekre kell kihasználni, (13,7%-uk pedig szívesen olvasna, zenét hallgatna, esetleg kártyázna).

A kutatás többi eredményeit is felhasználva leszögezhetjük, hogy a fiatalok elégedetlenebbek a pihenés feltételeivel, mint a munkafeltételekkel.

Ez a generáció ésszerűbben tud dolgozni, mint pihenni, szervezett segítség e téren számukra még nem érkezik.

Kocsma, kávéház

Ennek a szabadidő-tevékenységnek az előfordulása szempontjából nagy különbségek észlelhetők a megkérdezett női és férfi alanyok között. A nőknél ez a 12., a férfiaknál pedig a negyedik helyen álló szabadidő-tevékenység. Ez utóbbiak közül különösen a földművesfiatalok szeretnek kocsmázni, de a nemesmiliticsiek is kitettek magukért, itt négy férfi közül három a vizsgált héten legalább egyszer megfordult a kocsmában.

Művelődési és szórakoztató intézmények hiányában a kocsmá fontos szerepet tölt be a falu, de különösen a falusi fiatalok életében. Gyakran a találkozások, összejövetelek helye, ahol az ital és a beszélgetés mellett helyet kap a zene, a tánc és a társasjáték, afféle klubélet folyik itt.

Íme néhány bejegyzés ezzel kapcsolatban: „a barátommal a szörp és a kávé mellett a zenéről és a sportról beszélgettünk”, „a barátokkal a bezdáni csárdában voltunk”, „a Vojvodina Szállodában voltunk, Kovinban”, „hallgattam a zenét és megittam a sörömet”.

Rádióhallgatás

A falusi fiatalok fő tevékenységként átlagosan heti másfél, melléktevékenységként pedig öt óra hosszát hallgatják a rádiót. Ha ezt összeadjuk, akkor ez a szabadidő-tevékenység az ötödikről a harmadik helyre kerül.

Melléktevékenységként a rádiózás különösen a háziasszonyoknál kedvelt időtöltés (a földműveseknél négyszer, a szakképzett munkásoknál kétszer több ilyen időt számoltunk össze náluk). Különben sok fiatal (minden hatodik) egyáltalán nem hallgatta egy egész héten át a rádiót (28 háziasszony, 22 földműves, és 18 szakképzett munkásfiatal sorolható ide).

A rádióműsorok ranglistája a következőképpen néz ki:

1. táblázat

műsorok	A rádióműsorok rangsorolása					
	fiatalok			falvak		
	föld- műves	szakkép- zett m.	háziass- zony	Delibát	Erdevik	Nemes- militics
1. műdal	1	1	1	1	1	2
2. vidám műsor	2	3	2	2	3	3
3. híradás	3	4	3	4	4	1
4. sportműsor	4	2	5	3	2	6
5. ifjúsági műsor	5	5	4	5	5	4
6. pop-zene	6	6	6	7	6	5
7. tudományos, ismeretterjesztő	7	8	7	6	8	7
8. kül- és belpolitikai műsor	8	7	10	8	7	9
9. irodalmi és kulturális m.	9	9	8	9	9	8
10. komoly zene	10	10	9	10	10	10

A táblázatból először is az tűnik ki, hogy ezek a fiatalok nagyon egységesen elfogadják a műdalt és elutasítják a komoly zenét. Csak Nemesmiliticsen előzi meg a híradás a műdalt. Már ez a kis változás is pozitívan hatott a színvonalasabb műsor (az irodalmi és kulturális, az

ifjúsági műsor) hallgatottságára. A műdalokat különösen azok kedvelik, akik hosszú rádióhallgatással tűnnek ki. A feljegyzettek alapján a következő következtetés vonható le:

1) Legtöbbet azokat a rádióállomásokat hallgatják, amelyek földrajzilag legközelebb esnek hozzájuk.

2) Kivétel a Šabaci Rádió, amely népszerűségével valamennyi jugoszláv rádióállomáson túltesz.

3) A műdalokon kívül más műsort nemigen hallgatnak.

Illusztrációként íme néhány bejegyzés: „Radio Niš, Radio Kovin, Radio Šabac szórakoztató és népzene”, „a Belgrádi Rádiót hallgattam, népzenét”, „Novi Sad, Lomica, Šabac”, „Šabac, Kívánságok és üzenetek”, „Stúdió B, Radio Šid, kívánságok”, „Revija želja”, „Selo veselo”, „Radio Beograd, Radio Subotica, Radio Šabac, népi és szórakoztató zene”, „Šabac, interjú a győztes bokszolóval”, „Novi Sad-i Radio, Gyöngykaláris, Šabac, népzene”, „szórakoztató és szlovák dalok”, „Kosuth-rádió”, „Zagreb II., Radio Jadran, Zombor”, „Zombor, reklámok”.

Az öt fenti leírt tevékenység nagymértékben meghatározza a szabadidő-struktúrát. Ők képezik a falusi fiatalok össz szabadidejének 69,2—82,3%-át. A több szabadidővel rendelkezők abszolút értékben, a kevesebb szabadidővel rendelkezők pedig relatív értékben az átlagosnál több időt fordítanak ezekre a tevékenységekre.

Egy átlagos falusi fiatal heti szabadideje a következőképpen alakul: 8,5 óra tv-nézés (plusz egy órát melléktevékenységként) általában a filmeket és a tv híradásokat nézi; nyolc óra hosszát tölt társaságban, a mindennapi dolgokról beszélgetve. A férfiak hetenként átlagosan három órát töltenek a kocsmákban, a nők pedig kilenc órán át hallgatják a műdalokat.

A többi fennmaradt szabadidő-tevékenység közül még hármat emelünk ki: az újságolvasást, az olvasást és a mozit.

Újságolvasás

Köztudomású, hogy a fiatalok, de különösen azok, akik még nem alapítottak családot, keveset olvassák az újságot. Hetente átlagosan egy óra 15 percig olvassák a sajtót, ehhez még 15 perc járul melléktevékenységként. A szakképzett munkások leghosszabban és legtöbben olvassák az újságot. A kikérdezés hetében a szakképzett munkások 32,5, a háziasszonyok 51,1 és a földművesek 55 százalékának a kezében nem volt újság.

A kérdőívben már megszépített adatokkal szolgáltak, ugyanis 30%-uk mondta, hogy nem olvas napilapot és 20%-uk vallotta ugyanezt a hetilapokról. A leggyakrabban a következő újságokra mondták rá, hogy olvasták (a zárójelben az említés száma): Večernje novosti (92), TV Novosti (63), Magyar Szó (44), Politika (39), 7 Nap (34), Poljoprivrednik (31), Radio-tv revija (30), Sport (27), Praktična žena (20).

A különböző napi- és hetilapok említését illetően nemcsak a más szakmabeliek, hanem az is kitűnik, hogy falvanként más-más újságot kedvelnek. Erdővidéken a TV Novostit és a Praktična ženát szeretik jobban, a deliblati fiatalok pedig az átlagosnál jobban kedvelik a Politikát.

Olvasás

Nagyon kevés idő volt feltüntetve ebben a kockában, mind kevesebb az olyan fiatal, aki olvasásra értékes könyvet választ. Habár a kutatás alkalmával tisztában voltunk azzal, hogy a fiataloknak három olyan csoportját vettük a mintába, akik nem az absztrakt, verbális tudás, hanem a gyakorlati munka iránt érdeklődnek, mégis leszögezhetjük, hogy ezekben a fiatalokban nem él az a szokás, hogy a tömegtájékoztatási eszközök és olvasás révén bővítsék tudásukat. Feltevődik a kérdés, hogyha már nincs ilyen szokásuk, van-e bár ilyen igényük, szükségletük?

Ezzel kapcsolatban közöljük az olvasáshoz való szubjektív hozzáállásukat:

2. táblázat

(%-ban)						
Az olvasáshoz való viszonyulás						
	irodalom		olvasottság			
	olvas	szükséges olvasni, de		soha nem olvas, mert		
		nincs rá ideje	nem érdekli	számára érthetetlen	szükség-telen	nem vála-szolt
marxista politikai	12,4	47,6	24,8	9,2	3,2	2,8
tudományos-műszaki	20,4	32,8	25,6	16,0	2,4	2,8
szépirodalom	24,4	39,2	28,8	1,6	2,8	3,2
ponyvairodalom	40,0	18,4	16,4	3,2	17,2	2,8
művészet	14,8	23,6	38,4	14,8	5,6	2,8
családalapítás, gyermeknevelés	28,4	29,6	30,4	5,2	3,6	2,8
növénytermesztés, állattenyésztés	36,4	26,8	22,8	4,0	6,4	3,6
átlag (ponyvairod. nélkül)	22,8	33,2	28,5	8,5	4,0	3,0

A táblázatból kitűnik, hogy amennyiben a ponyvairadalomhoz való hozzáállást figyelmen kívül hagyjuk, akkor a fiatalok legnagyobb része (33,2%) végeredményben pozitívan viszonyul az olvasáshoz. „Szükséges olvasni, csak nekem nincs rá időm” — vallják. Valószínűleg fontosabbnak tartják a pénzszerezést vagy egyéb szabadidő-tevékenységet (tévénézést, rádiózást).

Kedvezőtlen jelenséggént könyvelhető el az, hogy az olvasás tekintetében az első helyen van a ponyva, az utolsón pedig a marxista irodalom. Feltűnő továbbá, hogy a családalapítással és a gyermekneveléssel kapcsolatos könyvekről a fiatalok legnagyobb része (30,4%) kerekperec kijelentette: nem érdekli. Adataink vannak még arról is, hogy mikor olvastak könyvet utoljára. Ezek szerint 14,4%-uk az utolsó hónap folyamán, 13,2%-uk fél év és az utolsó hónap közötti időszakban olvasott. Az iskola befejezése és az elmúlt fél évet megelőző időre esik 13,6%-uk olvasási dátuma. 58,5% pedig azt írta, hogy utoljára még iskolás korában olvasott, illetve soha nem olvasott, vagy nem emlékszik az időpontra.

Leszögezhetjük, hogy az olvasás mint művelődési forma tekintetében a szokások és a szükségletek megegyeznek. Magasabb szükségletek megjelenéséhez előbb az kell, hogy megváltozzon a fiatalok érdeklődése.

Mozi

Falvanként nagy eltérések mutatkoznak a mozilátogatást illetően. A kikérdezett falvak közül az egyik véglet Deliblát, ahol nagy divat a mozibajárás (akárcsak a többi bánáti faluban), a másik véglet Nemesmilitics, ahol a látogatottság annyira megcsappant, hogy az illetékesek már pár évvel ezelőtt bezárták a mozi kapuit.

A fiatalok közül főleg a földművesek kedvelik a mozibajárást. Kedvenc filmjeik közé tartoznak a bűnügyi, a szerelmes és a vadnyugati filmek, a sereghajtók pedig a politikai, a művészi és a dokumentumfilmek. Ki kell emelni, hogy akik sűrűbben járnak moziba, azok közül többen említettek művészi alkotásokat is, bár ez nem jelenti azt, hogy ők kevésbé szeretik a vadnyugati, a bűnügyi és a szerelmi témájú filmeket. A moziba ritkán járók viszont csak könnyű műfajokat néznek.

A szabadidő-eltöltés egyéb kérdései

A szabadidő nem egyenletesen oszlik meg a hét valamennyi napján. Vasárnap és szabad szombaton a termelőmunka az össz idő 23%-ról, 13%-ra csökken, a szabad idő pedig 19%-ról 30%-ra emelkedik. Ez órákban kifejezve több mint napi két óra. Sok szabad idővel (36%) a szakképzett munkások tűnnek ki, őket a földművesek (28%), majd a háziasszonyok (27%) követik.

Az évi szabadság a szabad idő növekedésének másik fő forrása.

A fiatalok 53,2%-a kijelentette, hogy nincs évi pihenője, 28,8%-uk a szabadság ideje alatt utazik, 13,2%-uk az évi pihenő alatt pénzt keres vagy házimunkát végez, 4%-uk más formában tölti évi pihenőjét.

Amíg azonban a szakképzett munkásfiatalok 57,7%-a fordítja évi

szabadságát pihenésre, addig ez a háziasszonyok 21,1 és a földművesek 8,8%-ának adatik meg. A földműveseknek 80, a háziasszonyoknak 75 százaléka jelentette ki, hogy nincs évi pihenője. Az anyagi helyzet pozitívan befolyásolja az évi szabadság pihenésre való fordítását.

Az alábbiakban közöljük még, hogy a fiatalok három csoportja milyen szabadidő-formát választana legszívesebben:

földművesek	szakképzett munkás	háziasszonyok
1. gép- és autójavítás	sportközvetítés nézése	kertészkedés
2. társasélet	társasélet	tv-film nézése
3. sportközvetítés nézése	gép- és autójavítás	társasélet
4. kocsimázás, vendéglő	tv-film nézése	műdalhallgatás
5. alvás	alvás	alvás

Kiemeljük, hogy míg a földművesek minél többet dolgoznak, annál jobban igénylik az alvást, addig a szakképzett munkásoknál fordított a helyzet: minél kevesebbet dolgoznak, annál többet aludnának. Tehát ugyanez a jelenség egyeseknél fizikai szükséglettel, másoknál lustasággal magyarázható. Továbbá a szakképzett munkások minél több szabad idővel rendelkeznek, annál szívesebben javítgatják az autót, a gépeket. A munka ebben az esetben nem fizikai kényszer, hanem kedvtelés.

Az iskolai végzettség szintén jelentősen befolyásolja a szabadidő eltöltésének formáit. A hiányos általános iskolát végzetek az átlagosnál jobban kedvelik a rádiót, a műdalt és a tv filmbemutatóit. A nyolc osztállyal rendelkező fiataloknak az átlagosnál kedveltebb időtöltése a társasélet és a tv-film. A szakmunkásképzőt végzett fiatalok a társaséletet és a sportmérkőzést részesítik előnyben.

Figyelembe véve a fiataloknak a hét végével és általában a szabadidővel kapcsolatos elvárásait azt láthatjuk, hogy az adott lehetőségek keretein belül mozognak. A falusi fiatalok három legnépesebb csoportjánál feltárt szokások annyira megrögzödtek, hogy valószínűleg még sokáig fennmaradnak.

Rezime

Slobodno vreme vojvođanskih mladih

U okviru istraživačkog projekta „Praksa i politika obrazovanja u SAPV” u Centru Pokrajinskog Komiteta Saveza komunista Vojvodine za političke studije i marksističko obrazovanje, nedeljno — vremensko istraživanje, putem upitnika i vremenskog merenja o privrednom položaju, društvenoj ulozi, načinu života, ideologiji i nivou obrazovanja mladih. Autor obuhvata u ovom članku, deo koji se bavi sa slobodnim vremenom.

Ispitivanje je vršeno u okviru najmasovnijeg društvenog sloja, seoskog stanovništva — zemljoradnika, kvalifikovanih radnika i domaćica u tri sela: Deliblat, Erdevik i Svetozar Miletić.

Iz podataka vremenskog merenja ustanovljeno je, da mladi koriste samo 19% svog ukupnog vremena za aktivnosti slobodnog vremena. To vreme je kod kvalifikovanih radnika 22, kod zemljoradnika 20, a kod domaćica 17%. Nedeljom i slobodnom subotom, ovo vreme je mnogo veće nego u ostalim danima u nedelji.

U okviru ukupnog vremena to je 30%, odnosno dnevno više nego 2 sata. Za vreme vikenda najviše se koriste slobodnim vremenom kvalifikovani radnici (36%) za njima dolaze zemljoradnici (28%) pa domaćice (27%).

Godišnji odmori obiluju isto tako sa većim fondom slobodnog vremena, ali za putovanje u interesu odmora koriste to vreme samo kvalifikovani radnici, no među njima nemaju svi uslove za to.

Autor podvlači, da je najizrazitije korišćenje slobodnog vremena seoske omladine gledanje televizijskog programa. Naročito kvalifikovanim radnicima, ali i domaćicama, je to najmilije korišćenje vremena. Mladi zemljoradnici, i one domaćice koje imaju više vremena daju prednost društvenom životu.

Autor podvlači i činjenicu, da čitanje novina i čitanje uopšte, ne spada među radosti omladine. Naročito se može smatrati negativnom pojavom, da i oni koji se late knjige, najčešće čitaju šund literaturu.

58,5% upitanih, prema svom priznanju, čitao je zadnj put u školskom dobu, nije uopšte čitao, ili se ne seća vremena.

Autor prikazuje nedeljno slobodno vreme prosečne seoske omladine. Po tome ova gleda 8,5 sati televiziju plus 1 sat kao sporednu aktivnost, najčešće gleda filmove i vesti, 8 sati provede u društvu, u kome se govori o svakodnevним stvarima. Oko 4 sata se odmara, i to pre svega se radi o pasivnom odmoru. Ako je muško, provede 3 sata u krčmi, ako je žensko tokom devet sati sluša narodne pesme.

Kurzfassung

Die Freizeitgestaltung der Jugendlichen in der Vojvodina

Im Rahmen des Forschungsprojektes: Praxis und Politik der Erziehung in Vojvodina, im Zentrum für politische Studien und marxistische Erziehung des Komitees des Kommunistischen Vereins des Autonomen Gebietes Vojvodina, ist eine wöchentliche — zeitlich bedingte Untersuchung über die Lage: die gesellschaftliche Rolle; die Lebensweise; die Ideologie und das Erziehungsniveau der Jugend ausgeführt worden. Der Verfasser befasst sich in diesem Artikel mit dem Teile der Untersuchung, der die Freizeitgestaltung untersucht.

Die Untersuchung wurde in der dichtesten Gesellschaftsschicht, der Feldarbeiter, der qualifizierten Arbeiter und der Haushälterinnen in drei Dörfern durchgeführt: in Deliblat, Erdevik und Svetozar Miletić.

Aus den Daten der zeitlichen Messungen, kann man feststellen dass die Jugendlichen etwa 19% ihrer täglichen Zeit als Freizeit benützen. Diese Zeit ist bei den qualifizierten Arbeitern 22%, bei den Feldarbeitern 20% und bei den Haushälterinnen 17%. Am Sonntag und an den freien Samstagen ist diese Zeit viel grösser als an den anderen Tagen der Woche.

Im Rahmen der ganzen Zeit in der Woche ist das 30% d. h. täglich mehr als zwei Stunden. Während der Wochenende verbringen die meiste Zeit die qualifizierten Arbeiter für Freizeitsaktivitäten, (36%), nach diesen kommen die Feldarbeiter (28%) und zuletzt die Haushälterinnen (27%).

Die Jahresferien haben viel mehr Freizeit, aber zur Reise können diese nur die qualifizierten Arbeiter gebrauchen und auch zwischen ihnen nicht alle.

Der Verfasser unterstreicht, dass die höchste Auswertung der Freizeit der Dorfjugendlichen zum Schauen der Televisionsprogramme benützt wird, das ist der liebste Freizeitverbrauch besonders der qualifizierten Arbeiter, aber auch der Haushälterinnen. Die jungen Feldarbeiter und die Haushälterinnen die mehr Zeit haben, bevorzugen gesellschaftliche Zusammenkünfte.

Der Verfasser unterstreicht auch die Tatsache dass Zeitungslesen und das Lesen überhaupt, nicht geliebter Zeitverbrauch der Dorfjugend ist. Es ist besonders negativ zu betrachten dass die, die doch Bücher in die Hand nehmen, meistens Schundliteratur lesen. 58,5% der Befragten haben laut eigenen Beständnis zuletzt, während ihrer Schulzeit gelesen; haben nie gelesen, oder sie erinnern sich auf die Zeit, in der sie gelesen haben, nicht.

Der Verfasser zeigt uns die wöchentliche Freizeit der Jugend. Laut dem, schaut sie 8,5 Stunden Television (plus eine Stunde als Nebenbeschäftigung), zumeist Filme und Nachrichten. Etwa 4 Stunden ruht sie sich aus und dabei handelt es sich um passive Ruhe. Die Männlichen verbringen etwa 3 Stunden im Wirtshaus, die Weiblichen hören etwa 9 Stunden Volkslieder.

A KISIPAROSOK IPARI KÖRNYEZETBE VALÓ BEILLESZKEDÉSÉNEK NEHÉZSÉGEI

A közfogyasztási cikkek gyártó tömeges ipari termelés egyre jobban háttérbe szorítja a kisipart, s ezért a kisiparosok lassan „felesleges-sé” válnak, elhagyják szakmájukat, hogy más gazdasági ágakban, elsősorban az iparban keressenek munkát.

A kisiparosok ipari munkakörnyezetbe való átáramlásával ezen munkások bizonyos lefokozáson esnek át. Amíg a kisiparosok egy-egy adott szakma önálló mesterei, illetve maguk végzik a technológiai-termelési folyamat minden egyes műveletét, addig az ipari környezetben a műszaki munkamegosztás, a termelési folyamat felaprózottsága várja őket, s itt csak néhány sajátos munkaműveletet végeznek. Ez alól csak azok a mesterek képeznek kivételt, akik a gépek és berendezések karbantartásán dolgoznak, ahol szükség van a magas szakképzettségű munkás tudására.

A kisiparos elhagyva a „természetes” környezetet az iparban, a felaprózott termelési folyamatban számos nehézséggel, sokféle újdonsággal találja szembe magát. Ezeknél a munkásoknál először is a személytelenség érzése jelentkezik. Az ipari termelési módban a munkacsoport eredménye, a közös befektetés minden egyén minőségi munkájától függ, azonban az egyéni törekvések csak a hibátlan késztermékben jutnak kifejezésre, s ezen nem látható az egyéni hozzájárulás, mert egységes munkaeredménnyé válik. A munkások ilyen helyzete az ipari termelésben jelentősen eltér a magániparos helyzetétől, ahol a munkás, a termelő egyben fő és egyedüli tényezője a termelésnek, ugyanis egyedül az ő ügyességétől, törekvésétől és munkaintenzitásától függ a munka eredménye.

A kisiparos számára az ipari környezetben a legnagyobb változást a magas fokú gépesítés és a különböző berendezésekkel való felszereltség jelenti, mivel a kisipari műhelyekben főleg kéziszerszámmal és egyszerű gépekkel dolgoznak. A gépesítés azonban egy gyorsabb munkatempót követel, s ebből adódik az újabb nehézség, mert eddig a kisiparos maga szervezte meg az egész termelést, s maga határozta meg az egyes munka-

műveletek sorrendjét és a munka ütemét. Az iparban viszont minden munkás a gép diktálta ütemben dolgozik, hogy ne legyen fennakadás a termelési folyamatban.

A műszaki környezetnek számos foglalkozási ártalma van, amelynek a volt kisiparosok is ki vannak téve, és amit korábban nem szoktak meg (erős zaj, fény, levegőszennyeződés és nedvesség). Igaz, ezeknek egy része a kisipari műhelyekben is megtalálható, azonban intenzitásuk ott sokkal kisebb, s elhárításuk is hatékonyabb, mivel a helységek is kisebbek. Ezért a kisiparosok műszaki környezetbe való beilleszkedése sokszor az egészségüket is megviseli.

Az ipari munkakörnyezetbe való belépés pszichoszociális tényezői közé tartozik tehát az ipari termelés személytelensége, a hierarchikus szervezés, amelyet a műszaki termelés vezetői előre összeállítanak, ami rendszerint lefokozza a kisipari munkás alkotóképességét. Ezenkívül ezeket a munkásokat rendszerint nehezen fogadja be az ipari dolgozók közössége, s emiatt elhagyatottnak érzik magukat. Az ipari munkások „ilyen viselkedése”, a nagy szakképzettségi különbséggel magyarázható. Az ipari munkások ugyanis rendszerint betanított, szűk területen szakosítottak, míg a kisiparosok általános, sokoldalú tudással és magas szakképzettséggel rendelkeznek.

A kisiparosok beilleszkedési nehézségei között meg kell említenünk a társadalmi jellegű tényezőket is. A szocialista öngazgatású politikai és társadalmi-gazdasági rendszer megköveteli a dolgozók és polgárok minden rétegének bekapcsolódását a döntéshozatal és irányítás folyamatába. Ezek a munkások viszont korábbi környezetükben nem fejtették ki jelentősebb társadalmi-politikai aktivitást — különösen az idősebb korosztály —, a közvetlen öngazgatásra pedig egyáltalán nem volt alkalomuk. Igaz, ezek a munkások önállóan döntöttek minden fontos kérdésről, csak hogy a kollektív döntéshozatal és igazgatás egy teljesen más jellegű társadalmi kategória.

Az ipari munkakörnyezetbe és életkörülményekbe másként illeszkednek be a falusi és másként a városi kisiparosok. A különböző környezeti hatások más-más szokásokat és másfajta egyéniségű kisipari munkásokat alakítanak ki. Ezeket a szokásokat magukkal hozzák az ipari környezetbe, s így különbözőképpen reagálnak az új helyzetekre, az emberek közötti viszonyokra egy adott társadalmi, illetve a dolgozói közösségben.

A műszaki-technológiai beilleszkedés

A kisiparosok műszaki-technológiai beilleszkedése az ipari környezetbe nagymértékben függ magától a munkahelytől, ezért empirikus kutatásunkat ennek a helyzetnek a felmérésével kezdjük. A begyűjtött adatok eredményeit a következő táblázatban mutatjuk be:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
Közvetlen termelő	30	50,00	36	65,45
Közvetett termelő	20	33,33	11	20,00
Gazdasági adminisztráció	1	1,67	3	5,45
Társadalmi hivatalok	1	1,67	3	5,45
Üzemi adminisztráció	6	10,00	2	3,64
Egyéb	2	3,13	—	—
Összesen:	60	100,00	55	100,00

Adataink szerint az iparba került kisiparosoknak a felénél több a közvetlen termelésben kezdett dolgozni, tehát a beilleszkedési problémák közvetlenül érintik. Ezenkívül ezeknek a munkásoknak a jelentős része magában az üzemben vált közvetlen szakemberré, ami azt jelenti, hogy a gépek javításán és karbantartásán dolgozik, s ezért kevésbé van kitéve az ipari termelés monotonitásának. (Utalunk arra is, hogy mivel a falusi kisiparosok száma nagyobb, mint a városból származóké, ez a jelenség is a munkásréteg város felé áramlását támasztja alá.)

Az ipari munkakörnyezetben való elhelyezkedés együtt jár a zárt helyiségben történő munkával, s noha a kisiparosok korábban is zárt helyiségben dolgoztak, az új munkakörnyezethez való alkalmazkodás mégis nehezen megy náluk, különösen a falusiaknál. Az itt közölt táblázat adataiból világosan láthatjuk a zárt helyiséghez való alkalmazkodás problémáit.

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
Nehezen szokta meg a zárt helyiséget	15	25,00	12	21,82
Könnyen megszokta a zárt helyiséget, de zavarta a sok gép és a munkások nyüzsgése	8	13,33	7	12,73
Könnyen megszokta a zárt helyiséget, de zavarta a sok különböző gép	4	6,67	3	5,45
Könnyen megszokta a zárt helyiséget, de zavarta a körülötte lévő munkások nyüzsgése	2	3,33	3	5,45
Könnyen és gyorsan megszokta a zárt ipari üzemet	28	46,67	30	54,55

A gépi munkatempó a falusi kisiparosoknak okozott legtöbb gondot, mert az ugyanazon csoportba tartozó foglalkoztatottak közötti arányuk a legnagyobb (13,33%). Ebből az adatból is kitűnik, hogy a különböző környezetben élő kisiparosok különböző helyzetben voltak, amin elsősorban a különböző műszaki felszereltséget értjük. E tekintetben a városi kisipari műhelyek mindenképpen megelőzik a falusi műhelyeket.

A foglalkozási ártalmak tehát inkább a falusi kisiparosokat érintik, ami elsősorban a természetes környezet közelségének következménye. Ugyanis a falusi környezet egészébe véve kevésbé gépesített, s így sokkal egészségesebb a városinál, ahol a munkahelyen kívül is különböző káros hatások érik az embert. A falusi kisiparosok hozzászoktak az egészségesebb környezethez, s így az iparban nehezebben viselik el a munkahelyi ártalmakat. Ezt a megállapítást konkrét adatokkal is igazoljuk:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
Foglalkozásbetegség végett könnyebb munkahelyre helyezték	7	11,67	3	5,45
Amióta az iparban dolgozik betegeskedik	9	15,00	9	16,36
Gyakran éri üzemi baleset	4	6,67	8	14,55
Gyakran rosszul lesz a munkahelyén	2	3,33	2	3,64
Egészségi állapotában semmilyen változás sincs, amióta az ipari környezetben dolgozik	36	60,00	31	58,33

Az adatok azonban arra is rámutatnak, hogy egyes esetekben a falusi kisiparosok jobb helyzetben vannak városi kollégáiknál. Az általános egészségi állapot ellenére az ipari munkakörnyezet káros hatással van a falusi kisiparosok vegetatív idegrendszerére. Csak 58,33%-uknak nincsenek ilyen panaszai. A városi kisiparosoknál ez a szám 60%.

Az ipari munkakörnyezet látó- és hallószervi betegségeket is okoz. A mesterséges megvilágítás és az erős fény rontja a munkás látását, az állandó gépzaj pedig a hallását. Az ipari környezet ezen hatásait könnyebben elviselik a falusi kisiparosok, bár mindkét csoport érzékeny rá. (Az összes ipari munkás közül a volt kisiparosok viselik el legnehezebben.)

A munkahelyi ártalmak rendszerint a munkások feszült idegállapotában jutnak kifejezésre. Ezt elsősorban a tompító, butító, unalmas, egyhangú munkafeladatok okozzák, ami a termelési folyamat felaprózá-

sának következménye. Az ipari termelés a gépi munkaütemmel egy állandó feszült légkört teremt, s mivel ez eltér a természetes, illetve a biológiai életritmustól, így rongálja a munkás idegállapotát. A munkás ideges lesz, s ez nemcsak rá, hanem munkakörnyezetére is negatívan hat. A volt kisiparosoknak ezért gyakori az idegrendszeri megbetegedése. Ebből a tényből is látható, hogy mennyivel ártalmasabb a korszerű nagyüzemi termelés, mint a kézi, illetve kisipari. Az ipari környezet káros hatásait nemcsak a közvetlen termelő, de a termelékenység és a gazdálkodási eredmények is megsínylik.

A kisiparosokat csak úgy óvhatjuk meg az ipari munkakörnyezet ártalmaitól, ha megfelelő gazdaságpolitikával és valamennyi társadalmi-politikai eszközzel olyan megoldást találunk, hogy a kisiparos továbbra is önállóan dolgozzon — magán- vagy szövetkezeti szektorban a munka és eszköztársítás sajátos feltételei között — elsősorban a szolgáltató jellegű kisiparban. Ez a gazdasági ág ügyis hanyatlásnak indult, még a szolgáltató jellegű kisipar azon ágazatai is, amelyek a mindennapi életben nélkülözhetetlenek. A megoldást a magániparos és a hatalmas társadalmi szektor műszaki jellegű együttműködésében kellene keresni, ahol a kisiparosok előállíthatnák azokat a termékeket, amelyek kisebb mennyiségben szükségesek az iparnak, s így ipari termelésük nem kifizetődő.

A beilleszkedés pszichoszociális komponense

A kisiparosok az iparban való munkavállalásukkal szakmai lefokozáson esnek át. Ez különösen azokra vonatkozik, akik az iparban közvetlen termelők lesznek, illetve közvetlen munkára valamely részfeladatot végző gép mellé kerülnek. Az ilyen munkahelyeken elegendő a betanított munkás is, a mester viszont nem hasznosíthatja tudását. Ebből adódnak azután a beilleszkedés pszichoszociális problémái.

Az első, s egyben legfontosabb, az új munkás befogadásának módja az új munkakörnyezetbe a munkaszervezet vagy munkacsoport részéről. Ha a volt kisiparos a karbantartási részlegben dolgozik, s gyorsan elhárítja a műszaki hibát, akkor hamarosan elismert szakemberré válik. Azonban merőben más a helyzet, ha gép mellé kerül, közvetlen termelőnek. Ilyenkor az is megtörténik, hogy lenézik, kigúnyolják, ha rövid idő alatt hozzá nem szokik az egyszerű munkaműveletekhez, a gépi munkatempóhoz és a nagyüzemi termelés egyéb körülményeihez.

Kutatásunk szerint a kisiparosoknak csak valamivel több mint a felét fogadta be a munkaszervezet, aránylag rövid idő alatt. Amint a következő táblázat is igazolja, a falusi kisiparosok több sikerrel jártak e téren. Kiderült viszont az is, hogy a falusi kisiparosok között van a legtöbb magára maradt egyén, aki nagyon nehezen tud beilleszkedni az új munkaszervezetbe. A konkrét adatok a következők:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városon	
	szám	%	szám	%
A megkérdezett minden tekintetben befogadták rövid idő alatt	37	61,67	31	56,36
A megkérdezett szaktudását gyorsan elismerték, de nem fogadták be baráti körbe	6	10,00	5	9,09
Befogadták, de hosszú ideig mellőzték az öngazgatási és politikai aktivitásokban	6	10,00	8	14,55
Bizalmatlanul fogadták és gyakran elutasításra talált	2	3,33	3	5,45
A megkérdezett hosszú ideig magába zárkózott és mellőzött egyén volt	7	11,67	6	10,91

Érdemes még megemlíteni, hogy noha a kisiparosokat gyorsan befogadták baráti körbe, mégis hosszú ideig mellőzték őket az öngazgatási és politikai aktivitásokban. Igaz, a városi kisiparosok öngazgatási tevékenységét is félszegen fogadták, ami valószínűleg kispolgári és magántulajdonosi állásfoglalásuk és viselkedésük eredménye.

A volt kisiparosok megelégedettségi fokát befogadásukkal kapcsolatosan a következő táblázat adatai szemléltetik:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városon	
	szám	%	szám	%
Teljesen elégedett befogadásával	24	40,00	27	49,09
Nagyjából elégedett	17	28,33	17	30,91
Nem nyilatkozik	10	16,67	4	7,27
Részen elégedetlen	6	10,00	7	12,73
Elégedetlen	3	5,00	—	—

Az adatok alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a városi kisiparosok elégedettebbek befogadásukkal. Ez egy bizonyos értelemben érthető is, mert ezeknek a munkásoknak csak a megváltozott munkafeltételekhez kell alkalmazkodniuk, míg a falusiaknak hozzá kell szokniuk az új emberi viszonyokhoz és a városi környezet társadalmi viszonyaihoz is. Mivel nehézségeik többfélék, így megelégedettségi fokuk is alacsonyabb.

Erre utal a következő adat is: A falusi kisiparosok 5%-a egyáltalán nincs megelégedve befogadásával.

Az ipari munkakörnyezet összehatása fokozottan jut kifejezésre maguknak a munkásoknak az állásfoglalásában a munkakörnyezet és munkahely változásaival szemben. A munkásoknak az új környezettel szembeni állásfoglalásából látható megelégedettségük vagy elégedetlenségük és az esetleges visszatérés vágya. Az e kérdéssel kapcsolatos helyzet a következőképpen alakul:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
Várakozásaiban csalódott, megbánta, hogy belépett az ipari környezetbe, első alkalommal vissza fog térni	3	5,00	1	1,85
Számított a munkamód és a munkakörnyezet változásaira, de néha visszavágyik a régi környezetbe	14	23,33	14	25,45
Éppen ilyennek képzelte el az ipari termelést, de teljesen mindegy számára, hogy hol dolgozik — az iparban vagy azon kívül	15	25,00	5	9,09
Sokkal nehezebb és nagyobb változást várt, s így elégedett új munkahelyével	8	13,33	4	7,27
Kezdetől fogva ipari környezetben dolgozik s nem voltak másrmilyen elképzelései a munkafeltételekről	15	25,00	27	49,09

Első pillantásra szembeötlő, hogy a falusi kisiparosok már említett 5%-a, akik elégedetlenek befogadásukkal, szeretnék elhagyni ezt a környezetet, s visszatérni a régi munkafeltételek közé. Függetlenül azonban az esetleges élet- és munkafeltételek javulásától, az iparban dolgozó kisiparosok nagy részénél fellép a nosztalgia. Rendszerint az önállóságot sajnálják, és nem tudnak beletörődni, hogy egy hatalmas személytelen mechanizmus fogaskerekévé váltak.

Az ipari munkakörnyezet káros hatása, a feszültség és idegesség a munkakörnyezet elhagyásával sem szűnik meg. Egyes munkásoknak sikerül a munkahelyi gondokat „a gyár kapuján belül hagyni”, de jelentős részük átviszi ezt a családra is, illetve a mindennapi életbe. Hogyan sikerül megoldani ezt a kérdést a volt kisiparosoknak, azt a következő táblázaton mutatjuk be:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
A megkérdezett még a családi körben sem tud felszabadulni a munkahelyi feszültség alól	8	13,33	5	9,09
A megkérdezett munka után „nyugtatóként” rendszerint betér egy pohár italra, s ebből családi veszekedések származnak	6	10,00	5	9,09
Munka után még otthon is feszült hangulatot teremt	7	11,67	8	14,55
A megkérdezett általában munkába indulás előtt teremt feszültséget, s ez munka után megismétlődik	2	3,33	2	3,64
Csak a munka kezdete előtt teremt feszült hangulatot a családban	3	5,00	—	—
Az ipari munka nincs kihatással családi életére	32	53,33	33	60,00

Az adatokból láthatjuk, hogy a városi kisiparos könnyebben elviseli az ipar hatását a falusi kollégáinál, s így kevesebb feszültséget okoz a családban és a munkaidőn kívül. Ez a már említett tényből következik, hogy ezek a munkások továbbra is a már megszokott (városi) környezetben maradtak, míg a falusi kisiparosok esetében ez a változás is fokozza a feszültséget. A falusi kisiparosok beilleszkedése tehát a legbonyolultabb folyamat az egész adaptáció tekintetében.

A beilleszkedés társadalmi komponense

A társadalmi-politikai és öngazgatási tevékenységbe való bekapcsolódás a társadalom bármely rétegénél sokban függ a dolgozók, a polgárok és minden egyén öntudatának fejlettségétől. A társadalmi környezet hat a tudat fejlettségi fokára, úgy hogy a haladóbb környezetek hozzájárulnak a társadalmilag tudatos és szervezett aktivitás erőteljesebb kibontakozásához. Ezek szerint a fejlettebb városi környezet elősegíti a társadalmi tudat és a haladó forradalmi mozgalmak kialakulását.

Az iparosítással számbelileg állandóan gyarapodik a munkásosztály, mivel fokozatosan más társadalmi rétegek is felzárkóznak ehhez az osztályhoz. A mezőgazdasági munkások mellett nagy számban csatlakoznak az ipari munkások közé a volt kisiparosok is. Tekintettel ezen társadalmi rétegek általános társadalmi felfogására a kisiparosoknak (az

ipari munkásokkal való egybeolvadás után) szükségük van a társadalmi-politikai és öngazgatási beilleszkedésre is. A kisiparosok saját környezetükben a legjobb esetben is csak az adott helység társadalmi-politikai életébe kapcsolódhatnak be, s így nagyon keveset tudnak a társult munka öngazgatásáról.

Korábban már megállapítottuk, hogy a társadalmi-politikai tevékenység jelentős mértékben függ a társadalmi tudat szintjétől, illetve a proletariátus élcsapatához (JKSZ) való felzárkózástól. A megkérdezett kisiparosoknál egészen váratlan eredményt kaptunk. Ugyanis a falusi kisiparosok nagyobb számban tagjai a Kommunista Szövetségnek, mint a városiak. Pontosabban: a 60 megkérdezett falusi kisiparos közül 25 (41,67%), míg a városi kisiparosok közül mindössze 18-an (32,73%) párttagok. A kisiparosok fennmaradt részének pedig különböző az állásfoglalása a Kommunista Szövetségbe való belépéssel kapcsolatban. Azoknak a munkásoknak a száma, akik nem szeretnék belépni a Kommunista Szövetségbe körülbelül azonos; a falusiaknál 33,33%, a városiaknál pedig 32,73%. A városi kisiparosok 30,91%-a szeretne belépni a Kommunista Szövetségbe, míg a falusiak érdeklődése ilyen téren kisebb — csak 21,76%-uk szeretne párttag lenni. Ez is azt igazolja, hogy valamely osztály vagy társadalmi réteg legöntudatosabb része gyorsan bekapcsolódik a haladó társadalmi irányvonalba, a többiek pedig részben vagy teljesen közömbössé válnak az ilyen tevékenységgel szemben.

A kisiparosoknak a Kommunista Szövetség munkájába való bekapcsolódása kihatással van ezen munkásoknak az adott helység társadalmi-politikai tevékenységében betöltött szerepére is. Amint adatainkból is kitűnik, ezen munkások egy része — valószínűleg a párttagok — már korábban is részt vett, vagy elhelyezkedése után hamarosan bekapcsolódott a társadalmi-politikai szervezet munkájába. Ebben a folyamatban a faluról származó kisiparosok vezetnek, ami azzal magyarázható, hogy a falusi körülmények között a szakképzett vagy magas szakképzettségű mesterek képezik a társadalom vezető erejét.

A konkrét adatok a következőképpen alakulnak:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
	1	2	3	4
Munkába lépése előtt is aktívan tevékenykedett a társadalmi-politikai szervezetben	16	26,17	13	23,64
Elhelyezkedése után rövid időn belül aktívvá vált	7	11,67	8	14,55

	1	2	3	4
Többször javasolták, de nem választották meg társadalmi-politikai funkcióra	7	11,67	2	3,64
Hosszú ideje aktív társadalmi-politikai dolgozó, de még csak nem is jelölték funkcióra	2	3,33	18	18,18
Semmilyen társadalmi-politikai aktivitást sem fejtett ki	25	41,67	17	30,91

Érdemes felfigyelni a jelenségre, hogy a volt falusi kisiparosok nagyobb számban tevékenykednek aktívan az ipari alkalmazás előtt, de ugyanakkor ennél a rétegnél a legnagyobb azoknak a száma is, akik még nem fejtettek ki semmilyen társadalmi-politikai tevékenységet.

A dolgozók társadalmi-politikai tevékenységének sajátos formája a szakszervezeti ténykedés. Ez a szervezet a szocialista öngazgatási viszonyok között is gazdasági, védelmi és nevelő szerepet játszik. Ezért minden dolgozónak aktívan be kell kapcsolódnia a társultmunka-szervezet szakszervezeti munkájába. A falusi kisiparosok egyrészt a legaktívabbak, másrészt viszont a legkevésbé aktívak az össz megkérdezett munkához viszonyítva.

A társadalmi-politikai közösségekben az öngazgatás legközvetlenebb formája a helyi közösség munkájába való bekapcsolódás. Mint ismeretes, a helyi közösség politikai rendszerünk alapvető öngazgatási sejtje egy adott területen. Ezekben a szervekben tárgyalnak és döntenek egy bizonyos terület polgárainak a legfőbb kérdéseiről (egészségügy, oktatás, művelődés, kommunális tevékenység stb.).

Noha a helyi közösségben kifejtett tevékenység igen jelentős, a faluról és városból ipari környezetbe került kisiparosok nemigen használják ki ezt a lehetőséget. Ezt bizonyítják a táblázat adatai is:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
Volt-e már (vagy pillanatnyilag van-e) funkciója a helyi közösségben	4	2,67	3	5,45
Többször javasolták, de nem választották meg funkcióra	4	6,67	5	9,09
Nem volt funkciója, nem is javasolták, de elfogadná azt	18	30,00	23	41,83
Nem volt funkciója, de el sem fogadná	32	53,33	18	32,73

Az az adat, hogy az össz falusi kisiparos 53,33%-a (a városi kisiparosoknak pedig a 32,73%-a) el sem fogadná a funkciót a helyi közösségekben, arra utal, hogy a falusi környezetben ez az öngazgatási forma még mindig jóval elmaradottabb, mint a városi környezetben. Ebből következik, hogy a dolgozók is kevesebb érdeklődést mutatnak a helyi közösség munkája iránt. Talán a falusi környezetben még mindig az az előítélet az uralkodó, hogy a lényeges kérdésekről úgyis a meghatározott „adminisztratív” szervek döntenek, amelyek a helyi közösségek „felett állnak”, s így felesleges az ilyen irányú tevékenység. Ezt a feltevést igazolják az arra vonatkozó válaszok is, hogy milyen céllal vesznek részt a dolgozók a társadalmi-politikai szervezetek és a helyi közösségek munkájában.

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városon	
	szám	%	szám	%
Aktívan részt vesz a munkában, hogy hasson a döntésre	12	20,00	14	25,45
Részt vesz és néha bekapcsolódik a munkába, de csak a KSZ iránti kötelezettségéből	2	3,33	3	5,45
Részt vesz az értekezleten, hogy tájékozódjon az eseményekről	14	23,33	21	38,18
Nem nyilatkozik	10	16,67	3	5,45
Néha részt vesz a munkában, de nem látja értelmét, hogy aktív legyen	4	6,67	4	7,27
Nem vesz részt az üléseken, mert úgy érzi, a napirenden levő kérdésekről mások és másutt döntenek	18	30,00	10	18,18

Az adatok önmagukért beszélnek. A munkások társadalmi és öngazgatási tevékenysége a társultmunka-szervezetben közvetlenül megkönynyíti a munkások beilleszkedését az ipari munkakörnyezetbe, bármely területi közösséghez is tartozik. Bekapcsolni a munkást az öngazgatási szervek munkájába annyit jelent, mint elismerni a munkást és megbízni a munkaszervezet vagy a munkacsoport számára fontos, öngazgatási jellegű feladattal. Hogy miként fogadta be ilyen téren az ipari szervezetek dolgozói közössége a kisiparosokat, az a következő táblázatból is kitűnik:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
Beválasztják az öngazgatási szervekbe közvetlenül elhelyezkedése után	21	35,00	23	41,82
Azonnal javasolták, de nem választották meg	4	6,67	4	7,27
Hosszabb munkaidő és társadalmi aktivitás után jelölték, de nem választották meg	9	15,00	5	9,09
Eddig még soha nem is javasolták	24	40,00	20	36,36

Az ipari munkások tehát bizalmatlanabbak a falusi, mint a városi kisiparosokkal szemben. Így a volt falusi kisiparosokat kevésbé vonják be az öngazgatási szervek munkájába, és hosszú ideig mellőzik őket ilyen téren, még akkor is, ha jelentős számuk (15%) hosszabb ideig aktívan dolgozik, és következetesen teljesíti a rábízott feladatokat. A nem ipari munkásoknak ilyen „fogadtatásba” való részesítése visszaszan hat az új társadalmi környezetbe és az új munkaszervezetbe való teljes bekapcsolódásukra. Az ilyen egyének azután — mint már az előbbieken is láttuk — jó ideig magányosak és elszigeteltek maradnak. Ezenkívül a munkásoknak az öngazgatási folyamatokon való kívül rekedése egyéniségükön, szellemi és alkotó tevékenységükön is nyomokat hagy.

Az elemzések során azonban olyan adatokra is bukkantunk, hogy a faluról érkező kisiparosok 40%-a (akit eddig még nem jelöltek az öngazgatási szervekbe) el sem fogadná a jelölést. A probléma megoldásának kulcsa tehát öngazgatási tevékenységük kifejtésével kapcsolatos állásfoglalásukban rejlik. Itt látható legvilágosabban a maradi felfogás és gondolkodás hatása, mely szerint tartózkodni kell a társadalmi és politikai aktivitástól, még akkor is, ha az hasznos és ha a munkás közvetlen érdekét szolgálja.

A közelmúltban vezettük be politikai életünkbe a küldöttrendszert, amely még ma is a meghonosodás és bejáródás szakaszában van. A küldöttrendszert meglehetősen jó „fogadtatásban” részesítették a kisiparosok. A küldöttségekben kifejtett tevékenységük semmivel sem kisebb, vagy éppen hogy csak elmarad azoknak a munkásoknak a tevékenységétől, akik a szakismeretek megszerzése után azonnal az iparban kezdtek dolgozni. A konkrét adatokat a következő táblázatból láthatjuk:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
Aktív tagja az öniszgatási küldöttségeknek	11	18,33	8	14,55
Tagja a küldöttségnek, de eddig még nem fejtett ki jelentősebb tevékenységet	2	3,33	4	7,27
Javasolták küldöttségi tagnak, de nem választották meg	3	5,00	4	7,27
Nem küldöttségi tag, de elfogadná a jelölést	21	35,00	18	32,73
Nem küldöttségi tag és el sem fogadná a jelölést	21	35,00	14	25,45

Az adatokból láthatjuk, hogy a kisiparosok viszonylagos tevékenysége aránylag kiegyensúlyozott, függetlenül attól, hogy falusi vagy városi környezetből származnak-e, de az előbbieket aktívabban az öniszgatási küldöttségek munkájában. Másrészt viszont a városi kisiparosoknál jelentősen nagyobb azoknak a falusi kisiparosoknak a száma, akik el sem fogadnák jelölésüket a küldöttségekbe.

Fejlesztésünk befejezéséül, összesítés helyett azokat az adatokat közöljük, melyek arról tanúskodnak, hogyan vannak megelégedve a volt kisiparosok saját öniszgatási beilleszkedésükkel:

	Kisiparosként dolgozott			
	falun		városban	
	szám	%	szám	%
Teljesen elégedett	10	16,67	9	16,36
Nagyjából elégedett	23	38,33	24	43,64
Nem nyilatkozik	12	20,00	10	18,18
Részen elégedetlen	9	15,00	12	21,82
Elégedetlen	6	10,00	—	—

Az adatokból lezűrhetjük, hogy a városi kisiparosok nagyobb mértékben elégedettek, illetve többé-kevésbé elégedettek öniszgatási helyzetükkel, mint a falusi környezetből jött kisiparosok. Ebből arra következtetünk, hogy az utóbbiak is szeretnék teljesen beilleszkedni a

városi és az ipari környezetbe, amely fejlettebb és minden téren haladóbb, mint az a környezet, ahonnan jöttek.

A volt kisiparosok ipari munkakörnyezetbe és társadalmi és öngazgatási viszonyokba való beilleszkedésének nehézségei arra utalnak, hogy az oktatási-nevelési folyamattal nem elegendő csak a mezőgazdasági munkásokat felölelni, hanem az ipari munkásokat is arra kell nevelni, hogy befogadják soraikba a nem ipari munkásokat. A munkáosztály minden rétegét fel kell világosítani, hogy a tudományos-műszaki forradalom következtében a társadalmi átalakulások szükségszerűek; hogy az osztályváltozások a sikeres szocialista forradalom következményei, s így minden rétegnek osztályérdeke az öngazgatású társadalmi-gazdasági rendszer továbbfejlesztése.

Rezime

Problemi adaptacije zanatskih radnika u industrijsku sredinu

Autor u svom radu na osnovu prikupljenih podataka analizira problem adaptacije zanatskih radnika na industrijske uslove rada. Industrijska masovna proizvodnja sve više konkuriše individualnom zanatstvu i ovi su zbog toga primorani da prelaze u druge privredne grane, pre svega u industriju. Ovim prelaskom zanatski radnici ostvaruju silaznu socijalnu mobilnost, jer napuštaju rad koji traži univerzalno znanje i prelaze na radna mesta sa specijalizovanim znanjem. Ulazeći u industrijsku radnu sredinu zanatski radnici najpre osećaju bezličnost usled detaljne podele rada i zbog ponavljanja uvek istih jednostavnih radnih operacija. Analiza problema adaptacije zanatskih radnika je usmeravano na tehničku, psiho-sociološku i društvenu komponentu, sa napomenom da se određene osobenosti javljaju u prilagođavanju seoskih i gradskih zanatlija. Bez obzira na to da zanatski radnici rade u zatvorenom prostoru, ipak prelaskom u industrijsku sredinu imaju problema sa navikavanjem na te okolnosti. Analizom dobijenih podataka ukazuje na razlike u sposobnosti navikavanja na mašinski tempo rada na štetu zanatskih radnika iz seoske sredine. Industrijska sredina i sa svojim negativnim dejstvima vidnije utiče na zanatske radnike iz seoske sredine. Štetni uticaji industrijske radne sredine ne ugrožavaju samo fizičko zdravlje radnika, nego i psihičko, prouzrokuju napetost i nervozu. U ovom pogledu uticaj te sredine je skoro podjednako negativan na bivše zanatske radnike i iz seoske i iz gradske sredine.

U psiho-sociološkoj adaptaciji se u prvom redu odigrava prihvatanje novozaposlenog radnika od strane postojećeg radnog kolektiva. U ovom pogledu kod zanatskih radnika mogu nastati dve različite situacije, u zavisnosti od radnog mesta koje zauzmu. Ukoliko su angažovani u sektoru za održavanje, i ukoliko se brzo snađu u otklanjanju nastalih kvarova na mašinama, onda postaju ubrzo poštovani i prihvaćeni stručnjaci. Međutim, sasvim je druga situacija, ukoliko se zapošljavaju na radnim mestima neposrednih radnika. Tada mogu biti i podcenjivani, pa čak i ismejavani, ukoliko se u kratkom vremenskom periodu ne naviknu na ove uslove jednostavnog mašinskog rada. Svi uticaji industrijske radne sredine se javljaju u jednoj specifičnoj for-

mi u napetosti i nervozi i kod zanatskih radnika, koje se stanje manje ili više proteže i na vanredno vreme. O ovom problemu empirijski podaci pokazuju da su u boljem položaju bivši gradski zanatski radnici.

U pogledu društvene adaptacije bivših zanatskih radnika empirijski podaci, prezentirani u radu, pokazuju vrlo interesantnu situaciju. Radi se naime o tome, da kod zanatskih radnika iz seoske sredine se javljaju u većem broju i potpuno aktivni i potpuno neaktivni u odnosu na bivše gradske zanatlije. Jedino je stanje drugačije u pogledu aktivnosti u organima mesnih zajednica, gde su u većem broju aktivni gradski zanatski radnici. Empirijsko istraživanje u radu usmereno je i na situaciju uključivanja bivših zanatskih radnika u samoupravne organe industrijskih organizacija udruženog rada. U ovom pogledu podaci su pokazali da su industrijski radnici nepoverljiviji prema novozaposlenim zanatskim radnicima iz seoske sredine, više nego prema zanatskim radnicima iz grada.

Kurzfassung

Die Problemen der Eingliederung der Handwerkerarbeiter in die industrielle Gemeinschaft

Der Verfasser analysiert auf Grund gesammelter Belege das Problem der Eingliederung der ehemaligen Handwerkerarbeiter, in die Bedingungen der industriellen Arbeit. Die industrielle Massenproduktion konkuriert mehr und mehr dem individuellen Handwerker und daher sind diese gezwungen, sich in andere Wirtschaftszweige — in erster Linie in die Industrie — einzuschalten. Dadurch erzeugen die Handwerkerarbeiter absteigende soziale Mobilität, da sie eine universales Wissen brauchende Arbeit verlassen und in einen Arbeitsplatz, der spezialisiertes Wissen benötigt, einsteigen. In die industrielle Arbeitsweise tretend, fühlen die Handwerkerarbeiter zunächst unpersönlichkeit, die durch detaillierte Arbeitsteilung und das stete Wiederholen derselben Operationen entsteht. Die Analyse des Adaptationsproblems der Handwerkerarbeiter weist auf technische, psycho-soziologische und gesellschaftlichen Komponenten hin, mit der Bemerkung, dass dabei spezifische Problemen bei der Adaptation von städtischen oder dörflichen Arbeitern entstehen. Abgesehen davon, dass auch die Handwerkerarbeiter in geschlossenem Raum arbeiten, entstehen Probleme bei der Eingliederung in die industriellen Bedingungen. Die Analyse beweist, dass bei der Adaptation auf das industriell-maschinelle Tempo, negative Verschiedenheit für die Dorfsarbeiter entsteht. Die industrielle Umgebung wirkt mit ihren negativen Wirkungen auf die Dorfsarbeiter stärker. Die schädlichen Wirkungen der industriellen Arbeitsumgebung, gefährden nicht nur die physische Gesundheit der Arbeiter, sondern erzeugen auch psychische Spannungen und Nervosität. In dieser Hinsicht ist diese Umgebung gleichmässig negativ für die Arbeiter vom Land oder aus der Stadt.

In dem psychosozialologischen Adaptierungsprozess spielt sich zunächst der Empfang des neu eingestellten Arbeiters vom bestehenden Arbeiterkollektiv ab. In dieser Hinsicht können bei den Handwerkerarbeiter zwei verschiedene Situationen vorkommen, abhängig vom Arbeitsplatz, den sie einnehmen. Wenn sie zum Beispiel in der Instandhaltungsabteilung beschäftigt werden, und wenn

sie sich leicht eingliedern und die vorkommenden Mängel schnell abschaffen, werden sie schnell anerkannte und geehrte Fachleute. Es ist jedoch ganz anders, wenn sie auf die Arbeitsplätze der direkten Produktivarbeiter gestellt werden. Dann können sie leicht unterbewertet werden, und sogar ausgelacht, wenn sie sich in kurzer Zeit nicht auf die Bedingungen der einfachen maschinellen Arbeit gewöhnen.

Alle Einflüsse der industriellen Arbeitsmitte, melden sich in spezifischer Form der Spannung und der Nervose bei Handwerkerarbeitern und breiten sich auch auf die arbeitsfreie Zeit aus. Empirische Daten beweisen, dass in dieser Hinsicht, die städtische Arbeiter besser abschneiden.

In Hinsicht der gesellschaftlichen Eingliederung der ehemaligen Handwerker zeigen die empirische Daten, die in dem Artikel angeführt sind, auf eine sehr interessante Situation. Es handelt sich nämlich davon, dass zwischen den Dorfsarbeitern sich viel mehr ganz aktive und ganz unaktive melden, als bei den ehemaligen Handwerker aus der Stadt. Es ist jedoch etwas anders bei der Aktivität in den Ortsgemeinschaften, da hier die ehemaligen städtischen Handwerker aktiver sind. Die empirische Untersuchungen gingen auch dahin, die Eingliederung der ehemaligen Handwerker in die Selbstverwaltungsorgane der Arbeitsgemeinschaften zu erkundschaften. In dieser Hinsicht hat sich feststellen lassen dass die Industriearbeiter weniger Vertrauen zum ländlichen Arbeiter haben, als zu den ehemaligen Handwerker aus der Stadt.

A MODELL MINT PEDAGÓGIAI KATEGÓRIA

A társadalmi, műszaki és tudományos fejlődés felgyorsulásának természetes velejárójaként megnövekedett az ellentmondás az oktatással szemben támasztott társadalmi igények és az oktatás-nevelés lehetőségei között. Mivel a gyermek pszichofizikai lehetőségei tovább aligha fokozhatók, ugyanígy nincs mód a tanulmányi idő további növelésére sem (ez már így is az emberi élet közel egy harmadát veszi igénybe), az említett ellentmondás felszámolásának lehetőségét az oktatás racionalizálásában kell keresni, lehet megtalálni.

Mivel a nevelés komplex folyamat, a racionalizálásnak is ki kell terjednie a nevelés minden komponensére: a tantervekre és tankönyvekre, a taneszközökre és módszerekre, az oktatás szervezeti formáira, az értékelésre, de még a pedagógusképzésre is.

A taneszközök vonatkozásában a racionalizálásra való törekvésnek tulajdonítható, hogy megváltoztak a velük szemben támasztott igények: az eddigi egyirányú, statikus szemléltető- (közlő) eszközöket fokozatosan felváltják a dinamikusabb újak, elsősorban azok, melyek a visszajelentést is biztosítani tudják. Abban az igyekezetben, hogy az oktatást hatékonyabbá tegyék, a kutatók egyes, a pedagógiai hatás kelléktárának perifériájára szorult eszközök alkalmazásának új lehetőségeit tárták fel vagy már-már elfeledett eszközöket fedeztek fel újra a pedagógiai gyakorlat számára, illetve a tudományos megismerésben évszázadok (sőt: évezredek) óta alkalmazott módszereket tettek a nevelés számára is használhatóvá.

Ez utóbbiak közé tartozik a modell is, mely mint a tudományos megismerés módszere, a tudományok kialakulásával egyidős (már az ókori görög filozófusok és természetkutatók is gyakran folyamodtak kutatásaikban, bizonyításaikban modellekhez), jóllehet maga a „modell” terminus csak a közelmúltban nyerte el mai jelentését. Ekkor azonban olyannyira divatossá vált, hogy — mint az hasonló esetekben nem ritkán előfordul — ha ma valaki a „modell” kifejezést használja, elsősor-

ban azt vagyunk kénytelenek tisztázni, mit is ért alatta: a terminus körüli zűrzavar a többféle értelmezés hű tükörképe.

A modellekkel kapcsolatos ismeretelméleti, logikai, általános tudománymetodológiai stb. kérdések megválaszolása elsősorban a filozófia feladata; a modellek felhasználhatóságának gyakorlati-technikai, tudományos-kutatási, oktatási-demonstratív aspektusaiból (hogy csak néhányat említsünk a lehető szempontok közül) e tanulmányban az utóbbit választottuk, ami eleve kizárja annak lehetőségét, hogy a modellekkel kapcsolatos egyéb — esetleg vitatott — kérdésekkel is foglalkozzunk.

Bonyolult helyzetek modellek útján történő megközelítése a természettudományokban régóta ismert. (Itt elsősorban Descartes mechanikai modelljének élettani alkalmazására célok, mely — bármilyen egyoldalú is volt — lehetőséget nyújtott e mechanikai hipotézis alapján a természetben uralkodó törvényszerűségek felismerésére.)

A modellek konstruálásának ideje azonban nem múlt el Descartes-tal és a racionalistákkal, ezt bizonyítják a közelmúlt és napjaink tanuláselméleti modelljei, köztük is — mint a legpregnansabbak — a matematikai, az információpszichológiai és kibernetikai modellek.

A modellezés néhány kérdése

A modellek pedagógiai értelemben a szemléltetés megjelenésével egyidősek, habár alkalmazásuk kezdetén sem voltak egyértelműen beilleszthetők a szemléltetőeszköz fogalmába, a szó klasszikus értelmében. Amíg ugyanis a közvetlen szemléltetésnél az érzékelés útján a tárgyak és folyamatok külső jegyeiről szerezhettek a tanulók ismereteket, a közvetett szemléltetés a lényeges jegyek kiemelésével és a lényegtelenek mellőzésével a fogalomalkotást könnyítette meg, a modellek az analógia alkalmazása révén tették lehetővé olyan folyamatok megmagyarázását, melyekre az akkor még fiatal tudományok nem tudtak választ adni. Ekkor váltak a modellek a tudományos metodológia egyik lényeges eszközévé a tudományos általánosítások, kísérletek, kutatások terén — elsősorban a természettudományokban.

A modell nem a fantázia, hanem a realitás terméke, mely összekötést teremt a tárgyak, jelenségek és azok szimbólumai között. „A modell a valós világ valamely tárgyának, jelenségének kicsinyített (vagy nagyított) mása, mely a közvetlen szemlélet számára nehezen hozzáférhető jelenségeket laboratóriumi vagy oktatási célokra hozzáférhetővé teszi” — írja V. A. Stoff a Voproszki filozofii 1958/12. számában.

Ugyanez a szerző három év múlva már szűknek találja a fenti meghatározást; akkor már módszernek tekinti a modellt, mellyel utánozzák vagy reprodukálják a tanulmányozott jelenséget (annak valamely tulajdonságát, szerkezetét vagy dinamikáját), az ember által készített rendszer formájában.¹ Ugyanebben a tanulmányban a tárgyi (műszaki)

modellek mellett megjelennek a képzeleti (gondolati) modellek is, melyek tulajdonképpen jelrendszerek: nincs fizikai hasonlatosságuk az objektummal — az analógia alkalmazása elméleti-gnoszeológiai, nem pedig fizikai értelemben történik.

A folyóirat következő számában V. M. Gluskov a modell fogalmának szélesedéséről, tartalmának gazdagodásáról ír: egyre inkább az objektum belső, rejtett tulajdonságaira irányul — gyakran hipotézist modellezünk. Itt jelentkezik először az információmodell fogalma.²

Nem minden célzatosság nélkül tallóztam végig a folyóirat évfolyamait: az idézett cikkek (és nemcsak azok) a modellekkel kapcsolatos felfogás evolúcióját tükrözik. Legalább ilyen beszédesek néhány pedagógiai lexikon adatai is:

A *Psykologisk Pedagogisk Uppslagsbok* (1956 — Stockholm) a *Pädagogische Enzyklopädie* (1963 — Berlin), a *Läxikon der Pädagogik* III. kiadása (1962 — Herder, Freiburg, Basel, Wien) és a *Das grosse Läxikon für Eltern und Erzieher* (1962 — Frankfurt a/M) nem tartalmazza a „modell” címszót, a *Läxikon der Pädagogik* (1951 — Bern) *Werkunterricht* és *Zeichenunterricht* címszók alatt mint tevékenységi formát tárgyalja, a *Pedagogiceszkij szlovar'* (Moszkva, 1960.) a modelleket mint szemléltető segédeszközöket dolgozza fel; a tárgyakat vagy részeit nagyított vagy kicsinyített alakban mutatja be. A felhasználás céljától függően anatómiai, műszaki, gépi, matematikai modelleket különböztet meg.

Alig egy évtizednek kell csak elmúlnia és a modellek iránti érdeklődés expanzióját tapasztalhatjuk; sziszifuszi munkába kezdene ma az, aki a modellekkel foglalkozó könyvek, folyóiratcikkek és tanulmányok bibliográfiáját próbálná meg elkészíteni, olyan méretűvé dagadt az e témakörrel foglalkozó kiadványok száma. És éppen ez az évtized a kibernetika és az informatika felvirágzásának időszaka is. Nem lehet véletlen az egybeesés: a modell „nagykorúvá válását” jórészt az említett két tudománynak köszönheti.

A modellek iránti érdeklődés fokozódása nyilvánvalóan annak felismeréséből ered, hogy mint gyakorlati tudományos-műszaki operáció, lehetővé teszi két rendszer közötti hasonlóság analógia útján történő általánosítását — és ezzel a modellezést közvetve megismerési folyamatnak ismertük el. Ehhez a felismeréshez természetesen az is hozzásegített, hogy a modellek is fejlődtek. A modell ugyanis — bármilyen formájú — a valóság és az absztrakció közötti út valamely pontján áll (hogy melyiken, azt a modell absztrakciójának foka határozza meg).

A modell lényeges eleme tehát a hasonlóság, nem pedig az azonosság. „A túl jó modell terméketlen, a túl távol álló modell tévedéshez vezet” — figyelmeztet a veszélyre R. A. Hinde.³ A modell készítésének két végletéről van itt szó: amikor olyan tökéletesen másolja az eredetit, hogy megszűnik modell lenni, és amikor annyira tetszés szerinti, hogy teljesen elszakad az eredeti szerkezettől, így az analógia alkalmazására

sincs mód, tehát nem válhat a megismerés eszközévé. Lényeges igény ugyanis, hogy a modellnek a szerkezetet és annak működését kell tükröznie, amiben az érzéki és logikai elemek sajátosan ötvöződnek. Az alapvető különbség a régi és az új modellek között abban nyilvánul meg a legszembeütőbbben, hogy a régi modellek állapotot tükröztek — statikusak voltak, az újak ezzel szemben a folyamatot vagy szerkezetet dinamikusan tükrözik.

A modell jellegzetességeinek leírására I. B. Novik, 1963-ban megjelent tanulmányában bukkantam.⁴ Az elmúlt időszak nem tette idejét múlttá a megállapítások alapvető helytállóságát; az új kutatások csak bővítették, kiegészítették, nem cáfolták azokat:

- meghatározott egybevágóság a modellezett objektummal,
- a megismerendő objektummal való összehasonlíthatóság,
- vizsgálat közben lehetővé tenni ellenőrző információk szerzését a modelltől,

- megközelítő pontosságú információk átvitelének lehetősége a modelltől a modellezett objektumra.

Összegezve az elmondottakat: a modell a valóság megismerésének egy formája. Jellemzői: a szemléletesség, az absztrakció bizonyos foka, a tudományos fantázia elemei, az analógia alkalmazásának lehetősége, hipotetikus elemek jelenléte. A modellekészítés egyesíti magában a szemléletességet a tudományos absztrakcióval és az alkotó fantáziával.

Korunk műszaki fejlettsége lehetővé teszi, hogy ma már bármilyen bonyolult matematikai vagy logikai művelet — feltéve, hogy algoritmizálni tudjuk — modellezhető fizikailag, elektronikus alkatrészek és kapcsolások megfelelő kombinációja útján. Ugyanígy elkészíthető (elvben) bármely fiziológiai vagy pszichikus folyamat modellje is, az érzékelés szervei (fotocellák, érintkezők, mikrofonok) és végrehajtó rendszerek (relék, elektromágnesek, mikromotorok, tápegységek) felhasználásával.

Itt jegyezzük meg, hogy egyes szerzők komoly fenntartásokkal élnek a pszichikus folyamatok modellezhetőségét illetően. E. I. Bojko (Turaginovot idézve) hangsúlyozza: a modell a valóságnak csak részleges reprodukciója.⁵ Ma még nem tudjuk magukat a folyamatokat modellezni — még a legegyszerűbb feltételes reflexek modelljei is csak rezultatívak és nem folyamat jellegűek, nem beszélve a magasabb pszichikus folyamatok és különösen a személyiség modellezéséről, mely mint önmagát szabályozó rendszer minden egyébnél bonyolultabb feladatot jelent a modellezés számára.

A félreértés onnan származik, ha többet várunk a modelltől, mint amire képes; a gondolkodás pszichológiájának ismeretében (egyelőre) értelmetlennek kell tartanunk bármi olyan törekvést, hogy — pszichológiai értelemben — gondolkodó modellt konstruáljunk technikai elemekből. Az ember és a gép közötti különbség az alacsonyan és magasban szervezett rendszerek közötti különbséggel adekvát: a magasban szervezett rendszerek, struktúrájuk bonyolultságának bizonyos szintjétől kezd-

ve tanulni képesek — van belső modelljük az objektív valóságról, és ezt a gyakorlat alapján állandóan tökéletesíteni tudják.

Ezen a téren azonban jóslásokba bocsátkozni hálátlan feladat: mind több elképzelés kerül át a tudományos-fantasztikus regények lapjairól a kutatólaboratóriumokba.

A pedagógiai céllal konstruált modellekkel szemben az az igény, hogy a jelenségek (rendszer, folyamat) lényeges ismérveivel rendelkezzenek, hiszen általuk az ismeretek közvetítése a cél. Hogy az analógia illusztratív vá válhasson, a vizsgált objektum megfelelő elemét (szerkezet, működés) szemléltethető formában kell reprodukálnunk — az absztrakció valamely fokán, módot nyújtva az empirikus interpretációra.

A modellezés többféle módon történhet:

a) Készíthetők olyan modellek, melyek a folyamatok lefolyását szemléltetik, de nem látható a modellezett folyamat belső struktúrája, mechanizmusa. Mivel ezekben a vizsgált folyamat végeredménye tükröződik, *rezultatív modellek*nek nevezhetnénk őket.

b) Azokat a modelleket, melyekben a modellezett jelenség szerkezeti elemei, struktúrájának sajátosságai tárulnak fel, *szerkezeti modellek*nek nevezzük.

c) Készíthetők végül olyan modellek is, melyekben a modellezett folyamat működését (viselkedését) tárjuk fel — ezeket *működés* — vagy *viselkedésmoделlek*nek nevezzük.

Az első modellek szerkezeti modellek voltak, később kerültek alkalmazásra a rezultatív és működésmoделlek, az utóbbi időben viszont megszorodtak az ember pszichikus tevékenységét bemutató viselkedésmoделlek konstruálására irányuló kísérletek. A modelleket ért bírálatok is jórészt ez utóbbiakra vonatkoznak. Az emberi viselkedést ugyanis több rendkívül dinamikus rendszer befolyásolja — értelmi, érzelmi, motivációs elemek — melyek közül bármelyiknek a megváltozása a viselkedés változását vonja maga után.

A modell működését a betáplált fizikai jelzések határozzák meg, melyeket leggyakrabban lineáris algoritmus formájában programozunk. Ha azonban viselkedést akarunk a modellekbe programozni, ennek algoritmus csakis elágazó lehet.

Hangsúlyozni kell, hogy a modell — még a legtökéletesebb sem — alkalmas a modellezett folyamat minden összefüggésének, a szerkezet valamennyi elemének szemléltetésére, hanem csak bizonyos részletek, illetve mechanizmusok tárulnak fel benne. Az is természetes, hogy amikor modellről beszélünk, nem szorítkozhatunk kizárólag a mechanikus modellekre: sok esetben (különösen a folyamatok, jelenségek belső struktúrájának, mechanizmusának modellezésénél) kiválóan alkalmazhatók a mind szélesebb körben használt matematikai, kibernetikai és logikai modellek.

Az elmondottakhoz még csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy moделl készítésénél nem egy jelenséget, egy élőlényt (vagy magát az em-

bert) modellezzünk, hanem az illető jelenség működéséről, a modellezett folyamat mechanizmusáról, az emberi viselkedésről meglévő ismereteinket (esetleg hipotéziseinket) hozzuk az analógia alkalmazásával „testközelbe”, hogy az elvont ismeretanyagot a konkrét szemlélet számára hozzáférhetővé tegyük.

A modelltípusok jellemzése

Tekintettel arra, hogy a tanulmány témája — a modell mint pedagógiai kategória — a modellezés kérdéseit az oktatás hatékonyabbá tételével kapcsolatos problémakörre szűkíti le, a modelltípusok feldolgozását — leírását és osztályozását is — ez a szempont határozza meg. Nem foglalkozhatunk tehát a modell-módszerrel, ehelyett a modell mint tanítási eszköz képezi vizsgálódásunk tárgyát.⁶

Az ilyen értelemben felfogott modellel szemben az az alapvető igény, hogy adekvát módon tükrözze a valóságot (tárgyat vagy jelenséget), egyszerűsített formában tartalmazza a tárgy vagy jelenség szerkezetének, működésének, illetve viselkedésének lényeges vonásait. És miként a konstruálást is annak a célnak kell alávetni, amire a modellt használni akarjuk, ugyanígy a klasszifikálást is elsősorban a pedagógiai felhasználás (felhasználhatóság) szempontjai határozzák meg.

A klasszifikálást aszerint végzik, milyen szempontból vizsgálják őket. Mivel tanulmányunkban a modellek pedagógiai kategóriaként szerepelnek, az egyes megnevezések sajátos jelentéstartalmat fednek: nem azonosíthatók más klasszifikációk azonos elnevezéseivel.

Abból a tényből kiindulva, hogy a modellek (elsősorban az imént ismertetett értelemben vett modellek) alkalmazása dinamikusan változik, bármilyen klasszifikálás csak ideig-óráig tartó, és — a felosztás szempontjaitól függően — csakis részleges lehet.

A nagyszámú lehetőség közül a modellek klasszifikálását három szempont szerint végeztük:

1. Az absztrakció foka,
2. A modellezett tárgy vagy folyamat jellege,
3. A modell működése szerint.

A modell használhatóságának alapja az analógia alkalmazásának lehetősége. Mint ilyen, a modell minden esetben a valóság bizonyos fokú absztrakciója. Jellemzője nem az azonosság, hanem a hasonlóság, melyben az érzéketi és logikai elemek specifikusan ötvöződnék.

1. Az *absztrakció fokától függően* a modelleket három csoportra oszthatjuk:

- a) tárgyi (műszaki) modellek,
- b) sémamodellek,
- c) képzeleti (gondolati) modellek.

Tekintettel arra, hogy az absztrakció foka a modell pedagógiai alkalmazásában eleve meghatározó feltétel (szorosan összefügg az életkorból

eredő gondolkodási sajátosságokkal), szükségesnek látszik a felsorolt csoportok további lebontása.

a) Tárgyi (műszaki) modellek

Gyakorlati (anyagi) szerkezetek, a vizsgált objektum vagy jelenség lényeges elemeinek szemléltethető formában való reprodukálására, mely lehetőséget nyújt az illető rendszer egyes tulajdonságainak (folyamatainak) szemléltetésére, megkönnyítve, meggyorsítva az iskolai ismeretelsajátítást.

A tárgyi modellek az eredetihez hasonló külső jelleggel rendelkező, szemléletes, (gyakran a fizikai analógián alapuló) oktatási segédeszközök. Az eredetinek lényeges szerkezeti és működési jellegzetességeit tükrözik, az eredetinel világosabban és áttekinthetőbben. Minél tökéletesebb a modell, annál hívebb az említett tükrözés, de ettől függetlenül, mégis csak approximáció marad: az eredetivel nem azonosítható. Éppen ezáltal teszi lehetővé (az analógia alkalmazása útján) a tárgyak, jelenségek, folyamatok belső összefüggéseinek a külső szemlélet által való feltárását.

A modell mechanizmusát tekintve a tárgyi modellek csoportja tovább bontható:

A *dinamikus modelleket* gyakran mechanikai modelleknek is nevezik, mivel általában mechanikai, elektromágneses, újabban (és mind tömegesebben) elektronikai elven működnek.

Működésük lényege az, hogy a bevezetett jelzések megfelelő mechanikus, elektromágneses vagy elektronikus átvitel útján adekvát reakciót váltanak ki. Hogy a modell használható legyen, úgy kell megépíteni, hogy mind a bevezetett jelzés, mind a kiváltott reakció azonosítható (vagy még inkább: analogikus) legyen a megfelelő ingerrel, illetve a modellezett folyamattal, struktúrával, jelenséggel, így — az azonosságot az előzőekben ismertetett fenntartással értelmezve — alapot nyújtson az analógia alkalmazására.

A *statikus modellek* három (ritkábban két) dimenziós modellek, melyek az oktatás folyamán az előadás igényei szerint bonthatók szét vagy állíthatók össze.

A gipszből, fából, fémből, újabban műanyagokból készített háromdimenziós modellek régóta használt szemléltetőeszközök. Főleg a természettudományi tárgyak oktatásában használják őket. Nem vitás azonban, hogy alkalmazásuk lehetőségei nem merülnek ki a természettudományi jellegű ismeretanyag feldolgozásával.

b) Sémamodellek

A séma: közvetítő a tárgy vagy jelenség (illetve annak képe) és a szimbólum (szóbeli, matematikai, kibernetikai szimbólum) között. A sematizálás megkönnyíti a jelenség értelmezését, bevezeti a jelenség jelképek alakjában történő bemutatását, illetőleg behelyettesítését a szimbólumok rendszerébe.

A kétdimenziós sémamodellek átmenetet képeznek a tárgyi és a képzeti modellek között. Jellemző rájuk (a tárgyi modellekhez viszo-

nyítva) az absztrakció magasabb foka, éppen ezért alkalmazásuk a gondolkodási műveletek magasabb fejlettségi szintjéhez kötött.

A pedagógiai gyakorlatban *statikus* vagy *kiegészíthető* változatban találkozunk velük. A kiegészíthető modellek különösen alkalmasak arra, hogy a valósághoz való hasonlatosságot az oktatás igényeinek megfelelően növeljük vagy csökkentjük. Készíthetők flanelográf-szerűen, mágneses, elektromágneses vagy elektromos megoldással.

c) Képzleti modellek

Valamely tanulmányozott rendszer — vagy egyes részleteinek — képzleti kifejezése, melyet más, már ismert jelrendszer felhasználásával vezetünk le. Egyes szerzők a modellek e csoportjának megjelölésére a gondolati modell elnevezést használják. Tekintettel arra, hogy alkalmazásának előfeltétele az elemi gondolkodási műveletek — analízis, szintézis, absztrahálás, generalizálás — magas szintű egybehangoltsága, ez az elnevezés sem indokolatlan.

Bonyolult valódi helyzetek képzleti modellekkel való leírása egyes tudományokban régóta ismert eljárás. Ezek jelekből konstruált modellek — függetlenül attól, hogy papírra írt vonalak, hangok, elektromos impulzusok vagy valami más képezi-e ezeket a jeleket — bennük a tárgyak, jelenségek, folyamatok lényeges tulajdonságai és specifikumai a legelvontabb formában tükröződnek. Ebből következik, hogy a képzleti modellnek nincs fizikai hasonlósága a modellezett objektummal; az analógia nem fizikai, hanem elméleti hasonlóságra épül.

A képzleti modell kritériumai: eléggé általánosnak, ellenőrizhetőnek, a pszichológiai vagy pedagógiai elméletben elfogadott és használt terminusokkal interpretálhatónak kell lennie.

A tárgyi modellekhez hasonlóan a képzleti modelleket is további csoportokra lehet bontani:

A *szimbolikus modellek* tulajdonképpen jelrendszerek: speciális jelzésekből (szimbólumokból) felépített modellek, melyekben a szimbólumok szigorúan meghatározott jelentéstartalommal bírnak. Ez a jelentés minden egyes modell esetében más is lehet; ugyanaz a szimbólum két különböző modell esetében különböző jelentéstartalmat hordozhat.

A *matematikai modellek* közé sorolható bármely szerkezet, amely:

— formális jellegű (valamely előre megadott jelek összegéből képezük),

— ezek a jelek valamilyen rendszerbe tartoznak, melyre az adott rendszer szabályai érvényesek,

— az adott rendszerben egybehangoltan szereplő jelek mint a viszonyulások és változások megoldásai interpretálhatók.

A *kibernetikai modellek* tárgya az egyes rendszerek közötti vagy az egy rendszeren belüli elemek egymás közötti funkcionális kapcsolata, optimalizálva az irányító funkciókat, tekintve, hogy a kibernetika számára a struktúra úgyszólván érdektelen; csak az irányítás (vezérlés) és szabályozás kérdéseivel foglalkozik (irányító, illetve visszacsatoló dinamika).

A kibernetikai modelleknél a szerkezeti analógia helyébe a funkcionális analógia lép.

2. *Ha a felosztás szempontjából a modellezett tárgy vagy folyamat jellegét vesszük*, szintén három csoportot kapunk: szerkezeti, működési és rezultatív modelleket.

a) Szerkezeti modellek

Ezt a csoportot azok a modellek képezik, melyek a jelenségek vagy folyamatok egészének, vagy egy-egy szakaszának belső struktúráját tárják fel. A szerkezeti modellek szinte kivétel nélkül statikusak: a vizsgált jelenséget mintegy kimerevítve szemléltetik.

b) Működési modellek

Szó volt már arról, hogy egy modell sem tartalmazza (nem tartalmazhatja) a modellezett folyamat, tárgy, jelenség minden részletét; a működési modellekben a vizsgált szerkezet működését szemléltetjük. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a modelleknek ennél a csoportjánál nem szükséges a külső, fizikai hasonlóságra törekedni: nem a részletek, hanem a működés lényeges elemeinek a kiemelése a fontos.

c) Rezultatív modellek

Azokat a modelleket soroljuk ebbe a csoportba, melyek a folyamatok lefolyásának egyes szakaszait vagy egészét szemléltetik, anélkül, hogy betekintést nyújtanának, milyen belső mechanizmusok idézik azt elő. A tanulók tehát csak a „bemenő” jelzést és a meghatározott számú, erősségű, minőségű jelzés által kiváltott reakciót érzékelik, de a folyamat belső struktúrájára, működésére nézve a modell nem nyújt számukra semmilyen információt.

3. *A modell működése szerinti felosztás* esetében két csoportot: analóg és digitális modelleket kapunk.

a) Analóg modellek

Olyan folyamatokat szemléltető modellek, melyeknél a jelzés változásával arányosan változik a kiváltott válaszreakció is: nagyobb erősségű inger erősebb reakciót vált ki, és fordítva, ha az inger erőssége csökken, ezt a csökkenést a válaszreakció erősségének a csökkenése kíséri.

b) Digitális modellek

Azokat a modelleket soroljuk ebbe a csoportba, melyeknél a válaszreakció erőssége nem függ a bevezetett jelzés erősségétől. A jelzés csak meghatározott szinten vált ki reakciót, de a reakció erőssége, gyorsasága a jelzéstől (annak erősségétől) független. A jelzés tehát csak mint a reakciót kiváltó (vagy ki nem váltó) impulzus szerepel: míg a szükséges szintet el nem éri, nem vált ki reakciót, ha viszont ezt a szintet meghaladta — függetlenül attól, hogy mennyire erősödik fel — a reakció változatlan marad.

Az elmondottakhoz hozzá kell fűzni, hogy a modellek ilyen természetű felosztása inkább csak elméleti értékű. Gyakorlatilag ugyanis általában kombinált modelltípusokkal találkozhatunk, tehát a besorolás aszerint történik, hogy a szóban forgó modell *nagyobbrészt* milyen jel-

legű. A felosztás mégsem öncélú: a megismerési folyamatba — a valóság és az elmélet relációján szemlélve — a modellek különböző típusai más-más szinten kapcsolódnak be. Az objektív valóságot legközvetlenebbül tükröző tárgyi, majd a kezdeti absztrahálás termékének tekinthető sémamodellek a pedagógiai alkalmazás kronológiájában megelőzik az absztrakció legmagasabb szintjét jelentő képzeleti modelleket.

A fenntartás nélküli általánosítások azonban itt is veszélyesek lehetnek; szükség van a specifikumok feltárására, ami jól szervezett, egybehangolt kutatómunkát igényel és a kutatások eredményeinek rendszeres publikálását. Az egyes részterületeken végzett kutatások eredményei csak úgy vihetik előbbre az oktatás és nevelés racionalizálásának ügyét, ha nem célként, hanem eszközként kezeljük őket. Nem lehet ugyanis vitás, hogy a nevelés alapvető tényezője — függetlenül az oktatástechnológia fejlődésének tempójától és irányától — ma és a jövőben is: az ember, akit nevelünk és az ember, aki nevel.

Jegyzetek

- ¹ Stoff, V. A.: Gnoszeologicseszkie funkicii modeli — Voproszi filosofii, 1961/12.
- ² Gluskov, V. M.: Gnoszeologicseszskaja priroda informacionnogo modelirovanija — Voproszi filosofii, 1963/10.
- ³ Hinde, R. A.: Models and concept of drive — Moša Pijade Munkásegyletem dokumentumgyűjteménye, Zágráb
- ⁴ Novik, I. B.: Gnoszeologicseszskaja karakterisztika kiberneticseszkih modelej — Voproszi filosofii, 1963/8.
- ⁵ Bojko, E. I.: Mozset li masina muszlit? — Voproszi filosofii, 1965/1.
- ⁶ Kocsondi, A.: Modell-módszer — Budapest, 1976.

Rezime

Model kao pedagoška kategorija

Usled akceleracije društvenog, tehničkog i naučnog razvoja, sve je izraženiji nesklad između društveno postavljenih zahteva i mogućnosti vaspitanja i obrazovanja. Psihofizičke mogućnosti deteta (kao prijemnika informacija) teško bi se mogle dalje povećavati, takođe ne bi bilo svrsishodno produžiti trajanje školovanja (ono već i ovako obuhvata skoro trećinu ljudskog veka), što znači, da razrešavanje pomenutog nesklada treba tražiti u racionalizaciji.

Budući da je vaspitanje kompleksan proces, i racionalizacija treba da obuhvata sve komponente tog procesa. U pogledu nastavnih sredstava, kao jednog od faktora vaspitno-obrazovnog procesa, karakteristično je, da se menjaju zahtevi u odnosu na njih: dosadašnja jednosmerna, statička audio-vizuelna sredstva postepeno ustupaju mesto dinamičnijim novima, koja omogućuju i povratnu spregu (feed-back).

U nameri da bi se pospešila efikasnost obrazovanja, pored pronalaženja novih sredstava i metoda, često se „rehabilitiraju” i neka davno poznata, dugo upotrebljavana, a potom zanemarena sredstva. Među njima su i modeli, drevna nastavna i demonstraciono-istraživačka sredstva, koja su poslednje decenije doživela svoju renesansu. Interesovanje za njima verovatno potiče iz uočavanja, da kao praktične, naučno-tehničke operacije, omogućuju utvrđivanje sličnosti ili identičnosti dva sistema u nekim svojstvima putem analogije, iz kojih se može izvući zaključak da su oni slični ili identični i u drugim nekim svojstvima.

Osnovna razlika između ranijih i sadašnjih modela jeste u tome, da su oni raniji odražavali uglavnom stanje — bili su statični, novi međutim dinamički odražavaju modelirani proces ili strukturu. Pored prikazivanja modela, studija sadrži i klasifikaciju modela, izrađenu na osnovu pedagoško-psiholoških aspekata.

Kurzfassung

Modell als pedagogische Kategorie

Infolge der Akzeleration der gesellschaftlichen, technischen und wissenschaftlichen Entwicklung, ist die Unproportioniertheit der Aufgaben und Möglichkeiten die den Erziehungs- und Bildungswesen gestellt werden, immer grösser. Die psychophysischen Möglichkeiten des Kindes (des Empfängers der Informationen) könnten schwierig vergrössert werden; die Verlängerung der Schulungszeit wäre ebenso wenig zweckmässig (diese Zeit enthält sowieso schon fast ein Drittel der Lebensdauer). Das bedeutet, dass man die Lösung der ungleichgemässen Proportion in der Rationalisierung suchen muss.

Da das Erziehungswesen ein komplexer Prozess ist, muss die Rationalisierung alle Komponente des Prozesses umfassen. In Hinsicht der Lehrmittel, als eines Faktors des Erziehungs- und Bildungsprozesses, ist es charakteristisch dass sich die Forderungen in dieser Hinsicht ändern: die bisherigen einheitlich gerichteten statischen, audio-visuellen Lehrmittel überlassen stufenweise ihren Platz den neuen dynamischen Lehrmitteln, die eine Rückwirkung — feed-back — ermöglichen.

Die Effektivität der Bildung zu verbessern, werden — neben der Einführung neuer Mittel und Methoden — auch einige längst bekannt und gebrauchte und später aufgegeben Mittel „rehabilitiert”. Unter ihnen sind die Modelle — alte Bildungsmittel und Mittel der demonstrativen Forschung — die in der letzten zehn Jahren ihre Renaissance erlebt hatten. Das Interesse für diese Mitteln entsteht wahrscheinlich aus dem Erkenntnis dass sie als praktische wissenschaftlich-technische Operationen die Feststellung der Ähnlichkeiten oder Identität einiger Eigenschaften zweier Systeme durch Analogie ermöglichen und zum Entschluss kommen dass sie auch in ihrem anderen Eigenschaften ähnlich sind.

Die wichtigste Verschiedenheit der alten und neuen Methoden besteht darin, dass die alten die Lage zeigen — sie waren statisch die neuen dagegen zeigen die Dynamik, den modelierten Prozess oder die Struktur. Neben der Vorlage der Modelle enthält die Studie auch ihre Klassifikation die auf Grund pädagogisch-psychologischer Aspekten ausgearbeitet wurde.

Műhely

A FELNŐTTKÉPZÉS PROBLÉMÁI SZABADKÁN

A JKSZ X. kongresszusának határozatai az írástudatlanság felszámolását elsődleges és halaszthatatlan feladatnak minősítették. Ezért szükségesnek tartják, hogy a társultmunka-alapszervezetek, az oktatási-nevelési intézmények, az érdekközösségek, a helyi közösségek, a társadalmi-politikai közösségek és egyéb struktúrák átfogó és összehangolt akciót indítsanak az írástudatlanság felszámolására és akcióprogramok meghozatalával serkentsék a felnőttek általános oktatását.

Azóta számtalan megbeszélésen foglalkoztak Szabadkán a problémával. A társadalmi-politikai szervezetek és az oktatási-nevelési intézmények elemezték a helyzetet és meghatározták azokat a feladatokat, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a pártkongresszus határozatainak megvalósítása érdekében.

Mégis számtalan megbeszélésen hallottuk, hogy a felnőttek általános iskolai oktatása lemaradt. Kevés azoknak a száma, akik bekapcsolódnak a munkásegyetem esti iskolájának vagy az általános iskolák esti tagozatainak munkájába. Ezáltal a kongresszusi határozatok megvalósítása is késik. A társadalmi-politikai szervezetektől várt koordinált, szervezett és folyamatos munka is elmaradt. Nem valósult meg a társadalom összes szubjektumának felelősségteljes és kitartó munkája, amely a munkanélküli, de különösen a munkaviszonyban lévő dolgozók általános oktatására és nevelésére, valamint az írástudatlanság felszámolására vonatkozik. A meghozott akcióprogramhoz, úgy látszik csupán a munkásegyetem tartotta magát, bár magára maradt, és így az elért eredmények is csak részlegeseek.

A felnőttoktatás fontosságáról már sok szó esett. A dolgozók általános iskolai végzettsége előfeltétele az öngazgatási és társadalmi aktivitásokba való bekapcsolódásuknak. Az általános iskolai végzettség teszi lehetővé dolgozóink számára a kultúrjavak kisajátítását is. Nyilvánvaló, hogy aki nem tud írni és olvasni, vagy e készség alacsony fokon áll, nincs a különböző információk és öngazgatási dokumentumok és határozatok birtokában sem. Részvétele az öngazgatási folyamatokban, a

döntéshozatalban csak formális. Helyette és az ő nevében valaki más dönt, megfosztva ezáltal alapvető alkotmányos jogától. Az öngazgatási folyamatban a döntéshozatalnak csupán eszköze, nem pedig teljes értékű és egyértelmű szubjektuma — résztvevője, megalkotója.

Éppen ezért a dolgozók írástudatlanságát a társadalmi-politikai közösség és a környezet társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális problémájának kell tekinteni. Az általános oktatási szinttől függ a dolgozó ember termelésbeli, társadalmi-politikai, öngazgatási, családbeli tevékenységének színvonala és minősége, szabad idejének ésszerű kihasználása és mint szociális lénynek az önmegvalósulásra vonatkozó tevékenysége.

Az 1971. évi népszámlálás adatai alapján Szabadka község területén 19 297 polgárt tartottak nyilván hiányos általános iskolával. Ezek a polgárok a 10 és a 40 év közötti életkor-kategóriába tartoztak. Az említettek közül 6 686 dolgozó munkaviszonyban volt, a többi a „munkanélküli” vagy „háztartásbeli” polgár kategóriájába tartozott. A munkaviszonyban levő dolgozók helyzete valamivel jobbnak mondható, mert részben biztosíthatták fenntartásukat, míg az általános iskolával nem rendelkező munkanélküli dolgozók foglalkoztatása szinte kilátástalannak bizonyult.

A szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletem felnőttképző tagozatain az 1970/71-es tanévtől számítva 3436 hallgató fejezte be az általános iskolát, ami azt jelenti, hogy ez az oktatási-nevelési intézmény évente mintegy 380 felnőtt számára tette lehetővé az általános iskolai képzés megszerzését. A munkásegyletem mellett az egyes településeken működő általános iskolák is foglalkoztak időről időre felnőttképzéssel. Mintegy 300 hallgató szerezte meg így az általános iskolai képzettséget az 1971—1979-es időszakban. Az 1979/80-as tanévben a község területén működő felnőttképző tagozatokon 641 hallgatót írtak be. Ebből 342-t a végzős tagozatokba.

1979 júniusában a munkásegyletem Andragógiai Szolgálat a szabadkai képviselő-testület társadalmi tevékenységek titkárságával karöltve kérdőíves felmérést végzett a társultmunka-alapszervezetekben. A felmérést azzal a céllal végezték, hogy megállapítsák azoknak a munkaviszonyban levő dolgozóknak a számát, akiknek nincs meg az általános iskolai végzettségük. A felmérés felölelt minden 45 évnél fiatalabb dolgozót. A kérdőívet 230 tmasz küldte vissza és összesen 6655 dolgozóról tesz említést, akinek nem volt meg az általános iskolai végzettsége. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy 146 tmasz a káderesek vagy más felelős személy jóvoltából nem volt hajlandó visszaküldeni a kérdőívet és ezáltal hozzásegíteni a felmérés nagyobb sikeréhez és teljességéhez. Ez mindenképpen sajnálatosnak mondható körülmény, hisz a „megtagadók” között olyan munkaszervezetek szerepelnek, mint a Zorka, a vasút dolgozói közössége, a Peščara, a Közművesítési Munkaszervezet, a Szabadkai Közlekedési Vállalat, valamint az Agrokombinát dolgozói közössége. Ezek az adatok viszont azt bizonyítják, hogy az

általános iskolával nem rendelkező foglalkoztatott száma jóval nagyobb, mint ahogy azt a felmérés adatai kimutatták. Itt kell megjegyezni azt is, hogy a Szabadkai Foglalkoztatási Ünigazgatási Érdekközösség nyilvántartásán még további 884 általános iskolai végzettség nélküli dolgozó volt 1979-ben, akiknek a foglalkoztatása e körülmény miatt szinte lehetetlennek mondható.

Az említett körülmények ellenére is a felnöttek beiskolázásának, azaz az általános iskolai oktatásnak üteme az utóbbi 3—4 évben lemaradt. Évről évre csökken azoknak a dolgozóknak a száma, akik befejezik az általános iskolát, habár éppen az ellenkezőjét vártuk. Illusztrációképpen mondjuk el, hogy míg az utóbbi kilenc évben átlagosan 380 személy fejezte be az esti iskolát évente, addig az utolsó három évben a végzős hallgatók száma még a 300-at sem haladta meg. Az említettek okát a szakszervezet abban látja, hogy a munkaszervezetek nem biztosították dolgozóik számára a továbbtanulás feltételeit. E probléma megoldása érdekében a Községi Szakszervezeti Tanács felhívással fordult a munkaszervezetekhez, bizonyos engedményeket követelve az esti iskolába járó dolgozók számára. A munkaszervezetek negatív és elítélendő magatartását bizonyítja az a tény, hogy a szakszervezet kezdeményezését és ajánlatát hallgatólagosan elutasították. Emiatt az 1978-ban és 1979-ben beiratkozott dolgozók egy része kénytelen volt abbahagyni általános iskolai tanulmányait.

A gondokat, amelyek a felnöttek általános iskolai oktatását és nevelését kísérik tovább tetézi az a körülmény, hogy sem társadalmi, sem munkaszervezeti szinten nem teremtettük meg az általános iskolázásra való serkentés eszközeit. A társadalmi-politikai, az oktatási-nevelési szervezetek és a társultmunka-szervezetek nem tanúsítottak nagyobb érdeklődést és kellő komolyságot az e téren jelentkező problémák megoldása érdekében. Így a felnöttek általános iskoláztatására vonatkozó akcióprogramot még 1976-ban kidolgozták, ám véglegesítésére és elfogadására 1978 októberéig kellett várni. Az akcióprogram célkitűzéseinek megvalósításáért a társultmunka-szervezeteket, a Szabadkai Általános Oktatási-nevelési Ünigazgatási Érdekközösséget, a Szabadkai Foglalkoztatási ÜÉK-et, a Művelődési ÜÉK-et, az iskolákat, valamint a munkaszervezetek társadalmi-politikai szervezeteit, a helyi közösségek és a község társadalmi-politikai és ünigazgatási szerveit, valamint egyéb társadalmi tényezőket tettek felelőssé. Az akcióprogram előirányozta egy községi akcióbizottság megalakítását és megszabta ennek a bizottságnak a feladatait.

Az akcióprogram meghozatala óta azonban kevés történt. Az akciók közül a következők érdemelnek említést: A Szabadkai Pedagógiai Intézet és az iskolák mindent megtettek, hogy az írástudatlanok számát a minimumra csökkentették, az iskolakötelesek 99,5%-át beiskolázták, az ismétlők számát 1,8%-ra csökkentették az általános iskolákban, községi szinten biztosították a felnöttek általános iskoláztatásához szükséges eszközöket, a Foglalkoztatási ÜÉK elkészítette minden tanév előtt az

általános iskolai végzettséggel nem rendelkező munkanélküli dolgozók névsorát, az általános iskolák pedig mindent elkövettek, hogy a felnőttek oktatását és nevelését magasabb színvonalra emeljék. Bár a felsoroltak cáfolni igyekeznek az előrebecsített nem éppen pozitív megállapítást, az mégis igaznak mondható. Az itt említett akciók ugyanis egyéni megmozdulások és tevékenységek voltak, nempedig az akció-programba foglalt feladatok összehangolt megvalósítása. A megfontolt és átfogó tevékenység közszégi szinten elmaradt, mivel a kinevezett akcióbizottság egyetlenegyszer sem ült össze. De nemcsak ennek a szervnek a munkáját kell elmarasztalni. A feladatok fő hordozóinak — a munkaszervezeteknek a tevékenysége is elmaradt.

A szervezési problémákat egyéb nehézségek is szaporították. A felnőttképzés tantervét 1974-ben hozták meg. A tanterv nem fektetett kellő hangsúlyt a felnőttek társadalmi és öngazgatásra vonatkozó funkcióira, nem vette tekintetbe a hallgatók pszichofizikai tulajdonságait, nem tartotta tiszteletben a felnőttek foglalkoztatásából eredő különbségeket és feltételeket, a munkájukból és életkörülményeikből fakadó különlegességeket, a foglalkoztatás összetettségéből és a szociális környezetükből fakadó problémákat. Emellett a tanterv a felnőttek számára túlméretezett, az órák száma nagy, a hallgatók túlterheltsége nyilvánvaló. A környezetnyelv beiktatása miatt a harmadéveseknek heti 21 órát kell realizálniuk, a negyedévesek óraszámja pedig 23 hetente. Habár az említettekről sok szó esett és az oktatási-nevelési munkaszervezetek részéről folyamodványt küldtek a Tartományi Tanügyi Tanácshoz, az új tantervben sem irányoztak elő óraszámcsökkenést. Az idegen nyelv bevezetésével az óraszám még növekszik.

A felnőttoktatással kapcsolatban még egy kérdés: az általános tudás mellett szükség lenne a hallgatókat előkészíteni bizonyos munkafeladatok végzésére is. A foglalkozások és a szakmai képzettség egységes alapjairól szóló társadalmi megállapodás ugyanis előírta az I. és a II. szakmai fokozat megszerzését az általános oktatással párhuzamosan. Ez módosított programok szerint lehetséges, habár az új tantervből ez is kimaradt.

A felnőttképzést elemezve tehát megállapíthatjuk, hogy az eddig foganatosított társadalmi intézkedések csak részben vezettek eredményhez, legalábbis a munkaviszonyban levő dolgozók oktatását illetően. 1971 óta mintegy 4000 dolgozó fejezte be az általános iskolát, és ez nem elegendő, ha tudatában vagyunk annak, hogy bizonyos tényezők továbbra is növelik azoknak a munkaviszonyban levő dolgozóknak a számát, akiknek nincs meg az általános iskolai végzettségük. A tmasz-ok a középtávú fejlesztési tervek meghozatala alkalmával nem tervezték a munkaviszonyban levő dolgozók iskoláztatását is. Az új tanterv kidolgozása inkább közigazgatási alapon történt, mint az öngazgatás elveinek tiszteletben tartása alapján. Így aztán nem vették tekintetbe az úgynevezett funkcionális általános oktatás és nevelés lehetőségét, amelyet más köztársaságokban már évek óta eredményesen alkalmaz-

nak. A funkcionális általános oktatásnak az a lényege, hogy a hallgatókat az általános iskola befejezésével egyidejűleg előkészítik a szakmai képzettség I. és II. fokozatára is. Ezt az oktatási formát annál is inkább be lehetne vezetni, mivel az egyes köztársaságokban már több éves tapasztalattal rendelkeznek, tehát túl vannak a kísérletezés és az útkeresés fázisán.

A funkcionális általános oktatás mellett szól a Szabadkai Foglalkoztatási ÜÉK kutatása is. Az említett érdekközösség szakszolgálatja ugyanis 1979-ben mintegy 600 dolgozóval beszélgetett el a felnőttképzés problémáiról, a dolgozók nehézségeiről és azokról a tényezőkről, amelyek miatt a munkanélküli dolgozók húzódnak az esti iskolától. A megkérdezettek nagy része kijelentette, hogy hajlandó beiratkozni a felnőttképző tagozatokra, ha az érdekközösség előbb realizálja elhelyezkedésüket. Ennek okát abban kell keresni, hogy a munkanélküli dolgozók az általános iskola befejezésével még nem kapnak semmilyen szakmai képzést sem, tehát továbbra is szakképzetlen munkások maradnak. A munkába állásuk tehát továbbra is bizonytalan. Különösen vonatkozik ez a szakképzetlen női munkaerőre. Mintegy 1500-an várnak már évek óta a foglalkoztatásra. Közülük több mint 600-an általános iskolai végzettséggel, sőt az egységes középiskolával is rendelkeznek.

Ha az említetteket figyelembe vesszük, érthető a munkanélküli dolgozók tartózkodó magatartása az esti iskolával szemben. A serkentés egyedüli módját tehát a funkcionális általános oktatásban kell keresni, azaz egy olyan oktatási formában, amely az általános tudás mellett szakosítást is biztosít, mégpedig a társult munka konkrét káderszükségei alapján.

Ezért is ajánlották a Szabadkai Pedagógiai Intézet szakmunkatársai két vagy több tantervtípus kidolgozását a felnőttek oktatására, amelyek közül egyik lehetővé tenné a funkcionális felnőttképzés megszervezését is.

Mivel a felnőttek általános oktatásának megszervezéséből csupán a munkaszervezetek maradtak ki, szükség lenne egy öngazgatási meg egyezés megfogalmazására is, amely kötelezné a tmsz-okat dolgozóik általános iskoláztatására. Természetesen, a foglalkoztatási ÜÉK nyilvántartásán szereplő munkanélküliek iskoláztatásáról sem kell megfedkezni.

Az említett feladatok megvalósítása nem tűr halasztást. Elsősorban azonban az akcióbizottságokat kellene aktivizálni, hogy megszervezzék és meggyorsítsa a felnőttképzést a község területén.

Rezime

Problemi obrazovanja odraslih u Subotici

Prema odlukama X Kongresa SKJ, borba protiv nepismenosti je prvorazredan i neodložan zadatak svih društvenih subjekata u udruženom radu, u vaspitno-obrazovnim organizacijama, u interesnim zajednicama, mesnim zajednicama, u društveno-političkim zajednicama i drugim strukturama.

Iako je od tada održano mnogo sastanaka i dogovora, i danas se čuju konstatacije po kojima osnovno obrazovanje odraslih znatno zaostaje. Neznatan je broj onih, koji se upisuju u školu za odrasle. Očekivana pomoć od društveno-političkih organizacija je izostala.

Značaj opšteg obrazovanja više ne bi trebao da bude stvar za diskusiju. Osnovna škola je preduslov za uspešno uključivanje radnih ljudi u samoupravne procese, u društvene aktivnosti, a ona čini osnovu i za prisvajanje kulturnih dobara radnih ljudi. Neškolovanom radniku nisu dostupni samoupravni dokumenti i odluke organa upravljanja. Umesto njega i u njegovu ime neko drugi donosi odluke.

Iz tih razloga, problem nepismenosti i polupismenosti mora predstavljati brigu svih društvenih subjekata.

Prema popisu iz 1971. godine na teritoriji opštine Subotica bilo je 19.297 građana sa nepotpunom osmogodišnjom školom između 10 i 40 godina života. Od toga 6686 u radnom odnosu. Prema nepotpunoj anketi Radničkog univerziteta iz Subotice u junu 1979. godine bilo je preko 7000 radnika u udruženom radu bez osmogodišnje škole, a na evidenciji SIZ za zapošljavanje još oko 900 radnika. Večernju školu od 1971. godine prema procenama završilo je oko 3700 polaznika.

I pored navedenih pokazatelja, zadnjih godina znatno opada broj onih, koji se upisuju u školu za odrasle. Uzroke treba tražiti uglavnom u tome, što se radnicima ne obezbeđuju ni najminimalniji uslovi i pogodnosti za školovanje. Oni za to nisu ni stimulisani. Ne ostvaruje se ni Akcioni program koji je još 1976. godine usvojen. Nastavni plan i program nije usklađen sa stvarnim potrebama i on preopterećuje polaznike. Bilo bi neophodno uvesti funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih i pripremiti radnike za I i II stepen stručnosti. U prilog ovome govori i anketa SIZ za zapošljavanje.

Dat je predlog za izradu samoupravnog sporazuma, koji bi regulisao pitanja opismenjavanja i osnovnog obrazovanja radnih ljudi u udruženom radu.

Realizacija utvrđenih zadataka ne trpi odlaganje.

Summary

Problems of Adults' Education in Subotica

According to the resolutions of the 10th Congress of the LCY, fight against illiteracy is an urgent task of each social subject in the associated labour, educational institutions, communities of interest, local communities and socio-political organizations.

A lot of discussions and meetings have been held ever since but the general

opinion is that the education of adults is still unsatisfactory. The number of attendants of adult courses is very small, and the help from the socio-political organizations has failed, too.

The importance of elementary education shouldn't be a subject of discussion. It's evident that it is a prerequisite of successful joining of selfmanagement processes, social activities and it's also the base of using the cultural goods.

Uneducated workers can not read the selfmanagement documents and decisions of selfmanagement organs. So he can not take part in decisionmaking.

These reasons make it urgent to pay more attention to the problem of illiteracy.

According to the 1971 statistics there were 19 297 inhabitants with incomplete elementary school on the territory of Subotica between the age of 10 and 40. 6686 of them was employed. According to the statistics of Workers' University there were 7000 workers employed in the associated labour without completed elementary education, while 900 more were listed in the bureau of unemployment.

Evening school was finished by 3700 attendants.

The number of attendants has been falling recently. The reason for that is the lack of good circumstances for workers to attend school. They are not stimulated. The Actional programme of education is not in accordance with the real needs and it's too difficult for the attendants.

It would be necessary to make some functional changes. There is a suggestion for signing a selfmanagement agreement, regulating this problem which shouldn't be delayed any more.

A JKP VI. TARTOMÁNYI ÉRTEKEZLETÉNEK TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE

A JKP VI. vajdasági értekezletét 1940 szeptemberében tartották meg Sremska Kamenicán. A részt vevő 30 delegátust a helyi és a körzeti pártkonferenciák 212 delegátusa jelölte ki. A történelmi színtér a következő volt: egy éve tombolt már a II. világháború; a német és az olasz fasiszmus sakkfigurákként törölte le a világtérképről az országokat. A Jugoszláv Királyság ugyancsak sok gonddal és nehézséggel küszködött: gazdasági válság rázkódtatta meg, örökös volt a munkanélküliség, állandóan emelkedett az ipari termékek, az élelmiszerek és a kisipari szolgáltatások ára, szüntelenül estek a reálbérek, napról napra romlott a munkásosztály és a széles néptömegek helyzete. A nemzeti burzsoáziát egyrészt az elmélyülő ellentétek, másrészt pedig a fasiszta Németországtól és a szövetségeseitől való szoros függőség sodorta kilátástalan helyzetbe. Ezek a zilált állapotok egyre jobban kedveztek a fasiszta és profasiszta, valamint az usztasa szervezetek: Kulturbund, a Zbor (Ljotić) és a Borbaši (Hodjerini) tevékenységének.

A világegyezés lassan már hazánk határáig ért. A gazdasági válsággal, a szociális problémákkal és a nemzeti ellentétekkel küszködő Jugoszláviát is fasiszta agresszió, illetve a háborúba való bevonás réme fenyegette.

A forradalmi-demokratikus mozgalom alapjai

Ebben az időben Vajdaság lakossága 1 628 000 fő. Nemzeti összetételét illetően 528 000 (33%) szerb, 413 000 (26%) magyar, 343 000 (21%) német, 120 000 (7%) horvát, 78 000 (5%) román, 67 000 (4%) szlovák és cseh, 21 000 (1%) zsidó és 58 000 (3%) egyéb nemzet és nemzetiség élt tartományunkban.

A lakosság háromnegyed része földművelő volt és a mezőgazdaságból élt. A tőkés termelési viszonyok és a szaporodás folytán a földbirtokok mindinkább fölaprózódtak és túlnépesedtek a falvak, ezért az egész vaj-

dasági munkásosztály a földművesproletárok tipikus jegyeit viselte magán. A lakosság szerkezeti összetételét ékesen igazolja a földtulajdon nagysága. A földreform előtt Vajdaságban 511 kétszáz katasztrális holdnál nagyobb (összesen 1 110 000 kat. h.) földbirtok volt, s ennek 70%-a magyar és német földbirtokosoké.

Az októberi szocialista forradalmat követően a forradalmi és agrármozgalom elfojtása végett a jugoszláv rezsim is földreformra kényszerült. Az agrárreform kettős célt szolgált: a falusi proletárok mozgalmának megfékezését, valamint a magyar és német földbirtokosok helyzetének gyengítését, illetve a Vajdaságba telepített szláv lakossággal a nemzeti összetétel megváltoztatását. A két világháború közötti antidemokratikus földosztásból azonban ezúttal is kirekesztették a föld nélküli magyarokat, németeket, románokat, a nagybirtokosoktól pedig mindössze 466 296 kat. h. (42%) földet vettek el, tehát 633 483 kat. h. (58%) föld továbbra is az ő tulajdonukban maradt. A reformmal összesen 138 222-en jutottak földhöz tartományunkban, 85 000 (28%) család azonban továbbra is teljesen nincstelen maradt.

A tulajdonviszonyok tehát nemigen változtak meg. A JKP VI. tartományi értekezlete idején tartományunkban 350 000 mezőgazdasági munkás élt. Ezeknek a 67,8%-a 5 kat. holdnál kevesebb földön gazdálkodott, s így az össz földterületeknek mindössze a 26%-át vallhatta a magáénak. Vajdaság ennél fogva, akárcsak az egész ország, a kisbirtokosok és a földnélküliek hazája volt. Ez utóbbiak tömege jórészt magyarokból toborzódott. Mivel pedig a kisbirtokos termelés korszerűtlen és hiányos gépesítésű volt, ezért a piacon sem vehette fel a versenyt. Ez a termelési mód még a családot is képtelen volt ellátni. A kistermelők egyre jobban eladósodtak, kiszolgáltatották magukat az uzsorásoknak, kilátástalan helyzetbe kerültek, s nőttön-nőtt az éhezők tömege.

Az I. világháború előtt Vajdaságban 428 ipari vállalat volt 28 000 munkással, 1938-ban pedig a 710 ipari vállalatban 50 000 munkást alkalmaztak. 1938-ban azonban leállították a vajdasági iparfejlesztést, úgymond a határővezet és a háborús veszély miatt. Tetézte ezt még a nyersanyaghiány is. A malomipar pl. csak fél kapacitással termelt, mert a búzát magtárakban tárolták — az esetleges haditermelésre. Ilyen körülmények között nemhogy többen nyertek volna alkalmazást, hanem inkább napról napra gyarapodott a munkanélküliek, különösen a malomipariak tábora.

Az iparosok ugyancsak a kistermelők közé tartoztak, s mivel az ipari termelés megtorpant, így egyes iparágak már kihalófélben voltak. Hiába tartottak tehát nyilván 35 000 kisipari műhelyt és 21 000 kiskereskedést, ezek sem foglalkoztathattak jelentősebb számú munkaerőt (ötnél több dolgozójuk szinte nem is volt).

A VI. tartományi pártértekezletkor a Vajdaság ipara és kisipara 118 593 munkást foglalkoztatott, 50 000 volt viszont a munkanélküliek száma. Az ipari termékek árának állandó emelkedése, a bérek csökkenése (1929—1936-ig a felére csökkentek), a munkaidő 16 óráig való növelése

(noha törvény szabályozta a nyolcórás, illetve a kisiparban a 9 és 10 órás munkaidőt), a gyermekek tömeges alkalmazása — a felnőtt munkae-
rő-felesleg ellenére — elviselhetetlenné tette az ipari és kisipari mun-
kások helyzetét. A munkáscsaládok nagy része a létminimum határán
tengődött, az egyharmaduk pedig egyenesen nyomorgott.

Az agrárproletárok sorsa azonban még ennél is kegyetlenebb volt. Évente mindössze 50—60 napot dolgoztak idénymunkásként, szociális és betegbiztosítás nélkül. 16—18 órás napi munkájukért csak nagyon ala-
acsony bért (napszámot) kaptak. Nyilvánvaló, hogy így egyre jobban
kiéleződtek az osztályellentétek, amit tovább mélyítettek a társadalmi-
gazdasági viszonyok és a szervezett erők tudatos tevékenysége. Állan-
dóan bővült az osztályharc bázisa, folyamatossá, rendszeressé vált a
harc, újabbnál újabb formában jelentkezett, az osztályellentétek élező-
désével napról napra gyarapodott a forradalmárok tábora, nemcsak
Vajdaságban, de az egész országban — s küszöbön volt már a II. világ-
háború.

A vajdasági pártszervezet konszolidálása és ténykedése

A forradalmi munkásmozgalomban már az 1930-as évek derekán je-
lentős stratégiai, taktikai változások történtek. A fordulópontot a JKP
V. országos értekezlete (1934 decembere) és a JKP KB-nek spliti plé-
numa (1935 júniusa) jelentette. Az itt hozott határozatok új irányel-
veket szabtak a vajdasági pártszervezetnek és a forradalmi munkás-
mozgalomnak is.

A kommunisták fokozatosan tért hódítottak a reformista szakszerve-
zetekben s átformálták az Egyesült Munkás Szakszervezeti Szövetséget
(URRS), amely a munkáosztály egységét és a szakszervezetek akció-
egységét szorgalmazta — az antifasiszta népfront platformján pedig
valamennyi haladó demokratikus mozgalommal együttműködött, s ez-
által a párt és a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (JKISZ) mind
szorosabb kapcsolatot teremtett a széles néprétegekkel.

A vajdasági pártszervezet egész fennállása alatt, különösen pedig
attól kezdve, hogy J. B. Tito került a JKP élére, megkülönböztetett
figyelmet fordított a nemzeti kérdésre és az egyenjogúságra, s ennek
adekvát kifejezését Vajdaság autonómiájában látta. Ez a pártirányvétel
nagy stratégiai-taktikai jelentőségű volt, sokakat megnyert a forradalmi
demokratikus mozgalomnak, s ezeknek öntudatát már a saját céljának
és érdekeinek megfelelően alakította a JKP. A tartományi pártszerve-
zet J. B. Tito 1936. és 1937. évi koncepciója alapján gyökeresen meg-
változtatta a nemzeti kérdés rendezésére vonatkozó korábbi program-
konceptióját, illetve marxista—leninista megoldása mellett foglalt ál-
lást, egy népfelzabadító és osztályharc keretében.

A vajdasági kommunisták a centralizmus, a hegemonia elleni harcba
és a népfrontpolitikába valamennyi nemzetünket és nemzetiségünket be-

szervezték, s ezzel egy minőségileg teljesen új politikai koncepcióért szálltak s'kra többnemzetiségű, szűkebb hazájukban. Tito elképzelései alapján a vajdasági kommunisták határozottan állást foglaltak a nemzeti kérdést, ill. Vajdaság státusát illetően a leendő föderatív jugoszláv államban. Tartományunkban ez nagy lendületet adott a gazdasági és politikai jogokért folyó munkásküzdelemnek, a párttevékenységnek, s ezzel a forradalmi mozgalomnak.

1936—1937-ig már gyökeret vertek a szakszervezetekben az osztályharcos erők, s ekkor az Egyesült Munkás Szakszervezeti Szövetség 6500, az Országos Földmunkás Szövetség pedig 30 000 tagot számlált. Ebben az évben Vajdaságban mintegy 200 sztrájk zajlott le, amelyekben több ezer munkás mozdult meg. (A nagyobb sztrájkok színhelye: Szenttamás, Becse, Szabadka, Kikinda, Ujvidék.) A vajdasági pártszervezetnek sikerült szilárd munkás-parasztegyeséget teremtenie, amit a szabadkai, a kikindai, a becsei általános sztrájkok idején tanúsított szolidaritás is igazolt.

Az 1930-as évek derekán a vajdasági pártszervezet és a JKISZ egy széles körű Művelődési és Gazdasági Ifjúsági Mozgalmat (OMPOK) indított, amely harminc szervezetbe 2000 értelmiségi, földműves- és munkásfiatalt tömörített, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül. A művelődési és gazdasági tevékenység mellett ez a szervezet élénk politikai és antifasiszta ténykedést fejtett ki a Naš život újság és a Naša knjižica könyvkiadványai által. Így az ifjúsági mozgalom a kormány 1937. évi üldöztetése ellenére is az antifasiszta és a forradalmi mozgalom tartópillére maradt Vajdaságban.

J. B. Titónak a JKP élére kerülésekor a vajdasági pártszervezetben ugyanolyan zilált állapotok uralkodtak, mint az országosban. Opportunizmus és frakciózás dúlta a kis létszámú párttagságot, a szakszervezetben semmilyen szerepet sem játszott a párt, s enélkül figyelemre méltó politikai sikerekre sem számíthatott. 1936 novemberében a hatóságok teljesen szétzúzták a pártszervezetet, felfedték a JKP Tartományi Bizottságát és Vajdaság 23 településén 122 JKISZ- és párttagot, valamint szimpatizánst tartóztattak le. 56-ukat bíróság elé állították, majd közülük 40 embert 1937. június 2-án 6 hónaptól 8 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. 1937-ben azonban még számtalan más letartóztatás is volt. A megerősödő kormányterror kíméletlenül üldözte a hazaszerető forradalmárokat, támogatta viszont az opportunistákat és a likvidátorokat. 1937 végén a vajdasági pártszervezetnek már csak 50 tagja volt. A párttevékenység felújítása főként a fiatalok és a börtönbüntetésről visszatért párttagok érdeme volt.

A vajdasági pártszervezet újjászervezése 1938-ban, Žarko Zrenjanin irányításával történt meg. Az első tennivaló a frakciózás megszüntetése és az opportunizmus felszámolása volt, majd következett a konszolidálás és a tömegbázis kiszélesítése, a JKISZ tevékenységének fellendítése, a Dolgozó Nép Pártjának megszervezése, a szakszervezetek forra-

dalmasítása és végül a társadalmi élet minden pórusába való behatolás a forradalmi mozgalom kiterjesztése végett.

1938 júliusában pl. a következőket írta J. B. Tito Párizsból Georgi Dimitrovnak és a Kommunista Internacionálénak a JKP-ben uralkodó állapotokról: „Vajdaságban tartományi pártvezetőség van, és szinte minden helységben megalakult már a pártszervezet is. Ott a párttevékenység a legjobbak között van.”

Titóval az élén az új pártvezetőség a forradalmi harc felújításán és a párt konszolidálásán kívül minden erejével azon fáradozott, hogy Jugoszlávia nemzeteit és nemzetiségeit ráébressze a fasiszta veszélyre, s hogy a nemzeti felszabadítás és a haza oltalma érdekében annak elhárítására ösztönözze őket. A JKP kiáltványok és röpcédulák, valamint a sajtó útján igyekezett minderről értesíteni a lakosságot. 1938 tavaszán, amikor Németország bekebelezte Ausztriát, a JKP KB a haza védelmével kapcsolatban a következőkre hívta fel a figyelmet: „A hitlerizmus nem barát és nem jó szomszéd, hanem ádáz ellensége a jugoszláv népek szabadságának és függetlenségének. Nekünk tett semlegességi és baráti kijelentései éppen olyan hazugok, mint a közelmúltban Ausztriának tett ígéretei... Holnap a Karavankákon át Jugoszláviát is lerohanják csapatai.”

1938 nyarán, a csehszlovák válság idején a JKP felhívással fordult hazánk népeihez, hogy segítsék a Csehszlovák Köztársaság függetlenségének megvédését. Milan Stojadinović profasiszta rendszere azonban még akkor sem változtatott külpolitikáján, amikor a müncheni paktum értelmében Hitler feldarabolta Csehszlovákiát. Sőt, a Stojadinović-kormány szolidaritásból hazánkban is megalakította a „zöldinges” fegyveres fasiszta osztagokat. A JKP KB 1938 októberében leleplezte a jugoszláv kormány áruló politikáját a nép előtt, s noha a jugoszláv burzsoázia kapitulált, a nép továbbra is a haza védelmét szorgalmazta. A JKISZ és a haladó ifjúság ténykedésének tudható be, hogy ezekben a napokban a JKP felhívására mintegy 200 000 jugoszláv (köztük 25 000 vajdasági) jelentkezett a Csehszlovák Köztársaság oltalmára. E célból alakultak meg az önkéntes (dobrovoljac) zászlóaljok, a fiatalok pedig elsősegély-tanfolyamokra jártak. A JKP a profasiszta kormány kül- és belpolitikája elleni harcot, s ezzel szemben a haza védelmére kelő és a Szovjetunióra támaszkodó demokratikus népi kormány megalakítását szorgalmazta.

A JKP a profasiszta kormány nemzeti elnyomása és a demokratikus szabadságjogok elfojtása ellenére is széles körű demokratikus mozgalmá fejlesztette a népfrontpolitikát. A párttevékenység egy legális munkáspárt megalakításáért folyt, amely a forradalmi demokratikus és antifasiszta mozgalom élére állt volna. A munkáspárt platformjában többek között a következők olvashatók: „A háborúellenes harc egyben dr. Stojadinović kormányá ellen is folyik, a Stojadinović-kormány elleni harc pedig a nemzetközi fasizmus és a háború ellen is, ezért a kezdeményező bizottságok ebben a kérdésben minden olyan politikai csoport-

tosulást segítenek, amely nyíltan és őszintén küzd a Stojadinović-kormány leplezetlen háborús politikája ellen.”

Milan Stojadinović kormányának áruló politikájával szemben a munkáspárt platformja a régi szövetségesek és barátok felé fordult és a Szovjetunió elismerésére számított. A munkáspárt kezdeményező bizottságai is harcoltak a gyülekezési és szólásszabadságért, a szabad sajtóért, az Államvédelmi Törvény (1921. aug. 1.) hatályon kívül helyezéséért. A platform ezenkívül síkraszállt a sztrájkjogért, a munkáskoalícióért és a politikai bűnösök amnesztiájáért.

Az 1939 augusztusában megkötött szovjet—német meg nem támadási szerződés még két évi békét jelentett a Szovjetuniónak, ám annál nagyobb zavart keltett, sőt válsághoz vezetett a népfrontpolitikában és a Kominternben. Ahelyett, hogy a Komintern minden erejével a fasizmus ellen fordult volna, inkább a hazai burzsoázia, valamint az angol és francia imperializmus ellen küzdött. Nem csoda tehát, hogy az európai kommunista pártok egy része zsákutcába került, s képtelen volt felvenni a fasizmus elleni harcot. 1939 nyarától 1940 tavaszáig a jugoszláv népfrontpolitikában is bizonyos ingadozások voltak, annál rendületlenebb volt viszont a békeharcba és a Szovjetunió segítségébe vetett hitünk. Ahogyan növekedett a hazánk elleni fasiszta agresszió veszélye, a JKP annál határozottabban sürgette a haza védelmét, s így a széles néprétegek küzdelme is egyre fokozódott.

A JKP nyíltan színt vallott és állást foglalt mind a forradalmi demokratikus mozgalmat, mind pedig az imperialista háborút és a Szovjetunióra való támaszkodást illetően. Ebben az időben szakadt meg a kapcsolat a JKP és az ellenzéki, polgári demokrata pártok között. Mivel pedig a Komintern felhagyott a népfrontpolitika további építésével, így a JKP is magára maradt, s folytatta a széles demokratikus forradalmi mozgalom kiterjesztését és a politikai küzdelmet: bizottságokat alakított a spanyol harcosok megsegítésére; szovjet baráti társaságot létesített; élénk tevékenységet fejtett ki a nők szavazati joga érdekében; kiképzésben részesítette a haza védelmére jelentkező önkénteseket; elsősegély-tanfolyamokat szervezett a leányifjúságnak; beférkőzött az oktatási és művelődési, valamint a sportegyesületekbe, sőt valamennyi társaságba, hogy minél több hívet toborozzon, s minél szélesebb rétegeket mozgasson meg.

A háborús inség és az állandó áremelkedések odavezettek, hogy most már nemcsak az agrárproletariátus, de az ipari munkások is nyomorúságos körülmények között tengődtek. A Cvetković—Maček-kormány igyekezett szebb színben feltüntetni magát, s ezért megkísérelte az árellenőrzést, az áremelkedés, az üzérkedés és nyereszkeskedés megfékezését. Két ízben is korrigálta a minimális béreket, csak hogy rendeleteinek nemigen volt foganatja. Leleményes emberek ültek ugyanis az államapparátusban is, de a gyárosokat és egyéb munkáltatókat sem kellett féltetni attól, hogy nem a saját malmukra hajtják majd a vizet. A kereskedők továbbra is alkalmat és módot találtak az áremelésre, s ha-

talmas vagyona tettek szert, ami a földműves- és munkásproletárok körében csak tetézte az elégedetlenséget és elkeseredést. A helyzet odáig fajult, hogy 1940 végén a kormány a spekuláns kereskedőket okolta a nép fosztogatásáért, illetve ezzel akart port hinteni a tömegek szemébe. Ugyanilyen kudarcot vallott a kormánynak az a rendelete is, amellyel — állítólag — a búzafelvásárlásnak kívánt gátat vetni. Az elégedetlenség addig nőtt, hogy a munkabeszüntetések és sztrájkok lassan politikai akciókká váltak — megizmosodott Vajdaságban a forradalmi demokratikus és antifasiszta mozgalom. Egy 1940. évi vajdasági röpcédulán a következők olvashatók: „Nem kell a Cvetković—Maček —Korošec-kormány, a drága kenyér, az éhség és spekuláció kormánya. Nem kell a fehér lisztet exportáló és a fekete fasizmust importáló kormány!”

A vajdasági forradalmi demokratikus mozgalomnak nagy lendületet adott a JKISZ V. (1940. aug.) és a JKP VI. (1940. szept.) tartományi értekezlete. Ez utóbbit a kamenicai szőlőkben tartották meg, s jelen volt rajta Ivan Milutinović, a JKP KB-nek delegátusa is. Az értekezlet beszámolóiban és vitájában vörös fonalként húzódott végig, hogy a vajdasági kommunisták, fiatalok és munkások minden erejükkel küzdenek a fasizmus ellen, s minden tőlük telhetőt megtesznek a haza oltalmáért.

A VI. tartományi pártértekezlet határozataiból a következőket ragadjuk ki állításunk igazolására: „Az európai imperialista háborúra hivatkozva a szerb, a horvát és a szlovén burzsoázia minden erejével a munkás—paraszt forradalmi mozgalom elfojtására és a munkásegység szétzúzására törekszik. Kétszínű, álnok politikájával és a jugoszláv—szovjet kölcsönös segélynyújtási egyezmény késleltetésével, amely az imperialista háborúban való bármilyen részvétellel, valamint a nyílt olasz fasiszta és német nemzetiszocialista barátsággal szemben a nemzeti függetlenség megőrzésének egyetlen garanciája, az uralkodó burzsoázia az imperialista háborúba, imperialista igába és éhségbe taszítja az országot.”

Hasonló megállapításra jutott a JKP V. országos értekezlete is. Ekkor J. B. Tito főtitkár többek között a következőket mondotta: „Jugoszlávia népei ellenzik a Cvetković—Maček-kormány kül- és belpolitikáját... Jugoszlávia népei nem akarják a fasizmust, a totális rendszert, nem akarnak a német és az olasz fináncoligarchia rabja lenni...”

Ezt követően a vajdasági pártszervezet minden síkon megindította a küzdelmet. 1937—1940-ig 200-nál több sztrájk és számtalan munkásgyűlés, tüntetés zajlott le tartományunkban (Újvidéken, Versecen, Kikindán, Zrenjaninban, Szabadkán). 1938 májusában és 1939 decemberében a szabadkai egyetemisták sztrájkoltak, majd ezt követően a verseci, az újvidéki, a pancsovai, a zombori, a zemuni, a rumai és a Sremska Mitrovica-i középiskolások szerveztek tömeges megmozdulást. Egymást érték a tüntetések a kormány kül- és belpolitikája, a Kulturbund, a

Zbor és a Borbaši, valamint a többi usztasa és nacionalista szervezet ellen. A munkásság a politikai élet demokratizálását, nemzeti egyenjogúságot és az agrárkérdés sürgős rendezését követelte. Pártunk ekkor már nyíltan a forradalmi harc síkjára szállt, hisz nemcsak a széles néprétegek érdekeit, de a legfőbb politikai erőt is képviselte. 1937-ben pl. Vajdaságban 300, 1940-ben pedig 650 tagot számlált. 1940 szeptemberében és októberében a JKP VI. tartományi és V. országos értekezlete idején Vajdaság 15 városában és 35 falvában ténykedett már pártszervezet. A 6 körzeti, a 15 járási és a 14 helyi bizottság fölött a Tartományi Pártbizottság állt Žarko Zrenjaninnal az élén. A JKP-nek ebben az időben 6455 tagja volt. A 650 vajdasági tagnak a fele ipari és kisipari, a 40%-a pedig mezőgazdasági munkás, törpe- és középbirtokos. A fennmaradt 10%-ot képezték az értelmiségiek. Soknemzetiségű Vajdaságunkban megkerülhetetlen kérdés volt a nemzeti egyenrangúság és a nemzeti viszonyok demokratikus rendezése, ezért az itteni pártszervezet nagy gondot fordított erre a problémára.

A VI. tartományi pártértekezlet adatai szerint a vajdasági párttagság 30%-át magyarok alkották. (Ehhez viszonyítva kevés volt a magyar nyelvű marxista irodalom.) A pártértekezlet jelentése arra is kitért, hogy tartományunk nemzetiségei közül legkevesebb német ajkú párttag volt, ami érthető, hisz a német lakosság a jómódúak közé tartozott, ezenkívül a fasiszta propaganda hatása alatt állt. A szlovák tagság figyelemre méltó volt, ruszin párttag kevés volt, román viszont alig akadt.

A vajdasági kommunisták tüzetes elemzés után megállapították, hogy tartományunk autonómiájának legfőbb indítékai a sajátságos szociális és gazdasági struktúra, ezenkívül a történelmi és művelődési hagyományok. A sok nemzetiség tehát csak egyike volt ezeknek az alkotóelemeknek. Ugyancsak a VI. tartományi pártértekezlet beszámolója utalt arra is, hogy milyen súlyos következményekkel járt Vajdaságban a nagyszerb burzsoázia kizsákmányolása és a nemzeti egyenjogúság elfojtása. A beszámoló a következőképpen határozta meg tartományunk nemzeti (nemzetiségi) kérdésének hosszú távlatú rendezését: „A JKP a munkásnép teljes felszabadításának egyetlen és következetes harcosa. Vállvetve küzd a leigázott népekkel felszabadulási törekvéseikben. Csakis ez a forradalmi párt képes irányítani a munkásosztálynak a teljes felszabadulásáért folyó harcát. A kommunista párt figyelmezteti a széles néprétegeket, hogy csak úgy arathat győzelmet a kizsákmányolók felett, ha ezek a népek a munkásosztállyal szövetkezve, a kommunista párt közvetlen irányításával küzdenek a burzsoázia megdöntéséért, ill. a munkások és parasztok népi hatalmának megerősítéséért.”

Ezért a VI. pártértekezlet a következő feladatok teljesítését sürgette: „Harc a jugoszláv népek nemzeti egyenjogúságáért; kitartó és feltétel nélküli harc a leigázott népek felszabadításáért; harc a hegemonia, a szerb és horvát imperializmus és a magyar revizionizmus, valamint a né-

met imperialista nemzetiszocializmus ellen.” Ezek képezték a vajdasági és jugoszláv népek egyenjogú, szabad és testvéri közösségéért folyó harc vezérelveit.

A JKISZ tevékenységének felújítása és ennek eredményei

A JKP megerősödése és a párttevékenység fellendítése után az ifjúsági mozgalom ténykedése is felélénkült. Az 1934—1937-ig tartó zilált állapotokat a JKISZ-ben is a forradalmi munka felújítása követte, s tartományunk haladó ifjúsági mozgalmának ténykedése az OMPOK betiltása után (1937 végén) sem szűnt meg. Naš život c. újsága még majd egy évig megjelent. E lap 1938. évi betiltása után látott napvilágot a Naša mladost c. újság. A magyar ajkú fiatalok körében viszont egyre nagyobb jelentőséget kapott a Híd folyóirat. A ruszin fiatalok sajtóorgánuma a Zarja c. folyóirat volt. A Novi srednjoškolic c. lap 1937 végétől jelent meg. Szerbiában és Vajdaságban terjesztették, szerkesztői és kiadói pedig a verseci és a belgrádi haladó fiatalok voltak. A kommunista fiataloknak lassan sikerült beszivárogniuk a művelődési és sportegyesületekbe, s valamennyi társaságba, ahol már rendszeres és következetes kommunista tevékenységet fejtettek ki, felölve az értelmiségi, a munkás- és parasztfiatalokat. A vajdasági egyetemista fiatalok sokoldalú és szerteágazó párttevékenysége messzire kisugárzott. Város- és falujárásuk során mind az ifjúságnak, mind pedig a felnőtteknek számtalan előadást és gyűlést tartottak, terjesztették a forradalmi és hazaszerető eszméket. A vajdasági fiatalok Belgrádig is eljutottak és politikai előadásokat, beszámolókat tartottak a nemzeti és nemzetiségi viszonyokról. A hazaszerető és demokratikus eszmék hatására megszilárdult ifjúságunk akcióegysége és egységfrontja, s céltudatosan küzdött most már a háború és fasiszmus ellenében a kenyérért, a békéért és a szabadságért. Nagy szerepet játszottak ebben a tevékenységben a tartományi egyetemista szervezetek: a belgrádi Vojvodanska akademska trpeza (Vajdasági Akadémiai Katedra) pl. 300, a zágrábi Vojvodanski akademski klub „Mihajlo-Polit Desančić” (Mihajlo-Polit Desančić Vajdasági Akadémiai Klub) pedig 130 tagot számlált. A Szabadkai Jogi Kar Svetlost elnevezésű szervezete csaknem 500 hallgató (ennyien tanultak a karon) körében fejtette ki ténykedését. A szabadkai egyetemi hallgatók sokoldalú és sokrétű tevékenysége közül figyelemre méltó a belgrádi, a zágrábi és a ljubljanei egyetemistákkal vállalt szolidaritási sztrájk, amelyet 1938 májusában és 1938 decemberében tartottak. A JKISZ- és a párttagok élénk háborúellenes és antifasiszta hangulatot szítottak.

A vajdasági haladó ifjúság mind gyakrabban és nyíltan agitált a fasiszmus, a demokratikus és szabadságjogok elfojtása ellen. Gyűléseket és nagygyűléseket tartottak a haza függetlenségének megvédése érdekében, a demokráciáért és a népi hatalomért, amely szabadságjogokkal ruházta

fel a népet, rendezi a nemzeti és nemzetiségi viszonyokat, megváltoztatja az ország belső berendezését, békét teremt és felszámolja az éhínséget. Mindennek kivitelezője pedig a Szovjetunióra támaszkodó munkás-parasztszövetség lesz. A tartományi fiatalok küzdöttek a Kulturbund, a Zbor és a Borbaši fasiszta szervezetek ellen. A fiatalok terjesztették a JKP röpcéduláit és ők raggatták ki a kiáltványokat, melyekben követelték a spanyol háborúban részt vett jugoszlávok hadifogságból való hazatérését, valamint a bilećai, a lepoglavai és a višegradai gyűjtőtáborokban sínylődő hazafiak szabadon bocsátását.

A falusi és munkásfiatalok, a diákok és egyetemisták most már nemcsak a művelődési és politikai akciókat, de gazdaságiakat — sztrájkokat — is szerveztek. Emiatt a vajdasági városokban (Zombor, Újvidék, Becse, Sremska Mitrovica, Versec, Pancsova, Zrenjanin, Kikinda, Szabadka, Ruma, Zemun stb.) nagyon sok fiatalembert letartóztattak, kénváltásra fogtak és bebörtönöztek. Szerencsájuk volt azoknak, akiket csak a munkából bocsátottak el vagy az iskolából és egyetemről zártak ki.

1939 őszén átszervezték a JKISZ tartományi szervezetét. Ekkor alakult meg legfőbb vajdasági szerve, a tartományi komisszió, majd két hónap múlva a komisszió a JKISZ tartományi büroójává vált. A falvakban és városokban is felújultak a JKISZ-szervezetek. Fokozódott az ifjúság művelődési, eszmei-politikai és gazdasági tevékenysége, s mind több tüntetést és sztrájkot szerveztek. Figyelemre méltó volt pl. az 1939. aug. 15—31-ig, Čerević közelében (Fruška gora) lezajlott I. ifjúsági táborozás.

1940 februárjában tartották meg Újvidéken a JKISZ IV. tartományi értekezletét. A konferencián 9 illegális JKISZ-szervezet 21 delegátusa volt jelen. A vajdasági ifjúsági szervezet útmutatói az elkövetkezőkre ezen értekezlet határozatai voltak. A fiatalok nevelő és tömegszervezete lévén elsődleges feladatául „a jobb életért és szocializmusért folytatott egyidejű harcot” jelölték meg, noha a belső szervezés megszilárdításáról és a tagság eszmei-politikai képzéséről sem feledkezhetett meg.

A JKISZ IV. és V. tartományi értekezlete közötti időszakban gyorsan fejlődött és izmosodott a fiatalok forradalmi szervezete. Ezt igazolja az 1940. július 21-től augusztus 10-ig megszervezett II. ifjúsági táborozás. Ennek színhelye ugyancsak a Fruška gora, illetve Testera volt. 120 JKISZ-tag és pártjelölt fiatal vett részt rajta. A táborozás nemcsak kirándulásokra és sportvetélkedőkre adott alkalmat, hanem jól sikerült eszmei-politikai előadásokra, az időszerű politikai témák feldolgozására és tüzetes elemzésére, valamint a marxizmus-leninizmus alapismereteinek elsajátítására is. Gyakorlatilag tehát a táborozás a fiatalok marxista tanfolyamává vált. Egyrészt gyarapította a résztvevők eszmei-politikai tudását, másrészt pedig megszilárdította a baráti és bajtársi szellemet. Az összejövetel nyugodt lélekkel nevezhető harci szemlének is, mert fiataljaink itt is tanújelét adták, hogy kitartóan és a végső győzelemig küzdenek a fasiszmus ellen, harcolnak a politikai élet demokratizálásáért.

A testerai táborozást követően hamarosan sor került a JKISZ V. tartományi értekezletére. Ennek résztvevői Zrenjaninban találkoztak. A 30-nál több vajdasági résztvevőn kívül olyan személyiségeket is üdvözöltek itt, mint Ivo Lola Ribart, a JKISZ KB-nek titkárát, Szervó Mihályt, a JKP Észak-bánáti Körzeti Bizottságának titkárát és Žarko Turinski Arsát, a JKP Észak-bánáti Körzeti Bizottságának tagját. Ebben az időben Vajdaságban hat alakulófélben levő és tizennégy helyi JKISZ-bizottság működött. A szervezetekben 110 illegális tag ténykedett, a félillegális ifjúsági bizottságok azonban mintegy 450 fiatalt tömörítettek.

Az ifjúsági szervezetek 60 városi egyesületben éreztették hatásukat, ezenkívül 50 faluval is kapcsolatban álltak. A tömegszervezetekben összesen 1600 ifjú és leány vett részt a JKISZ munkájában. Gyakorlatilag tehát ekkortájt Vajdaságban 2100-nál is több tagja volt az ifjúsági szövetségnek. Politikai, gazdasági, művelődési és egyéb tevékenysége felölelte a városokat és falvakat, a gyárakat és iskolákat, az egyetemeket, úgyhogy a JKP irányította forradalmi demokratikus és antifasiszta harcot a JKISZ is mindenfelé terjesztette.

Az V. értekezleten megválasztották a JKISZ új tartományi bizottságát, valamint a VI. vajdasági pártértekezlet és a JKISZ VI. országos értekezletének delegátusait. Ez utóbbit 1940. szeptember 8—9-ig tartották meg Zágrábban, Ivo Lola Ribar elnökletével. Az értekezleten jelen volt J. B. Tito, a JKP KB-nek titkára és Ivan Milutinović, a JKP KB-nek tagja is.

Ebben az időben „a JKISZ elsődleges feladata volt újjászervezni sorait”, hogy hathatósan küzdjön a reakció, a fasizmus és az imperialista háború ellen. Ekkor már a JKISZ „egy olyan típusú forradalmi tömegszervezetre hasonlított, amely a munkásfiatalok életét élte, és amely valóban hidat vert a proletariátus élcsapata — a kommunista párt — és a széles néptömegek közé”. A JKISZ értekezlete tehát örömmel nyugtázhatta, hogy az ifjúsági szervezet teljesítette azokat a feladatokat, amelyeket 1937-ben J. B. Tito rábízott. A JKISZ most már 17 800-as taglétszámmal működött. Az értekezleten Đorđe Zličić Cigát beválasztották a JKISZ KB bürojának tagságába, Borislav Petrov Braca pedig a JKISZ KB-nek tagjelöltjévé vált. A JKISZ V. tartományi és VI. országos értekezlete tehát főként az ifjúsági szövetség megszilárdítása és tagságának felduzzasztása végett volt jelentős.

A Dolgozó Nép Pártjának helye és szerepe

A VI. tartományi pártértekezlet nagy figyelmet szentelt a Dolgozó Nép Pártjának és tevékenységének. Azzal a párttörekvéssel, hogy minél nagyobb tömegeket nyerjen meg magának az értelmiségiek, a munkások és a parasztok közül, illetve a JKP újjászervezésével és konszolidálásával párhuzamosan pártunk szerteágazó ténykedésbe kezdett a Dolgozó

Nép Pártja kezdeményező bizottságainak megalakításáért. Ezen párt megalakításával és legalizálásával kívánta megteremteni a forradalmi demokratikus mozgalom hivatalos szervezeti formáját és a saját legális ténykedési lehetőségét. Ezért a JKP már 1938-ban a korábbi munkáspárt tömegbázisának kiterjesztését szorgalmazta. Ebben az akciójában pártunk az ellenzéki, de a széles néprétegek érdekeiért küzdő politikai csoportosulások segítségére számított. Tartományunkban a Vajdasági Mozgalmat, ill. az egyesült ellenzék vajdasági szárnyát akarta megnyerni, hogy közösen harcoljanak a szélesebb demokráciáért, a munkáosztály helyzetének megváltoztatásáért, a nemzeti kérdés rendezéséért és tartományunk autonómiájáért a jugoszláv föderációban.

1938-ban ezen a téren is sikereket könyvelt el pártunk. Együttműködésre lépett a Vajdasági Mozgalommal, s az 1938. évi parlamenti választásokon a „legaktívabban támogatta a Vajdasági Mozgalmat és jelöltjeit a választási hadjáratban”. A hatalom minden eszközzel fékezte az önálló munkásmozgalom legalizálását, a „Vajdasági Mozgalom pedig az első naptól kezdve a párt mellőzésére törekedett”. Így az együttműködés nem ígérkezett hosszú távlatúnak, ám az 1938. év folyamán a Dolgozó Nép Pártjának sikerült népszerűsíteni politikai platformját s szép számú hívet toborzott magának. Az 1938. december 11-i választásokon a Dolgozó Nép Pártjának mindössze négy jelöltje volt (a becsei, a topolyai, a verseci és a šidi községben), két jelöltje mégis abszolút többséget aratott: a Becse községi 1674, a Topolya községi pedig 853 (s ebből 600-at Csantavéren!) kapott. 1939 második felében és 1940-ben azonban már sokkal élénkebb tevékenységet fejtett ki a párt, s minden erejével a szervezet legalizálásán fáradozott. Ebben az időben törés állt be a Vajdasági Mozgalom Önálló Demokratikus Pártjának vezetőségében (Dušan Bošković és más pártvezetők kiléptek a mozgalmából), s így 1939 második felében a Dolgozó Nép Pártja is nagyobb önállóságra kényszerült. Ezt a gyökeres változást a Cvetković—Maček-kormánynak az az 1939 augusztusi egyezménye váltotta ki, amellyel elismerte Horvátország autonómiáját. Érthető, hogy Vajdaságban miért váltott ez ki rokonszenvet. A nép a demokrácia kiszélesítésében reménykedett, csak-hogy a munkáosztályt ezúttal is kijátszották. A hatalmat ismét csak a szerb és a horvát burzsoázia osztotta meg, s ez megingatta a munkástömegeknek a polgári pártokba vetett bizalmát. „Ebben a helyzetben a munkáosztály kénytelen egybehangolni politikai tevékenységét az egész dolgozó nép érdekeivel. Ezenkívül a külpolitikai események: az imperialista háború, az állandó kísérletek, hogy népeinket is bevonják a háborúba, s hogy idegen érdekekért harcoljanak, egy széles körű akciót sürgettek, egy olyan politikai párt létesítését, melynek zászlóvivője csak a munkáosztály lehet, hogy tömörítse a munkásokat, parasztokat és az értelmiségieket. Ebből a szükségből fakadt a Dolgozó Nép Pártja. Ezzel terjesztették ki a korábbi munkáspárt tömegbázisát, majd a munkáosztály politikai tevékenységét, egybehangolták a munkások, az egész dolgozó nép és a nemzeti elnyomás alatt sínylődő népek igényeivel.”

1939 őszén a Dolgozó Nép Pártjának vajdasági kezdeményező bizottsága kiadta a párt platformját és kiáltványát. Ebben hozta nyilvánosságra a párt célkitűzéseit: harc az ország demokratizálásáért, ill. a politikai szabadságért; harc a munkások és parasztok, valamint a széles néprétegek érdekeiért; harc a vajdasági nemzetek és nemzetiségek gazdasági, politikai és művelődési egyenjogúságáért.

A platform a nemzetközi politikai eseményekre és a II. világháborúra is kitért, majd utalt a hazai demokratikus erők ezzel kapcsolatos alapvető feladataira: „Határozott harcot kezdeni mindazok ellen, akik idegen érdekekért hazánkat is be akarják vonni az imperialista háborúba.” A platform ugyancsak jelentős teret szentelt a nemzetközi viszonyok igazságos rendezésének és a vajdasági autonómiának: „Vajdaságnak mind gazdasági, mind politikai téren, önálló történelmi múltja és kulturális hagyományai alapján sajátos feladatai is vannak (...). A Dolgozó Nép Pártjának vajdasági kezdeményező bizottsága olyan álláspontra helyezkedett, hogy hazánk leendő társadalmi berendezésében a Vajdaság is egyenrangú legyen a többi tartománnyal.” A DNP-nek platformja tehát híven tükrözte a JKP-nek és Titónak a nemzeti kérdésről vallott nézeteit: „Föderatív államberendezést, amelyben a népek és tartományok is föderatív, ill. autonóm egységet alkotnak, s amelyben minden irányítás a népre, vagyis szabadon választott testületeire száll.” A záradékban pedig a következők találhatók: „A DNP követeli, hogy a Vajdaság is autonóm egység legyen, mivel sajátos gazdasági, szociális és nemzeti hagyományai ezt feltételezik.”

A DNP-nek politikája mind nagyobb visszhangra lelt tartományokban, ami érthető, hisz a következőket tűzte zászlajára: „a nemzeti kérdés igazságos megoldását; teljes nemzeti és nemzetiségi egyenjogúságot a politikai szervezkedésre és a munkásszervezetek ténykedésére; a szociális törvényhozás kiterjesztését a földműves-lakosságra is: a földreform revízióját; a parasztok adósságának eltörlését és a progresszív adóztatás bevezetését; a tömeges munkanélküliség és az állandó áremelkedés felszámolását” stb.

1939 szeptemberétől 25 000 példányban jelent meg a Népszava (magyar nyelven), majd ugyanez év decemberétől az 5000 példányszámos Narodni glas (szerb nyelvű) c. újság. Mindkettő a Dolgozó Nép Pártjának sajtószerve volt. Noha a lapokat már 1940-ben betiltották, a Naše novine és a Proleter mellett mégis fontos szerepet játszottak a munkások és parasztok politikai mozgósításában. Első kézből, közvetlenül terjesztették a JKP-nek a társadalmi-gazdasági, valamint a politikai kérdésekben elfoglalt álláspontjait a széles néprétegek körében, s ezzel a forradalmi demokratikus mozgalomnak toboroztak híveket.

Politikai sikernek könyvelhető el, hogy az 1939/40. évi községi választásokon Bánátban a DNP négy községi igazgatósághoz (Melenci, Aradac, Čenta, Kumane) jutott. Mivel a JKP hatása egyre erősebben terjedt a DNP által, így a rezsim nem nézhette jó szemmel a párt tevékenységét; s minden alkalmat felhasznált arra, hogy akadályokat gör-

dítsen munkája elé. 1940 elején már betiltották a párt gyűléseit és egyéb összejöveteleit, letartóztatták aktivistáit és illegalitásba készítették. Január végén a Népszava és a Narodni glas is megszűnt.

1940-től a terror fokozásával és a DNP-nek illegalitásba kényszerítésével a JKP is felhagyott ennek a pártnak a további építésével. A pártszervezetek azonban a következő utasítást kapták: Gyűjtsék maguk köré a DNP híveit és rokonszenvezőit, képezzenek belőlük politikai csoportokat, s általuk folytassák a politikai tevékenységet, vagyis kovácsolják a dolgozó nép egységét.

A DNP helyét és szerepét a következőképpen méltatta a JKP VI. tartományi értekezlete: „Vajdaságban a munkásosztályra és a pártmunkára nézve felbecsülhetetlen értékűek voltak a DNP általános eredményei. A JKP a DNP által létesített szoros kapcsolatot a széles néprétegekkel, általa férközött be a munkacsarnokokba és a munkásnegyedekbe, általa került szoros összeköttetésbe a falvakkal, a DNP körül szép számú értelmiségit tömörített, akik később a JKP felé fordultak, sőt be is léptek a kommunista pártba.”

Az osztályharcos szakszervezetek, a nőszervezet és a Népi Segély

A VI. tartományi pártértekezlet megkülönböztetett figyelemmel fordult a szakszervezeti mozgalom felé is. A JKP TB-nek jelentésében Radivoj Ćirpanov kimerítően ismertette a vajdasági szakszervezeti mozgalom 1937—1940-ig terjedő időszakát. A jelentésből kiderült, hogy a JKP konszolidálásával párhuzamosan újjászervezték a szakszervezeteket is: az Egyesült Munkás Szakszervezeti Szövetséget (URRS), a Nyomdaipari Dolgozók Szövetségét, az Általános Munkás-Hivatalnok Szövetséget (ORNS), valamint a Bank-, a Biztosító, a Kereskedelmi és az Ipari Tisztviselők Szövetségét (SBOTIČ).

A forradalmi és kommunista tevékenység hatására egyrészt megszilárdultak, másrészt pedig meg is változtak a szakszervezetek. Nagy részük, különösen pedig az URRS ekkor vált osztályharcos szervezetté. Ezekben a válságos időkben a JKP ádáz harcot folytatott a reformista törekvések és vezetőségek ellen. A rezsim és a rendőrség ugyanis még jó ideig ellenőrzése és befolyása alatt tartotta a szakszervezetek helyi, sőt még az URRS körzeti igazgatóságát is! Kénye-kedve szerint szélnek eresztette az „engedetlen” vezetőséget és tagságot, s ezzel nap mint nap bomlasztotta a munkásosztály akcióegységét, kilátástalanná tette a munkafeltételek javításáért és a bérek emeléséért folyó küzdelmét.

A meglevő szakszervezetek átszervezésével és újak létesítésével a JKP és a JKISZ mind erősebben befolyásolta ennek a munkásszervezeteknek is a ténykedését. A JKP-nek a munkások és a széles néprétegek érdekeiért folyó kitartó küzdelme megvilágította a dolgozók cseppet sem rózsás helyzetét, s most már a munkások is tisztábban látták az osztályharc lényegét és távlatát.

A pártértekezleten elhangzott adatok szerint 1938-ban az URSS 3502 tagot számlált, 1940-ben pedig, a rendszer bomlasztó tevékenysége (a Földmunkás Szövetség szervezeteinek háromnegyed részét felosztatják, a kommunista befolyás alatt álló újvidéki, szabadkai és Sremska Mitrovica-i szervezeteket pedig lefokozzák) ellenére is Vajdaságban már 4500 taglétszámú az URSS, az V. tartományi pártértekezlet idején pedig 8000-en küzdöttek a szövetségben. Ez idő tájt az URSS szakmaközi bizottságaiban (MMO) is gyökeres változások történtek, s így a VI. tartományi pártértekezlet idején már mind a hat szakmaközi bizottság (ténykedésüket a JKP körzeti bizottságaival párhuzamosan, ugyanazokban a városokban fejtették ki) teljesen a baloldal befolyása alatt állt. Az értekezlet azonban továbbra is a szakszervezeti mozgalom és a munkásegység erősítéséért szállt síkra, s a következő feladatokat rőtta a szakszervezetekre: „A rendőrség, a munkáltatók, a Jugoras (Jugoszláv Munkásszövetség — jobboldali szervezet), az osztályellenség és szövetségeseinek valamennyi akadályja ellen a munkásosztály semmi esetre sem küzdhet gyengeséggel, hanem csak minden erejével. Ezt az erőt pedig nem az osztályszervezet szétzúzásából, hanem csakis a szervezetségből merítheti. A mi mozgalmunknak sohasem voltak előjogai és kiváltságai, az osztályellenség nemhogy örült volna a sikereinek és izmosodásának, de szüntelenül harcolt erősödése ellen, ezért eddigi eredményeinket nem ajándékba kaptuk, hanem a munkások küzdelme árán értük el (...).

Sikereink egyetlen előfeltétele a harc, a várakozás nincs összhangban az osztályharcos szakszervezeti felfogással. Ugyanis ki mint vet, úgy arat!”

Az új Tartományi Pártbizottság és az V. országos pártértekezlet delegátusainak megválasztása

Az elmondottakon kívül a VI. tartományi pártértekezlet foglalkozott még a nőszervezet és a Népi Segély problémáival is. A pártértekezlet jelentése figyelemre méltó teret szentelt a nők párttevékenységbe való bevonásának: jelezte hogy leányainknak és asszonyainknak is meg kell kezdeniük a társadalmi-gazdasági egyenjogúságukért folyó küzdelmüket. Ezen a téren a JKP minduntalan a burzsoázia és a nőszervezet — amelyek a politikai és szociális tényezők kirekesztésére törekedtek — támasztotta akadályokba ütközött. A JKP tehát alig éreztethette hatását ebben a szektorban, holott a nők helyzete állandóan rosszabbodott; a II. világháború kitörése után a női munkaerőt szinte mindenünnen elbocsátották, noha a családfenntartás számtalan esetben kizárólag az anyákra hárult. A pártértekezleti beszámolóban erről a következők olvashatók: „Vajdaságban csak kisszámú nő alkalmas egy bizonyos szektor vagy pártszervezet irányítására. Az utóbbi két évi aktív párttevékenység idején keveset tettünk ezen a téren. Ma tehát a vajdasági pártszervezet még egy fontos feladatot kap: a nők képzését és felkészí-

tését a pártmunkára. A nők ugyanis egyébként is, speciel pedig a háborús körülmények között, igen fontos szerepet játszanak.”

A VI. tartományi pártértekezlet beszámolója ugyancsak bírálta a Népi Segély ténykedését. A vajdasági Népi Segély ugyanis a rá háruló feladatokból (a néptömegek fehér terror elleni tömörítése; a hazafiak és az élharcos munkások tömeges letartóztatása, üldöztetése, kínvallatása és kivégzése elleni küzdelem; a rendőrség és a rezsim röpcédulák, kiáltványok, brosrák általi leleplezése; konferencia-, gyűlés- és gyűjtőakció-szervezés, amellyel a fehér terror áldozatainak családtagjait segítette volna) alig teljesített valamit.

1940 januárjában a Népi Segély tartományi bizottságának élére Sonja Marinković került, érdemleges ténykedést azonban nem fejthetett ki, mert már márciusban felfedték. A Népi Segély 1940 júniusában alakított újabb tartományi és öt helyi bizottsága szintén kevés eredményt tudott felmutatni, ezért a VI. tartományi pártértekezlet a Népi Segély alakulófélben levő új tartományi bizottságának elsődleges feladatául tűzte ki a Népi Segély-szervezetek újjászervezését az egész Vajdaságban.

Kétnapos, alapos és körültekintő munka után a pártértekezlet rezolúciót hozott a vajdasági kommunisták sora levő feladatairól. Az új Tartományi Pártbizottság politikai titkárává Žarko Zrenjanint, szervező titkárává pedig Jusuf Tulićot választották. A JKP Tartományi Bizottságának tagjai (meg nem erősített adatok szerint): Svetozar Marković, Radivoj Ćirpanov, Branko Bajić, Sofija Marinković Sonja, Gordana Ivačković, Szervó Mihály, Ivan Vioglavín, Acím Grulović, Mayer Ottmár, Kiss Ernő, Slavko Mućan Sava, Stevica Jovanović és Đorđe Zličić Ciga voltak. Az V. országos pártértekezletre pedig Žarko Zrenjanint, Jusuf Tulićot, Radivoj Ćirpanovot, Szervó Mihályt, Acím Grulovićot, Gordana Ivačkovićot és Lazar Plavšićot delegálták.

A VI. tartományi pártértekezlet tehát nemcsak jól szervezett, tartalmas munkája és a delegátusok tekintetében, de nagyfontosságú határozatai révén is minden korábbi értekezletnél jelentősebb volt. Harci szemléje volt ez a Tito irányítása alatt konszolidálódott tartományi pártszervezetnek; reális felmérése a társadalmi-politikai viszonyoknak, illetve fejlődési irányvonaluknak, ezenkívül jelezte azt is, hogy milyen veszélyt rejteget a háború a vajdasági és az össz jugoszláv nemzetekre és nemzetiségekre nézve. Az értekezlet így idejekorán felkészítette a kommunistákat a demokratikus erőik forradalmi és harci mozgósítására. Ezért vált a VI. tartományi pártértekezlet szűkebb pátriánk egyik legfontosabb politikai és történelmi eseményévé a két világháború között.

Fordította *Tumbász Erzsébet*

A BÁCSKAI JOBBÁGYOK A TÖRÖK HÓDOLTSÁG VÉGÉN (1660—1680)

A bácskai jobbágyság hódoltság korabeli életéről eddig csak közvetve tudtunk egyes adatokat. A hódoltsági korszak általános viszonyai, a XVI. és XVII. századi útleírások, a defterek és a királyi adománylevelek, továbbá a kalocsai érsekség és egyéb földesurak úrbéri és adóösszeírásai voltak ennek a közvetett ismeretnek a forrásai.¹ A besztercebányai (Banska Bystrica) Koháry Levéltárban talált jobbágylevelek és a jobbágyokra vonatkozó egyéb tudósítások azonban közvetlen fényt vetnek a bácskai jobbágyoknak a XVII. század hatvanas és hetvenes éveiben átélt megpróbáltatásaira. Ezenkívül hozzásegítenek ahhoz is, hogy jobban megértsük és talán át is értékeljük a kor gazdasági és társadalmi viszonyairól alkotott eddigi ismereteinket.

I.

Bácska a XVII. században

A XVII. század folyamán megkezdődött a török birodalom hatalmának általános hanyatlása. Ez a folyamat lassan bontakozott ki. A külső látszat még az 1680-as években is rendíthetetlennek és félelmetesnek mutatta a török hatalmát. Kara Musztafa ekkor indul seregével Bécs városának, s ezzel a megmaradt Magyarország és Ausztria végleges meghódítására.

Az 1606-i zsitvatoroki békétől kezdve is az örökös status quo állapota látszott megmaradni, amely szerint a Bácska mindörökké török fennhatóság alatt maradt volna. A nagyszámú osztrák—török tárgyalás, valamint a béketárgyalások során sem került szóba sohasem a Bácska sorsa, sohasem alkudoztak hovatartozásáról: a gyér lakosságú és egyetlen jelentősebb várral vagy gazdasági kincssel sem rendelkező terület egyébként sem vonzotta visszaszerzésre a Habsburg birodalmat. Ennek ellenére a török mégsem vezette be Bácskában a közvetlen közigazga-

tást, mint pl. Szerbiában vagy Boszniában, hanem az osztrák—török határtól egészen délig, a Duna—Száva vonulatáig a határőrvidék köz-igazgatási rendszere volt érvényben. Bácska 1543-ban a budai pasalik vagy beglerbégség szegedi szandzsákba lett besorolva, amelynek a Bácskában öt nahijéje volt (a mai járásnak megfelelő fogalom). E nahijék székhelyei Szeged, Szabadka, Zombor, Baja és Bács voltak. Egyedül a Duna—Tisza csücske tartozott a szerémi szandzsákhoz titeli nahije néven, Titel székhellyel. A nahijék székhelyein egy-egy dizdár, várparancsnok vezérlete alatt lovasokból, tüzérekéből és gyalogosokból álló különítmény volt elhelyezve. Ezek képviselték a török hatalmat a nahijék területének helységeiben. A ránk maradt török defterek alapján pontosan meg tudjuk állapítani, hogy ez egyes nahijék területén milyen nevű helységek léteztek és ezek hány adófizető házból álltak.²

Ezek az adólajstromok a XVI. században keletkeztek és azt mutatják, hogy a Bácska nem volt éppen lakatlan pusztaság, hanem meglehetősen sűrű falurendszere volt. Ha összeadjuk a házak számát, amelyek az 1590. évi defterek összeírásaiban szerepelnek, akkor a következő képet kapjuk:

A zombori nahije községeiben	1740 ház volt,
a bácsi nahije községeiben	1573 ház volt,
a titeli nahije községeiben	587 ház volt,
a bajai nahije községeiben	748 ház volt,
a szabadkai nahije községeiben	648 ház volt,
a szegedi nahije bácskai községeiben	428 ház volt,

Összesen tehát: 5724 ház.

Ha átlagban csak 5 személyt veszünk egy adófizető házban lakó család létszámának, akkor a Bácska területén élő lakosságot 1590-ben 28 620-ban jelölhetjük meg. Ha tehát csak ezeket a számadatokat nézzük, akkor is megdől vagy legalábbis túlzott az a romantikus szemléletmód, amely a török megszállás utáni falvakat romokban heverőnek, lakóit pedig felkoncolva, rabszíjra fűzve elhurcoltnak mutatta.

A falvak elnéptelenedése lassan, főleg a XVII. század végén és a XVIII. század elején következett be, mégpedig a hadseregek keresztülvonulása nyomán keletkező rablások, a XVII. század közepén történt nagy tatárinvázió, a felszabadító hadjárat és a kuruc—labanc harcok pusztításai nyomán. Állandó nyomásként nehezedett a falvak népére a török és a magyar várkatonák portyázása, akik sokakat fogságba ejtettek és minden alkalommal jelentős mennyiségű állatukat elhajtották. Mindezen okok miatt igen sok falusi jobbágyság a városokba húzódott, amelyek a szultán közvetlen fennhatósága alatt állottak, tehát nagyobb szabadságot és biztonságot nyújtottak a védtelen falunál. Így aztán a felszabadult Bácskát bejáró összeírók a Mohács előtti és a XVII. századi török hódoltsági falvaknak csak egy részét találták lakottnak.

A lakosság nagyarányú változásához jelentős mértékben hozzájárultak a Bácska földjén történt telepítések, amelyek szervezett és szervezetlen formában egyaránt jelentkeztek a XVII. század folyamán.³ Amíg a hódoltsági terület északi részére a magyar hatóságok is telepítettek magyar lakosokat, addig a déli, tehát a bácskai és bánáti részre csak a törökök telepítettek, mégpedig kizárólag délszláv lakosságot. A szervezett telepítéseknel azonban jóval nagyobb méretű volt a Balkán félszigetről érkező parasztok és pásztorok spontán áramlása az Alföld elnéptelenedett területeire, ahol állataik számára igen alkalmas legelőket találtak. Szabadka, Zombor, Szinta, Keleberi (Kelebia), Tompa, Ludas, Borsód, Mélykút, Mátyusháza (Mátéháza) stb. helységek az összeírásokban mindig mint „rác” azaz szerb és bunyevác-sokác települések szerepelnek. A közölt jobbágylevelekben szereplő falvak és azok jobbágjai ugyancsak „rácok”, maga Martonos is a maga rác-katolikus híveivel.

II.

A jobbágyság életkörülményei

A Bácskában élő hódoltsági jobbágyok szegények voltak, de nem nyomorogtak. Nincs okunk kétségbe vonni Verancsics közismert leírását Bácskáról,⁴ de nem szabad elfelednünk, hogy a rettenetes pusztulást festő mondatok a mohácsi vést követő évtizedek állapotát szemléltetik 1553-ban. A szívós életerő mindig képessé tette a parasztságot arra, hogy gyorsan regenerálódjék, hogy az üszkös házfalak és tönkrement gazdaság romjain új életet kezdjen, mihelyt a közvetlen veszedelem elhúzódtott háza tájáról. Így volt ez a mohácsi vész után, s így történt a 17. század végének és a 18. század elejének harcai után is. A bácskai falvak lakosságának életkörülményeire is áll a megállapítás: „A falvak pusztulásáról szóló adatoknak hinnünk kell, de nem mindegy, hogy hogyan. Hiba lenne arra következtetni belőlük, hogy a hódoltságban kipusztult az ember, alig tengődött néhány szegény, kislélekszámú falu. A pusztasodás nem volt teljesen egyértelmű a kipusztulással.”⁵

A felszabadulás után lefolytatott kihallgatásokban a megkérdezett idős parasztok nemcsak a hódoltsági élet árnyoldalairól számoltak be, hanem annak előnyeiről is. Hogy pl. a török időben szabadon osztották fel a határt, mindenki teljesen szabadon használhatta az erdőket, vághatta a nádat, halászhatott stb.⁶

Igaz, hogy a jobbágyságot szípolozta mind a török, mind a magyar oldal, de teljes tönkretételük egyik hatalomnak sem volt érdeke. A jobbágylevelekből kiviláglik, hogy parasztságunk fő megélhetési forrása az állattenyésztés volt. A hatalmas legelőkön szinte korlátlan számban tarthattak lovat, marhát és egyéb jószágot. Ezek után csekély adót kellett fizetniük, darabonként egy oszporát, azaz 1 krajcárt. Az állat-

tartás méreteire közvetett fényt vetnek a jobbágylevelek azon adatai, amelyek szerint pl. Mélykútról 3 gazdától 18 ökröt hajtának el a katonák; egyetlen tavankuti embertől 24 ökröt; Zobnaticáról 84 lovat stb. Az életszínvonalra utal az is, hogy a bácskai jobbágyság jelentős pénzmennyiséggel is rendelkeztek. Pénzben is fizették az adókat, sokszor többszáz talléros váltságdíjat is fizettek az elhajtott jószág vagy a fogságba hurcolt társaik kiváltásáért, mint pl. a nagyfényi és a szentiváni lakosok. A bácskai parasztok még Fejérvárra (Belgrád) is eljártak, hogy az ottani vásárban kocsit vegyenek.⁷

III.

Két úrnak szolgáló jobbágyság

A hódoltsági Bácska jobbágysága, akár az Alföld többi részének lakossága, egyaránt szolgálta pénzével és vagyonával a török és a magyar urakat. Gazdasági életüknek és politikai alárendeltségüknek ez a kettőssége abból fakadt, hogy a hódoltsági területen egyaránt érvényes volt mind a török, mind pedig a magyar birtokjog.⁸

A török birtokjog szerint minden föld, minden meghódított terület az államot képviselő szultán tulajdona volt. Ebből ő egy részt megtartott a maga közvetlen használatára (ezek voltak a hász birtokok). Ezeknek a területeknek a jövedelme teljes egészében a szultán kincstárába folyt be. A többi földet a katonák és a birodalmi tisztviselők kapták hűbérbe, használatra (ezek voltak a tímár birtokok). Abból a tényből, hogy a hűbéresek csak haszonélvezői voltak a földbirtoknak, az következett, hogy ezeket a tímár birtokokat a hűbéresek nem hagyhatták örökbe az utódoknak, sem el nem adhatták. Ilyen jogi helyzet miatt a katonák és a tisztviselők arra törekedtek, hogy minél több hasznot sajtoljanak ki a hűbéres birtokok jobbágaiból. A tímár birtokok lakói ugyanúgy fizették az állami és földesúri adókat, mint a magyarországi jobbágyságok. Az állami adó közül a legfontosabb a „harács” volt, amit a „császár adója” néven is említettek és 50 akcset, egy akkori forintnak megfelelő összeget tett ki. Ezenkívül állami adók voltak a hadsereg ellátását szolgáló adók is, amelyeket gyakran évenként vetett ki a szultán hódoltsági alattvalóira. A hódoltsági korszak végén igen gyakran már 6—700 akcsere emelkedett a jobbágyság állami adója, tehát a kezdeti összeg 10—15-szörösére. Külön tehertétel volt az állami adókkal kapcsolatban a török birodalom adóbérleti rendszere. Ez abból állott, hogy az állam egyes személyeknek adta ki az adóbeszedés jogát, akik amellett, hogy a kincstárnak járó összeget begyűjtötték, a maguk hasznáról sem feledkeztek meg: a legtöbbször a kivetett adó többszörösét hajtották be a jobbágyságokon. Külön átka volt ennek a rendszernek az, hogy a bérleteket licitációkon adták oda a legtöbbet ígérőnek, mégpedig évente többször is. A pénzben lerótt állami adó mellé járultak a természet-

beni szolgáltatások, melyek között legfontosabb a robot volt: ennek nagysága nem volt meghatározva, a jobbágyok a szükségleteknek megfelelően végeztek gabona-, széna- és tűzifaszállítást, dolgoztak a vár-építő és várjavító munkáknál stb. A hadsereg ellátásához szükséges élelmet elvben a gabona felvásárlásával gyűjtötte be az állam, de háború esetén kötelező terményadó formájában is.

A földesúri adót ugyancsak pénzben és terményben szolgálták le a jobbágyok. A törvény 50 akcseban állapította meg a kapu-adót, amelyet minden „porta” azaz háztartás után fizetni kellett. Ezenkívül pénzben kellett leróni a szőlő, a legelő, a széna, a juhok, sertések, méhek és a malmok utáni illetéket is. Házasságkötések esetében menyasszony-adót kellett fizetni. Természetbeni szolgáltatás a tized volt, amelyet a gabonafélék, a must, a zöltségek és a hal után fizettek. Azonban a tizedet is a legtöbb esetben pénzben kellett megfizetniük, mivel a szpáhinak ez kényelmesebb volt.

Az adókötelezettséget falvanként defterekbe, azaz adólajstromokba foglalták. Ezek a defterek lettek az adófizetési összeg állandó normái, függetlenül attól, hogy időközben esetleg csökkent a porták vagy a termőföldek száma.

A ránk maradt adódefterek közül a zombori nahijéhez tartozó Kolut község és Kis-Kolut puszta földesúri adója 32 140 akcset, míg az állami adója 16 650 akcset tett ki 1579-ben. A földesúri adó tételei Koluton a következőkből tevődtek össze:

80 kapu után á 50 akcse	4000 akcse
400 kila búza megváltása	5600 akcse
200 kila kétszeres búza megváltása	1500 akcse
fa és széna adó	4000 akcse
300 pint must-tized	1200 akcse
juh-adó	1200 akcse
méhkasok utáni tized	2500 akcse
kert-adó	250 akcse
kender és kerti vetemények után	320 akcse
vásárjövedelem	2500 akcse
hordó-adó	10 000 akcse
egy négykerekű malom adója	200 akcse
Kecsene puszta jövedelme	720 akcse
Vadka puszta jövedelme	650 akcse

Összesen 32 140 akcse,

ami megfelel 642 forintnyi összegnek.⁹

A magyar államhatalom és a magyar nemesség csak ideiglenesnek tekintette a török megszállást és minden eszközt megragadott, hogy fennhatóságát biztosítsa a hódolt részekben. Ebből a szemléletmódból fakadt az a gyakorlatunk, hogy a török megszállta területek jobbágyaitól

megkövetelték a magyar állami és földesúri adók fizetését is. Igaz, hogy az állami szervek csak a határhoz legközelebb eső területeken hajtották be a magyar király adóját, sőt az állami robotjárandóságot, míg a határtól távolabb eső vidékeken, tehát a Bácskában is, már csak a magyar földesúr szedte a maga adóját és „ajándékát”.

Bácska legnagyobb földesura a kalocsai érsek volt. Birtokairól a Koháry Levéltárban is találtunk egy jegyzéket, abban azonban nem szerepelnek a földesúri adók összegei. A ránk maradt 1543., 1650. és 1678. évi jegyzékekben azonban a földesúri dézsma-adó összege is fel van tüntetve.¹⁰ Lehetséges azonban az is, hogy ezek az összegek nem a földesúri, hanem az egyházi tizednek a jegyzékei, amelyet a kalocsai érsek megbízottjai minden katolikus lakosságú bács megyei faluban gyűjtöttek. Egy 1696-ban végzett tanúkihallgatás adatai szerint a török időben Bácska egész területén fizették az „érseki harácsot”, s ennek beszedésével a füleki várkapitányok voltak megbízva. Az érseki harács beszedését a törökök sem gátolták, ellenkezőleg, még kölcsönt is adtak erre a célra, csak hogy a lakosságot megkíméljék a katonaság zaklatásától. Jellemző erre a katonai segítséggel történő adóbehajtás méretére Jankói Rácz Illés levele a Zomborban lakó Mustaly bégnek,¹¹ amelyben Militics, Sztanisics, Pojákó, Legyen és Rigyica lakóit nem-fizetés esetén azzal fenyegeti, hogy még a „gyermekük gyermekei is megajjagatják”.

A török közvetítésre gyűjteményünkben is találunk két példát. Az egyik levélben Peri aga fia, Achmet aga közvetíti a hódoltsági jobbágyok kéréseit Koháry kapitányhoz, arra hivatkozva, hogy már apja is ezt tette, és hogy ő a jövőben is hajlandó ezt megtenni, mert ő olyan valaki akit „emberszámban tartanak”.¹² A másikban pedig a Bácskában lakó Haydar bég kéri, hogy Koháry ne büntesse meg az ő szentiváni és nagyfényi jobbágyait, mert nem fizették meg évi adójukat, és ne engedje, hogy az alájáró katonák hurcolják és jószágukban csonkítsák őket.¹³

Ugyancsak jelentős birtokai voltak Bács megyében a Wesselényi családnak is. Ezen birtokok jegyzékét a Szirmai Péter jószágigazgató 1652-ben készített Urbániumban találhatjuk meg, aki gróf Wesselényi Ferenc nádor szolgálatában állott Füleken.¹⁴ A Wesselényi-féle összeesküvés bukása után e birtokok egy része a Királyi Kamara, másik része pedig a császárhű, labanc Koháry István tulajdonába ment át. Ezen helységek is vagy maguk hozták fel Fülek várába a földesúri adót, vagy pedig a földesúr megbízottja, szükség esetén katonai segítséggel szedte azt be. Az adószedőnek járó jutalék nagyságára fényt vet Szegedi Ferenc 1579-ben kötött szerződése Czobor Imrével, aki vállalta a Czobor-fennhatóság alá eső Zombor, Szántó, Tapolca és Szent Pál adójának szedését azzal, hogy a beszedett adó 2/3 része a földesurat, 1/3-a pedig őt illeti.¹⁵

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a magyar földesuraknak részben pénzben adóztak a hódoltsági jobbágyok, részben pedig természetben. A természetben járó adók között a leggyakoribb a csizma, a kal-

pag, a köntös (szkófium), a bor, a sajt, de van adatunk arra is, hogy pl. a roglaticaiak paripákkal rótták le adójukat.¹⁶

Ez az adóösszeg presztizskérdést jelentett a földesuraknak, akik ily módon is jelezni akarták azt, hogy a hódolt falvak még mindig az ő tulajdonukat képezik, de a jobbágyoknak is azt az előnyt jelentette, hogy a földesúrtól oltalmat remélhettek a rablók és portyázó katonák ellen. A csávolyiak pl., akik évente személyesen vitték fel az „árendát” Fülekre, minden évben oltalomlevelet kaptak ennek fejében. Levelükben hangoztatják, hogy „szabad akaratunkból fölmenvén adtuk magunkat Nagyságod szárnya és oltalma alá fizető és kolduló jobbágyul”.¹⁷ A Magyar Királyi Kamara, mint a zentaiak és ludasiak földesura kemény hangú levelekben követel elégtételt jobbágyságuk számára¹⁸, ugyanígy a kalocsai érsek is szót emel Koháry kapitánynál jobbágyságuk érdekében: „sokszor írok Kegyelmednek odavaló jobbágyságaim nyavalyája miatt... minémű isszonyú hamisságok szaporodnak naponként Füleken... Távoztassa el Isten tőlünk ezt a romlást!”¹⁹

A közbenjárással és védelemmel a földesurak a jobbágyok anyagi helyzetét is meg akarták őrizni, hiszen ha nincs dolgozó jobbágy, nincs sem adó, sem ajándék. Ez a szempont elsősorban a török földesurakat vezette, hiszen ha a két részre fizetett adók összegét összehasonlítjuk, akkor láthatjuk, hogy a magyar földesurak Bácskában jóval kevesebb adót szedtek, mint a törökök. S birtokjog, valamint az adófizető alany megőrzésén kívül nem megvetendő a magyar földesuraknak az az érdeke is, hogy „a törökök uralma alatt is lehetőség mindenben megőrizzék a magyarok világát”.²⁰ Hogy ez a lehetőség a teljesen elszlávosodott Bácskában nem volt olyan nagy mértékű, mint a Mezőség középső és északi részén, az természetes. A feltűnő azonban az, hogy a mindössze pár évtizede idetelepedett, és a magyar földesurakkal azelőtt semmiféle kapcsolatot sem tartó délszláv jobbágyok is mennyire természetesnek fogadták el a magyar földesuraknak ezt a beleszólási jogát az életükbe. Amíg a Balkánon az élet rendjét a mohamedán törvények határozták meg, és csak abban maradhatott meg az őslakosság önrendelkezési joga, ami nem sértette a török hatóságok érdekeit, addig a hódoltsági területen, tehát a Bácskában is a katonai közigazgatás egyúttal az „ideiglenes”, még nem végleges bekebelezést jelentette a török birodalom kebelébe, és az idetelepeült délszlávok számára a magyar hatóságok, a földesurak beleszólásának elfogadása is a reménységnek valami szikráját jelenthette a török iga alóli megszabadulásuknak. Azonban amíg ez bekövetkezett, addig a bácskai délszláv jobbágyság sorsa kilátástalanabb volt a „konszolidált” oszmán birodalomban élő társainál. A gyűjteményben közölt levelek kétségbeesett hangja ékesen igazolja ezt a létbizonytalanságot. „Oltalmazzon Nagyságod — írják a csávolyi rác jobbágyok —, mert el köll pusztulnunk!... Nem győzzük, kegyelmes Urunk, már tovább —: egy felől a Török, más felől a katonák. Mind a Dunába szökdösünk nyomorúságunk miatt, mert nem tudunk már hova lenni.”²¹ S a bikityi Szeptén a kalocsai érseknek mint földesurának

címzett levelét négyszeres „cito”-val látja el (gyorsan), amivel jelezni akarja azt a végső veszedelmet, ami rájuk nehezedik: „(…) Nincsen pártunkat fogó. Ha Uraságtokat nem keressük meg, el kell pusztulnunk!”

Mindezek után valóban nyílt kérdésként kell kezelni egyeseknek azt az állítását, hogy a török területeken a jobbágyság sorsa jobb lett volna, mint a szomszédos nyugati államokban. Annál is inkább, mivel a XVII. században a szpáhik és a janicsárok rendkívül megerősödtek a központi szultáni hatalom meggyengülése miatt és szabad kezet kaptak tímárjaik, hűbértartások kihasználására, és különböző „ajándékok”-nak, a baksisnak a kikényszerítésére.²² Ajándék nélkül egyetlen település vagy jobbágyság sem intézhette ügyes-bajos dolgait a hivatalokban: pénz és értékesebb állatok mellett, bőrt, szőnyeget, lábbelit, késeket, kelméket, az élelmiszerek közül pedig cipőt, kalácsot, vajat és gyümölcsöket hordtak a parasztok mindazoknak, akiktől csak valami formában is függtek, magyaroknak és törököknek egyaránt.

Volt azonban ennek a kettős uralomnak egy másik oldala is, mégpedig az, hogy ennek köszönhetően a Bácska is „a török birodalom elégtelenül meghódított és berendezett végvidéki tartománya maradt (...)” s így megmenekült attól, ami a Balkánon bekövetkezett: hogy a hódítók idegen, fejlődésképtelen társadalma őt is a maga mozdulatlan-ságához idomítsa. Mi még mindig épebben lábaltunk ki a nekünk jutott két évszázados török korból, mint a Balkán országai a maguk négy-öt száz éves alávetettségükből”.²³

IV.

Fráterek és vitézek

A bácskai jobbágyság hódoltsági életéről szólva meg kell emlékeznünk két jelentős tényezőről, amely nagy hatással volt a parasztság életére. Egyik tényező a ferencrendi szerzetesek jelenléte, a másik pedig a végvári katonák szerepe.

A török megszállók csak a ferencrendi szerzeteseket tűrték meg a katolikus klérus tagjai közül a meghódított területeken.²⁴ Ők voltak legkevésbé kötve a feudális-politikai hatalommal is rendelkező egyházi hierarchiához, s ezenkívül már a magyarországi hódítások előtt is évszázados kapcsolatuk volt az iszlámmal, amelynek során kialakult bennük a fennmaradásukhoz szükséges alkalmazkodási képesség. A szultán külön hatiseriffben biztosította számukra a szabad mozgási lehetőséget. Mindez jogi alapot is biztosított számukra ahhoz, hogy a pap nélkül maradt hódoltsági területeken ellássák a lelkipásztori feladatokat. A bácskai lakosság számára különösen jelentős volt a szegedi ferences kolostor, ahol a ferences fráterek száma 4—10 között váltakozott. Miután a kalocsai érseknek és a csanádi püspöknek semmiféle kapcsolata

nem lehetett az itt lakó katolikusokkal, azért a szegedi rendháznak a főnöke, gvárdiánja intézte az egyházkormányzati teendőket is. Mindezek az okok hozzájárultak ahhoz, hogy nemcsak lelkipásztori, hanem gazdasági téren is jelentős szerepet játszanak a nép oltalmazásában. Különösen kiemelkedik ezen a téren fráter Lukács Konsztantini, aki több levelében is közbenjár Koháry Istvánnál a Szabadka környéki jobbágyok érdekében. Ezt annál is inkább megtehetette, mert Fülek kapitánya egyúttal mélyen hívő keresztény és a ferenceseknek nagy tisztelője is volt. „Konsztantini Lukács igazán megérdemelte a „fratar-testvér” jelzést a bunyevác és sokác lakosság részéről, mert érdekükben még saját rendtársaival is hajlandó volt szembefordulni. Amikor a martonosi jobbágyoktól a füleki ferences gvárdián követeli egy állítólagos szentségtartó visszaadását, és ha nem adják vissza, katonaság leküldésével fenyegeti meg őket, akkor Konsztantini kijelenti: „Én vissza fordult világnak ítélném Fülek várát, ha Szent Ferenc fiainak levelére küldenének katonákat alá bujdosni.” A szegénység melletti elkötelezettségében nemcsak lelkipásztori, de emberi és lelkiismereti kötelezettséget is látott: „Igen bánom — írja — hogy effélibe kell magamat ártanom, de mit tehetek róla, az igasságnak esküttünk.”⁵²

A végvári vitézek nevét hallva elsőnek önkéntelenül is Balassi Bálintnak a katonaelet szépségét és tisztességét éneklő versei jutnak eszünkbe:

„Az jó hírért, névért,
s az szép tisztességért
ők mindent hátra hadnak.
Emberségből példát,
vitézségből formát
mindenekért ők adnak.”

A mintegy száz évvel később keltezett bácskai jobbágylevelek azonban egészen más képet rajzolnak ezekről a katonákról: rabló, tolvaj, zsaroló és nyomorító „Isten átkai” ők a hódoltsági jobbágyság életében. Ezekből a levelekből valóságos panaszáradat ömlik Koháryhoz, a füleki végvár kapitányához: Kelebiáról elhajtottak 30 ökröt, megöltek 10 jobbágyot; Tavankutról 24 ökröt és 7 lovat, Zobnaticáról 84 lovat, Ludasról egyszer 300 forintot érő lovakat hajtanak el, máskor pedig 400 marhát, 80 lovat, 35 jobbágyot; Zentán egyeseket megölnek, másokat jószágukkal elhurcolnak stb.

Mit mond a történelem: mi okozta a végvári katonáknak, az „Egri csillagok” s a „Szigetvár ostroma” legendás hőseinek ezt a lezüllését a tolvajok és gonosztevők, a fosztogató török szpáhik és janicsárok szintjére, akikről egyik levelünk írója így nyilatkozik: „török volna is, avval érne fel”.

Az egyik válasz az, hogy Balassa Bálint, Zrínyi Miklós és Dobó István katonái is követtek el atrocitásokat, de ezekről nem énekelt a költő, s törvénytelenégeiket nem írták le a regények és az eposzok.

S kétségtelen az is, hogy Koháry István katonái sem álltak csupa Sánta Illésből és Becskereki Mihályból, akik az ellenség üldözése mellett az ellenség alattvalóinak jószágát is elhajtották, az adókat erőszakkal begyűjtötték s maguknak török földön egészítették ki a hiányos zsoldot.²⁶

S ebben rejlik a második felelet titka is: a magyar végvárak katonáinak zsoldja szegényesen alacsony volt, mert a kicsinyre zsugorodott királyi Magyarország jobbágynak hadiadójából nem tellett többre. A magyar és horvát nemesség és főurak körében pedig igen kevés Zrínyi Miklós akadt, aki saját anyagi erőforrásait is a honvédő háborúra és a végvárak építésére és fenntartására fordította volna. A hadsereg és a várhálózat fenntartása így jórészt a Habsburg uralkodók terhe volt. Nekik azonban Magyarországon kívül egyéb gondjaik, kiadásaik is voltak, s ezért a végvári katonák zsoldja igen gyéren csordogált: havi 2—8 forint körül mozgott, s ebből kellett gondoskodniuk felszerelésükről, ruhájukról és élelmükről. Sokszor ez a zsoldjuk is évekig elmaradt. Így aztán abból éltek, amit saját fegyverükkel szereztek a török által megszállt területen, a végvárak kapitányai és tisztjei pedig adószedésre vállalkoztak az ezért járó százalék fejében.

Ha pedig harmadik oknak hozzávesszük azt a tendenciát, hogy az ún. békeidőben is állandó cél volt mind magyar, mind pedig török részről az ellenséges érzület, valamint a harci szellem fenntartása a két birodalom között, akkor megérthetjük, hogy a 20—30 főnyi egységek szinte naponta lerándultak a megszállt területre, hogy ott megsarcolják a falvakat és a városokat, feldőlják a házakat és elhajtsák a jószágot. Leveleink a végvári életnek ezt a nem éppen dicsőséges oldalát mutatják be.

V.

A Koháry család és annak besztercebányai levéltára

Amikor 1660-ban a török hadak meghódították Váradot és 3 év múlva Újvárt, akkor Fülek vára elsőrendű stratégiai fontosságot nyert a felvidéki Magyarország védelmében és a hódolt területek ellenőrzésében. 1650—1680 között a Koháry család tagjai voltak ennek a várnak a főkapitányai.

Koháry István, akihez a jobbágyság levelei íródtak, 1667-ben lett Fülek várának a kapitánya. Embersége és mély vallásossága mellett kitűnt a Habsburgok iránti rendíthetetlen hűségével is, amely miatt Thököly Imre súlyos börtönbüntetésre ítélte. Thököly bukása után részt vett a török elleni felszabadító hadjáratban; a Rákóczi-szabadságharc idején is a labancok oldalán küzdött. 82 éves korában, 1731-ben halt meg.²⁷ Unokaöccsei közül Koháry György 1716-ban a péterváradai csatában, Koháry János pedig 1717-ben Belgrádnál esett el. Mindketten a péterváradai jezsuita templomban vannak eltemetve, ahol a nagybáty-

juk által felállítottatott díszes barokk síremlék ma is látható. Koháry András (1694—1757) és fia Miklós (1721—1769) a Koháry-ezred tulajdonosai és parancsnokai voltak és mint ilyenek sokat időztek Bánátban és Szlavóniában.

A Koháry család levéltárának anyagát Besztercebányán őrzik. A sok értékes anyag között mintegy 230 dokumentum és levél vonatkozik Jugoszlávia területére. Ezek az iratok lényegében 4 csoportra oszthatók:

1. a Bácskára vonatkozó 1650—1680 közötti iratok. Ezekből választottuk ki a legfontosabbakat és közöljük a függelékben,

2. a Pétervárad és Belgrád környékéről íródott 1716—1720 közötti levelek,

3. a Bánátban táborozó katonaság és a bánati lakosság életéről tájékoztató 1730—1740 közötti levelek és

4. beszámoló levelek a horvátországi és a szlavóniai parasztmozgalmak idejéből 1753—1757 között.

Jegyzetek

¹ Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidéken. Budapest 1976 (a továbbiakban: Hegyi)

R. L. Veselinović: Vojvodina, Srbija i Makedonija pod turskom vlašću u drugoj polovini XVII veka. Novi Sad 1960. (a továbbiakban: Veselinović)

(Dudás Gyula), Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája I. Zombor 1896. (a továbbiakban: Monográfia).

² Monográfia 235—240.

³ Veselinović 23.

⁴ Monográfia 221.

⁵ Hegyi 195.

⁶ uo. 202—203

⁷ Štatni oblastny archiv v Banskoi Bystrici, Rodovi archiv Kohári—Coburgocov, nr. 12.233. (a továbbiakban: Koháry Levéltár).

⁸ Hegyi 102—118., Veselinović 29—32., Monográfia 223—227.

⁹ Monográfia 240—241.

¹⁰ uo. 251—261.

¹¹ Koháry Levéltár, nr. 6.493.

¹² uo. nr. 12.199.

¹³ uo. nr. 12.233.

¹⁴ Az Urbárium Bácskára vonatkozó részét közli: Monográfia 264—266.

¹⁵ Monográfia 263.

¹⁶ Koháry Levéltár, nr. 14.653.

¹⁷ uo. nr. 4.686.

¹⁸ uo. 15.278 és nr. 15.312.

¹⁹ uo. nr. 6.492.

²⁰ Hegyi 235—249.

²¹ Koháry Levéltár, nr. 4.686.

²² Veselinović 22—24.

²³ Hegyi 276—277.

²⁴ A ferencrendi szerzetesek tevékenységének jelentőségéről ld.: Karácsonyi János, Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I—II., Budapest 1924. és F. Hosko: Djelovanje franjevac Bosne Srebrenice u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI i XVII stoljeća, in: Nova et vetera, Sarajevo 1979.

²⁵ Koháry Levéltár, nr. 1.697. Konstantini további levelei a ludasiak érdekében: Koháry Levéltár, nr. 1.967 és nr. 7.503.

²⁶ Hegyi 250—261.

²⁷ Karácsonyi i. m. II. 51—52., 98.

FÜGGELÉK

(A leveleket időrendi sorrendben közöljük, jelezve azok levéltári szignatúráját. A szöveget csak ott változtattuk, ahol azt az értelem jobb megértése követelte. Az összetett szavak írásában, valamint az interpunkcióban legtöbb-szor a mai helyesírás szabályait követtük. Ugyanígy legtöbb esetben feloldottuk a levelekben szereplő rövidítéseket, pl. Kged=Kegyelmed, In=Isten stb. A fontosabb latin szavak és kifejezések értelmét az egyes levelek végén közöljük. A levelek anyaga és szövege, egy-két kivétellel, jól megőrzött és filológiai vizsgálatok végzésére is alkalmas.)

1.

Szita, 1675. március 1-én.

Esterházy Pál nádor — Koháry István főkapitánynak

Közli vele a kalocsai érseknek a bácskai jobbágyok kifosztása miatt írt levelét és követeli, hogy a főkapitány szolgáltasson elégtételt a károsultaknak.

Spectabilis et Magnifice Amice observantissime, salutem et servitiorum paratissimam commendationem!

Mit írjon újabban kalocsai Érsek Úr az maga jobbágyi kárvallások végett, includáltam praesentiben Kegyelmednek az tolvajok nevek specificatiojával együtt. Minekokáért iterato akarom inteni Kegyelmedet és requiralmom, tétesen minden halogatás nélkül satisfactiot jobbágyinak, és vesse le nyakamrul, ne molestáltassam annyit, s kegyelmed is ment legyen azeránt. E mellett meg is fenyitse kegyelmed az alatta valóit, legyenek el ezután efféle excessusok nélkül, mert nem csak ad restitutionem cogaltatnak ezután, hanem büntetését is veszik, akik efféléket elkövetnek.

In reliquo tartsa Isten kegyelmedet jó egységben. Szitaviae 1. Martii, anno 1675. *Spectabilis et Magnificentiae Dom. Vestrae.*

Amicus ad serviendum paratissimus

Comes Paulus Esterhazy.

Spectabili ac Magnifico Domino Stephano Kohary de Csabragh, Sacrae Caesar. et Regiae Majestatis Praesidii Fülekiensis Supremo Capitano ac Domino Amico observantissimo. Füleki.

Statny oblatsny archiv v Banskoy Bystrici, Rodovi archiv Kohári—Coburgovcov, nr. 4875.

¹ mellékelten csatoltam. — ² ismételten. — ³ elégtételre lesznek kényszerítve.

2.

Jankó (Jánoshalma), 1676 szept. 20.

Csávolyi jobbágyok — Kohári Istvánnak

Panaszolja, hogy a füleki katonák sarcolják és zsarolják őket, annak ellenére, hogy nemcsak a töröknek, hanem a magyarnak is adóznak.

Kegyelmes Urunk hogy Isten Nagyságodat minden dologban háza megmaradására szerencsésen boldogítsa, tiszta szívből kívánjuk.

Ez szomoru rabságunk állapotja szerint való levelünk által siralmasan kölletik Nagyságodat mint kegyelmes Urunkat megtalálnunk kívánván Istennünk ő fölségétől ez levelünk találja szerencsés boldogságban Nagyságodat minden kedvesivel együtt és egészségben. Csak ez felől kölletik kegyelmes Urunk Nagyságodat mint kegyelmes Urunkat requirálnunk e szomoru írásunk által, hogy ez jelen való esztendőben a mi szokott árendánkat Nagyságod számára föl akarván vinni és mutatkozni. Fülek várának vitéz kapitánya úgy mint Bélteki Pál ő kegyelme embereinket megtartóztatván kézhez vette mellytől is quietált¹ ő kegyelme bennünket, és annak fölötte oltalom levelet is adott kezünkben, hogy akár melly vég házában lakozó bujdosó vitézek legyenek is, ne merészelljenek sem személyünkben sem pedig marhájunkban károsítani mivel hogy magunk szabad is akaratumkból fölmenvén attuk magunkat mind Nagyságod s mind pediglen ő kegyelme szárnya és oltalma alá fizető és kolduló jobbágyul, hogy annál inkább békével maradassunk meg és egyszersmind szolgálhassunk Nagyságodnak és kegyelmeinknek. De mi kegyelmes Urunk Nagyságod szegény jobbágyi, mind a Nagyságtok és kegyelmeink nekünk pretendált² levelivel mikor is nem maradhatunk békével sem magunk sem pediglen marhánk: sőt a Füleki vitézek tizen, úgy mint nevezet szerint Köves Mihály, Veres Péter, Olá Mihály, Szenes és kis Géczy és Szigeti Palkó ezek a többi vitézekkel edgyütt reá jövőn falunkra, vittek el személyünkben hatot, tizenkét lovakat, tiz jármos ökröket és magunkat személyünkben. A Körös városa mellett tizenötöd napig tartottak, s tizen két-két Tallérokat zsaroltak rajtunk. De a marhánk, lovunk most is oda vagon.

Azért kegyelmes Urunk Nagyságod így értvén a mi szegény jobbágyi állapotunkat, kérjük az nagy Istennek szent haláláért Nagyságodat mint kegyelmes Urunkat, ne hadgyon bennünket így hurczolázni, mind marháinkat mind pediglen magunkat, sőt pediglen az fellyül meg nevezett Tolvajokat megfogatván, elprédált jószáginkat adassa vissza, mert nem győzzük kegyelmes Urunk már tovább, s nem is álhatyuk a dolgot: egy felől a Török más felől a katonák. Mind a Dunába szökdösünk nyomoruságunk miatt mert nem tudunk már hova lenni. Ezeknek utánna Istennek kegyes gondviselése alá ajánljuk Nagyságodat mint kegyelmes Urunkat.

Datum in Jankó, die 20 Septembris 1676, Nagyságodnak mint kegyelmes Urunknak

szegény Rácز jobbágyi
Csávoly szegénység.

Štatny oblastny archiv v Banskej Bystrici, Rodovi archiv Koháry—Coburgovcov, Čast IV nr. 4686.

¹ nyugtát adott. — ² a mi javunkra adott.

3.

Fülek, 1676 december 13.

Nyéki Gábor — Koháry István főkapitánynak

Tájékoztatja őt Csantavér, Gara, Madaras, Roglatica, Kelebia és a kalocsai érsek fennhatósága alá eső egyéb rác falvak adófizetési kérdéseiről.

Alázatos szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak. Hogy az Ur Isten etc. etc.

Az Csontafehéri rácok vékony tehetségök s mind pedig inséges voltukhoz képest bátorítottak utazásokra képest az nagy papi piros szkófiumnak megszerzise végett, Nagyságod kegyelmes parancsolatjára alább nem differálhatták. Melyet az (két szó olvashatatlan) jószágokkal megszerzék és Kecskemétre fölküldetvén fölhozzá magokkal Fülekre. Én meg is küldetem Nagyságodnak. Kérem Nagyságodat alázatosan az a szerint való quietantiaját méltóztasson kezemhez küldeni valami alkalmatossággal. A garai és madarasi rácok roglaticai rácokra vigyáznak az adózásból. Mivel azért a roglaticai rácok adójukat nem kétlem hogy fölhozta legyen paripáikkal együtt a Sánta Illés Nagyságodnak; azonképpen azon rácnak szabadulásival alkalmaztatni, azon még (olvashatatlan szó) falut is az adózásra. Az mi illeti azon uttal való kegyes parancsolatját Nagyságodnak, hogy az kalocsai érsekséghez tartozandó rác faluk fizetésével, úgy mint a kelebéliekkel végezhetnénk, mit adhatnának? Midőn mostanában Füleken ide föl volt utjában haszonnal (olvashatatlan szó) volna kelebéli Rácз Simonnál mind az előtt (olvashatatlan szó) s most ennivelis inkább úgy tudom, már azelőt (olvashatatlan) hogy Nagod mikor parancsolta megh oda felhozta Nagodk (utolsó két sor olvashatatlan). Fülek 1676 december 13.

Nyéki Gábor

Štatny oblastny archiv v Banskej Bystrici, Rodovi archiv Koháry—Coburgovcov, Čast. V. nr. 14653.

4.

Szeged, 1677. február 13.

Lucas Constantini gvárdián — Koháry főkapitánynak

Védelmezi az igazságtalanul lopással vádolt martonosiakat és reális kártérítést követel a ludasiak részére akiknek lovaikat a füleki katonák elrabolták.

Spectabilis ac Magnifice Dne Dne Patrone gratiosissimae cuncta felicia, ac mea humillima Religiosa obsaequia.

Hogy az Ur Isten Nagyságodat hosszú boldogh étellel algya megh szivbül kivanom. Azonban az elmúlt napokban, az itt körül belül való Isten féltő jámbor keresztényeket látogattam lelki vigasztalásokra. Az többi között Martonoson levő jámbor Isten féltő keresztények panaszkodának, hogy az Füleki Pr Guardian levelet küldött reájok, hogy valami monstrancia végett adóssá tehesse őket szándikozik, sőt ha megh nem adnák, katonákkal fenyegeti őket, és többet effélit ír az levélben.

Kedves jó akaró Nagyságos Uram, én vissza fordult világnak itilném Fülek Várát, ha Szent Ferenc fiainak levelekre küldenének katonákat alá bujdosni. Más az, én azt által értvén minden biztonnyal fordultam Martonosra, itthon is Paterimet, fraterimet az kik akkor itt laktanak, mind egy részről, mind az más részről ezek azt mondták, hogy semmivel nem adósok, az mint hogy az mostani Tisztelendő Pr. Provinciális Atyákkal kiszek megh bizonyítani, az ki által törtint ez az dologh. Én pedig csak az egy dologra kérem Nagyságodat, megh ne bolondullyon valami szeginy katona, hogy azt megh proballya, mert ha Ludasiaknak partyokat fogiuk igaz ügyökben, bizony annál inkab az böcsületes jámbor keresztiny Martonosiaknak.

Az Ludasiaknak kárvallása felül az mint irtam volt Nagyságodnak Vikariusom által — Oda mentem Ludasra, hitek és lelkik ismerete szerint megh kérdeztem mennyit értenek volna mind azok az lovak; azt mondták három száz forintot megh ért volna mindenestül — Azonban hallom hogy az kártevők csak 60, 80, 90 forintokkal kínálták az szeginy embereket. Sok szóval Nagyságodat nem busitom, hanem hogy mind az két rész között igazságh legyen, a jó katonák száz tallérhoz közel adjonak, mert eddig is ha Nagyságodat nem tekintettem volna, és Vice Kapitány Uramot, régen Generális Urunknak ő Nagyságának tuttára lett volna ezen dologh. Én megh vallom Nagyságodnak igen és fölöttébb bánom, hogy efféliben kell magamat ártnom, de mit tehetek rula, az igazságnak esküttünk.

Ezek utan szerencsésen, boldogul Isten éltesse Nagyságodat.

Datum in Conventu Szegediensis, 13 February Anno Dni 1677 Spectabilis ac M. Dnis V.

humillimus

Fr. Lucas Constantini

Guard. conv. Szegediensis mp.

Spectabili ac Magnifico Dno Dno Stephano Kohary, Sacrae Cesareae R. Majestatis Praesidi Fülekiensis Supremo Capitaneo (titulo pleno) Dno et Patrono meo gratiosissimo anno 1677 13. febr. Fr. Lucas Constantini. — In absentia Supremi Capitanei aperiatur Generosus Dnus Vice Capitaneus.

Štatny oblastny archiv v Banskej Bystrici, Rodovi archiv Koháry—Coburgov, Čast V, nr. 1967.

Zólyom, 1677. június 12-én

Bezzegh György — Koháry Istvánnak

Értesíti őt arról, hogy a zentai szerbek kívántak vele találkozni, hogy elégtételt kapjanak a végvári katonák igazságtalan sarcolása miatt. Kéri Koháryt, hogy jelölje meg az időt, amikor fogadhatja őket.

Nagyságodnak mint bizodalmas nagy jó Urunknak kötelessen szolgálók.

Nyavalyás Szintay Ráczok ujabban feljöttek reménkedvén hogy Márta Lukács által tölt injuriajoknak vindicalasatol provideálnók.¹ Azután bizonyos számú marhájokat hajtottanak el némelly katonák a kirül Nagyságodat bővebben informálhattya Betskeréky Uram; Hogy ezért hijában ne essék fáradságok, Nagyságodat kérem minapi jó ajánlása szerént olly Terminust praefigálni,² hogy az Szintaiak is infallibiliter³ reá gyűhessenek. Ezen nagy jó akarattját Nagyságodnak kötelessen megh szolgálom, és kívánom: Tartsa Isten Nagyságodat jó egészségben. Zólyom 12. Junii Anno 1677.

Nagyságod igaz szolgája
Bezzegh György

Valami Balogh János nevű Füleki katona hajtotta el most ujonnan marhájokat.

Az én nagy Jó Uramnak tekéntetes Nagyságos Vitézlő Urnak, Csabrádi Koháry István Füleki Fő Kapitány Uramnak eő Nagyságának adassék.

Štatny oblastny archiv v Banskej Bystrici, Rodovi archiv Koháry—Coburgocov, Čast V, nr. 7029.

¹ a rajtuk esett igazságtalanságot orvosoljuk. — ² időpontot kijelölni. — ³ bizonyosan.

Szabadka, 1677. július

Haydar bég — Koháry István főkapitánynak

Kéri, hogy a főkapitány ne büntesse meg a szentiváni és nagyfényi jobbágyokat, mert ezek csupán szegénységük miatt nem fizethették meg az évi adót.

Hozzam illendő dologban való barátságos szolgálatomat ajánlom Ngnak kívánván Istentől sok esztendőket tartsa Ngat jó egészségben.

Vitéz Ur Barátom, az Szentiványi jobbágyok az szokot adót nyavalyások megh nem adhatták mivel hogy igen szegénységgel vannak; magam is Konsztantinnápo'ban az Hatalmas Császárhoz voltam és Isten haza hozva az után megh szöktek nyavalyások Fejérvárra menének kocsikat venni. Ngdat vitéz Uri barátomat kérem megh ne fenyítesse szegény Szentiványiakat se szemé-

lyükben se jószágokban mi helyt Isten onnand ahol fel hozza nyavalyasokat, mingyarast fel mennek az Nagyféni Orbánnal együtt mindenhol Ngtdnak eleget tesznek; így holnapra ha Istennek tetszik föl hozza Ngtnak megh az adóval és az egyéb visszájával együtt; Ngod azon is kérem az én (olvashatatlan) Nagy Fényi és Szent Iványi jobbágyimat őket ma elő véve az alá járó katonaknak ne hadgya hurczoltatni és jóságokban tsonkitani. Ngd nekem is parantsoljon mint vitéz Uri Barátomnak jó szóval szolgálók.

Ezzel Isten tartsa Ngdat jó egészségben.

Datum in arce Szabadka anno 1677 ignoto Julii
Ngnak vitéz uri baráttya Bácsban lakozo Haydar Bék.
Tekintetes és Ngos vitézlő Urnak Fülek végh várának fő Kapitányának Kohári Istvánnak, nekem vitéz Uri Barátomnak adassék.

Štatny oblastny archiv v Banskoi Bystrici, Rodovi archiv Koháry—Coburgov, Čast V, nr. 12233.

7.

Bikity (Bácsbokod), 1678. jan. 1.

Bikityen lakó Stepán — Kalocsai érseknek

Széchenyi György kalocsai érseknek, mint földesurának, segítségét kéri a füleki vitézek garázdálkodása miatt.

Isten Álgya Nagyságodat

En Bikityen lakozó Stepán adom tudtára uraságtoknak: egy kitsiny attyám fija ment volna másik faluban, fogta meg az Sánta Ilyés, vitte fel Filekben, kér rajta 2 száz talért; török volna is avar érne fel. Uraságtokat kéröm fogja pártját Szegény jobágyának, mert nintsen pártunkat fogó; ha Uraságtokat nem keresük meg el kel pusztulnunk; igen kérjük Uraságtokat ne hagyatok benünket. Költ Bikit die 1 Jan. 1678.

Ezek után Isten Álgya Uraságtokat.

Adasé(k) Gjör városában Györi Püspök Kalocsai Érseknek (olvashatatlan). Cito, Cito, Cito, Cito.¹

Štatny oblastny archiv v Banskoi Bystrici, Rodovi archiv Koháry—Coburgov, Čast IV nr. 4687.

¹ sürgősen!

8.

Szeged, 1678. január 29.

Fráter Gerardus, szegedi gvárdián — Koháry Istvánnak

Arra kéri őt, hogy adja vissza a ludasi rácoknak azt az oltalomlevelet, amely állítólag az ő kezében van.

Spectabilis ac Magnifice Domine Domine Patrone celendissime!

Isten sok jókkal áldja Nagyságodat! Én kedves édes Nagyságos Uram, nyughatatlan vagyok az ludasi rációk miatt, az kik szüntelen busitanak, hogy írnék mellettük Nagyságodnak némely protectionalisuk¹ végett, kit nekik az Nemes Pozsonyi kamara adott és gróf Esterhás Pál Uram és Nagyságod is, hogy in pace maradhassanak az impetitoroktól². S űk azt mondják, hogy Nagyságod keze közt legyen protectionalisok. Ezt pediglen P. Lukács szerzette volt nekik. Nagyságodat kérem azért mint régi igaz Uramat s Patronusomat, nézze űket annyiban mint az mi szegény klastromunkat; megvallom igazán, nem hittem volna, ha nem experiáltam³ volna, hogy oly benefactori⁴ egyenek ezen szegény klastromnak. Nagyságodatt követem az Istenért, hogy busitanom kell miattok; tudom azon kívül is ezer busításit. Nagyságod is énnekem méltatlan szegény szolgájának parancsoljon; szerencsémnek tartom, ha miben tudhatok Nagyságodat szolgálnom.

In reliquo me favori Spectabili ac magnificae Dominationis Vestrae recommendans, maneo eiusdem Sp. ac. Mgf. D. V. indignus Capellanus et servus Fr. Gerardus Kecskeméti Guardianus Szegediensis.

21. jan. 1678.

Spectabili ac Magnifico Domino Dno Stephano Kohári de Csabrád, Sacr. Cesareae Regiaque Maiestatis Praesidii Fülekiensis Capitaneo Supremo etc. (titulus cum honore) Dno Dno ac Patrono colendissimo. Fülekini.

Štatny oblastny archiv v Banskej Bystrici, Rodovi archiv Kohári—Coburgocov, Čast IV nr. 7050.

¹ oltaomlevelük miatt. — ² hogy békében maradhassanak a támadóktól. —

³ tapasztaltam. — ⁴ jőtevői.

9.

Jánoshalma, 1678. május 27-én.

Achmet aga — Koháry István főkapitánynak

Értesíti, hogy Mada (Madaras) pusztán rác jobbágyok akarnak megtelepedni, akik a kalocsai érseknek is adóznának, ha a kapitány a magyar portyázóktól megvédi űket.

Szolgalatomnak ajánlása után Isten minden üdvösseéges lelki és testi jókkal és egéséggel áldja meg Nságodat minden áldásával egyetemben.

Ugy tudom Ngos Kapitány Ur szomszéd Uri barátom hogy ott lakó helyeink és Tartománynak Ura és Feő Tisztnek helyezettet Méltóságos Feő Capitánya Nsgod: Érsek Ur eő Ngának is itt Bács valamennyi megyében valamennyi falui vadnak, mind azokat eő Nga az Ngod parantsolatja és birtoka alá birta ugy tudom, azon kívül Mélykuttal és Jánkóval határos Mada névő Pusztáin vagy on eő Ngnak, melynek megh szállása felől jövének valami rácz jobbágyok hozzám és könyörgének, hogy mind Nagsdnak s mind pediglen Érsek ur eő Ngsnak adgyam tudására ezen megh nevezett szándékjokat, hogy ha azért Ngnak ilyen is dologhoz szándékja és akaratja vagy on arra, hogy az föld pusztán válljon, mert Ngodnak is ha aztán megh szállják az földet több haszna és jövedelme lészen belőle, tehát mind Ngtól s mind

pedighlen Érsek ur eö Ngától hü levelit kívánok olyan condicióval,¹ hogy nagtok magyar részről minden tolvajok ellen megh oltalmazza őket, most is Ngdhoz fel akart kettő közülok menni de nem engedtem nekik mind addigh, valameddigh Ngod levele nem érkezik, mivel hogy az pusztán sok féle csavargó jár, holot semmi igazságok kezeknél nincsen. Ez levelem praesentáló posta is látta mi némü Ráczok jöttek volt hozzám, hallotta akaratjokat, szóval is megh mondhattja, és bizonyos választ várok Ngdtól. Ezek utánna Istennek különös Gondgya viselésében ajánlom Ngodat. Datum in Janko, die 27 maj. 1678, Ngod szomszéd Uri barátja, Peri aga fia

Achmet Aga

P. S. Ezt én édes szomszéd Uri barátom Ngos Capitány Uram Ngtok jobbára cselekszem, semmi itteni az én dolgomat nem illeti. Csak hogy ebben valami vagyok, Istennek légyen hála emberszámba tartanak, mivel hogy az üdvezült Atyámnak hire fen vagyon s véghelyen is lakó(k) ezért biznak efféle dolgot reám; Ha ezért Ngod eszerint való akaratja és parancsolattja megh leszen, én is Ngod levelit látnám, Zött vagy háromot küldök oda Ngodhoz, és osztán Ngod esztendöröl esztendőre való adót valamint Ngod megh alkuszik vélük vihet, tudósícson felölle Ngod, mind esztendönként én töllem várja Ngod. Én is tehetségem szerint Török és Haramiák, és egyéb féle gonosz emberek ellen megh oltalmazni igyekezem.

Tekintetes és Nagos Kohari István Uramnak Fülek végh várának Feö Capitanyanak és nekem szomszéd uri barátomnak adassék.

Štatny oblastny archiv v Banskoy Bystrici, Rodovi archiv Koháry—Coburgov, Čast V, nr. 12199.

¹ föltételel.

10.

Mélykút, 1678. június 16-án.

Mélykúti jobbagyok — Koháry István főkapitánynak

Arra kéri őt, hogy különböző peres ügyükben szolgáltasson igazságot nekik; továbbá arra, hogy ne hallgasson azokra, akik hamis információkkal félrevezetik őt.

Kegilmos Urunk

Hogy In Ngodat minden dolgaiban háza megh maradására szerencsésen boldogítsa tiszta sziből kíványuk:

Az Ngodnak Lörincs Bábitty által hozzánk küldött bécsülletes lévelét nagy örömmel vettük, és mi légyen benne írva megh értettük, azért Klmes Urunk az mi a tizennyolc Eökrök dolgát illeti, ime imik előttis Ngdk tudására attuk kik hajtották ell, mellyik megh vettük, hogy Ngd meg is fogatta azt, az tizén nyolc Eökröknek három gazdája vagyon, nevezet szerint Jurkó Márton Kerekity, és Márton Karagitty, melly Márton Karagitty Maga személlye szerint ez levéllel együtt fell ment Nagodhoz. Ngod tegyen igazat az szegény Jobbagyival: Az mi penighlen ott való Mamusitty Mátyás, Jankói Sántha Illésnek Soogorának, Búdo Márkóval dolgát illeti, minémü adoságot követ

rajta; Kglmes Urunk, ez az dologh így volt hogy; annak az Musitty Mátyásnak az Attya, Búdó Márkónak az Attyának az édes Bátyjának adot volt egy néhány számu pénzt; Csak hogy annak a summa pénznek fele az Bundó Márkóé volt, fele penighlen ott való Mamusitty Mátyás Attyáé volt; ezek mind ketten közkeresők voltak, melly (olvashatatlan) volt tizen előtt forint hasznok; Hogy penighlen Mátyás az jó legény, azon summa pénzt Bundó Marton keresi, Miis az mi igaz köröszményi hitűnkre, lelkűnkre és emberségűnkre eskűszünk arra, hogy tizen előtt forintoknál többet nem tartozik, igazságh szerint penighlen nyocsad fél forinttyával tartozik, többel nem. Eő (olvashatatlan) az eő lelket, mert (olvashatatlan) senki adóssága nem kell, mostis ezen dologért oda fell akart menni, Csak hogy Ngodnak legyen hirivel, eő most oda fell menván az katonák miat ha mi kár esik itt az végen, Török urak és Bácsi Birák minden jószágátóll megh váltják; De Isten engedvén az jövő Eöszre fell megyen s akkor véget szakaszt Mátyással; Ngod ne vélje vakmerős (olvashatatlan). Az mi penighlen megh is Mamusitty Mátyásnak Prekidán (?) Györgyel Pehin felöll való dolgát illeti, husz egy néhány esztendeje vagyon, hogy Prokiden Gyeörgy Mamusitty Mátyás Attyától vásárolt egy Tehenet, de, arról mi is fogadunk, az mi igaz köröszményi hitűnkre lelkűnkre és emberségűnkre, hogy az pénzt megh nevezett Prekidán Gyeörgy Mátyás Attyának mind egy penzigh megh fizette, seött ugyan akkor Prekidán Gyeörgy Mátyás Attyának három forint ára káposztát adott volt, mellyell mais adós vele; nóha mind azonáltal Klmes Kapitány Urunk Ngodnális jóllehet, ittis Török országában vagyon Törvény hammis számadása volt Mamusitty Mátyásnak husz esztendőtől fogva lehetet volna ezekkel az emberekkel Törvény szerént végezni; De mivell hogy oda menének az mit akar azt követhet rajtunk. De miis alázatosan de bizodalmassan kérjük Ngodat mint Klmes Urunkat ne hálgassa minden rossz embernek az szavát, mert effélék miat romlík megh az Ngodnak szigorúsága, holot igazságh szerint ha mivell tartoznak addigis hirt kellett volna hozni Nagodnak mi nekűnk minden igazságunk. Ezek utánna Istennek Klmes gondgya viselése alá ajánljuk Ngodat minden kedvesivel együtt.

Datum in Mellykútt Die 16 Junii 1678 Ngodk alázatos hódult Jámbor szegény Jobbagyi

Méllykuti Szegénységhek

Az mi kegyelmes Urunk Tekintetes és Nagos Gróf Kohári István Urunknak, Fülek végh varanak Feő Kapitányának és nekűnk Kglmes Urunknak eő Ngának hiven adassék

Štatny oblastny archiv v Banskój Bystrici, Rodovi archiv Kohári—Coburgocov, Čast V, nr. 15728.

11.

Gyöngyös, 1679. szeptember 16.

Lucas Constantini gárdián — Kohári Istvánnak

Kéri, hogy büntesse meg a ludasiakat sarcoló katonákat és kötelezze őket kárpótlás fizetésére. Ezenkívül faanyagot kér tőle a gyöngyösi kolostor ebédlőjének asztalai számára.

Spectabilis et Magnifice Domine Domine Patrone gratiosissime!

Ez elmúlt napokban, Ngdhoz irt levelemben elfelejtém volt emlékezni az szegény Ludassiak tolvairul: az kiket ki tudtám, mind postájuk által mind pedig katonáktul. Ez legjobbuk volt Varga János, társai Bozó György, Szalóczky György, Hegedős György, ónodiak; Csonka János, Deák István, Fülekiek. Ez a Deák István ha fogva vagyon, Nagod el ne bocsássa kérem alázatossan. Mert az mint én nékem Füleki katona mondotta, ő volt az iro Diákok, és minden tolvajokat megmondhattja. Ezeken kívül voltak Hamar Gergely, Kakas Marczi (ez volt gyilkosa az egy keresztyénnek). Csányi János, Horváth Boldizsár Ónodi, Pándi Mihály Szécsényi.

Én azt gondolnám, hogy csak a ki megölte és a ki parancsolta hogy megölésék az jámbor keresztyén: csak azok érdemlik hogy az igazság szolgál-tassék reájok. A többi pedig tegye le a négyszáz tallért és mentek lehetnek. Én ezen dolgot, ha Nagodnak teczenék, a Camarának is meg irom. Azonban kérem Nagodat, hogy Deák Istvánt fogják reá, vallja meg tolvaj társait. Mert mindenestül (katona vallása szerint) 93 katona volt az, az kik fel osztozának az 400 tallérról. Én pedig kérem Nagdt, sit sub rosa.¹

Ezekon kívül kedves, gyönyörű, drága, édes Ngos Uram, kérem Nagyságodat szépen és alázatossan: cselekedje Ngod örök emlékezetül fűrészt mal-mában vagy ötven szál deszkát, meczetni; akár hárs fábul akár tölgy-fábul. Hosszába öt singnyi lenne, vastagsága fél fertály. Ha pedig Nagod tudni akarja mire való lészen: tudtára adom Nagnak hogy rectoriumba való asztalokk. Mert a mostani asztalok régiségek miat törékeny és omladozott állapottal vannak. Mely Nagyságod gratiájáért nem csak templomban Istent imádók leszünk Nagodért, hanem Refectoriumban is azon asztaloknál; iszunk is Nagod egészségire (ha lészen mit.) Mert Dicsértessék az Ur Isten: számos familiám vagyon, úgy hogy csak ötvenkettő magammal vagyok. Ezek után: hogy a drága Jézus Nagodat minden kívánságokkal áldgja meg, szívből kívánom. Datum in Conventu Gyöngyösiensi die 16. Septembris Anno 1679.

Spectabilis ac Magnifici Dnis V. servus in Christo multis titulis obligatissimus

Fr. Lucas Constantini guardianus Gyöngyösiensis m. p. Spectabili et Magnifico Domino Dno Stephano Kohari S. Cesar. Reg. Mattis Praesidii Fülekiensis supremo Capitaneo (titulo pleno), Dno et Patrono gratiosissimo. Fülek.

Štatny oblastny archiv v Banskej Bystrici, Rodovi archiv Kohári—Coburgocov, Čast V, nr. 7502.

¹ maradjon titokban.

12.

Keltezés nélkül

Kunbajai, tavankuti és zonati jobbágyok — Koháry főkapitánynak

Felsorolják a végvári, vitézek garázdaságát, akik gyilkolják és rabságba hajtják őket, valamint jószágukat, és kéri a főkapitányt, hogy mentse meg őket a végpusztulástól.

Szolgálatunk ajánlása után Istentől sok jókat kívánunk Nagyságodnak. Ez alázatos supplicationkk¹ oka Nagyságodhoz nem egyéb, hanem csak az, hogy mi Naccságodnak szegény együgyű Jobbágysai folyamodunk Naccságodhoz, mint kegyelmes Urunkhoz, mivel Gyarmatiak, Szecsényiek, úgy mint, Becskerek Mihály, Kyrály György, kik voltak az előttük jarok, Kelebi pusztáról szám szerint hajtottak el 31. ökrünket hajtottak el, ismét egy 10 Jobbagyat Naccságodét le vadtak. Ezért a Török utannak mentenek, el nyertek tőlök, mink á Töröktől ki vadtottuk, 70. Tallyeron, ezért könyörgünk Naccságodnak alázatosan, legyen mellettünk, mert ha Naccsagod nem oltalmaz bennünket, kételen el köl pusztúnunk. Ismet az őszel Tavankuty Embernek hajtottak el 24 ökrét, ismét 7 lovat — ez is Naccsagod Jobbágysa. Fülekiek voltak. Ezért már ennyhányszor kerestük Naccságodat, de nem volt itthon Naccságod, hanem most alázatosan könyörgünk Naccságodnak, hogy mindenképpen el igazécsa dolgunkat. Ismét egyet az Jobbágysok közül el hoztak, el adtak, *most is itt vagyon* Gyarmatban vagyon Rab, effelőlis tegyen Naccságod Gyarmatban, hogy el bocsassák mert hódult, Naccságod Jobbágysa. Ismét Zonaticzáról hajtottak el 84. lovatt, Szecsények, semmiképpen nem marathatunk mijattok, hanem oltalmazzon Naccságod, mert el köl púsztlúnunk, most itt vagyunk Naccsagod Jobbagy, bizonyos (két szó olvashatatlan) vagyunk Naccságodnak. Ezek után Isten éltesse Naccságodat sok esztendeigh. My Naccságodnak alázatos Jobbagy, Kunbaiak és Tavankutiak és Zonatiak szolgálunk összesen Naccságodhoz mint nekünk kegyelmes Urunkhoz alázatos és könyörgő Supplicationk.

Štatny oblastny archiv v Banskoy Bystrici, Rodovi archiv Koháry—Coburgocov, Čast V, nr. 12655.

¹ kérelmünk.

13.

A Koháry Levéltárban található egyéb levelek szignatúrája és rövid tartalma:

1967. Konsztantini Lukács szegedi gvárdián kéri Koháry István oltalmát a martonosi és ludasi jobbágysok részére, akiket állandóan fosztogatnak a füleki katonák.
Szeged, 1677. febr. 13. magyar
4685. Szentiváni rácok panasza az őket szüntelenül bántalmazó füleki katonákra.
Szent Ivány, 1676. szept. 22. magyar
6471. A kalocsai érsek tizedszedőinek panasza a füleki katonák különböző visszaéléseire a Bácskában.
dátum nélkül latin
6473. Csátaljai jobbágysok panasza a füleki katonák kegyetlenkedései miatt.
Csátalja, 1677. nov. 24. magyar
6498. A kalocsai érsekség birtokainak jegyzéke.
dátum nélkül latin
6492. Gróf Széchenyi György kalocsai érsek panaszt emel a füleki katonák bácskai gáztettei miatt Eszterházi Pál nádornál.
Rákos, 1676. okt. 31. magyar

6493. Rác Illés Jánosalmáról panaszt emel Mustaly zombori bégnél Mili-
csics, Sztaljnicsit, Pojako, Legyen és Rigyica községek magas adója
miatt.
Füle, 1676. nov. 25. magyar
6512. Oroszlányi István értesíti Koháry Istvánt, hogy igazságos szigorral
megbüntette azokat a katonákat, akikre a kalocsai érsek panaszt
emelt bácskai gonoszletteik miatt.
Füle, 1674. okt. 22. magyar
8241. Mezőszeged bírása és esküdtjei panaszt emelnek a Magyar Kamaránál
a füleki katonákra, akik Szeged környékén fogságba ejtették a város
egy lakóját és elhajtották jószágukat.
Szeged, 1664. március 20. magyar
15278. A Magyar kamara kéri Koháry Istvánt, hogy fizessen elégtételt és
kártérítést azoknak a zentai lakosoknak, akiknek vagyonát a füleki
katonák megsarcolták.
Pozsony, 1677. január 11. latin
15312. A Magyar Királyi Kamara követeli Koháry Istvántól, hogy bün-
tesse meg szigorúan azokat a katonákat, akik megtámadták Ludast
és elhajtottak a községből 400 marhát és 80 lovat.
Modra, 1679. szept. 4. latin
15350. Bélteki Pál értesíti Koháry Istvánt, hogy katonái Zombor környékén
rabul ejtettek két török katonát.
Füle, 1676. március 30. magyar
15431. Bózsics János értesíti Koháry Istvánt arról, hogy Mélykútról rácsok
érkeztek Fülekre, akik át akarják adni ajándékaikat és panaszt akar-
nak emelni a végváriak kegyetlenkedései miatt.
Füle, 1678. június 19. magyar
16322. Konsztantini Lukács szegedi ferences gárdián panaszt emel Koháry
Istvánnál a füleki katonák Ludasi, Tavankuti és Kelebiai kegyetlen-
kedései miatt.
18874. Fr. Kecskeméti Gerardus szegedi ferences gárdián sürgős levélben
értesíti Koháry István főkapitányt a Belgrád környéki török hadmoz-
dulatokról.
Hely nélkül, 1678. július 15. magyar
16972. Mélykúti jobbágyok panaszzolják Koháry István főkapitánynak, hogy
a végvári katonák megtámadták és megsarcolták Mélykutat és Ma-
tijevicset.
Mélykút, dátum nélkül magyar

Szignatúra nélküli levelek:

- Oroszlányi István beszámol Koháry István főkapitánynak „egy Ku-
száts nevű rác z falu” megtámadásáról.
Füle, 1661. július 18. magyar
- Dul Mihály tájékoztatja Koháry Istvánt arról, hogy igazságosan
megbüntette azokat a katonákat, akik megsarcolták Kunbaját.
Füle, 1681. dec. 13. magyar
- Kelebia és Ludas jobbágyai panaszt emelnek Koháry Istvánnál a
füleki katonákra és kérik a főkapitány oltalmát.
Kelebia, 1677. július 20. magyar

A KULTURÁLIS ÉLET MONOPOLIZMUSA*

Marx és Engels szerint „... Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik, úgyhogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatai, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, átlagban neki vannak alávetve.¹ Továbbá, hogy ... valamely kor uralkodó eszméi mindenkor csak az uralkodó osztály eszméi voltak.”²

Az anyagi és kulturális-szellemi termelés eszközei feletti monopolisztikus uralom a kulturális-szellemi termelés állandó monopolizálásának forrását képezi az eszközöket bitorló osztály részéről.

Az egyén termelés- és társadalombeli helyzete kulturális-szellemi igényeiben és ezek kielégítésének természetében is tükröződik.

Az elidegenített munka jelenlétével, a munka feltételeinek, eszközeinek és eredményeinek a termelő hatáskörén kívül maradásával, az egyén alkotó lehetőségei és kulturális szükségletei is korlátozottak és akadályba ütköznek.

„Érthető — írja Marx —, a munka csodálatos dolgokat termel a gazdagok számára, de a munkásokat kifosztja. Palotákat hoz létre, míg a munkások számára nyomortanyákat. Szépséget teremt, a munkásoknak nyomort jelent ... Szellemet termel, de a munkás számára butaságot és kretenizmust.”³

Természetesen a munka is bizonyos változásokon megy keresztül, melyeket a tudományos-technikai fejlődés, a foglalkoztatottak műveltségi szintjének emelkedése és hasonlók idéznek elő, a kizsákmányolás formái pedig nem annyira nyerek és durvák, mint a XIX. században. Ennek ellenére a szociológusok kutatásai világosan feltárják azt az elégedetlenséget, melyet a termelés folyamán a munkás érez, aki nemcsak önnön helyzetével, hanem a döntésben való részvétel lehetőségeivel is elégedetlen. Ezek megváltoztatásával szeretné érezni, hogy több a gép közön-

* Részlet a szerzőnek *Kulturna politika* címmel megjelent könyvéből, Radnička štampa, Belgrád, 1979., 170. old.

séges tartozékánál. George Friedman a többi munkás tömegében az egyének anonimitásának érzésére figyel fel. Ez az érzés még inkább fokozódik a morális integráció hiányával a vállalatban és azzal, hogy nem vehet részt sem a döntéshozatalban, sem pedig a határozatok valóra váltásában.⁴ Ez az elégedetlenség elég gyakran a termelésen kívül kompenzálódik, mégpedig nemegyszer egyoldalú, sőt brutális módon. Másfelől ugyanez az elégedetlenség néhány kulturális öntevékenység formájában kompenzálódik.

Azonban a munka elidegenített világából eredő kulturális szükséglet gyakran már maga is elidegenedett. Ezzel a szükséglettel van kapcsolatban egy a pszeudokultúrának többé-kevésbé elszemélytelenített és a kört záró produkciója. A szerteágazó, gazdagabb kulturális-szellemi szükséglethez vezető út megközelíthetetlen. Az így kialakult szituáció elemzése mutat rá az előnytelen helyzetben levő társadalmi rétegeknek az autentikus kulturális értékekkel szembeni passzivitására, érdektelenségére, valamint rezignáltságára.

Max Horkheimer és Theodor Adorno szerint a komoly művészet hozzáférhetetlen volt azok számára, akiknek a kellemetlenségek és a fennmaradás nyomása révén a komolyság szinte gúnyként hatott, és akiknek örülniük kellett akkor, amikor nem voltak befogva és lazíthattak.⁵

Azonban az elidegenedés és a dehumanizálás különböző megnyilvánulásai nem törölhetik el soha teljesen az egyén alkotói kiteljesülés és kulturális értékek utáni vágyát. S minthogy nincsenek olyan eszközök és lehetőségek, melyekkel megállíthatnák, illetve teljesen elfojtanák az egyén alkotói kiteljesülését, ugyanígy nem léteznek sem eszközök, sem lehetőségek a kulturális szükségletek fejlődésének teljes megfékezésére.

Az osztálytársadalom kultúrpolitikája, bár nem kizárólag egy osztály vagy egy réteg érdekeit szolgálja, mivel a kulturális fejlődés egyes általános problémáit is meg kell oldania — nem alakulhat az uralkodó osztály és az uralkodó rétegek érdekeitől függetlenül. Sőt ellenkezőleg a kultúra és alkotótevékenység meghatározott politikája korlátozó, megszorító apparátusával, közvetlenül is az uralkodó osztály gazdasági és eszmei céljainak alapjaira épül. Ilyen vonatkozásban jelentős Hauser Arnold észrevétele a filmgyártásról. A tőkés filmproducerek kerülnek egész sor társadalmi témát „... bizonyos tárgyakat nem szabad feldolgozni, sőt érinteni is alig”. Ezekhez a témákhoz tartoznak többek között „... az általános osztályharc és a munkásmozgalom, a fennálló társadalmi rend és a hatalom bármiféle alapvető bírálata, mindenfajta vallási kétely és az egyházzal való szembefordulás. E témák kerülése nyilvánvalóan hallgatólagos egyetértést jelent a meglevő viszonyokkal, propagandát azonban csak annyiban, hogy valamelyest határozatlanul biztosítják a közönséget: ez az osztály minden elképzelhető világok legjobbika.”⁶

A szórakoztatóipar értelmét elemezve Max Horkheimer és Theodor Adorno megállapították, miszerint ez lényegében a társadalom dicsőí-

tését jelenti: Szórakozni annyit tesz, mint egyetérteni valamivel. Ez pedig csakis úgy lehetséges, ha a szórakozást elszigeteljük a társadalmi folyamat teljességétől, süketnémává tesszük és kezdettől megfosztjuk minden mű elkerülhetetlen követelményétől, nevezetesen attól, hogy korlátozottságában is az egészet tükrözze. A szórakozás valóban szökést jelent, de nem olyan értelemben, ahogyan azt önmaga hirdeti, nem a rossz valóságtól való szökést jelenti, hanem a szembeszegülés utolsó gondolatától való szökést, amely megmaradhat még e valóságban. A szórakozás ígérte felszabadulás a gondolkodástól mint tagadástól történő megszabadulást jelent.⁷ Sőt még ott is, ahol lázad a közönség az ipari szórakozás ellen, lényegében a szembeszegülés következetes nélkülözéséről van szó, melyre az ipar oktatta ki ezeket az embereket.⁸

Homályos távlatok

A kulturális-szellemi termelés eszközei feletti monopolisztikus uralom közvetlen ellentmondásban van a demokratikus kultúrpolitikával. A lengyel származású Z. Bauman állítása szerint a tömegkommunikációs eszközök a társadalmi gazdagsággal rendelkező osztályt szolgálják.⁹ Szemléltető példákkal illusztrálja ezen eszközök egy kézben történő mind nagyobb felhalmozását.¹⁰ A tájékoztatás hatalma a gazdasági hatalom kezében van — állítja M. Diverge.¹¹ A tájékoztatási eszközöknek az uralkodó osztály kezében történő koncentrációja általános jelenség a tőkés világban.¹² Ma, amikor az információk technikája lehetővé teszi, hogy mindenki igaz kultúrát kapjon — hangoztatja Diverge — a tőkés rendszer olyasvalamire vezet, melyet a nyilvánosság „kretenizálásának nevezhetnénk. Arra törekszik, hogy az embereket egy infantilis világba zárja, s ezáltal egy rendkívül alacsony intellektuális szintre süllyessze őket”.¹³

Edgar Moren szerint a burzsoá civilizáció új elidegenüléséről van szó: az egyén munka által történt elidegenítése tovább folytatódik a fogyasztás, a szabad idő és a hamis kultúra közvetítésével. Az ipari technika beavatkozásának köszönhetően, valamint a tömegkultúra üzleti becslésének és fogyasztói irányvonalának következtében a kultúra és művészet értelmezése egészében véve is gúny tárgyát képezi... A tőkés rendszer különböző kultúrintézmények székhelyére helyezi pénztárait. Az értelmiségiek reakciója a tőkére és a többletre irányul.¹⁴ R. Mills a Hatalom elitje című művében, miközben a modern amerikai társadalmat elemzi, ír a tömegkommunikációs eszközök szerepéről is, valamint a gazdaság elit rétegének ezen eszközök feletti monopolizmusáról. Mills szerint az eszközök ilyen szerkezete és irányítása az alapvető előidézője annak, hogy Amerika mindinkább a tömegek társadalmává válik. Továbbá ezek a leghatásosabb eszközök, melyek pillanatnyilag a gazdaság és a hatalom elit rétegének rendelkezésére állnak, valamint az a néhány ki-

váló egyén, aki irányítja a tömegkommunikációs eszközöket és maga is ebbe az elit rétegbe vagy legjelentősebb kiszolgálóihoz tartozik.¹⁵

Hans Magnus Enzensberger szerint a rádió, a film és a televízió a monopólium tipikus jegyeit viseli magán. Azonban ezek nem a kommunikációs eszközök struktúrájából származnak. Enzensberger szerint ellenkezőleg szembehelyezkednek vele, mert a struktúra interakciót követel.¹⁶

A közösségi vágyak — melyeket a tőke gyakran gyorsabban ismer fel és pontosabban ítél meg, mint ellenfelei, természetesen csak azért, hogy csapdát állítson és megkaparintsa ezek robbantó erejét — éppen annyira erőteljesek, mint amilyen mértékben felszabadító jellegűek: a helyi, nemzeti és nemzetközi viszonylatokban a társadalmi folyamatban való részvétel vágyával, az interakció új formái iránti szükséglettel a tudatlanság és gyámkodás alóli felszabadítás és az önrendelkezés utáni vágyával telítettek.

„Mindenütt ott légy” — ez a kommunikációs eszközök legsikerültebb jelszava.¹⁷

A modern tőkés rendszer elemzői által nyújtott kép megfelelő számú elemet szolgáltat a kultúra helyzetével és távlataival kapcsolatos következtetések meghozatalára, függetlenül attól, hogy ezen a képen a bírálat, a figyelmeztetés vagy a tehetetlen rezignáltság vonásai vannak túlsúlyban. A megfékezhetetlen gépezet mind teljesebben felöleli az embert, nemcsak a termelés folyamatának során irányítja, hanem már a termelésen kívül is, az egyén szabadidejében és kulturális szükségletei terén is érezteti hatását. Egy mindent átfogó folyamat formájában jelentkezik az ember feletti teljes uralom kialakítása az ember ellenőrzésén kívül eső láthatatlan, rejtett erők részéről. Ily módon válik az egyén a valóságos és a rátukmált szükségletek rabjává.

Mintha eltűnnének az autentikus kulturális célok, s helyettük azok az eszközök lépnének színre, melyek elhomályosítják, vagy helyettesítik ezeket a célkitűzéseket.

Olyan rádiókészülékeink vannak — mondja Erich Fromm —, melyek a zene, az irodalom terén a leghitelesebb értékekkel ajándékozhatnak meg bennünket, s ehelyett egy formátlan képeslap, illetve reklámszintű selejtet kínálnak, mely sérti az értelmet az ízlést. A legcsodálatosabb hangszereknek és eszközöknek vagyunk birtokában, melyeknek valaha is birtokában volt az ember, de nem állunk meg és nem tesszük fel a kérdést: Vajon mire szolgálnak?¹⁸

A termelés nemcsak bizonyos szükségletek kielégítési eszköze. A termelés célja csak a termelés, a nyereség állandó növelése. Hogy egy ilyen termelés fejlődhessen, minél többfajta termék fogyasztását kell serkentenie. Tehát a fogyasztásnak nem arról a formájáról van szó, mellyel meghatározott és valóságos emberi szükségleteket elégítenek ki, hanem arról, amellyel mesterséges, álszükségleteket elégítünk ki. Ez a fogyasztás a fogyasztásért. A fogyasztás fogyasztásért elv fejlesztése nélkül elképzelhetetlen lenne a „termelés a termelésért”.

Ennek a fogyasztásnak azonban mintha nem lennének reális, emberi szükségleteket meghatározó határai. A fogyasztói pszichológia hangsúlyozását reklám útján serkentik, mely a tömegkommunikációs eszközök révén minden otthonba behatol; különböző műveltségű, szociális helyzetű és életkorú emberekre hat. A reklám, illetve a nép modern ópiumának egyik fő jellegzetessége a fiktív szükségletek kialakítása, melyek fokozatosan és közvetlenül körülfogják az embert, anélkül hogy tudatában lenne e folyamatnak. Másként fogalmazva, a ma embere mindinkább e mesterséges szükségletek rabjává válik, melyek egész életmódján úrrá lesznek. Ezáltal az álszükségleteknek egy sajátos diktatúrája alakul ki, mely egyre inkább meghatározza az emberek viselkedését, vágyait, példaképeit és eszményeit. Sőt mi több egy olyan illúziót teremt, mely szerint az egyén választja a lehetőségeket, ő dönt, s ebben teljes szabadságot élvez. Ebben rejlik a modern reklámgépezet legveszélyesebb turpissága. A reklám vágya, hogy a lélek legintimebb részéig, a legrejtettebb vágyakig hatoljon. Arra törekszik, hogy aláássa az ember racionális gondolkodását. Olyasvalamit nyújt, ami kárpótol a sok keletlenlenségért és nélkülözésért.

Az embert kizárólag vásárlónak tekintik — mondja Diverge —, s ezáltal éppen olyan mélyen megkárosítják, mint az értéktöbblet elmulasztásával, ez a művelet pedig veszélyesebb, mivel fájdalommentesebb.¹⁹ A fogyasztást a fogyasztásért rendszer szem elől téveszti az emberi személyiséget. A fejlett tőkés rendszer nem fogadhat el a sajátjától eltérő mércéket. Ennek a rendszernek sem érdeke, sem érzéke olyan emberi szükségletre, amely nem az értéktöbbletszerzést szolgálja. Az ember esztétikai és intellektuális szükségleteinek komplex dimenziói tehát e rendszer érdeklődésén kívül maradnak. Azonban ennek a rendszernek nem egy semleges viszonyáról van szó az élet esztétikai és intellektuális dimenziójával szemben. A mesterséges szükségletek favorizálásával elfojtja az autentikus kulturális szükségleteket. Mint tudjuk, a termelés és a reklám a szükségletek kialakítását serkenti, mint ahogy a valóságos szükségletek bűvös kört teremtve visszahatnak a termelésre.

A fogyasztást a fogyasztásért szorgalmazó rendszer összeütközésbe kerül a hiteles kulturális, esztétikai és intellektuális szükségletekkel, s ahogy ez a harc fokozódik, úgy serkenti az álszükségletek fejlődését, minek során ezek a szükségletek válnak uralkodókká, s kiszorítják az autentikus szükségleteket. Lényegében tehát nem arról van szó, hogy azok, akik az anyagi és kulturális — szellemi termelés eszközeit tartják kezükben, nem rendelkeznek az emberi élet esztétikai és intellektuális szemléletének affinitásával. A dolog nyitja abban van, hogy a profit törvényeinek logikája könyörtelen, s nem tesz kivételeket.

Természetesen a gazdaságilag tehető egyének szentelhetnek bizonyos eszközöket meghatározott kulturális tevékenységek fejlesztésére, azonban ez sem jelent költsékezést, hanem éppenséggel társadalmi tekinté-

lyük erősítését szolgálja, és a rendszer hosszú távú fejlődésének és stabilizálásának szempontjából is jelentős.

A tőkés ipari rendszer és az esztétikai célkitűzések összetűzéséről ír J. K. Galbraith amerikai szerző is. „Esztétának lenni nevetséges figurát jelent az ipari rendszerben, mivel az esztétikai alkotás a rendszer hatáskörén kívül van, sőt szemben is áll vele. Erről az összecsapásról nem kellene feleslegesen beszélni, ha az ipari rendszerben nem azt hangoztatnák folyton, hogy ilyen összetűzés nem létezik.”²⁰

A nézeteltérés — állítja Galbraith — részben a célkitűzések összecsapásából, részben pedig az esztétikai céloknak a technostruktúra hatáskörén kívüléséséből következik.

A monopolisztikus hatalom terjeszkedése mint valami őserő mindent ledönt, ami útjába akad. A termelés, az emberi munka és a szükségletek feletti monopolisztikus uralom összeütközésbe kerül a szabadság, a hitelesség és a kreativitás szellemével. Galbraith szerint a probléma nem kizárólag abban rejlik, hogy a legnagyobb ipari vívmányok közösségi munka termékei, míg a festészetre, szobrászatra és zeneművészetre nem vonatkoztatható ugyanez.²¹ Ebben a rendszerben lényegében a munka feletti monopolisztikus hatalom és az emberi személyiség szabadsága és integritása, valamint a dehumanizált termelés és a humanista alkotótevékenység, az irracionális fogyasztás és az autentikus szükségletek csapnak össze egymással.

Az esztétikai dimenzió, mint az élet humanisztikus kiterjedése olyan mértékben vész el az ipari rendszerben, mint amilyen mértékben elvész a munka alkotó jellege, lényege és célja a munkáson kívül, illetve vele szemben helyezkedik el.

Az esztétikai dimenzió fennállhat a termelésben, természetesen csak annyira, amennyire a profitszerzést segíti.

„Valóban az embernek vissza kell fojtania lélegzetét — mondja Galbraith —, hogy összeszedje bátorságát ahhoz az állításhoz, mely szerint a szépség is megérdemel némi áldozatot a bruttó nemzeti termelés növekedésében.”²²

A célkitűzések és távlatok elvesztése éppen a láthatatlan elemi erők uralmából következik, mely elidegenült a termelőktől, s ezekkel szemben helyezkedik el. Önnön munkásságát és hatalmát idegenítve el, a termelő annak hatalmát segíti, aki a termelésen kívül van és nem termel. Ily módon saját lehetőségeit azok láthatatlan kezébe adja, akik uralják a termelést. Ezáltal a termelőeszközök monopóliuma gyorsan szétterjed és kulturális-szellemi dominációvá alakul át és segíti a kulturális szükségletek, a szabad aktivitás átalakulását.

A termelést irányító hatalom azonos az élet kulturális vetületét irányító erőkkel. A társadalmi viszonyok és a kulturális-szellemi szükségletek és alkotó lehetőségek közötti alapvető ellentmondás csak akkor szűnne meg, ha visszaadnák a termelők gazdasági és szellemi hatalmát. Ily módon biztosítanák az anyagi és kulturális-szellemi fejlődés ésszerű irányításának nélkülözhetetlen feltételeit, melyek minden egyén és az

egész társadalom sokoldalú anyagi és szellemi fejlődését serkenténék. Csak akkor válna a kultúra az életnek nemcsak egyenrangú vetületévé, hanem a személyiség teljes fejlődésének vázává, s az ember szabadságának és alkotói fejlődésének fontos tényezőjévé.

A monopolisztikus hatalom kiterjedése

A tömegkommunikációs eszközök szerepét tanulmányozó szerzők közül sokan felfigyeltek a kulturális lehetőségek és a felhasználási módjuk közötti ellentmondásra. Néhányan a monopolisztikus irányításban látják az elszemélytelenítést; az individualitás, a kreativitás, a spontaneitás elvesztésének okát és néhány modern társadalomnak úgynevezett tömegtársadalommá válását is ez idézi elő. Ez utóbbi az egyének szükségleteivel és érdekeivel való manipulálás kifejezése és alapja is, egyben az egyéni és individuális a személyiség elfojtásának kifejezése és az egyoldalúság rátukmálása a gondolkodás, a viselkedés és a szükségletek terén.

Az adott helyzet elemzése során néhány szerző kissé különös, de érthető jelenségre figyelt fel, ugyanis ezek az eszközök hozzáférhetetlenek a kreativitás szelleme, az intellektuális erők, az alkotók számára.

Az eszközöket irányító monopol uralom nem fogékony a valódi szellemi termékekre, az intellektuális kihívásra, az autentikus értékekre.

R. Mills megállapítása, hogy a tömegkommunikációs eszközök hozzáférhetetlenek az értelmiségiek számára,²³ az értelmiségieknek az amerikai társadalomban betöltött helyzetével, a tehetősök és befolyásosak világtól való teljes elkülönülésével kapcsolatos.

S míg Mills nyíltan bírálja a tömegkommunikációs eszközök monopol irányítását, és ebben látja fő okát annak, hogy Amerika mindinkább a tömegek társadalmává²⁴ lesz, addig néhány szerző, mint pl. Alvin Toffler megkísérli eloszlatni ezt a félelmet.

„A radikálisok gyakran panaszkodtak — írja Toffler —, hogy kevés ember rendelkezik a kommunikációs eszközök monopóliumával. Sőt, C. Wright Milles szociológus, ha nem tévedek, azt javasolta, hogy vegyék át az eszközök ellenőrzését. Azonban bebizonyosodott, hogy mindez felesleges. A kommunikációs eszközök technológiájának fejlődése észrevétlenül és gyorsan halad a demonopolizálás útján. A kulturális vívmányok mind nagyobb destandardizálása is ezzel magyarázható.”²⁵

Toffler meggyőződése, hogy bár a televízió még mindig a homogenizáció tényezőjeként hat, addig a tájékoztatás többi eszköze már túlhaladta az egységesítés technológiai fokát. Feltevése szerint a csatornák számának növelésével és a közvetítés költségeinek csökkenésével a televízió változatosabb műsort sugároz majd, amely valamennyi néző igényét kielégíti. Az egyfélésegre törekvés csak egy szakasz a technológiák fejlődésében. Toffler szerint egy dialektikus folyamatról van szó,

és egy hosszú út előzi meg az összehasonlíthatatlan sokszínűség kialakulását a kultúra terén. S mivel a technológia nem fogja korlátozni az ember individualitását, ily módon többszörösen megsokszorozodnak a választás és a szabadság lehetőségei.²⁶

Toffler szerint a technológia lesz az a tényező, amely megszünteti az unifikációt és lehetőséget teremt a kulturális sokféleségre. Az ilyen, a technológiai fejlődés tényezőit fetisizáló álláspont a végsőkéig leegyszerűsíti a tömegkommunikációs eszközök monopol uralmát; önmagától a technológiai fejlődés nem fogja és nem is tudja megoldani a tömegkommunikációs eszközös felhasználási módjának, a célok és eszközök viszonyának kérdését. Toffler nézete azonban eltereli a figyelmet a helyzet valódi előidézőiről. Ugyanis a technológia fejlődése önmagában nem változtatja meg a tömegkommunikációs eszközök monopol irányítását. A televízió csatornái számának növelése még nem jelenti a kultúra kíváncsatos demokratizálását, illetve az irányítás demonopolizálását. A kulturális tartalmak nagy választéka még keveset mond a felkínált tartalomról. Lényegében tehát a technológia fejlődése még nem szavatolja a kötelező demokratikus és autentikus kulturális kiindulópontot. Sőt, ellenkezőleg, azok a vívmányok, melyek erősítik a tömegtájékoztatási eszközök hatalmát, lényegében közvetlenül erősítik a döntések monopolisztikus központjainak, a manipulációnak a hatalmát, valamint a tudatra, a szükségletekre és a szokásokra gyakorolt hatás befolyását.

A tömegtájékoztatás eszközeinek és az általuk felkínált kulturális lehetőségek fejlődése egyre inkább összetűzésbe kerül az eszközök monopolista irányítási módjával.

A tudományos-műszaki fejlődés eredményeként a kulturális választék lehetősége egyre nagyobbak, kérdés azonban, hogy milyen mértékben lesznek e lehetőségek az új kulturális értékek előfutárai, és mennyiben fogják annak a termelésnek a fejlődésére használni, melynek céljai a kultúrán kívül vagy vele ellentétben vannak.

Ezzel támasztják alá a tudományos és műszaki fejlődés kimenetelével kapcsolatos bizonytalanságot, melyet mind komolyabb formában erősítenek a kulturális tevékenység általános orientációjával, tartalmával, emberi és kreatív lényegével kapcsolatos kételyek. Végeredményben ez az uralkodó osztály kultúrpolitikáját a kulturális törekvésekkel kapcsolatos kérdésekhez kell, hogy csatolja, a kulturális szükségletek szintjéhez és az előnytelen helyzetben levő társadalmi rétegek lehetőségeihez. A tudományos és technikai vívmányok csillogása erősebb fényt vet a defavorizált rétegek szellemi látókörére, felfedi a kulturális részvétel szintje és lehetősége tekintetében megmutatkozó szakadék mélységét, továbbá kulturális szintjük nyers valóságát.

Vajon az új technikai eszközök fejlődése növelni fogja-e felhasználásuk módjában a bíráló és felelősségteljes magatartás mértékét?

Ugyanakkor a technikai eszközökkel való visszaélések bíráló maga-

tartása korlátozni fogja-e a pragmatizmus, a hasznos célok és a kis eredmények uralmát?

Vajon hadat üzen-e a tudományos-műszaki forradalom a szellemi tunyaságnak, egyoldalúságnak, a standardizálásnak, melyre a tömeg-tájékoztatási eszközök eddig használatos és az ún. tömegkultúra tevékenysége ítélte a kor emberét? Felismerni a fejlődés, a haladás elkerülhetetlenségét a kreatív szellem hatáskörében, biztosra venni a változást, amely sokféleséget, szabadságot szavatol, vajon nem annak az optimizmustöbbletnek a kifejezése-e, melyre nincs valóságos fedezetünk?

A műszaki fejlődésre árnyékként vetődik a manipuláció technikájának tökéletesedése is. A tudományos és technikai fejlődést nem sorolhatjuk azon tényezők közé, melyek a kulturális demokratizáció, a destandardizáció és a termékeny sokféleség tekintetében bizonyosságot hoznak.

Más szóval, a tömegtájékoztatási eszközök irányításának megváltoztatását érintő túlzottan optimista várakozások, a nagyobb választási lehetőségek és a kulturális alternatívák sokféleségének valóságos feltételei közepette sem tekinthetők valóságosoknak. Alapvető kérdés: vajon a tudomány és technika nyújtotta lehetőségeket a legmegfelelőbb módon használjuk-e, vagy ezek a lehetőségek is a monopolista érdekek a pragmatikus követelmények szellemi konfekciójának kelepccéjébe kerültek?

Éppen a tömegtájékoztatási eszközök széles területe válik mindinkább olyan területté, ahol a monopólium szelleme érződik és itt pontosul az uralkodó osztály eszmei, politikai és kulturális hatalma. A politikai és kulturális monopóliumok egyre inkább összekapcsolódnak, az eszmei, politikai és kulturális harc középpontja pedig, mely a szellemi tér az emberi szükségletek és az emberi tudat feletti dominációra irányul a tömegtájékoztatás eszközeire halad át és ezeken keresztül jut kifejezésre. A monopólium sajátsága a zárkózottságban rejlik, s ezért R. Mills rezignált kérdése, hogy „a szabad intellektus miért van teljesen elatárolva a hatalmasok és befolyásosak döntésének világától”²⁷ nemcsak a monopólium más lehetőségekkel szembeni ellenállóságát fejezi ki, hanem a saját irracionalitásának és tarthatatlanságának megzsanátát is. Különböző is a modern világ túlságosan sokféle és minden téren a változás törekvésével van elfoglalva, s egyre nehezebben fog ráállni a monopolista hatalom hagyományos formáira és a döntés hatalmának koncentrációjára, szűkebb körökben.

A modern realitások előretörése következtében jelentkeznek a kulturális monopólium és elitizmus hagyományos formái megszüntetésére irányuló törekvések, hogy újakkal, átfogóbbakkal cseréljék fel, olyanokkal, melyek jobban megfelelnek az uralkodó osztálynak. A kulturális intézmények zártsága és a kultúra szűk látókörű elit értelmezése nem engedhető meg tovább még azok álláspontja részéről sem, akiknek gazdasági és politikai hatalmuk van. Itt is a kulturális tevékenység területének kiszélesítésére és a kultúra értelmezésének kitágítására irá-

nyuló törekvések jelentkeznek. A két nyugatnémet szerző V. D. Hund és D. Krammer, V. Schel szavait idézik:

„A mostanáig érvényben levő esztétikai-akadémiai kereteket szét kell rombolnunk és a kulturális munkát a nemzetközi és társadalmi együttműködés minden területére ki kell terjeszteni. A kultúra többé nem néhány ember privilégiuma, hanem a látóhatár megnyitása mindenki számára. Nem csodálhatjuk passzívan többé Dürert, Bachot, Beethovent, a mai élet kérdéseire kell irányítanunk a figyelmet, beleértve a felnőttek oktatását, az oktatás támogatását, az iskoláztatás reformját, az emberi környezet problémáit.”²⁸

A monopolizmus hagyományos formái nem felelnek meg az új társadalmi valóságnak, sem az uralkodó osztály érdekeinek, V. Schel nézete a szűk látókörű hagyományörzés és elitizmus szétrombolására irányul, mivel sem a modern társadalom, sem pedig az uralkodó osztály érdekeinek nem tesz eleget. Más szóval az uralkodó osztály hatalmi fölénye a kultúrában arra irányul, hogy sokkal szélesebb hatáskörben, kifinomultabb és átfogóbb formában jusson kifejezésre. A meglévő akadémizmus és elitizmus nincs többé az uralkodó osztály érdekeinek és politikájának szerepében, ezért arra törekszik, hogy elnyomja őket. Amilyen mértékben a kultúra az általános társadalmi fejlődés tényezőjévé, a politikai élet és a külpolitikai lépések realitásával válik, ugyanolyan mértékben kell az elitizmus és akadémizmus elemeinek átadniuk a helyet a kultúra új értelmezésének, melyet az uralkodó osztály eszközölt ki.

Az állami művész születése

A monopolista uralom feltételei közepette a művészi oldalon ott van a hatalom, a nyilvánosan támogatott és serkentett, a dicsért és megjutalmazott művészet, míg a másik oldalon van az a művészet, amely nem élvez hivatalos támogatást, zabigyerekként születik, de viszont autentikus, felszabadult, számítások és klisé nélküli. Ez a művészet közelebb áll a valóságos emberi és társadalmi helyzethez, felfedi az emberi aggodalom, gyakran a tiltakozás és elkeseredés nyomait is, a szellemi kreatív cselekedet és az emberi méltóság erejét tükrözi.

A fejlett kapitalizmus időszakában a művészet áruvá válik. Ezzel szemben nem szűnt meg az lenni, ami a hivatalos művészet volt az elmúlt időszakokban — a hivatalos erkölcs eszmei hordozója és hírnöke, valamint a politikai érdekek hordozója. Karel Teige az ún. tiszta és szabad művészetéről beszél. Ez a kommerciális, szalonművészet a polgári réteg művésze, mely a szalonok díszítését szolgálta (csendélet, akt, tájkép és hasonlók). Másfelől pedig ott van az akadémikus művészet, melyet gyakorlatilag magáévá tett a polgári osztály, miközben saját érdekeihez idomította. A monumentális „nagy” és nyilvános művészetnek valóságos rendőri hivatalt szenteltek, azzal a feladattal, hogy a

meglévő társadalmi rendet és erkölcsöt magasztalja, hogy erősítse a társadalmi, konzervatív eszméket és hatalmat, hogy dicsőítse a polgári családot, erkölcsöt, a polgári kötelezettségeket, a hazaszeretetet, a hadsereget, a jogi szervezetet, a rendőrséget, az alkotmányosságot és egyebet. A hagyomány, a művészet sérthetetlensége és az idealizmus képezik az akadémizmus fegyvereit, melyeket a polgári réteg használ azok ellen, akik a társadalmi és kulturális haladásért harcolnak. Teige szerint ezt az akadémizmus tógájával borított és a reneszánsz kopott nyelvét használó művészetet, a kereskedelem tárgyánál valamivel többre szánták, olyasvalaminek, melynek az uralkodó osztályt kellene képviselnie, valamint a hivatalos kultúrát és államot a monumentális közvetítésére, mely az uralkodó osztály önmagáról alkotott tudatát fokozza és ráerőszakolja magát a kizsákmányolt osztályokra is. Ezt a művészetet tehát nem a kereskedelemnek szánták, azonban kárpótolják ezért az államtól és a hivatalos intézményektől kapott díjak, kitüntetések. Szerzőik borraavalóban, ösztöndíjakban és névleges hivatalokban részesülnek, amiért dicsfénnyel övezik a tőkét és az államot, amiért a szorgosságot, a takarékossgot, a tartózkodó magatartást, az áldozat szellemét, a hazát, a vallást, a reményt, a fegyveres hatalmat dicsőítik.²⁹

A művészi termékre a polgárság a művészpiacon uralkodó kereslet mechanizmusa révén hat, vagyis a választás mércéivel, a kép, illetve a könyv vásárlásakor. A másik esetben a termelés a hivatalos támogatás meghatározott hatása és a bürokrácia rendelkezéseinek hatása alatt áll. Ezzel szemben az avantgarde költészetben a hivatalos ideológia hatása minimális, bár az uralkodó osztállyal szemben helyezkedik el és az ellenzékét képviseli.³⁰

Az állam és az állami ideológia monopólium kifejezetten a hivatalos művészet megteremtésén munkálkodik, hiszen az állami ideológiának állami művészet felel meg. Sőt a szocialista társadalom fejlődésében is, különösen pedig hatalmának erősödése folyamán, folytatódik a hivatalos, monumentális művészet fejlődése, mely dicsőíti az államot, és nemcsak mostani, hanem múltbeli formájában is. A kultúra számára az állam monopóliuma és a kultúra feletti védnöksége egyfelől anyagi eszközöket, kiváltságokat, kitüntetések hoz, míg másfelől ezek a kiváltságok a kritikátlansághoz, az egyoldalú irányításhoz és az alkotó terméketlenséghez vezetnek. Amennyiben az alkotás hatásköre felett az állami monopólium dominációjának olyan viszonyai alakulnak ki, mint az adminisztrációs-etatikus rendszerben, akkor az alkotás hatáskörében is jelentkezni fognak a monopólium sajátos formái, melyek különleges erőt adnak az egyének és csoportok, mint az állami monopólium képviselői számára. Így következik be tulajdonképpen az ún. kulturális monopóliumnak az állami monopólium formáival való összeolvadása. A monopolista hatalom alkotói sterilizációhoz vezet, az alkotói versengéstől, az alkotói lehetőségek sokféleségétől való megfutamodáshoz vezet. A monopólium árnyékában fejlődő kulturális és művészi alkotótevékenység az ipari alkotói versengéstől és kockázattól van megfosztva.

Az állami monopólium alakítja ki az *állami művészeket*. Az állami művész formálása kötelező terméke a szellemi és alkotó erők átalakulásának, melyek az állami hatalom alárendeltjeivé lesznek. Az állami művész valóban a modern társadalom és kultúra tünete, melyben a művészet államosítása folyik, vagyis az államnak a művészet szelleme általi felülkerekedése. Olyan körülmények közepette, amikor a művészet szelleme az állam szellemével azonos, az állami művész is intézménnyé válik, a művészet pedig az állam szellemének hivatalos kifejezése.

Az állami művész tehát nemcsak hogy az állam elvárásai szerint alkot, és az elvárt viselkedési keretből nem lép ki, hanem egyben mértékül és mércéül szolgál a másfajta alkotótevékenységekben is. Az állam kielégíti a művész kevélységét, egzisztenciát biztosít számára. A művész harsány, sőt túlzott favorizálása abban jut kifejezésre leginkább, hogy egy hivatás az összes eddigi társadalmi meghatározatlanság és állandó problematikusság ellenére, egyszerre olyan hivatássá válik, melyet az állam is mélyen tisztel, vagyis fontos, előnyben részesített tevékenységnek minősít. A művészt tehát tisztelet, de az új, privilegizált pozíció kellemetlenségei közepette a hivatalos állami érdek emelvényére helyezték.

Az állam oltalma alatt alakuló művészet az alkotói kifejezés terén a kizárólagosság sejtett jegyeit hordozza magában, valamint a kényszer, az egyformaságot, illetve arra törekszik, hogy egy irányvonal, egyfajta gondolkodásmód szilárduljon meg. Az ilyeni művészetnek nincs kreatív ereje, a hatalmat, az erőt egyéb eszközökkel igyekszik megszerezni, oly módon, hogy az állami hatalom erősítését szolgálja. A művészi alkotótevékenységben uralkodónak és kizárólagosnak látszani akaró irányvonal, durván favorizálni kezdi a kritikátlanságot, az egyoldalúságot, a korlátoltságot és terméketlenséget kívánja ráerőszakolni az emberekre.

Az elit piramisa

A kultúra monopolizmusa nemcsak cenzúra és kényszer formájában jut kifejezésre, hanem a gyakran láthatatlan, de áthatolhatatlan korlátokban is, melyekkel az ún. élvonalbeli kultúrát rekesztik el a közönség szélesebb rétegeivel való kommunikálás lehetőségétől. Az ún. élkultúrához a szélesebb rétegek számára való hozzáférhetetlenséget a rajta kívüli tényezők okozzák. Ezt az elérhetetlenséget nemcsak a kultúra meghatározott társadalombeli helyzete táplálja, hanem az emberi munka valóságos helyzete is.

A kultúra terén kialakult elitizmus gyökereit nem az emberi szellem apriorisztikus különbözőségében kell keresni, hanem az osztálytársadalom szociális, gazdasági, oktatási és egyéb értékeiben. A kultúra elitizmusa az emberi munka kizsákmányolásán alapul, s ezért nem

szüntethető meg mindaddig, amíg nem szűnnek meg azok a feltételek, amelyek megteremtették. H. Gans amerikai szerző írta le a kultúrában fellelhető elitizmus építményét, mely a piramissal azonos, széles alappal és keskeny csúccsal.

Ez az elitizmus az amerikai társadalomban meglévő szociális és gazdasági differenciálódás kifejezése, mely a kulturális értékek alkotásában és elfogadásában biztosítja a részvétel különböző lehetőségeit. A szerző azonban az egész problémát főként az osztálytársadalomban jelentkező és számos tényezőtől függő esztétikai differenciálódáshoz kapcsolja. Az említett differenciálódás a társadalom antagonisztikus osztályokra való felosztásának és a kultúrpolitika osztályjellegének kifejezése, mely kedvez a metropolizmus, az elitizmus és a kultúrpolitika egyéb nem demokratikus formái kialakulásának. Gans a kulturális demokratizmust minden ízlés párhuzamos és demokratikus egymásmellettségének lehetőségeként értelmezi. A kulturális demokratizmus viszont nem értelmezhető a különböző ízlések párhuzamos jelenlétével, olyan folyamatnak kell tekintenünk, mely szétrombolja és megszünteti az ízlések már meglévő hierarchiáját és a kulturális lehetőségeket, és hogy ez utóbbiakat megnyitják azok számára, akiket megfosztottak tőle. Természetesen nem a kulturális szint csökkentéséről van szó, hanem arról, hogy a legmagasabb kulturális szintet is elérhetővé, hozzáférhetővé kell tenni a legszélesebb néprétegek számára. A kulturális elitizmus szétrombolása és a kulturális demokratizmus bevezetése nem az ízlések hatáskörében történik, hanem azoknak a társadalmi és gazdasági feltételeknek a megszüntetésével, amelyek előidéztek a kultúrelitizmust. Ebben az értelemben a tömegkultúra favorizálása és terméke nem egyéb, mint az elitizmus táplálásának és dominációjának kifejezése. Az elitizmus nem szüntethető meg és nem haladható túl a tömegkultúra jelenléte mellett. A tömegkultúra széles talapzatán nő ki az elitizmus, a fizikai munka kizsákmányolásának a szociális és gazdasági jogfosztottságnak a kifejezéseként. A kultúrpolitika csak kifejezi a társadalmi felosztást, de nem kerülheti el és nem szüntetheti meg.

A szellemnek nem apriorisztikus tulajdonsága az elitizmus, hanem a szociális, gazdasági és kulturális egyenlőtlenség hosszantartó hatásának terméke. Ez az egyenlőtlenség az osztálytársadalom minden egyes szakaszában a kulturális elitizmushoz vezetett. A kulturális elitizmus a nép nagy tömegeinek kulturális életből való kizárását jelentette.

Az elitizmust és a demokratizmust elemezve Edgar Moren arra törekszik, hogy jobban szétválassza ezeket a fogalmakat, és ezáltal elkerülje a leegyszerűsítéseket. Az elitizmus az (uralkodó) osztály értelmiségieket is magába foglaló arisztokratizmusához és privilégiumához vezet. Moren szerint elősegíti a kifinomultságot és a lényegyet. Szerinte el kell vetni a külsőség és a csillogás elitizmusát és „ki kell hívni azokat a feltételeket”, melyek hatástalanná tennék.

A demokratizmust illetően Moren a kulturális demokratizmust helyezi előtérbe, melyben mindenki fejlesztheti tehetségét, alkotói ké-

pességeit. Az igazi demokratizmus az ébredés akcióját sugallja vagy minden egyén kreativitásának és a kollektív kreativitás serkentését, bár a kisebbségnek ad elsőbbséget, Moren szerint. A demokratizmus nem a kisebbség kreativitásának elfojtását jelenti, nem azonos sem a „konformizmus terhével”, sem a „statisztikai többség” súlyával.³¹

A kultúrelitizmus egyesek szerint az ún. „magas kultúrát” jelenti. A magas kultúra egyes zónáiban Jacques Charpentreau szerint egy jól szervezett játék folyik az alkotók és az előnyben részesített fogyasztók között, mely jól szemlélteti a „hivatásos” kulturális élet képét. Alattuk emberek tömegei, akik belevesztek a mindennapokba, övék a „melléktermékek” vagy azok a darabkák, melyek az asztal alá hullt morzsákként jutnak el hozzájuk. Az adók és egyéb hozzájárulások révén drágán fizeti meg mások kifinomult kultúráját a munkásosztály, saját részéről, az alkotó leggyakrabban a legszélesebb közönséggel keresi a kapcsolatot, melyben felbecsülhetetlen erőforrások rejlenek.³²

A munkásosztály és a defavorizált társadalmi rétegek ki vannak rekesztve a kultúra vívmányaiból, ám ezek a korlátok korántsem formálisak. Az alkotás áthatásköréből társadalmi helyzetüknél és a munka folyamatában betöltött helyzetüknél fogva vannak kirekesztve.

A nélkülözésekkel, korlátokkal és a parcializáció különböző formáival terhelt elidegenített munka elzárja a munkást a valóságos kulturális értékektől és az igazi kreativitástól.

A fizikai és szellemi munkára való felosztás szolgált alapul a szellemi munka fizikai munka feletti monopolista és intézményesített megformálására. Az ilyen viszonyokból és körülményekből születnek az esztétikai ízlésről szóló elméletek, melyeket meghatározott osztályok és társadalmi rétegek gazdasági helyzetéből vezetnek le közvetlenül.

Elmetszett gyökerek

A kultúra monopóliuma mindig egy másik monopóliummal együtt jelentkezik vagy ennek megnyilvánulási formája. Felfedi a monopólium közelségét az élet más területein, belülről gyakran láthatatlan láncszemekkel van összekötve a monopólium egyéb formáival, a hatalom más elidegenedett központjaival. Az a tényező, mely állandóan nyomon követi és követi az osztálytársadalom kulturális fejlődését.

A monopóliumot mindenütt azonosíthatjuk, de főként ott, ahol azzal a törekvéssel találkozunk, mely az alkotótevékenységre kíván ráerőszakolni bizonyos kereteket, továbbá ott, ahol azon igyekeznek, hogy meghatározott apriorisztikus követelményeknek és recepteknek, kommerciális, pragmatikus-politikai és egyéb szükségleteknek és érdekeknek rendeljék alá az alkotást. Az említett monopólium többek között abban is tükröződik, hogy sokszor döntően befolyásolja a kulturális alkotótevékenység fejlődési irányát, azzal, hogy bizonyos normákat és mintákat állít a művészi alkotótevékenység elé, és azzal, hogy előírásokat alkot arról, hogy az alkotótevékenység miként idomuljon az adott rendszer

szükségeihez. A kultúrát uraló monopóliummal akkor találkozunk, amikor az alkotótevékenységben már eleve egyenlőtlenek a feltételek, vagyis amikor társadalmi szempontból kedvező feltételek jelentkeznek egy alkotói irányvonal, orientáció, intézmény számára, illetve amikor az alkotótevékenységben vagy intézményben ennek az irányvonalnak, orientációnak túlbecsülik a jelentőségét, s emiatt háttérbe szorul egy másik orientáció, irányvonal vagy intézmény. Más szóval akkor beszélünk monopóliumról, amikor egy alkotói tendenciát jóval előbb favorizálnak, vagy ha egy művet csak azért favorizálnak, mert a kívánt orientációhoz tartozik.

Monopólium az is, amikor az alkotótevékenységre egyoldalúságot, kizárólagosságot akarnak rátukmálni, noha ez távol áll az alkotótevékenység szellemétől, illetve ha olyan mércéket szabnak neki, amelyek szigorúan korlátozzák specifikus erejét. Az alkotás autentikus értéke kevésbé vagy egyáltalán nem fontos. Az emberi tevékenység különleges megnyilvánulásában, a művészi alkotótevékenységben elnyomják a valóságos művészi értéket és olyan lehetőségek után kutatnak, melyekkel a művet kommersziális, eszmei vagyis propaganda célokra tudják felhasználni. Sőt Miroslav Krleža észrevétele szerint a művészet szerepének és értelmének redukálásába addig jutnak, hogy azt a művészi tevékenységet serkentik és igazolják, mellyel a politikai riválisnak okoznak kárt. Az alkotás művészetén kívüli céloknak és érdekeknek történő alárendelése a mű autentikus értelmének és humanista lényegének szétrombolásához vezet.

A monopólium uralma közepette a mű értékelése a pusztán kommersziális reklámhadjárat hálójába került, miközben háttérbe szorultak az objektív mércék és erőtlenné váltak, a műről alkotott vélemények pedig a szűk látókörű, kommersziális, eszmei és egyéb hasznos célok szerepében levő elbírálások következményei.

A mű értékelésének egész rendszere kisiklik és lehetetlenné válik a monopólium nyomására, a művek és az alkotók pedig az értékek felerélt hierarchiájával találják szembe magukat. A valóságos mércéket megbolygatták, elnyomták a bírálatot, s mindezt a lendületes reklám, gépezet és a neurotikus elbírálás okozza, melyek előretörésükkel komolyan veszélyeztetik az alkotás hatáskörét, szétrombolják szellemiségét, azzal, hogy a közönség ízlését, szükségleteit és affinitását is megtámadják.

Alapjában véve itt is a valóságos kritikai elbírálás szétrombolásáról van szó, ugyanis a monopólium téves, nem hiteles módon közelít az alkotáshoz, azzal a céllal, hogy az ilyen elbírálásból kihúzza a közvetlen gazdasági és eszmei hasznot. Az alkotás hatáskörében a monopólium gyakran rejtett formában jelentkezik. Néha nehezen azonosítható már csak azért is, mert az alkotók és a gazdasági és politikai hatalom hordozói között létrejön egyfajta hallgatólagos megegyezés arról, hogy meddig terjednek ki az alkotótevékenység lehetőségei és hol szűnnek meg az alternatívák és az alkotói rendelkezés elemei.

Az alkotótevékenység értékelésében fellelhető monopólium a kultúrában lévő monopolizmus alapvető formái közé tartozik. Ez a monopólium mindig is az alkotótevékenység lényegéig, illetve az alkotói szabadságig hatolt, persze azzal a céllal, hogy megdöntse és megfélemlítse.

A monopólium egy sajátos gyűrűvel övezi a kultúrát, mely egyfelől elválasztja a kulturális vívmányokat és az alkotótevékenységet a szélesebb körű használattól és a hozzáférhetőségtől, míg másfelől a kulturális alkotótevékenységet és általában a kulturális termékeket tartja kezében. Lényegében a gazdasági, politikai és kulturális kérdésekről való döntési hatalom egyidejű koncentrációjának kifejezése, mely egyszersmind a termelőeszközökkel, a munkaeredménnyel, a tudományos fejlődéssel, valamint a kultúra vívmányaival való rendelkezés hatalmát is magába foglalja.

A modern állam gyakran lényegesen befolyásolja a művészi alkotás fejlődési irányvonalát, mégpedig az anyagiak és egyéb tendenciák serkentő politikájával, vagy a megszorítás, a represszió gazdasági és eszmei méreteivel. Nemcsak az alkotói fejlődés irányvonalára, de a már megalkotott mű interpretálására is hatást gyakorol.

Ugyanakkor saját mércéinél fogva beleszól a kulturális múltba, a kultúrtörténeti örökségbe és oly módon eleveníti fel a kor szellemét, hogy ez is eszmei és kulturális törekvéseit szolgálja.

Az állami ideológia és politika uralma szétrombolja az alkotás szellemiségét. Alkotói zónákat létesít, melyeket saját hatása alá rendel. Ám ugyanakkor e zónákon és a hivatalos művészetén kívül egy olyan művészet van kialakulóban, mely nincs összhangban a hivatalos ideológiával vagy nyíltan szemben áll vele. A hivatalos művészet és a szembefordulás zónája között az eszmei és esztétikai semlegesség foglal helyet, mely szabály szerint a fő alkotó áramlatokon kívül van. Ez a passzív kultúregzisztencia területe, melyet nem érintenek a lényeges alkotói folyamatok. E terület alkotói a régmúltba merülve olyan témákat dolgoznak fel, melyek lényegtelenek a társadalmi helyzet és az emberi létezés szempontjából: üres verbalizmust gyártanak saját költségen, melyet hivatalos részről néha elnéznek, néha megtámadnak. Azonban a semlegesség e fajtája éppen az alkotótevékenységre gyakorolt hivatalos nyomás és az alkotás valóságos természete szétrombolásának kifejezése.

A kultúrában lévő monopólium még akkor sem szűnik meg, amikor már megváltoznak azok a körülmények, melyek elsődlegesen idézték elő. Érdekes módon egzisztál továbbra is, mégpedig a kultúra demokratizálásával párhuzamosan. Ezáltal egy különös és ellentmondásos képet kapunk, valóságos kulturális demokratizálást, mely felé feltartóztatatlanul halad a modern társadalom, állandó megtorpanásokkal, sőt a monopólista hatalom kultúra feletti koncentrációjával és erősödésével egyetemben valósul meg.

Ugyanis a gazdasági, tudományos, technikai és az oktatási fejlődés körülményei közepette a kultúra vívmányai a széles néptömegek számára is egyre hozzáférhetőbbé válnak. Ezzel egyetemben állandóan te-

rebélyesednek a kultúrával és kultúrszükségletekkel történő monopolista manipulálás lehetőségei. Szemmel látható azonban, hogy a monopólium szárai nem metszhetők el csupán a kultúra hatáskörében, ezenkívül a monopólium is védekezik, mégpedig a legszélesebb rétegek azon lehetőségeinek hiányával, melyekkel a társadalmi folyamatra és a kulturális helyzetre hatást gyakorolhatnának. Minden monopólium (politikai, gazdasági és kulturális) olyan mértékben fejlődik ki, amilyen mértékben a manipulálás és alárendelés eszközeivel fejlesztik az egyén valóságos és pszichológiai jelentéktelenségét és anonimitását. Ugyanakkor kérlelhetetlen hatalmat is jelent a monopólium, ugyanis a mások hatalmával való rendelkezésre, az ember szellemi alkotói erőinek irányítására törekszik, és persze arra, hogy ezeket az erőket a monopolhatalom érdekeinek megfelelően irányítsa és fékezze. Annak a hatalomnak a kifejezése, mely hatalmas és visszavonhatatlan határozatokat von a kulturális fejlődés és a kultúrpolitika közé, megfékez bizonyos alkotói tendenciákat és irányvonalakat a művészet területén, végleges ítéletet alkot az alkotótevékenység társadalmi és esztétikai értékeiről, valamint a kulturális örökségről; azokat a kulturális szükségleteket fejleszti, melyek kizsákmányolhatók.

A szocialista öngazgatás felbontja a kultúra állammonopóliumát, vagyis elvágja e monopólium legrosszabb tulajdonságainak gyökereit. Azonban mindaddig, amíg fennállnak a függőség különböző formái (gazdasági és egyéb) így a kultúra állami alárendeltsége is, addig fennáll annak a lehetősége is, hogy a kultúra területén megmarad az állammonopólium önkényeskedése és a monopólium fennmaradása a kultúrában, vagyis hogy a monopólium egyes formái másikkal cserélődjenek fel.

Az etatikus közvetítés módosított formái az anyagi termelés világa és a kulturális szellemi alkotótevékenység között, a kultúra intézményének hagyományos szerkezete és a megtalált kulturális szükségletek látókörének korlátozottsága, a kultúrán belüli öngazgatói viszonyok és az öngazgatói kultúrpolitika elveinek nem megfelelő demokratikus fejlődése és hasonló a monopólium fennmaradásának, megújulásának és átalakulásának előfeltételei. A monopóliumnak különösen az öngazgatás részlegessége, intézményes keretekbe zárkózása, a szűk látókörű érdekeknek általánossá és társadalmivá történő kikiáltása felel meg. A monopolisztikus csoportok és klánok főként azon pontok körül alakulnak, ahol az anyagi eszközök szétosztásáról vagy a kulturális és művész alkotótevékenység társadalmi és esztétikai valorizációjáról döntenek. Éppen ott jelentkeznek, ahol az anyagi és esztétikai értékek alkotóinak nem sok beleszólása van a döntéshozatalba. A csoportok és klánok működése arra a területre esik, ahol a viszonyokat ráerőszakolták a tömegekre, ahol bitorolják az alkotók kiteljesülési lehetőségeit, elfojtják az autentikus kulturális szükségleteket, az érdekeket pedig gyakran nem hiteles szükségletekkel és érdekekkel helyettesítik.

Az öngazgatású társadalom által favorizálni kívánt autentikus kul-

turális értékeknek nincs szükségük a monopolisztikus rátukmálásra. A nyilvános, demokratikus és képzett értékelésben minden valóságos érték megleli saját helyét. Egy mű nagyságát nem homályosítja el és nem árnyékolja be egy másiknak a jelentősége. A kevesek által elért magaslatok meghódításához vezető út az alkotói versengés révén érhető el. Ezzel szemben a monopolisztikus bitorlás mindig a nem kreatív szellem kifejezése, az alkotói versengés és az alkotói kockázat elkerülését jelenti. A monopólium arra törekszik, hogy foglyul ejtse és korlátozza az alkotóerők fejlődését, mert ezek mindig veszélyeztetik helyzetét. Ezért a monopólium megszüntetése azonos minden hatalom és a kultúra feletti elidegenedett uralom minden formájának megszüntetésével, de azonos az autentikus jogok és szükségletek, valamint minden egyén alkotói lehetőségeinek elismerésével.

A kultúra feletti monopólium nem rövid életű kérdése az öngazgatású társadalomnak. Az lényegében végsőig leegyszerűsített elképzelés, mely szerint az öngazgatású társadalom kulturális életében a monopolizmus megnyilvánulásai csupán a megdöntött etatikus monopólium maradványai. Egy percre sem szabad szem elől téveszteni, hogy az öngazgatású társadalom kultúrájában a monopólium valóságos jelenléte bizonyos összefüggésben áll a legszélesebb rétegek kulturális életében és a kultúrpolitikában való részvételével. Tehát nem pusztán a kulturális vívmányok hozzáférhetőségéről van szó, hanem az emberek aktív részvételének lehetőségéről a kultúra és az alkotói munka minden területén, az autentikus kulturális szükségletek és érdekek kiteljesítése és kielégítése vonatkozásában. A kultúra nem korlátozható a kissé hagyományos, túl tág és túl szűk látókörű kultúra demokratizálásának fogalmára.

Ahol szétrombolják az emberi szükségletekkel és az emberi kreatív szellemmel való manipulálás lehetőségeit, ahol a kultúra társadalmasításánál fogva szabad, ahol a kultúra feletti hatalom az új viszonyok kultúrájává válik, ott a monopólium elveszti támaszpontjait és visszavonhatatlanul megszűnik.

Következésképp, amikor a kultúra valóban belső szükségletté válik, és ha az emberek többségének megfelelő szintű érdekelttségének tárgyát képezi majd, akkor a monopólium véglegesen elveszti valóságos hatalmát és mai jelentőségét.

Jegyzetek

- ¹ Marx—Engels: Válogatott művei I. kötet Kossuth Könyvkiadó 1977., 98. oldal
- ² Marx—Engels: Válogatott művei I. kötet Kossuth Könyvkiadó 1977., 152. oldal
- ³ Marx—Engels: Rani radovi, Kultura, Zgb., 1953., 119. oldal
- ⁴ George Friedman: Razmravljeni rad, Naprijed, Zágráb, 1959., 198. oldal

- ⁵ Max Horkheimer—Theodor Adorno: Dijalektika prosvjetiteljstva, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974., 174. oldal
- ⁶ Hauser Arnold: A művészettörténet filozófiája. Gondolat, 1978., 280. oldal
- ⁷ Max Horkheimer—Theodor Adorno: Dijalektika prosvjetiteljstva, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974., 156. oldal
- ⁸ Ugyanott, 157. oldal
- ⁹ Z. Bauman: Marksistička teorija društva. Rad, 1969., 301. o.
- ¹⁰ Ugyanott: 302. oldal
- ¹¹ M. Diverge, Uvod u politiku. Savremena administracija, Belgrád, 1966., 109. oldal
- ¹² Ugyanott, 112. oldal
- ¹³ Ugyanott, 111. oldal
- ¹⁴ Edgar Moren: Duh vremena, esej o masovnoj kulturi, Kultura, Belgrád, 1967., 43. oldal
- ¹⁵ R. Mills: Elita vlasti. Kultura, Belgrád, 1964., 405. oldal
- ¹⁶ Hans Magnus Enzensberger: Industrija svesti. Marksizam u svetu, 1974., 4. sz., 104. oldal
- ¹⁷ Ugyanott, 95. oldal
- ¹⁸ Erich Fromm: Čovjek za sebe. Naprijed, Zággráb, 1966., 182. oldal
- ¹⁹ M. Diverge: Demokratija bez naroda. Rad, Belgrád, 1968., 258. oldal
- ²⁰ J. K. Galbraith: Nova industrijska država. Stvarnost, Zággráb, 1970., 321. oldal
- ²¹ Ugyanott, 323. oldal
- ²² Ugyanott
- ²³ R. Mills: Sociološka imaginacija. Savremena škola, Belgrád, 1964., 204. oldal
- ²⁴ Ugyanott, 228. oldal
- ²⁵ Alvin Toffler: Šok budućnosti. Otokar Keršovani, Rijeka, 1975., 227. oldal
- ²⁶ Ugyanott, 228. oldal
- ²⁷ R. Mills: Sociološka imaginacija, id. mű 204. oldal
- ²⁸ V. Schel: Ziele und Aufgaben der auswärtigen Kultur-politik, in: „Bulletin des Press- und Informationsamtes der Bundensgierung” von 21. 1. 1971, S. 86, — W. D. Hund és Dieter Kramer szerinti idézet, Za materijalističku teoriju kulture, Marksizam u svetu, 1971., 1. sz.
- ²⁹ Karel Teige: Tržište umjetnosti. Marksizam u svetu, 1976., 1. sz., 44. oldal
- ³⁰ Ugyanott, 49. oldal
- ³¹ Edgar Moren: De la cultur analyse á la politique culturelle, Communications, 14, 1969., Párizs, 33. oldal
- ³² Jacques Charpentreau, Pour une politique culturelle, Les Editions ouvrières, Párizs, 1967., 146. oldal

Szimpozion

A SZOCIALISTA JUGOSZLÁVIA ERŐFESZÍTÉSEI A NEMZETI KISEBBSÉGEK HELYZETÉNEK NEMZETKÖZI SZINTŰ RENDEZÉSE ÉRDEKÉBEN

Négy jugoszláv intézet szervezésében 1980. december 10-én és 11-én tartották meg a Kranj melletti Brdon azt a tudományos értekezletet, amely az ENSZ keretében folyamatban van, s célja egy, a nemzeti kisebbségekre vonatkozó nyilatkozat meghozatala. Az értekezlet résztvevői mérlegelték annak a nyilatkozatnak szövegét is, amelyet a JSZSZK mint módosított és kiegészített változatot előterjesztett az Emberi Jogok Bizottságának külön munkacsoportja megbízásából (E/C N.4/Sub. 2/L. 734 jelzésű okmány), azzal, hogy amikor véglegesítik a nemzetiségekre vonatkozó nyilatkozat szövegét a Bizottságban, akkor az ENSZ Közgyűlése elé terjesztik jóváhagyásra.

A szocialista Jugoszlávia egész nemzetközi tevékenységével, külön pedig az ENSZ-ben tanúsított magatartásával mindig azt igazolta, hogy a nemzetiségek helyzetének kedvező rendezése a nemzetközi együttműködés és megbékélés előmozdító tényezője. Emlékezetes hazánknak az Emberi Jogok Bizottságának a nemzeti kisebbségekre vonatkozó közös jugoszláv, szovjet és dán javaslata (az akkori jugoszláv képviselő dr. Jože Vilfan most is jelen volt a Kranj közelében megtartott értekezleten). Később, a hidegháború megfékezésékor, amikor a nemzeti kisebbségek ENSZ albizottsága ismét felújította tevékenységét, Jugoszlávia volt 1966-ban, az ENSZ Ljubljánában, majd 1974-ben az ENSZ Ohridban megtartott szemináriumának házigazdája. Az 1975-ben meghozott Helsinkii Záróokmány előkészítése során is hazánk azon volt, hogy a megbékélés és együttműködés tényezőit a nemzeti kisebbségek szempontjából is vegyék figyelembe és iktassák be a Záróokmányba. A szocialista Jugoszlávia 1976-ban emlékirattal fordult az ENSZ-hez a kisebbségek hátrányos megkülönböztetésének megakadályozása és jogaik védelme ügyében, amelynek tételeit az ENSZ EJB kisebbségi albizottságának Capotorti professzor által vezetett különbizottsága nagymértékben magáévá tette.

A mostani jugoszláv közreműködést Miloš Minić elvtárs, abban az időben az SZVT alelnöke és külügyi államtitkára az ENSZ 31. és 32. Közgyűlésén 1976-ban és 1977-ben kezdeményezte. A Közgyűlés elvi

döntése alapján az ENSZ Emberi Jogok Bizottságában valósult meg a tényleges kezdeményezés, a bizottság 1978-ban megtartott 34. ülésén (E.CN.4/L. 1367/rev. 1).

Az 1978 decemberében megtartott kétnapos tudományos értekezletet négy tudományos intézet készítette elő: a Ljubljana-i Kisebbségi Kérdésekkel Foglalkozó Intézet, a Belgrádi Nemzetközi Politikai és Közgazdasági Intézet, a Zágrábi Migrációs és Nemzetiségi Kérdések Intézménye és a Macedón Sobranje Végrehajtó Tanácsa Dokumentációs Hivatala.

Az interdiszciplinárisan tárgyalt téma, noha figyelembe vette Jugoszlávia folyó nemzetközi tevékenységét az ENSZ-ben, széleskörűen ölelte fel az egész kérdéskört. Az előterjesztett tudományos értekezéseket a következő ciklusokra osztották fel a szervezők: Silvo Devetak bevezető értekezése *a kisebbségvédelem kifejlődéséről az ENSZ-ben a mostani jugoszláv nyilatkozatjavaslat szemszögéből, majd a nyilatkozatjavaslat vizsgálata az ENSZ regionális és bilaterális kisebbségvédelmi rendszere szempontjából* (Vladimir Đuro Degan, Budislav Vukas, Rehák László, Tomislav Mitrović, Avguštin Malle), *A védelem különböző szempontjai* (Marija Ambrožić-Počkar, Albina Lük, Dimitrije Pindić, Inka Štrukelj, Tihomir Dumančić, Ernest Petrić, Miroslav Šulajić, Đuro Vidmarović, Peter Mihael Kuzmić), *A nyilatkozattervezet és a jugoszláv tapasztalatok* (Jovan Đorđević, Živko Surčulija, Ibrahim Bakić, Miljenko Gruić), *A különböző földrajzi szélességek tapasztalatai* (Mitja Saje, Vladimir Jogodić, Milan Šante), *A kisebbségek szerepe a nemzetközi kapcsolatokban* (Mirjana Domini, Hajós Ferenc, Ennio Opassi, Teodor Domej).

Az értekezleten igen élénk vita alakult ki. Köztársaságaink és Vajdaság tudományos kutatói és közéleti személyiségei vettek részt az értekezlet munkájában, csak a kosovóiak nem érkezhettek meg, a behavazott priština-i repülőtér nem tette lehetővé részvételüket. A szervezők az értekezlet teljes anyagát közzéteszik a ljubljana-i intézet tudományos közlönyében.

Már is leszögezhető, hogy az értekezlet hozzásegíti majd a JSZSZK gyakorlati diplomáciai szolgálatot betöltő tisztségviselőit az ENSZ szerveiben, hogy felkészültebben helytálljanak abban a hosszan tartó küzdelemben, amelynek végső célja a nemzeti kisebbségek helyzetének javítása világszerte. Ebben a küzdelemben Jugoszlávia jelenlegi feladatvállalása egy fontos mozzanata annak, hogy világviszonylatban jobbra forduljon a kisebbségek helyzete, hogy a nemzetközi megértés és együttműködés lényeges tényezőivé váljanak. Erre a feladatra a szocialista Jugoszlávia méltán vállalkozott, és ezt fogja a jövőben is szolgálni, szem előtt tartva a világbéke és a nemzetközi megértés érdekeit. A Jugoszláv Kommunista Szövetség nemzetiségi politikája ugyanis teljes mértékű erkölcsi alapot biztosít hazánk számára a nemzetiségek helyzetének rendezése érdekében kifejtett tevékenységéhez.

A JKP TARTOMÁNYI SZERVEZETE VI. ÉRTEKEZLETÉNEK 40 ÉVES ÉVFORDULÓJA

1940 szeptemberének első felében tartották meg Kamenicán Jugoszlávia Kommunista Pártja vajdasági szervezetének hatodik tartományi értekezletét, amelyen 30 küldött vett részt. Vajdaság kommunistái ezzel jelentősen hozzájárultak a JKP V. országos értekezletéhez, amelyet, mint ismeretes, egy hónappal később tartottak meg Zágrábban. Minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy ezzel az országos értekezlettel egyúttal lezárult a párt eszmei-politikai megújulásának korszaka, s új forradalmi távlatok nyíltak.

Vajdaságban a hatodik tartományi értekezlet időszakában 6 kerületi, 15 járási és 14 helyi pártbizottság működött, s körülbelül 650 párttagot tartottak nyilván. A pártszervezetek újjáalakulását Vajdaságban is ugyancsak válságos időszak előzte meg. Az 1936-os lebukások és az akkori tartományi pártvezetőség egy részének elítélése és bebörtönzése után az illegális pártszervező munka Vajdaságban is rövid időre úyszólván teljesen megszűnt. Hamarosan azonban radikális változások történtek a párt vezetésében, és 1937-től Tito elvtárs vezetésével a JKP valóban a dolgozók, az elnyomott nemzetek és nemzetiségek pártja lett, amely a súlyos nemzetközi helyzetben megfelelően történelmi hivatásának és képes volt a tömegeket átfogó forradalmi mozgalmak irányítására. Tartományunkban ekkor már új pártszervezők fáradoztak az illegális pártszervezetek újjáalakításán (Žarko Zrenjanin Učo, Svetozar Marković Tozo, Radivoj Ćirpanov, Mayer Ottmár, Kis Ernő, Szervó Mihály és a többiek). Feltétlenül szólnunk kell erre az időszakra vonatkozólag a Híd című folyóiratról is, amely 1937-től kezdve a JKP magyar nyelvű folyóiratává vált, s eszmei-politikai irányvonalával nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a vajdasági magyar nép egy részénél jelentkező revizionista gondolat lényegében megmaradt a maga elszigeteltségében. Ettől az időszaktól kezdve a folyóirat szerkesztője Mayer Ottmár, a szabadkai helyi, majd a kerületi bizottság titkára volt.

A tartományi értekezleten elhangzott beszámolókból és határozatokból megállapíthatjuk, hogy három kérdéskomplexum dominált: az egy-

séges munkás-paraszt front további kiépítése, a soknemzetiségű Vajdaság számára különösen primáris nemzetiségi viszonyok megoldása és Vajdaság autonómiájának koncepciója. Az egyik beszámolóból kitűnik, hogy a párttagság egyharmadát a magyar nyelvű szervezett munkások képezték. Az új tartományi pártvezetőségbe a magyar szervezett munkások közül Mayer Ottmárt és Kis Ernőt választották be. A hatodik tartományi pártértekezlet határozatait és az új tartományi pártvezetőség összetételét az V. országos értekezlet hitelesítette.

A hatodik tartományi értekezlet negyvenéves évfordulója alkalmából 1980. november 19-én és 20-án Újvidéken hétnapos országos szintű szimpoziumot tartottak, amelyen számos közéleti munkás, történész és a hatodik tartományi pártértekezlet még élő résztvevője jelent meg.

A résztvevőket Ljubiša Stankov-Zemba, a VKSZ Marxista Központjának igazgatója üdvözölte. Bevezető beszámolójának vezérgondolata az volt, hogy csak azok a társadalmi folyamatok állják ki a történelmi megpróbáltatásokat, amelyek egyben társadalmi haladást jelentenek. Kétségtelenül ezek sorában említhetjük a JKP V. országos és hatodik tartományi értekezletét is, amelynek határozatait a történelem már régen hitelesítette. Ugyanakkor méltatta Tito munkásságát is, amely új korszakot jelentett Jugoszlávia forradalmi munkásmozgalmában. Az első előadást dr. Danilo Kecić tartotta. Ismertette Vajdaság akkori társadalmi-politikai, gazdasági helyzetét, a szociális és nemzetiségi kérdéseket, amelyek az akkori uralkodó körök politikájának következményei voltak, amelyen a nagyszerb burzsoázia osztályérdekei jutottak kifejezésre. Külön figyelmet fordított a párton belüli eszmei és szervezési fogyatékoságokra, az előbbi időszak frakciós harcainak súlyos következményeire, továbbá a JKP megújulására, miután vezetését Tito vette át. Értékelést adott arra vonatkozólag is, hogy a hatodik tartományi értekezlet nemcsak a vajdasági kommunistáknak az V. országos értekezletre való felkészülését jelentette, hanem a tartomány összes demokratikus erőinek a fasizmus elleni harcra való felkészülését is.

Dr. Milan Mali előadásában behatóan elemezte a hatodik tartományi értekezlet határozatait és platformját, amely lehetővé tette, hogy Vajdaság nemzeti és nemzetiségi Tito vezetésével hamarosan harcba induljanak és forradalmi úton rakják le a szocialista társadalom alapjait. Dr. Vićentije Đorđević előadásában arról beszélt, hogy milyen módon járult hozzá Josip Broz Tito, a JKP főtitkára, a vajdasági pártszervezetek eszmei-politikai és szervezeti felépítéséhez az 1938—1941 közötti időszakban. Megállapította, hogy a JKP Tito vezetésével a háború előtt az ország első rangú tényezőjévé vált, és felkészülten várta a következő sorsdöntő eseményeket. Tito ebben az időszakban rendszeres személyi kapcsolatot tartott fenn a tartományi pártvezetőséggel, s többször hangsúlyozta, hogy a vajdasági pártszervezetek országos szinten is a legjobbak közé tartoznak. A JKP programjában, Tito vezetése alatt, külön jelentősége van annak a forradalmi célkitűzésnek, hogy véget vessenek a nemzeti türelmetlenségnek és olyan jugoszláv államberendezést

valósítsanak meg, amelyben az ország népei és nemzetiségei teljes egyenjogúságot nyernek. A többnemzetiségű Vajdaságra a pártprogramnak ez a része külön jelentőséggel bírt. Ezért nem véletlen, hogy erre az időszakra esik Vajdaságnak, mint külön autonóm egységnek a létrejöttéről alkotott koncepciók teljes kifejezésre juttatása.

Dr. Lőbl Árpád előadásának témája az volt, miként viszonyultak a magyar szervezett munkások a jugoszláviai nemzetiségi kérdés megoldásához. A kérdésről alkotott pozitív elképzelésük már a húszas években kifejezésre jutott, amikor a Szervezett Munkás című szakszervezeti lapjuk hasábjain éles hangon állást foglaltak az akkori Magyar Párt politikája ellen, amely a magyar munkásság megnyerésére is kísérleteket tett, és a nemzeti alapon álló politikai szervezkedés elsődlegességét hangoztatta, de lényegében a magyar polgárság érdekeit védte és mindig kész volt az egyezkedésre a szerb burzsoáziával a magyar munkásság kárára is. A vajdasági magyar szervezett munkásság azért többségében a JKP-nek a nemzeti kérdésben elfoglalt álláspontjának a híve volt.

Dr. Branislav Vranešević az újvidéki nyomdász munkások szakszervezeti tagságának eszmei-politikai érlelődését ismertette, a JKP konszolidációjának időszakára vonatkozólag.

Dr. Todor Stojkov Jugoszlávia pártpolitikai és társadalmi viszonyairól adott átfogó képet, különös tekintettel a vajdasági belpolitikai helyzetre a többnemzetiségű Vajdaságban, a hatodik tartományi párttervezlet időszakában.

Dr. Ljubivoje Cerović Vajdaság haladó egyetemi ifjúsági mozgalmáról adott átfogó képet. Egyetemi hallgatóink a belgrádi és zágrábi egyetem szervezeteiben fejtettek ki politikai tevékenységet (vajdasági akadémiai érkező Belgrádban, Mihajlo Polit Desančić Zágrábban, Svetlost Szabadkán), de hasonló szerepük volt a vajdasági egyetemi hallgatók nemzeti alapon létrejött szervezeteinek (a magyar egyetemi hallgatók Bólyai Farkas nevű szervezete, a román, csehszlovák és ruszin egyetemi hallgatók szervezetei).

Dr. Danilo Kecić második előadásában ugyancsak az ifjúság forradalmi harcát ismertette, amelynek vezérgondolata az Ifjúkommunista Szövetség és általában a haladó ifjúsági mozgalom eszmei kölcsönhatása volt. Különösen értékes adatokat közölt az ún. Vajdasági Ifjúság Kulturális és Gazdasági Mozgalma (OMPOK) szerepéről az ifjúkommunista mozgalom fellendítésében, függetlenül attól, hogy ezt a szervezetet még 1937-ben betiltották.

Dr. Miroljub Vasić előadásában szintén az ifjúkommunista mozgalmat ismertette, azonban a hangsúlyt a szervezeti kérdéseknek és a vajdasági ifjúkommunista mozgalomnak az ország más területén erősödő mozgalmával létrejött szervezési kapcsolatok ismertetésének szánta.

Az ifjúkommunista mozgalomról, a már ismertetett előadásokon kívül érdeklődést váltott ki Kaszás Sándor előadása a vajdasági forradalmi ifjúsági mozgalom szervezeti felépítéséről, tömegességéről és eszmei-politikai áramlatáról, a vajdasági hatodik párttervezlet időszakában.

Külön szólt a haladó magyar ifjúság álláspontjáról és a Híd című folyóirat jelentőségéről a vajdasági forradalmi munkásmozgalomban.

Dr. Mira Kalar-Dimitrijević munkájában elsődlegesen a szerémségi munkásosztály szociális szerkezetét, életkörülményeit és szervezetségi fokát, továbbá gazdasági küzdelmét ismertette a vajdasági hatodik pártértekezlet időszakában. Hasonló témakörű előadást tartott dr. Bosiljka Janjusević is, külön figyelmet fordítva a szerémségi és a horvátországi munkásmozgalom szervezési kapcsolataira, mivel — mint ismeretes —, Szerémség ebben az időszakban közigazgatásilag Horvátországhoz tartozott.

Az országos tudományos értekezlet második napján dr. Bogumil Hrabak akadémikus a vajdasági szakszervezeti mozgalomról tartott előadást. Tudományos alapossággal — a többi előadóhoz hasonlóan — ismertette az illegális JKP fokozatosan erősödő eszmei-hatását az Egyesült Munkás Szakszervezetekben, amelyek reformista platformon álltak. Újabb történelmi adatokkal támasztotta alá a már lényegében ismert tényeket, hogy az akkori hatóságok részéről támogatott, ún. sárga szakszervezetek, vagyis a Jugoras nem válhattak komoly tényezővé a munkásosztály soraiban Vajdaságban, de az ország más területén sem. A vajdasági szakszervezeti mozgalom eszmei kérdéseiről és megosztottságáról szólt előadásában dr. Milenko Palić is, majd Đorđe Milanović Jugoszlávia társadalmában mind jobban kifejezésre jutó osztálykiéleződéséről tartott előadást. Külön kitért a vajdasági hatodik pártértekezlet jelentőségére a vajdasági munkásmozgalom osztályharcában. Ranko Končar magiszter, a vajdasági forradalmi munkásmozgalom forradalmi érlelődésének elméleti kérdéseit fejtegette, dr. Mészáros Sándor pedig a magyar szervezett munkások részvételéről szólt a vajdasági forradalmi munkásmozgalomban.

Szólnunk kell arról is, hogy az elhangzott vitákat érdekes és hasznos vita követte. Nagy érdeklődést váltott ki például dr. Nikola Petrović felszólalása, aki részvevője volt a vajdasági munkásmozgalomnak, s úgyszólván eddig még ismeretlen adatokat is közölt.

Ljubiša Stankov Zemba zárószavában elismeréssel szólt a tanácskozás részvevőinek munkájáról és erőfeszítéséről, hogy a vajdasági hatodik pártértekezletről való eddigi ismereteink bővüljenek. Javasolta, hogy az elhangzott beszámolókat jelentessék meg.

Könyv- és folyóiratszemle

SANTIAGO CARRILLO AZ EUROKOMMUNISTA STRATÉGIÁRÓL

A mű szerbhorvát nyelvű címe: Santiago Carrillo, EVROKOMUNIZAM I DRŽAVA. Spanyolból fordította: Inoslav Bešker, kiadta: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zágráb, 1980., VII—XXI + 189 oldal.

TARTALMA: Branko Pribičević, Evrokomunistički istorijski obrt i analiza Santiaga Carrilla. — Riječ jugoslovenskom čitatelju. — Nekoliko uvodnih riječi. — 1. *Država naspram društva*. Problem državne vlasti i dalje je problem svake revolucije. — Promjene u strukturi i u funkcijama države nakon Marxa, Engelsa i Lenjina. — Sukob između društva i sadašnjeg tipa države. — 2. *Ideološki aparati države*. Kriza ideoloških aparata — crkva. — Kriza ideoloških aparata — obrazovanje. — Kriza ideoloških aparata — pravosuđe, politika. — Kriza ideoloških aparata — sredstva komuniciranja. — Borba za nadzor nad ideološkim aparatima. — Razvijeno kapitalističko društvo nosi u njedrima klicu socijalizma. — 3. *Državni aparat prisile*. Nijedna klasa ne može trajno očuvati državnu vlast ako izgubi prevlast nad ideološkim aparatima. — Kako demokratskim putem preobraziti državni aparat? — Treba se boriti za demokratiziranje državnog aparata. — 4. *Model demokratskog socijalizma*. Pristup ekonomskim problemima. — Sovjetska misao i demokratski put. — Temeljitiye vrednovanje demokratije. — Promjene u vrednovanju općeg prava glasa. — Socijalistička kritika i oblici demokratske borbe. — Uloga partije i nove političke formacije. — „Evrokomunizam” i socijaldemokracija. — Utjecaj okoline na naš proces. — 5. *Povjesni korjeni „evrokomunizma”*. Prethodnici narodnih fronti u Evropi. — Španjolsko iskustvo — slučaj Trockog. — Španjolsko iskustvo — narodna fronta. — Iskustvo evropskih komunističkih partija. — Nakon Drugog svjetskog rata. — Uloga nasilja u povjesti. — Ruski komunisti nisu 1917. godine imali drugog izbora nego da preuzmu vlast. 6. *O diktaturi proletarijata*. Marx i Engels o državi. — Zašto pojam diktature proletarijata? — Koji tip države? — Svjetska

situacija i njezin utjecaj na državu. — *Prilozi*. Bilješka o piscu. — Kazalo pojmova. — Kazalo imena.

A jugoszláv olvasóközönség számára 1980 végén vált hozzáférhetővé a Spanyol KP főtitkárának majd három évvel ezelőtt, 1977-ben megjelent, sokat vitatott és nagy feltűnést keltő könyve. Mai szemmel olvasva a könyvet a jugoszláv olvasó már nehezen fejt meg, hogy annak idején miért is váltott ki olyan nagy ellenszenvet a szovjet publicisták körében és vált szerzője a durva támadások célpontjává, s miért kényszerült a Spanyol KP vezetősége arra, hogy nyíltan védelmezze és szolidaritást vállaljon főtitkárával. Másrészt igazat kell adni azoknak, akik akkor megismerkedhettek a könyvvvel eredeti kiadási nyelven vagy zárt intézeti nyersfordításban, miszerint Carrillo könyve meglepően átlamközpontú. Valójában figyelmen kívül hagyja a jugoszláv öngazgatási társadalmi gyakorlatot és elméletet, s nem vesz tudomást az el nem kötelezettek mozgalmáról mint a mai világban ható és létező tényezőről, hanem a világhelyzetet elsősorban a két kialakult gazdasági-katonai tömb szemszögéből mérlegeli.

Természetesen a könyv ma is érdekes és izgalmas olvasmány, mert az emberiség és külön a fejlett tőkés államok dolgozó tömegei számára időszerű elméleti és gyakorlati kérdéseket feszeget nem dogmatikus módon, helyenként hangsúlyozottan az elméleti elmélyültség igénye nélkül, csupán elmefuttatásként, megcsillantva a megoldási lehetőséget. Tárgyalási módja is olyan, hogy a széles olvasóközönségnek szól. Nyilvánvalóan nemcsak Spanyolország kommunistáihoz és a marxista műveltségűekhez fordul, hanem az ország nagyközönségéhez. Sok olyan kitérővel, amely annak idején a baloldali erők számára izgató kérdés volt, szokatlan nyíltsággal, mondhatnánk: kegyeletsértéssel, szóvá téve a spanyolországi trockisták iránti szektáns magatartás hibáit, a Sztálin és Trockij közötti összeütközések újraértékelésének igényét, azokat az eseményeket, amelyek ma már végleg a valamikori Spanyol Köztársaság politikai történelmét képezik, de amelyeket a mai tapasztalatok tükrében a vezető spanyol kommunisták képesek és hajlandók másképpen értékelni.

A jugoszláv olvasóknak írt előszavában Santiago Carrillo meg is említi, hogy könyvét időszerűen írta meg és értékeit abban látja, ahogyan az időszerű munkásmozgalmi kérdéseket megközelíti, és hogy felveti az európai fejlett tőkés országok társadalmának kulcskérdéseit. Ezáltal, a szerző szerint, megnyitja az utat a sorskérdések megoldásához, s hozzájárul ahhoz a vitához, amely szükséges, hogy átfogóbban elemezze és megvilágítsa Európa fejlett tőkés államainak, kommunista pártjainak politikai irányvételét és társadalmi gyakorlatát. Santiago Carrillo önvallomásszerűen megjegyzi, hogy elfoglaltsága egyelőre nem engedi, hogy folytassa azt, amit Az „eurokommunizmus” és az állam című könyvével elkezdett és „a megkezdett párbeszédet folytassam, anélkül, hogy vo-

nakodnék visszavonni valamelyik előbb kifejtett gondolatomat” (3. oldal).

Amikor könyve párbeszédjellegéről beszél Carrillo, nyilvánvaló, hogy elsősorban belső spanyolországi használatra gondol, függetlenül attól, hogy könyvének nagy visszhangja volt a nemzetközi munkásmozgalomban. A könyv megírásának szándékát és kiváltó szükségét a szerző abban látta, hogy könyve megjelenéséig azon kommunista pártok részéről, amelyeket mint eurokommunista irányzatúakat ismernek, nem foglalkoztak átfogóbban az államgépezet átalakulásának módozataival és lényegével. Noha — ahogy Carrillo kifejti — „az államhatalom döntő fontosságából indultak ki a forradalom egész folyamatában”, amelyet „tanításunk klasszikus elvének” jelöl, az eurokommunisták „elvetik a proletariátus diktatúráját mint átmeneti rendszert, amely minden ország számára kötelező”. Nyilvánvaló, hogy a proletárdiktatúra olyan értelmezéséről van szó, ahogyan azt évtizedeken át vallották és tanították a Spanyol KP-ben és más kommunista pártokban, dogmatizálva a Lenin vezette proletárdiktatúra gyakorlatát és a Komintern szektáns értelmezését, amely szerint még ha eltérő formákban is, de az osztályélcspat, a kommunista párt döntő szerepéről van szó, amely, legalábbis kezdetben, az osztály nevében és helyett valósítja meg diktatúráját.

Az ilyen értelmezés szerint a formák különbözőségét igen szűken fogták fel, és a hangsúly nem magának az osztálynak, a proletariátus diktatúráján volt. Valójában ezzel a „proletariátus diktatúrájától” való eltekintéssel ennek a szektáns irányzatnak az árát fizetik meg, s most az osztályhegemóniát emlegetik, amit annak idején Antonio Gramsci is megkülönböztetett a proletariátus diktatúrájától. Mondani sem kell, hogy mi Jugoszláviában az osztálydiktatúrát mint osztálydominanciát fogjuk fel, mind a burzsoázia diktatúrája esetében, mind pedig a proletariátus esetében, ami demokratikus vagy erőszakos eszközökkel, illetve mindkettő igénybevételeivel érhető el.

„A proletariátus diktatúrájának mint átmeneti rendszernek” elvetését Santiago Carrillo azzal indokolja, hogy a Spanyol KP és más kommunista pártok, ahogy írja ehelyett „kifejezték eltökéltségüket, hogy a hatalmat demokratikus úton szerezzék meg, más szocialista erőkkal szövetségben, azzal, hogy megőrizzük a demokratikus intézményeket, de elmulasztottuk meghatározni, hogyan képzeljük az államgépezet átlényegtetését. Ez a körülmény két veszélyt rejtett magában: azt, hogy az eurokommunizmus alakoskodásnak tűnik, mint közönséges taktikai fogás az ellenállások elhárítása érdekében alkalmazva vagy mint valamifajta szociáldemokrácia újabb kiadásban” (3. oldal).

A szerző megítélése szerint „a tőkés állam válsága nem lesz olyan súlyos, hogy lehetséges volna az államot minden időkre megsemmisíteni, s ezért annak átalakulása fokozatos lesz, szorosan kapcsolódik azokhoz a gazdasági, társadalmi és kulturális változásokhoz, amelyek a társadalomban létrejönnek” (4. o.). Ennek a változásnak két kulcskérdése van Carrillo szerint. Az egyik az, hogy létrejöhet-e a politikai társadalmi

szövetkezet új szerkezete. A másik pedig, hogy az így létrejött társadalmi erőnek, amely a lakosság többségét képviseli, sikerül-e rábírnia „az ideológiai apparátusokat”, hogy vállalják a társadalmi változásokat. A legnehezebb feladat ezen az úton, amelyen még nem járt senki, Carrillo bevallása szerint, a megfelelő tudat kialakítása, mert a régi beidegződött minták és felfogások nagy akadályt képeznek az eurokommunisták szabta úton.

A jugoszláv olvasó számára két okból is érdekes Az „eurokommunizmus és az állam” című könyv. Tekintettel arra, hogy az eurokommunizmusról, ahogy a kiadó előszavában Branko Pribičević professzor is hangsúlyozza (18. oldal), gyakrabban írnak kívülállók, mint azok, akik követik, ezt a stratégiát, most alkalmunk van ennek a vonalvezetésnek egyik kiemelkedő személyisége tollából megismerni az osztályharcuk mai és jövőendő szakaszára vonatkozó elképzeléseket és vonalvezetésük érvelését. De a könyv írójának személye is figyelemre méltó, hisz annak ellenére, hogy még csak 65 éves, kimagasló szerepet töltött be a két háború között Spanyolország szocialista ifjúsági szervezetének balratolódásában, és mint az ifjúszocialisták vezetője részt vett a Népfront választási győzelme után a kommunista ifjúsági szervezettel való szoros együttműködés egyengetésében. A polgárháború idején a Madridot Védelmező Hunta kiemelkedő tagja volt. Jelentősen hozzájárult a spanyol munkásosztály egységének gyakorlati kialakításához, majd 1937 elején, sok más szocialistával, belépett a Spanyol Kommunista Pártba, amelyben még az év márciusában beválasztják a központi bizottságba és a politikai bizottság pótagtagja lesz. Carrillo főtitkárrá választása 1960-ban jelzi a „fiatalok” politikai vonalának győzelmét, amellyel a Spanyol KP megújulása végbement. A Spanyol KP levetkőzi a párttevékenység addigi szubjektivizmusát, a vezetésben korábban megnyilvánuló személyi, hatalmi módszereket és előkészíti még Franco halála előtt a Demokratikus Hunta életre hívásával azt a jelentős szerepet, amelyet betölt a Spanyol KP a mai megújuló országban. A most szerbhorvát nyelven megjelentetett könyv alap gondolatát már a szerző korábban megjelentetett Mi jön Franco után? és Új nézetek mai kérdésekre (163—165. oldal) című könyvei is jelezték.

Fejtegetéseinek kiindulópontja, a nálunk használatos kifejezéssel élve, a fejlett tőkés államok, s így a spanyolországi etatizmus nagyfokú kifejlődése is. A monopolkapitalizmus ilyen előrenyomulása az állami igazgatás átfogó beavatkozása révén főleg a gazdasági életben, de más téren is szembetűnően jelen van. Ezért hangsúlyozza egész fejtegetésében az állam szerepét a szerző. Azt latolgatja, hogyan hatolhatnak be a mai tőkés államgépezet pórusaiba a proletariátus és vele szövetkezett osztályok képviselői, illetve az államgépezet egyes részei hogyan válhatnak a nem tőkés társadalmi érdekek képviselőivé, hogyan vállalják magukra a plebejusi érdekek szorgalmazását. Ehhez szorosan kapcsolódik Carrillo elemzésében „az állam ideológiai apparátusa”, amely annak ellenére, hogy formálisan nem az állami mechanizmus része, mégis az ál-

lamgépezet szolgálatában áll. Elsősorban négy „ideológiai apparátus-részleget” tart szem előtt a szerző: az egyházat, az oktatásügyet, az igazságszolgáltatást és a hírközlési eszközöket.

Santiago Carrillo két alapvető különbséget emel ki az államnak a fejlett tőkés rendszerben betöltött felépítésében és szerepében, s amely nem létezett Marx, Engels és Lenin idejében. Elismeri, hogy a mai állam továbbra is az osztálytúlsúly eszköze, de sokkal bonyolultabbá vált, mint ahogyan a marxizmus klasszikusai megismerhették. Az állam szolgálatában ma már nem csak a katonaság, a rendőrség, a bíróságok, az adószedők és a hagyományos állami bürokrácia áll, hanem a százazreket kitevő oktatók, tisztviselők, szakemberek, újságírók és másfajta dolgozók serege is. Ezért a mai állam bonyolult szerkezete most már az egész társadalommal szemben másmilyen jellegzetességeket mutat, mint a marxizmus klasszikusainak idejében.

Ez a változás — állapítja meg a szerző helyesen — a reformista elméletek nagyfokú felvirágzását keltette életre (21. o.), de ennek ellenére lényegesek a jelenkor tőkés állama és a társadalma közötti viszonyban kialakult változások. A valóság misztifikálásától függetlenül Carrillo lényegesnek tartja a termelőerők fejlődésének hatását a társadalmi szerkezetre, magára a tőkés állam felépítésére és működésére és arra a szerepre, amelyet a tőkés állam betölt a mai tőkés társadalomban. A szerző úgy látja, hogy a mai tőkés államok kezdik betölteni „a dolgok feletti igazgatást” — amit, mint tudjuk, Marx és Engels a kommunista társadalomban irányozott elő, miután már elhal az állam, és az emberek feletti igazgatást felváltja a dolgok feletti igazgatás. A klasszikus marxizmusnak e tételét Carrillo úgy értelmezi, hogy az a dolgok feletti igazgatás a kizsákmányoltak és kizsákmányolók megszűnésének társadalmára vonatkozik, míg korszerű technológia önmagában még nem mutat a kizsákmányolás felszámolása irányába, sőt ez a fejlett technológia a kizsákmányoló osztály szolgálatában van.

Mégis Carrillo megállapítja (22. oldal): „A technológiai fejlődés, amely kisszámú magántulajdonosi csoportosulás ellenőrzésével megy végbe, a tőkés államot hatalmának delelőjére juttatta, de egyidejűleg az ilyen típusú állam válságának fordulópontjához is.” Az állam, a tőkés állam, és a társadalom viszonyában a szerző azt az alapvető változást hangsúlyozza, hogy a liberális burzsoázia időszakában a tőkés állam látszólag mint döntőbíró jelentkezett, amely az osztályok közötti konfliktusokban közvetített. Ebben a szerepében, amikor a munkásosztállyal szemben lépett fel, nyers erőszakot vagy osztálytörvényeket alkalmazva, azt a látszatot kelthette, hogy nemcsak a tőkések kiváltságos csoportja érdekében jár el, hanem a többi társadalmi osztály és réteg érdekében is, amit annak idején csak az osztályöntudatos proletariátus vont kétségbe. Ma viszont a fejlett tőkés államok apparátusa — ahogyan Carrillo fogalmazza — inkább a „munkáltató”, „az üzemvezető” szerepét játssza, különösen a gazdasági élet területén. Ezért „az üzemvezető” szerepében jelentkező állam már látszatra sem szolgálja a burzsoázia több-

ségének érdekét, hanem csak annak a részének szolgálatában van, amely a nagy monopóliumok ellenőrzése alapján hatalmas gazdasági erővel rendelkezik, de kifejezetten a társadalom kisebbségét képviseli. Így a fejlett tőkés államgépezet már nem csak az osztályöntudatos proletariátussal kerül szembe, hanem „a társadalom legszélesebb osztályaival és rétegeivel, ideértve a burzsoázia egy részét is” — állapítja meg a szerző (23. o.).

Megállapítását Carrillo az utóbbi évtized eseményeivel bizonyítja, amely során a fejlett tőkés államokban a mezőgazdasági termelők, az állattenyésztők, a kereskedők, a kisiparosok és az okleveles szakemberek nyíltan megütköznek az államapparátussal érdekeik védelmében. Fokozatosan egy olyan átfogó társadalmi szolidaritás jön létre, amilyen a múltban elképzelhetetlen volt a fejlett tőkés államokban. A szerző valószínűleg a második világháborút követő másfél évtizedre gondolt, amikor nyilvánvaló volt a forradalmi apály és a polgári jobboldal befolyásának előretörése. Carrillo hangsúlyozza, hogy ma már a monopolista csoportok és a társadalom többi része közötti ellentmondás úgy jelentkezik, mint a társadalom és az államhatalom közötti érdekösszeütközés, tekintettel arra, hogy az államgépezet mind szembetűnőbben a monopóliumok érdekeinek képviselője. Valójában arról van szó, hogy „az üzemvezető” szerepében, vagy „a funkcionális állam” szerepében jelentkező államhatalom, amely etatista módszerekkel igyekszik áthidalni és tompítani a felszínre törő társadalmi ellentéteket, mindinkább maga kerül az érdekellentétek keresztútjába és válik a támadás célpontjává, s képtelen a látszólag tárgyilagos döntőbíró szerepét megtartani, amely szerep még félévszázaddal ezelőtt sokak számára elfogadható volt.

„Függetlenül a felszínes, neokapitalista elméletektől, az állam ma mind kevésbé a mindenkié — szögezi le Carrillo a fejlett tőkés államok mai helyzetét elemezve —, s mindinkább az egynéhányaké. Az állami hatalom meghódításáért folytatott harc mindinkább a társadalmi érdeklődés központjába kerül. A nyugati fejlett tőkés rendszerek viszont, amelyek változtathatatlanoknak és immunisoknak tűntek minden forradalmi fenyegetéssel szemben, valóban válságuk szélére jutottak. Igaz, hogy a válság jelei mások, mint a fejletlen országok társadalmi forradalma idején voltak, de mégis válságról van szó, mélyenszántó forradalmi távlatokkal.” (23—24. oldal)

A szerző erőteljesen hangsúlyozza, hogy a fejlett tőkés rendszerek válsága (s ezt a statikusan gondolkozó dogmatikus marxisták képtelenek felfogni, mivel ehhez „a konkrét társadalmi helyzet elemzésére van szükség”) a jelenlegi államgépezet méretei és jellege miatt „az államapparátuson belüli válság formájában jelentkezik”. A szerző kiindulópontja az, hogy a nagyméretűvé duzzadt államgépezet, de a még nagyobb létszámot képviselő „állami ideológiai gépezet” már nem sorakoztatható fel olyan összpontosított módon és nem hajlandó egyöntetűen viselkedni, mint hajdanában a csendőrlaktanyák gyakorlóterének legénysége. Az apparátust képezők is hasonló helyzetben vannak, mint a

társadalom nagy többsége. „Ezért azoknak az ideológiai és politikai áramlatoknak, amelyek magában az adott társadalomban fejlődnek ki, új lehetőségeik vannak — állapítja meg Carrillo Franciaországra, Japánra és Spanyolországra hivatkozva — az állami apparátusba hatolnia és fontos részlegeit uralni.”

Ez a tétel az „eurokommunizmusnak” egyik újszerű stratégiai eltökélyesége. Nem mondható teljesen újnak, hisz a jól ismert marxista osztályszövetség stratégiáján alapul, amelyet elméletileg kifejtett formájában már Lenin kimunkált és részben valóra váltott, s amelyet a századunk derekán lezajlott szocialista forradalmak, így a jugoszláv is, tovább fejlesztettek mint elméletet és társadalmi gyakorlatot. Újszerűsége Carrillo és előtte az Olasz KP vezetői által kifejtett vonalvezetésnek nem kétséges, de az, ami újszerű benne, vitatható is. Természetesen a vita nemigen dönthető el elvont elvi síkon. A közeljövő társadalmi gyakorlata lesz elsősorban a megmondhatója az ilyen forradalmi átalakulás útjának járhatóságát illetően.

A kiinduló tétel vitathatósága abban rejlik, hogy mennyire lehetséges az államgépezet „egyes szakaszának” meghódítása, úgy, hogy a monopóliumkések képtelenek legyenek mozgósítani a rendelkezésükre álló és feltétlen ellenőrzésük alatt lévő államgépezet többi részlegét. Ami elméletileg elképzelhető, hogy a nagy tömegek befolyása és megmozdulása bénírólag hathat a tegnap még feltétlenül ellenőrzött államgépezeti rendszerre, gyakorlatilag viszont a jövő a megmondhatója. Ebben a tételben bennfoglaltatik még (Carrillo ezt könyvében igen szembetűnően hangsúlyozza) a politikai pluralizmus a szocialista átalakulás előrehaladt szakaszában, külön előnynek tartva a többpártrendszer és a különböző nézetek kifejezésének szabadságát, annak „átmentését” a szocialista társadalom fejlődési időszakára is. Ezt az eddigi tőkés társadalmi időszak általános és tartós értéket képviselő vívmányának tartja a szerző, s ennek szemszögéből nemcsak biztosítotttnak látja a szociális átalakuláshoz szükséges politikai és osztályszövetséget, hanem a szocializmusnak mint politikailag szabad, demokratikus légkörű rendszernek biztosítékát.

Nekünk Jugoszláviában már megvan a véleményünk a pártrendszerű politikai uralmi rendszerről, legyen az egy- vagy többpártrendszerű. Sokkal fejlettebb politikai rendszernek tartjuk — ezt igyekszünk megteremteni — a nem politikai párt uralmára alapozott szocialista demokrácia rendszerét, amely nyilvánvalóan már a kizsákmányoló tőkés rendszer megdöntése után lehetséges, a mi esetünkben az öngazgatás és a küldöttrendszer fejlesztésével. Ennek az alapvető mozzanatnak Carrillo nem szentel nagyobb figyelmet, ami nem is lényeges, amikor a spanyol olvasóknak ír, de már szembetűnik sajátos nézőpontja, amikor külön a jugoszláv olvasóhoz fordul. Ez alkalommal már szóvá teszi a jugoszláv öngazgatási gyakorlatot, de számára az elsősorban mint a politikai demokratizmus kifejezője fontos. Az „eurokommunizmus” megjelenése iránt Jugoszláviában megnyilvánuló élénk érdeklődést Carrillo a követ-

kezőkkel magyarázza a jugoszláv olvasóknak, 1980 augusztusában keltezett előszavában (5. o.): „Ennek, úgy vélem, az az oka, hogy a jugoszláv kommunisták legtöbb újdonságot keltettek életre a szocialista politikai és gazdasági felépítményben, azzal a céllal, hogy azt valóban demokratikus és népi rendszerre változtassák. Ebben van szerintem az öngazgatás értelme.”

Carrillo könyvének egyik súlyponti kérdését a fejlett tőkésállamok, ahogyan a szerző nevezi, „az állam ideológiai apparátusának” szenteli. Megjegyzi, hogy noha ezek a mechanizmusok formai szempontból még függetlenek az államgépezettől, a valóságban mindinkább az állam részévé válnak, mert az állam öleli fel tevékenységüket. A szerző számára a döntő érv, hogy a monopolizált állama mély válság felé sodródik, éppen az állam ideológiai apparátusának mind ziláltabbá válása miatt és ez a szerző számára szembetűnőbb és fontosabb, mint magának az állam erőszakszervezetének pillanatnyi helyzete.

Ezt az érvet a múltban lejátszódott forradalmak példájává is alátámasztja. Utal arra, hogy a forradalmak az állam erőszakszervezetének szétzúzásokor kénytelenek voltak megelégedni az addigi rendszer ideológiai apparátusának globális elítélésével és szervezetének szétzúzásával párhuzamosan az addigi állam represszív erőszakszervezetének szétzúzásával. „Mégis sok esetben az ideológiai apparátus életrealóbbnak bizonyult a represszív gépezet vitalitásától — szögezi le Carrillo. S míg az erőszak-gépezetek aránylag sikeresen szétzúzhatók, addig az ideológiák tovább léteznek, és a forradalmak kénytelenek hozzájuk idomulni és megállapodásokra kényszerülnek, gyakran igen súlyos, de szükséges kompromisszumok által.” (25. oldal) „A fejlett tőkésországokban a mai forradalom stratégiájának ezen ideológiai apparátusok átalakítására és felhasználására kell irányulnia. Ha nem is teljes, de legalább részleges átalakításáról és felhasználásáról van szó, amely a monopolkapitalista állam ellen irányul”, fűzi hozzá Carrillo az állam ideológiai mechanizmusában beálló új helyzet jellemzéséhez.

A jugoszláv olvasó számára bizarrnak tűnik Carrillo elmefuttatása az egyházzal mint az állam ideológiai apparátusáról. Szerinte az egyház, természetesen a spanyol és egyéb katolikus országokra gondol, mélyebb válság előtt áll, mint ami a reformációhoz vezetett. Az előbbi válság a hűbéri társadalom letűnésének kezdetéhez és a tőkés rend kialakulásához kapcsolódott. A mostani válságot viszont a burzsoáz társadalom alkonya és a szocialista társadalmi rend váltja ki.

Ide vonatkozóan Carrillo nemcsak az általános társadalmi tudatban, a vallási nézetekben és dogmákban végbemenő nézeteket veti fel, hanem hivatkozik a Posibile folyóiratban közölt adatokra (26—28. o.), mely szerint a spanyol püspöki értekezlet 1976-ban megtartott vélemény-felméréséből kitűnik, hogy a főpapság nagy többsége nem hisz a tőkés rendszer kedvező megreformálásában, hanem inkább valamiféle nem marxista szocialista társadalmi rendszer kialakítását tartja kívánatosnak Spanyolországban.

Ebből az következik, Carrillo megállapítása szerint, hogy az egyház válsága mint a tőkés államapparátus válsága már kétségtelen Spanyolországban, de Latin-Amerika több államában is, mégha ez a válság egyelőre különböző mértékben és módon jelentkezik is. Ez Spanyolország esetében annál jelentősebb, mert az 1936—1939 frankoista lázadás idején az akkori katolikus egyház képviselte a hagyományos uralkodó osztály alapvető ideológiai apparátusát. A klérus mai megváltozott álláspontja nem jelenti azt, hogy elfogadja a marxizmust, de azáltal, hogy nem számol a kapitalizmus életrevalóságával, noha még nem jutott el a szocializmus tényleges igenléséig, s ezzel a marxizmus közvetett elfogadásáig, mégis képes az időszerű spanyolországi kérdésekről nyíltan, kiátkozás nélkül tárgyalni.

„Hangsúlyozni kell, hogy az egyháznak mint a tőkés ideológiai apparátusnak a válsága nem jelenti szükségszerűen a vallás válságát is. Bizonyos esetekben életre hívhatja a vallás meghatározott értelmű megújulását. Mi kimondjuk, hogy a keresztények közénk való jövetelével, Pártunk új dimenzióval gazdagodott — szögezi le Carrillo —, de valószínűleg ugyanez mondható el keresztény párttagjaink vallásáról is. Azok a feladatok, amelyek az anyagi élethez, a társadalmi átalakuláshoz kapcsolódnak, mindaz, ami ügyünket megváltóivá, testvérivé és egalisztikussá teszi, a keresztény párttag számára evangélikus értéket kap, az első keresztények értékeivel, tisztaságával és nemes odaadásával ruházza fel őket.” (29—30. o.)

Az ilyen érzéseket, fűzi hozzá Carrillo, akik így élik át hitüket, a spanyol kommunisták mélységesen tisztelik, mert megszabadítják a vallást elidegenítő jellegétől, amelyre a marxizmus megalapítói rámutattak, és átalakítják a vallási meggyőződést az emberi felszabadulás serkentő tényezőjévé. Az ilyen gondolatmenet alapján arra a megállapításra jut, hogy sem doktrínér, sem gyakorlati politikai megfontolások alapján a mai Spanyolországban nincs helye nemcsak klerikális-ellenes tevékenységeknek, s hogy lehetséges a vallásos keresztények felzárkózási folyamatát kifejleszteni olyan értelemben, hogy az ország jelentős forradalmi erejét képviseljék. Ez ma és a jövőben olyan mértékben valósulhat meg, szögezi le Carrillo, amire Marx, Engels és Lenin mégcsak nem is gondolhattak.

A szerző harmadik alaptémája — az állam és társadalom viszonyán kívül és az állam ideológiai apparátusának elemzése mellett, amely alatt elsősorban az egyházat, az iskolai rendszert, az igazságszolgáltatást és a tömegtájékoztatási eszközöket vizsgálja, a család intézménye és a politikai pártok tevékenysége kapcsán — a szocializmus demokratikus modellje. Ebben a kérdésben is Carrillo igen részletes, világos és szókimondó. Elhatárolja magát az etatisztikus sztálinista szocializmus modelltől, de hasonló határozottsággal a szocializmusra vonatkozó szociáldemokrata elképzelésektől is.

Fejtegetéseiben, elsősorban publicisztikai módszerekkel élve, olyan eseményeket is szóvá tesz, részben elemez is, amelyek négy fal között

már gyakran elhangzottak, és amit érdemes le is írni, mert véleménye szerint meg kell szokni, hogy nyíltan kimondjuk az igazságot a munkásmozgalom kényes kérdéseiről is.

Carrillo könyve érdekfeszítő olvasmány, mert a nemzetközi munkásmozgalom jelentős személyiségének hiteles megnyilatkozása. A jugoszláviai olvasó nyilvánvalóan állandóan szem előtt tartja azt a tényt, hogy Spanyolország széles körű olvasóközönségéhez szól. Ezért számunkra olyan részleteket tartalmaz, amely nyilvánvalóan az ottani olvasó számára izgalmas, de nekünk egyszerűen új, eddig ismeretlen részlet, míg amikor velünk kapcsolatos eseményeket emleget, akkor természetes, hogy értesültebbek vagyunk és nem egy esetben másképpen is értékeljük azokat. Másképpen értékeljük például Jugoszláviának a tájékoztatóirodás támadással szembeni ellenállását, és nagyobb jelentőséget tulajdonítunk az el nem kötelezettek mozgalmának. A könyv sok időszerű kérdést felvet, tömören és népszerűen az SPK álláspontjai alapján meg is válaszol, anélkül, hogy ezek a válaszok minden esetben végérvényesek lennének.

A SZOCIALISTA SZÖVETSÉG IDŐSZERŰ FELADATAI

A Radnička štampa kiadónk már régóta ismert a politikai iskolák és marxista tanfolyamok számára kiadott könyveiről. Tavaly a Politička škola sorozat első kötetei között adta ki Marjan Rožić: Socijalistički savez u socijalističkom samoupravljanju c. könyvét.

A könyv időszerűségét bizonyítja, hogy társadalmi-politikai életünkben mind nagyobb hangsúlyt fektetünk a társadalmi-politikai szervezetek szerepére öngazgatású társadalmunkban. A JKSZ XI. kongresszusát előkészítő, majd a kongresszust követő vitákban leszögeztük, hogy a szervezett szubjektív erőknek hazánkban kiszélesített aktivitással kell elősegíteniük az öngazgatású viszonyok fejlődését és a közvetlen döntéshozatal formáinak tökéletesedését.

A könyv négy fejezetben dolgozza fel társadalmunk legtömegesebb társadalmi-politikai szervezetének fejlődését a népfelszabadító háborútól máig. Az első fejezet a Népfront széles körű politikai szerepéről ír, amint egybekapcsolta valamikor az összes haladó erők fasisztaellenes szervezeteit. A fegyveres forradalom után a Népfront megmaradt a széles néptömegek egybekapcsolása mellett, kiállva a Tájékoztató Iroda támadásait is. Sztálin ugyanis 1948-ban azzal vádolta népfrontpolitikánkat, hogy túlságosan tömeges és ezért elenyésző a Jugoszláv Kommunista Párt hatása, forradalmisága a tömegakcióban. A szocialista öngazgatási viszonyok között azonban éppen a tömeges és széles körű akcióknak van nagy jelentőségük, így a mai Szocialista Szövetség dolgozóink és polgáraink tevékenységének legszélesebb területe, itt találkoznak az összes szervezett szocialista erők.

A könyv második fejezete a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége mai szerepkörével foglalkozik, ugyanis forradalmunk jelenlegi szakaszában szükségünk van egy olyan szervezetre, amely „a demokratikus szocialista szabadság frontjaként” (18. o.) egybekapcsolja a néptömegek kezdeményezéseit, akcióját. A Szocialista Szövetség keretében fejtik ki ténykedésüket az összes társadalmi-politikai és társadalmi szervezetek, de ugyanakkor frontot képvisel a politikai és küldöttrendszerben is. A

Szocialista Szövetség tehát egységes akciót biztosít az összes osztályjellegű szervezet és egyesület között, de nélkülözhetetlen szerepe van a küldöttségek működésének megszervezésében is. A Szocialista Szövetség munkamódszere, megváltozott alkotmányos szerepével együtt, természetesen változik. A legszélesebb akciók sikere éppen a demokratikus megbeszélések és megegyezések eredményétől függ, nem pedig a központi direktívák osztogatásából áll, amikor a Kommunista Párt az egyedüli alanya az osztályérdek meghatározásának. Ma az öngazgatású érdekek pluralizmusának összehangolásában nagy szerepet vállal a Szocialista Szövetség, miközben elősegíti a különböző érdekek érvényesítését a különböző társadalmi szervezkedéseken belül, majd demokratikus vita szervezésével, lehetővé teszi az indokolt érdekek és szükségletek megvalósítását is. Ebben az akcióban fontos a DNSZSZ koordináló, egybehangoló szerepe, mivel keretében találkoznak az összes szubjektív erők. A Szocialista Szövetség munkája a küldöttrendszer elvei alapján valósul meg, de gyakorlatunkban még sok hiányosság tapasztalható e tevékenységben: kevés a küldöttbázisból feljegyzett akciókezdeményezés, így még mindig várjuk a „felülről jövő rendeleteket”, a Jugoszláv Kommunista Szövetség javaslatait. A Szocialista Szövetségnek azonban mind többet kell önálló akciókban és az öngazgatású szervezeteken tevékenykednie, mivel nélkülözhetetlen az öngazgatású tudat fejlesztésében.

A DNSZSZ alkotó szerepe főleg a képviselő-testületek munkájában jelentős. A gyakorlatban tovább kell erősíteni e szervezet akcióit az öngazgatású döntéshozatal területén, miközben nemcsak követi a küldöttek munkáját, de kívülről is hat az érdekek egybehangolására. A Szocialista Szövetség közvetlenül részt vesz a képviselő-testület társadalmi-politikai tanácsának munkájában. Ebben a tanácsban, a többi társadalmi-politikai szervezettel együtt direkt bekapcsolódik politikai rendszerünk mechanizmusába.

Marjan Rožić jelentősnek tartja a Szocialista Szövetség szerepét a társult munka szervezeteiben és az érdekközösségekben is. Különösen a szakszervezetnek kell a Szocialista Szövetségen belül olyan tevékenységet kifejtene, amivel egybehangoljuk a társult munka és a társadalom többi szférájának érdekeit, fejleszthetjük a szabad munkacserét és az esz-köztársítást.

A könyv harmadik fejezete a Szocialista Szövetség helyét definiálja öngazgatású rendszerünkben. A szerző részletesen meghatározza e társadalmi-politikai szervezet alkotmányos pozícióját és szerepét, majd beszámol a Szocialista Szövetségnek a X. és a XI. pártkongresszus határozataiba foglalt feladatairól. Ebben a legterjedelmesebb fejezetben kitér e szövetség programjára és alapszabályzatára is.

Az utolsó fejezetben a szerző a Szocialista Szövetség jövőbeli feladatairól és fejlődési irányáról ír az öngazgatású társadalmi viszonyok elmélyítésében. A Szocialista Szövetség néhány fontos feladata, (az öngazgatású döntéshozatal osztályjellegének megőrzése) az elkövetkezőkben is megmarad. Fontos, hogy ebben a szervezetben túlhaladjuk a fő-

rumunkát és mind jobban kiépiítsük a szakcsoportok munkáját, amelyek a küldöttrendszer elve alapján szerveződnek. A demokratikus munkamódszer kialakításában nagy segítséget jelent majd az a titói kezdeményezés, ha ebben a szervezetben is a kollektív munka és felelősség alapján dolgozunk. Politikai rendszerünk küldöttviszonyának szférájában a következő feladatok várnak a Szocialista Szövetségre:

- a társadalmi-politikai tanácsok koncepciójának továbbfejlesztése,
- a DNSZSZ küldötteinek aktívabb részvételével a képviselő-testület munkájának javítása,
- a Szocialista Szövetség részvétele az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások előkészítésében, azok osztályjellegének biztosításában,
- azon kérdések megvitatása, amelyről a DNSZSZ szakcsoportjaiban döntenek a küldöttek,
- a képviselő-testületi tanácsok munkaprogramjának meghozatalában való részvétel,
- a „küldött klubok” munkájának fejlesztése, amelyeket az érdekközösségeken belül is megszervezhetnénk, a viták könnyebb lebonyolítása érdekében,
- az információs rendszer tökéletesítése, hogy a küldöttek tartalmasabb és konkrét anyagok alapján hozhassanak döntést,
- a küldöttek jobb egybekapcsolása a Szocialista Szövetség konferenciáján belül.

Más szóval, a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége a jövőben is társadalmi életünk mindazon területeire kiterjeszti akcióit, ahol az öngazgatású érdekek egybehangolása folyik. Ebben a törekvésben természetesen lesznek hibák, mulasztások is, amelyek túlhaladásában segít ez a könyv, elvileg letisztázva azokat a törekvéseket, amelyek e szervezet időszerű szerepkörének meghatározásával kapcsolatosak. A nem túl terjedelmes könyv könnyen áttekinthető, s ezért olvasótáborába nyilván mindazok felzárkóznak, akik társadalmi-politikai életünkben eddig is aktívan részt vettek vagy pedig most kapcsolódnak be öngazgatású döntéshozatalunk folyamatába.

Szöllősy Vágó László

A GYERMEKPSZICHOLOGIÁTÓL AZ ANTIPSZICHIÁTRIÁIG

Biblioteka Psiha, Naprijed, Zágráb, 1980.

A pszichológiának hosszú a múltja, de rövid a története — olvastam valahol. Ez a hosszú múlt, mely évezredek távolába nyúlik vissza, az emberi viselkedés *megértésére* való törekvés, tulajdonképpen a rég múlt és korunk mindennapjainak népszerű pszichológiája, mely íróknak, filozófusoknak, nevelőknek és tudósoknak volt és van segítségére — mindenkinek, aki emberekkel dolgozott és dolgozik. A pszichológia — mint tudomány — története annál rövidebb: alig egy évszázaddal ezelőtt differenciálódott. Az emberi viselkedés *megmagyarázását* tűzte ki célul, és jóllehet ma is nap mint nap meg kell küzdenie önmaga elismertetéséért, fejlődése extenzív tendenciájú; nemcsak abban az értelemben, hogy mind többen kerülnek vonzerejébe, hanem abban is, hogy mind több tudományterülettel kerül integrális kapcsolatba, melyek saját problémáik megoldásában keresnek (és találnak) benne méltó partnerre.

Egy tudomány tekintélyének fokmérőjeként összeszámolhatjuk, hány egyetemi katedrával rendelkezik nálunk vagy a világon, hány tudományos intézetet és tudósutatót mondhat magáénak, népszerűségének és az iránta való érdeklődés növekedésének azonban legbiztosabb mutatója a vele kapcsolatos tudományos és ismeretterjesztő könyvkiadás. Ha ilyen szemmel lapozzuk át az ideai belgrádi könyvvásár katalógusát, arról győződhetünk meg belőle, hogy a pszichológia iránti érdeklődés nálunk emelkedik.

A vásáron bemutatott pszichológiai tárgyú könyvújdontságok egyike a zágrábi Naprijed Könyvkiadó hat kötetes Biblioteka Psiha sorozata, mely több mint másfél ezer oldalon, hat — szinte kivétel nélkül más-más irányzathoz tartozó — pszichológus, pszichiáter és orvostudós munkáját nyújtja át az olvasónak. A művek többsége a mögöttünk álló évtizedben keletkezett, illetve — ha korábban íródott — a hetvenes években újra kiadásra került, ami bizonyos értelemben szavatolja, hogy az olvasó nem pszichológiatörténeti kuriózumot kap kézhez, hanem az élő pszichológia lapjait nyitja fel. A szerzők mindegyike a tudományos

ismeretek kiváló tolmácsolója, könnyed stílusban közli a pszichológia és a pszichiátria legfrissebb ismeretanyagát (természetesen ki-ki a maga sajátos szemszögéből), s ezáltal nemcsak a szakemberekhez szól, hanem közlése hozzáférhető a pszichológiai tudományokban kevésbé jártas olvasó számára is.

Tekintettel arra, hogy a sorozat szerzőinek nálunk alig jelent meg eddig műve, a könyvek vázlatos tartalmi áttekintése mellett igyekeztünk magukat a szerzőket is bemutatni, mint ahogy a sorozat szerkesztői is tették minden könyv utószavában.

R. May: Psihologija i ljudska dvojba
(Psychology and the Human Dilemma)

Amennyiben elfogadjuk azt a megállapítást, hogy az egzisztencializmus a válság filozófiája, és Mayt nézetei alapján — jóllehet önmaga hevesen tiltakozik az ellen, hogy bármely pszichológiai vagy filozófiai irányzathoz sorolják — egzisztencialistának tekintjük, személyében a válságpszichológia egyik jellegzetes képviselőjét ismerhetjük meg, és ezt könyve nemhogy cáfolná, inkább alátámasztja.

Az egzisztencializmus alapját képező fenomenológiai eszméknek a lelki zavarok tanulmányozásában és gyógyításában való alkalmazását illetően May rendkívül befolyásos személyiségnek számít, függetlenül attól, hogy messzemenően következetes az ember terapeutikus, és egyáltalán: filozófiai megközelítésében. Sokirányú elfoglaltsága ellenére (pszichoanalitikus, sőt felkészítő analitikus, előadó), jelentős funkciókat töltött be a pszichológusok és pszichoanalitikusok egyesületeiben, neves egyetemeken vállalt tekintélyes megbízásokat. Szóban forgó könyve is nagyrészt korábbi előadásai és megjelent cikkei szintéziseként állt össze.

A dilemmát az embernek az a képessége okozza — fejt ki May, könyve első fejezetében —, hogy önmagát egyidejűleg szubjektumként és objektumként éli át. A filozófia nyelvén ez azt jelenti, hogy a szubjektum átéli saját „világban-létét” (In-der-Welt-Sein). A fenomenológia módszereit alkalmazó kutató — és May is szívesen él velük — a tudat struktúrájaként másra-irányultságát (intencionalitás) emeli ki. Az egzisztencia másik lényeges vonása az, hogy transzcendentál: saját határai túllépésére törekszik. A vallásos egzisztencialistáknál a transzcendentális az isten, az ateistáknál (például Sartre-nál) a semmi — üresség, hiány. Az elmondottakból következik a személyiség és a szabadság problémája: szabadnak lenni (egzisztenciának lenni) annyi, mint önmagunk lenni. Ez a szabadság viszont súlyos teher: az embernek állandóan az ár ellen kell úsznia, mert ellenkező esetben: ha lemond magáról mint személyiségről, ha megszűnik önmaga lenni, olyanná válik, és csakis akkor válhat olyanná, mint „mindenki”. A szabadság tehát potenciálisan magában hordozza a szorongást is — vezethető le a következtetés.

Egyes történelmi korokban — és ilyen a mi korunk, a XX. század közepe is, írja May — a létdilemmák kifejezettebbé, kínosabbá, nehezebben leküzdhetővé válnak. Ezeknek a belső átélése a szorongás állandó forrása. Itt is fontos megkülönböztetni a *normális szorongást* (mely arányban áll a fenyegető veszéllyel) a *neurotikus szorongástól*. Ez utóbbi olyan reakció, mely nem áll arányban a veszéllyel, elfojtással és más belső pszichikus konfliktusokkal jár. A gyógyításnak sem lehet tehát az a célja, hogy a páciens megszabadítsa szorongásaitól, hanem hogy segítségével legyen megszabadulnia neurotikus szorongásaitól, lehetővé téve, hogy szembenézhesen normális szorongásaival. „A pszichoterápia nemcsak olyan tudás és készség, mellyel azokon segítünk, akik számára a létezés dilemmái túl komolyakká és nehezekké váltak, hanem egyúttal a dilemmák megértésének nagyszerű, talán leggazdagabb forrása is, mely módot nyújt arra, hogy az ember felülkerekedjen rajtuk” — fogalmazza meg May a pszichoterápia lényegét.

R. May könyve — függetlenül attól, hogy gyakran bukkanunk benne epés megjegyzésekre, ideológiai vonatkozásaiban pedig olyan kifejezésekre, melyekkel eleve nem érthetünk egyet —, egészében véve figyelemzetésként is felfogható: az embert saját élményvilága fényében kell látni, megérteni.

A. Crowcroft: Razumije vanje ludila
(The Psychotic — Understanding Madness)

A. Crowcroft nagy műveltségű, gazdag tapasztalatokkal rendelkező gyakorló pszichiáter — pszichológiát és orvostudományt tanult, gyermekpszichiátriára szakosította magát, majd kiszélesítette a pszichopatológiára. Jól ismeri a pszichózisok területét és kiváló íráskészsége révén sikerrel tud eleget tenni önmaga által vállalt, cseppet sem könnyű feladatának: a legváltozatosabb műveltségi szintű, az előismeretek tekintetében legalább ennyire heterogén olvasóközönség számára írni az elme- és lelki bajok végtelenül bonyolult belső mechanizmusáról, sőt nemcsak írni róluk, hanem meg is magyarázni őket.

A pszichózisok, és ezzel együtt a pszichotikusok (pszichózisokban szenvedők) megértésének első akadálya az — fejt ki véleményét már könyve bevezetőjében A. Crowcroft —, hogy az elmezavart sokan még ma is inkább erkölcsi, mint gyógyászati kérdésként értelmezik. Amikor valakire azt mondják „megőrült” — ebben benne van az is, hogy bűnös, nevetséges, rossz vagy ostoba; nem fogják fel, hogy betegségük éppúgy nem szándékosan előidézett eltérés a normálistól, mint a tüdő- vagy a vakbélgyulladás. Még nagyobb baj, hogy a pszichotikusok többsége sem tartja magát betegnek. Az elmebaj, az őrületség, a holdkórosság hosszú időn át érzelmileg túlterhelt fogalom volt, a társadalomból való kirekesztés a gyógyítás legkritikusabb tényezőinek egyikévé vált. A humanitás azt igényli, hogy a megtagadás, az elszigetelés, a kirekesztés

helyébe a gondozás, ápolás, gyógyítás lépjen. Ennek azonban a megértés az előfeltétele — ezt a rendeltetést szánta könyvének a szerző.

A normális, a neurotikus és a pszichotikus személyek leírásával kezdődik a könyv lényegi része. Amíg a gyógyászat a betegséget kiváltó okok felkutatására törekszik és azok felszámolására, addig a pszichiátriai kórisme és klasszifikáció gyakran még ma sem az okokon, hanem a tüneteken alapul — mutat rá az egyik alapvető problémára, majd ő maga is a tünetek leírásával mutatja be a pszichikus zavarok néhány általános típusát. Az affektív és a mániás-depresszív pszichózisok, a szkizofrénia különböző típusai és a gyermekkori pszichózisok tüneteinek ismertetése után az organikus (szervi eredetű) és a kábítószeres (elsősorban a hallucinogén narkotikumok) által kiváltott lelki zavarokkal ismerkedhetünk meg, majd a kulturális-szociális hatásoknak a viselkedésre és a lelki zavarokra gyakorolt szerepét világítja meg.

A könyv második része a pszichotikus személyek érzelmi állapotának dinamikáját vetíti elénk, a fejlődés folyamatában, a gyermekkortól kezdődően és oda visszavezetve, majd a szkizofrénia természetének megértésébe vezeti be az olvasót.

A pszichotikusokról való társadalmi gondoskodás múltjának és jelenének három jellemző formájával ismerkedhetünk meg a könyv harmadik részében. Az ápolás-gondozás két fő célja az volt, hogy a beteget önmagától, illetve hogy a környezetet a betegről megvédje. Segítünk-e a szkizofrénias betegen azzal, hogy elzártuk a világtól, hogy 17—18 hasonló állapotban lévővel zártuk egy szobába? — teszi fel a kérdést a szerző. — A környezetnek az ő számukra is van jelentősége, az elszigetelés a valósággal való utolsó szál eltépését is jelentheti. Ez a pszichiáter számára is megterhelés, hiszen ő — ellentétben az orvosok többi kategóriáival — kénytelen nap mint nap együtt lenni „orvosi kudarcaival”.

Megismerkedhetünk a pszichiátriában ma általában alkalmazott két gyógymód jellegzetességeivel: a fizio- és a pszichoterápiával. Mindkettő hívei meglehetősen kizárólagosan vallják saját gyógymódjuk helyességét. Nem tudni, melyikük az elfogultabb, holott hasznosabb volna minden eszközt felhasználni, hogy segítségére legyenek a betegeknek megküzdeni betegségükkel és annak társadalmi következményeivel — idézi a szerző Fish professzor véleményét.¹ A modern pszichiátriában egyaránt helye van a fizioterápiának (elektrosokkos és gyógyszeres kezelés, neurokirurgia) és a pszicho-, valamint a szociális terápiának is — bizonyítja, és állítását angliai példákkal illusztrálja.

Az öregkori pszichózisok feldolgozását az indokolja, hogy az életkor hosszabbodásával mindinkább a társadalom figyelmének homlokterébe kerül ez a kérdés, éppúgy, mint az öregedés egyéb gyógyászati, társadalmi és pszichológiai konzekvenciái is.

Hogy megérthessük az elmezavart (mint betegséget), az emberi természetet kell megértenünk, mert az elmezavarok az emberi természettel állnak szoros kapcsolatban, bizonyos értelemben belőlük következnek

— írja könyve zárószavában. A. Crowcroft. A civilizáció része az is, hogy ne tagadjuk meg azokat az embereket, akik nálunk nehezebben alkalmazkodnak a világ változásaihoz.

H. J. Eysenck: Upotreba i zloupotreba psihologije
(Uses and Abuses of Psychology)

A pszichológia alkalmazása és meggyalázása lehetne Eysenck könyvének adekvát magyar címe — meghökkentő és elolvasásra ingerlő, mint ahogy meghökkentően merészek többi munkái is. A behaviorista hagyományok alapján álló szerzőt a pszichoanalízis legagresszívabb ellenzői között tartják számon. Nem meglepő, hogy róla és munkájának értékéről is megoszlanak a vélemények: egyesek dicsérik magas fokú tudományos szigorát, mellyel pszichológiai kísérleteit vezeti, mások — éppen ellenkezőleg — azzal vádolják, hogy hipotézisei alátámasztása érdekében még a vizsgálati eredmények „megkozmetikázásától”, sőt beállításától sem riad vissza. De az eltérő véleményektől függetlenül, abban úgyszólván mindenki egyetért, hogy Eysenck a személyiséglélektan legtermékenyebb kutatója — ha nem az egész világon, úgy Nagy-Britanniában. Kezdetről fogva a személyiség, a tanulásméletek és az abnormitás pszichológiája foglalkoztatta; az egyéni különbségek tanulmányozásával, még inkább merész következtetéseivel nemcsak elismerést, hanem ádáz ellenségeket is szerzett magának.

Eysenck munkásságának elméleti, tapasztalati és kísérleti jellege különösen három területen nyilvánul meg: megalkuvás nélküli törekvés a tudományos-empirikus pszichológia felé, az emberi viselkedés kísérletileg ellenőrzött általános törvényszerűségeinek feltárásával; ennek az elvnek a következetes alkalmazása saját tudományos és kutatómunkájában, ami a személyiség alapvető dimenzióinak feltárását eredményezte: végül pedig személyiségelméletének alkalmazása a viselkedési zavarok gyógyításában.

A nálunk most megjelent Eysenck-mű a szerző munkamódszerét és felfogásmódját tükrözi, tudományos kíváncsiságáról és széles érdeklődési köréről tanúskodik, egyúttal megkísérli demisztifikálni a pszichológiát, mely nem mágia és nem kuruzslás — mint ahogy egyes „népszerűsítői”, akiknek a pszichológiához mint tudományhoz vajmi kevés közük van, beállították —, hanem egy viszonylag fiatal tudomány, mely fejlődése jelenlegi szakaszában még nem képes minden felmerülő kérdést megválaszolni, de amely mind több kérdésre talál megnyugtató választ.

Mit mérnek az intelligenciatesztek, melyek az elsődleges értelmi képességek, mi a tesztek prognosztikus értéke, örökölheto-e az intelligencia — olyan kérdésekkel találkozunk a könyv első részében, melyek a pszichológiával csak esetlegesen kapcsolatba kerülő laikusokat is foglal-

koztatják. A problémák sokoldalú bemutatása ellenére sem kapunk megnyugtató választ: a kísérleti kutatások olyan nagy számú ismeretlen tényezővel kénytelenek számolni, hogy a kiinduló hipotézist meggyőzően nem sikerült sem bizonyítani, sem cáfolni.

A pszichológia a pályaválasztás szolgálatában szintén olyan téma, mely a szakembereken túl a szülők, a pedagógusok, úgyszólván az egész társadalom érdeklődésére tart igényt — az utóbbi időben nálunk is. Polemizáló hangnemben ismerteti velünk a szerző az alkalmazási vizsgálatok, az egyetemi hallgatók tesztek útján történő kiválasztása, a munka, a termelékenység és a motiváció pszichológiai vonatkozásainak kérdéseit, gyakorlati példák bemutatása útján.

A normálistól eltérő viselkedés tárgyalásakor Eysenck amellett, hogy a „normális” és az „abnormális” fogalmi meghatározásának viszonylagosságára hívja fel a figyelmet (gazdagon illusztrálva Kinsey-nek a szexuális viselkedéssel kapcsolatos közismert vizsgálati anyagával), a pszichoterápia hatásának bemutatásáról csakhamar áttér a pszichoanalízis éles bírálatára. Ezt a „pszichológia jövőjéért” való aggodalommal indokolja. Mert bármennyire igyekezzenek is elhatárolni magukat a pszichológusok a pszichoanalitikusok nézeteitől, a társadalom gyakran nem tesz közöttük különbséget... Mi a nem jó a pszichoanalízisben? — Az, hogy nem tudomány — zárja le könyve harmadik részét.

A negyedik rész különösen izgalmas témákat ígér: a nemzeti jelleg és a vele kapcsolatos sztereotíp előítéletek, az antiszemitizmus pszichológiája, a Gallup körkérdései és a közvélemény, végül pedig a pszichológia és a politika összefüggései — mind olyan kérdések, melyekkel az újságolvasó, a tévénéző, a rádióhallgató nap mint nap találkozik; természetes hát, hogy érdeklődéssel fordul a tudományos okfejtés felé. Mindegyik kérdéscsoport valamilyen vonatkozásában az előítéletekkel áll kapcsolatban — állítja (és igyekszik bizonyítani is) Eysenck. A modern közvéleménykutatás rövid történetének bemutatása mellett megismerkedhetünk a mintavétel, az adatfelvétel és -feldolgozás módszereivel és technikájával is.

A könyv utolsó fejezetében a pszichológia és a politika viszonyát a tudomány és a „politikai credo” összeütközéseként mutatja be a szerző, gazdagon illusztrálva a hitleri német, a sztálinista szovjet, de ugyanígy a közelmúlt amerikai és angliai oktatási rendszeréből vett példákkal is. Megjegyzendő, hogy a politikai rendszerekkel kapcsolatos inszINUÁCIÓI, sőt mi több: következtetései, olyan fokú elfogultságról tanúskodnak, amire a pszichológiában járatlan olvasó is könnyen felfigyelhet.

D. W. Winnicott: Dijete, obitelj i vanjski svijet
(The Child, the Family and the Outside World)

Winnicott a gyermekgyógyász szakorvosi tudását és a pszichoanalitikusnak a probléma mélyére hatolás képességét egyesíti magában nagy-

szerű közlőképesseggel, ami megkönnyíti számára, hogy kutatómunkája eredményeit, orvosi praxisa tapasztalatait a tudós világ számára is érdekesen, de a laikusoknak is érthetően adja közre. Most megjelent könyve legnagyobbbrészt a BBC számára készített beszélgetéseit tartalmazza. Ezek könyv formájában először 1957-ben jelentek meg, azóta csak Angliában három új kiadást értek meg.

Winnicott 1923-ban kezdett gyermekgyógyászattal foglalkozni, ugyanabban az időben kezdi meg pszichoanalitikusi felkészülését. Ez a pszichoanalízis világméretű expanziójának időszaka: Freud ekkor dolgozza ki az élet- és halálösztön elméletét, a személyiség szerkezetének hipotézisét (ego-id-szuperego), Budapesten Ferenczi működése révén nyílnak új lehetőségek a pszichoanalízis előtt, Angliában pedig a Brit Pszichoanalitikus Társaság munkája vesz új fordulatot Melanie Klein érkezésével; csakhamar csatlakozik hozzá az akkor még fiatal Winnicott is, klinikai praxisára alapozott első munkájával (Gyermekekori zavarok). Későbbi munkáiban sem szakad el a gyakorlattól, és most kiadott könyvének is ez a legfőbb értéke: közel fél évszázados tapasztalatait szintetizálja benne, mely idő alatt mintegy 60 000 újszülött, gyermek, szülő és nagyszülő életével, sorsával került aktív kapcsolatba.

Célkitűzéseit könyve előszavában fejtí ki: segítségére lenni a fiatal anyának, aki első vagy második gyermekét hozza a világra, és maga is segítségre szorul. „Könyvem nyelvezete a gyermeki beszéd fejlődéséhez hasonlóan változik — írja — a csecsemőgondozás bensőséges nyelvezetétől az idősebb korú gyermekhez fűződő szabadabb kapcsolat irányában.”

A könyv első része — Az anya és gyermeke — nemcsak terjedelemben foglal el legtöbbet a könyvből, hanem szerzőnk is ennek az életkori szakasznak, az itt kialakuló kapcsolatoknak tulajdonít legnagyobb jelentőséget. „Az, hogy a gyermekből, fejlődése befejeztével egészséges, önálló, a társadalmi közösséghez hű felnőtt lesz-e, teljes egészében kezdeti fejlődésétől függ...” Ebben a kizárólagosságban persze semmi meglepő sincs: a pszichoanalízis álláspontján álló szerző erre a kérdésre csak így tekinthet. Hogy milyen részletekbe menő aprólékossággal foglalkozik Winnicott ezzel az életkori szakasszal, annak szemléltetésére elég csak a fejezetcímeket felsorolnunk: Egy férfi szemével; Saját magzata megismerése; A csecsemő mint fejlődő lény; A csecsemő táplálása; Hova jut az élelem; Az emésztési folyamat befejezése; Részletesebben a csecsemő táplálásáról; A szoptatás; Miért sír a csecsemő; A világ kis adagokban; A csecsemő mint személy; Az elválasztás; Még néhány gondolat a csecsemőről mint személyről; A csecsemő veleszületett szeszélyessége; Ösztönök és normális zavarok; A kisgyermek és a felnőttek.

A könyv második része, A család, az apa szerepének elemzésével kezdődik, kitér a szülők és a gyermekek mércéinek különbözőségére, megismerkedünk a normális gyermek, az egyke, az ikrek problémáival, a játékkal, mint a gyermeki tevékenység megnyilvánulásával, a gyer-

mek nemiségével, a gyermeki hazugságokkal és lopással, és eljutunk az önállósulásra való törekvés első megnyilvánulásaihoz.

A külső világ címet viselő harmadik részt akár specifikus nevelés-
lélektani kézikönyvnek is tekinthetnénk (melyben a specifikumot —
talán felesleges is hangsúlyozni — a pszichoanalitikus kiindulópont
képezi).

Winnicott könyvének legnagyobb érdeme, hogy a gyermekpszicholó-
gia, a pszichiátria és a pszichoanalízis ismereteit a szülők, a pedagógu-
sok, gyermekápolók és szociális gondozók számára érthető nyelven
közli, hozzáférhetővé téve ezzel éppen azok számára, akik legtöbb hasz-
nát látják.

T. S. Szász: Ideologija i ludilo

(Ideology and Insanity) — Članci o psihijatrijskoj dehumanizaciji

Thomas Szász (Szász Tamás; Budapesten született 1920-ban) nem
ismeretlen a hazai olvasóközönség előtt: két évvel ezelőtt adta ki a
belgrádi Vuk Karadžić Könyvkiadó Etika psihoanalize című könyvét,
de folyóiratokban közölt tanulmányait is élénk érdeklődéssel kísérik.
Ezt az érdeklődést elsősorban talán annak köszönheti, hogy minden
könyve kihívás. Nincs a földön egyetlen kétségbevonhatatlan isten sem,
nincs cáfolhatatlan tekintély, sem megváltoztathatatlan tudományos tétel
— vallja Szász; erőnei is elsősorban a hagyományos pszichiátria és a
társadalmi előítéletek éles bírálatában, ezek kreatív tagadásában nyil-
vánulnak meg.

Szóban forgó könyve célkitűzéseit maga a szerző fogalmazza meg:
megmagyarázni a mentális betegségek conceptusát, felkutatva e kon-
ceptus történelmi forrásait, erkölcsi implikációit és stratégiai szerepét.

A két világháború között, de kiváltképp a második világháborút kö-
vetően kezdődött meg a pszichiátria világméretű expanziója, aminek
a következményeként — elsősorban Nyugaton — az élet minden ne-
hézségét, problémáját pszichiátriai esetként kezelik, mintha az egész
életút egy folyamatos betegség volna, mely a fogamzással kezdődik és
a halállal zárul, és amely út minden lépésén orvosi (elsősorban elme-
orvosi) beavatkozásra volna szükség — vetíti elénk a nyugati társa-
dalom torzképét Szász, de még tovább is megy: „A modern pszichiá-
triai ideológia a hagyományos keresztény ideológia átültetése a tudomá-
nyos korszakba. E szerint az ember nem bűnben, hanem betegségben
fogamzik, a siralom völgye helyett a betegségek völgyében éli le életét.
És miként valaha a bölcsőtől a sírig lelkiatyja vezette, ezt a szerepet
most az orvos veszi át. Röviden: a Hit korának ideológiája vallásos;
technológiája klerikális; szakembere a pap — az Őrületség korának (sic)
ideológiája orvosi; technológiája klinikai; szakembere a pszichiáter.”²

Az elmebaj mítoszát (ilyen cím alatt jelent meg legjelentősebbnek
tartott könyve) a most kiadott műben is részletes alaposággal dolgozza

fel. Az elmebajok fogalmát általában az agy megbetegedéseiből vezetik le, melyek a gondolkodásban és a viselkedésben okoznak zavarokat, tehát elsősorban az agy és nem a lélek betegségei. Ezt a nézetet vallják sokan a modern pszichiáterek közül is, de széles körben értelmezik az elmebajt úgy is, mint ami alapjában különbözik az agy megbetegedéseitől: a személyiség deformálódása, emberi diszharmónia. Melyik az igaz? — A betegség fogalmába beletartozik az eltérés valamilyen normától. A fizikai betegségek esetében ez a norma az emberi szervezet szerkezeti és funkcionális épsége. A mentális megbetegedések esetében sokkal bonyolultabb feladat viszonyítási normát találni; annyi biztos, hogy ezek a normák pszicho-szociális, etikai és jogi komponensekből tevődnek össze. A mentális betegség tehát valamilyen pszicho-szociális és etikai szabványtól való eltérés, orvoslását mégis gyógyászati eszközöktől és módszerektől várjuk! Márpedig a pszichiátria sokkal szorosabb összefüggésben áll az etikával, mint az orvostudomány. (Pszichiátria alatt Szász az élet problémáival foglalkozó tudományt érti; az agy megbetegedései nem tartoznak ezek közé — azokkal a neurológiának kell foglalkoznia.)

A pszichiátriát a szerző morális és társadalmi vállalkozásként definiálja, és mint ilyen, gyakorta kerül az egyén és a csoport konfliktusának gyújtópontjába. Mivel a mentálhigiénia a társadalom, sőt: az állam funkciója, természetes, hogy az állam morális és gazdasági-szociális érdekeit képviseli, így a pszichiátria — ezúttal már a büszke szociális pszichiátria nevet viseli — nagyrészt az egyén feletti ellenőrzés eszközévé válik. A mentális egészség az amerikai társadalom új ideológiájává vált — állítja Szász, az eszméket társadalmi mozgatóerőkként értelmezve —, a pszichiátriának pedig fanatikus hívei és ádáz ellenségei vannak. Állítását gazdagon illusztrálja, saját praxisából vett példákkal (Szász ismert pszichoanalitikus is).

Az elmebaj elítélésében odáig jutottunk, hogy a bűnténytől sem riadunk vissza — fakad ki a szerző, emberiség elleni büntettként aposztrofálva az elmebajosok kényszer útján történő elszigetelését, gyógykezelését, a személyi szabadság korlátozásaként a pszichiátriai klasszifikálást, hamleti kérdéssel zárva könyvét: Merre tovább?

D. Cooper: Psihijatrija i antipsihijatrija (Psychiatry and Anti-Psychiatry)

A sorozat szerzői sorában a legfiatalabb (1931-ben született) David Cooper új fogalmat teremtett a pszichiátriában — vagy inkább a pszichiátria ellen? — az antipszichiátriát. Alapvető változásokat követelt kezdetben a betegek, később egyáltalán az ember felszabadításáért, az elnyomás és kizsákmányolás minden formája alól, közben mindinkább eltávolodott a pszichiátriától és a napi politika forgatagába került: a „forradalmi gócok” létrehozásának lett a híve.³

A pszichiátria és az antipszichiátria című könyvében (az első kiadás éve 1967.) Cooper a szociális megrokkánásoknak azokat a folyamatait vizsgálja, melyek az egyént skizofrénné teszik, ezt az állapotot pedig a későbbi gyógyászati eljárás megerősíti. A könyv empirikus-gyakorlati háttere az úgynevezett „Villa-21.” elmeegógyintézetben folytatott antipszichiátriai kísérletsorozat. A „Villa-21.” egy 2100 ágyas London környéki elmeegógyintézet viszonylag független, kísérleti céllal létrehozott részlege volt, melyben 15—20 éves fiatalokat kezeltek — skizofréneket, ifjúkori emocionális és személyiségzavarban szenvedőket. Cooper négy évig vezette ezt a részleget, az intézményesített pszichiátriában teljesen új, azzal szembenálló — antipszichiátriai — módszerek és eszközök alkalmazásával.

A kísérlet részletes ismertetését néhány tanulmány vezeti be: Az erőszak és a pszichiátria; A család és a skizofrénia; Tanulmány egy családról; A rokkant⁴, a család és a kórházi osztály, melyek vaslogikával vezetik az olvasót a könyv főrészének tekinthető antipszichiátriai kísérlet tárgyalásáig, miközben mind otthonosabban mozog Cooper terminusainak rendszerében, mely — és ez is egy jellemző sajátosság — csak nyelvi formájában azonos a pszichológiában-pszichiátriában használatos terminológiával, tartalmában azonban általában mást jelent.

Meghökkentő tény, hogy ez a könyv Coopernek — legalábbis pillanatnyilag úgy tűnik — hattyúdala volt: visszavonult a közéletől és hosszú ideje tudományos vonatkozásokban sem ad hírt magáról. Nem tudni, hogy a politikai vagy a szakterületi meghasonlás következtében zárkózott-e el, vagy rendelőjének magányában újabb kihívásra készül. Sokat nyernénk, ha ez utóbbi volna az igaz, mert kritikátlan ábrándozásait, politikai és társadalomelméleti tévelygését is tiszteletreméltóvá teszi a cél, mely vezérelte: emberibbé tenni a társadalmat, jobba az embert, tevékenysége és élményvilága minden szintjén.

*

Muradif Kulenović, a sorozat társszerkesztője, Nietzschének Carl Fuchshoz írt levelét idézve (...ha egyszer valami véletlen folytán olyan helyzetbe kerülsz, hogy írnod kell rólam (...)) jellemezheted, bemutatathatsz, de ne értékelj...) figyelmeztet: „Nietzschének ezt a megjegyzését meg kellene szívlelniük a jegyzetek és visszaemlékezések szerzőinek, amikor olyan emberekről írnak, akiknek életműve munkájukban, alkotásaikban maradt ránk. Kevesen vannak, akik nem esnek ebbe a hibába; mindannyian többé-kevésbé értékelnek is...”⁵

A könyvek bemutatásában — legalábbis a tartalmi-szakmai vonatkozásokat illetően — magam is arra törekedtem, hogy ne lépjem túl a bemutatás, az ismertetés határait. Egyébként is, a sorozat szerzőinek más-más pszichológiai irányzatot képviselő nézetei ismertetésével, párhuzamba állításával, a magyarázás és magyarázkodás olyan labirintusába keveredtem volna, mely kilátástalanná tette volna alapvető célom

elérését: a sorozat ismertetését. Vétkes mulasztás volna azonban szemet hunyni afelett, hogy a szerkesztők (egy-két kivétellel) elmulasztották figyelmeztetni az olvasót a sorozat szerzőinek ideológiai hovatartozását illetően. Ezek a szerzők nemcsak kutató tudósok, hanem közéleti emberek is, akik eszmei hovatartozásukat sem igen rejtik véka alá: „A kommunizmus éppen látszólagos »tudományosságával« vonz sokakat, és nem volna szabad megengednünk, hogy Marx dialektikus materializmusának hamis racionalizmusa és élettől elvonatkoztatott elmélete lépjen az igaz tudomány helyébe, kiapassza a lelkesedést, amire a modern demokrácia megteremtésében olyan nagy szükség van” — olvashatjuk Eysenck könyvének 177. oldalán. Másutt, másik kötetben burkoltabb formában találunk olyan utalást, melyből rájöhethetünk, hogy számunkra idegen ideológia talaján álló szerző könyvét olvassuk.

A pszichológiában és a filozófiában jártas olvasó számára ezek nem jelentenek buktatót, de a jóhiszemű laikus olvasót figyelmeztetni kell arra, hogy X vagy Y szerző egyes következtetéseit fenntartással fogadja. Ismétlem: figyelmeztetésre gondoltunk nem cenzúrára. Csak ebben az esetben felelne meg a sorozat maradéktalanul alapvető rendeltetésének: pszichológiai, pszichiátriai ismeretterjesztésnek.

Szorosan ezzel függ össze, hogy a közlés színvonala művenként változó: egyiket úgyszólván kézikönyvként használhatja nemcsak a pedagógusnövendék, hanem bármelyik olvasni tudó szülő is, másiknak az abszorbeálása még a pszichológus számára is komoly szellemi erőfeszítést jelent, ami — ha nem is megbocsáthatatlan hiba — megtöri a sorozat jogosan elvárt homogenitását.

Mindent összegezve: a sorozat érdekes betekintésre nyújt lehetőséget a nyugati pszichológia és pszichiátria áramlatainak és irányzatainak világába, melyek azonban egymásnak gyakran ellentmondó téziseikkel zavarba ejthetik az egzakt megfogalmazást igénylő, a pszichológia iránt érdeklődő, de alapjában véve laikus olvasót, emellett ideológiai kételeyeket is ébreszthetnek benne, melyek eloszlatására a kiadónak és a szerkesztőnek eleve gondolnia kellett volna.

Jegyzetek

¹ F. J. Fish: Schizophrenia, London, 1962.

² 13. o.

³ A „forradalmi gócok” autentikus személyiségek spontán, független csoportjai, melyekben Cooper, a hetvenes évek nyugati teoretikusaihoz hasonlóan a forradalmi fordulatok alapvető potenciálját, a szocialista jellegű forradalom legszilárdabb rámaszát látja.

⁴ Mentális rokkantat értve alatta.

⁵ Winnicott, 244. o.

AZ OPREDJELJENJA FOLYÓIRAT 1980. ÉVI OKTÓBERI SZÁMA

Az Opredjeljenja elnevezésű szarajevói folyóirat az öngazgatási szocialista társadalom elméletét és gyakorlatát dolgozza fel. Felelős- és főszerkesztője Nenad I. Kedmanović. Havonta egyszer jelenik meg.

A Participáció, öngazgatás, szocializmus — Cavtat '80 elnevezésű rovatban elsőként Kiro Gligorov írása olvasható, melynek címe A szocialista öngazgatás társadalmi-gazdasági alapjai (Jugoszláviában). E cikk lényegére és mondanivalójára a következő hét alcímből következtethetünk: 1. Történelmi visszapillantás; 2. Központi kérdés — a munka mint az új termelési viszonyok szubjektuma; 3. A szocialista öngazgatás gazdasági törvényszerűségei; 4. Közvetlen öngazgatás és a társultmunka-szervezetek asszociációinak formái; 5. Jövedelemszerzés és elosztás; 6. Szolidaritás és kölcsönösség a jugoszláv öngazgatású társadalomban; 7. Az öngazgatású társadalom gazdasági és társadalmi fejlődésének ellentmondásai.

Az öngazgatás kialakulásának és fejlődésének bemutatása után a termelőeszközök társadalmi tulajdonáról ír. Összehasonlítja a társultmunka-szervezeteket a vállalatokkal. Vizsgálja a társultmunka-szervezeteknek a jugoszláv öngazgatási rendszerben betöltött szerepét. Majd a társulási folyamatok fontosságáról a következőket állapítja meg: „Nagyméretű társulási folyamat nélkül nincs koncentráció, amely a korszerű gazdasági fejlődés előfeltétele, mely nagy gazdasági befektetéseket igényel és akkora pénzeszközöket, melyeket egy vagy néhány alapszervezet nem tud biztosítani. A társultmunka-szervezetek nagyméretű társulásával a tervezés, a közös tudományos kutatómunka és sok más jelentős kérdés öngazgatási rendezése válik lehetővé.”

A következő 16 oldalas cikk szerzője Zdravko Grebo. Címe: Öngazgatás és állam. Bevezetőként széleskörűen ismerteti Marx államelméletét, az állam lényegét, szükségességét és osztályjellegét. Ezek után áttér a szocializmus fejlődésének átmeneti időszakára. Kitér a szocialista állam elhalására és a proletárdiktatúrára. Végezetül a szocialista

önigazgatású rendszer alapelveiről, a demokratizmusról ír és utal e rendszer „gyenge pontjaira”.

Jean Zeigler az imperializmus elleni harc és az öngazgatás kapcsolatát analizálja írásában. Felhívja a figyelmet arra a folyamatra, amely a fejlett országok és a „harmadik” világ közt alakult ki. A nagy nemzetközi vállalatok ugyanis mind nagyobb mértékben helyezik át termelésüket a fejletlen országokba, ahol olcsó a munkaerő. Ennek következtében Nyugat-Európában nő a munkanélküliség. Termékeik drágábbak az előbbiekéinél, s így nem versenyképesek a piacon. Csökken a munkások vásárlóereje. A szerző szerint ez a helyzet nagy veszélyt jelent a nemzetközi munkásmozgalomra nézve. Fennáll annak a lehetősége, hogy az európai munkások a legrégibb és legborzasztóbb fegyverhez, a rasszizmushoz folyamodnak és xenofóbiában szenvednek. Nagy szükség van az ázsiai, afrikai, latin-amerikai és európai munkások szolidaritására.

Sartre és az öngazgatás a címe Yvon Bourdet cikkének, melyben Sartre munkásságának politikai és filozófiai fejlődését méltatja az öngazgatást tárgyaló műveinek bemutatásán keresztül.

Továbbá Faud Muhić cikke olvasható, melynek címe: Egy alternatíva anakronizmusa. A szerző részletesen (28. oldalon) ismerteti az olvasóval Milovan Djilasnak a JKP/JKSZ-szel, a jugoszláv forradalommal, Tito elvtárs érdemeivel és szerepével kapcsolatos álláspontját. Külön kitér Djilas elemzési módszerének tárgyalására és annak kritikájára.

A Korszerű kapitalizmus marxista kritikája című rovat első írásának szerzője Zoran Vidaković. Címe: Szocializmus vagy barbárság. A kapitalizmus fejlődési irányvonalait és jellegzetességeit elemzi. Rámutat a társadalmi rendszer válságára és termelési rendszerének fogyatékoságaira.

Ezután Nikola Poplasen cikke következik Kapitalizmus, öngazgatás és emberi szükségletek címmel, melyben e szükségletek kielégítésének lehetőségéről ír. E folyamatot külön vizsgálja a kapitalista és a szocialista rendszerben. Arra a megállapításra jut, hogy a kapitalizmusban lebecsülik az emberi szükségletek kielégítésének fontosságát. A szocialista társadalmi rendszerben viszont ez a momentum a termelés motívumát képezi.

E rovat utolsó írásának szerzője Slobodan Inić, címe: A kapitalizmus krízisének marxista elmélete és „az összeomlás elmélete”. Ismerteti Bernstein, Marx, Engels, Kautsky és Rosa Luxemburg elméletét, melyben kitér e krízis okának vizsgálatára is.

A társadalmi-gazdasági témák elnevezésű rovatban még három cikk jelent meg.

Jugoszlávia és az Európai Közös Piac, főként pedig a Német Szövetségi Köztársaság közötti, 1979. évi külkereskedelmi kapcsolat eredményei a témája Azdajić Tomislav munkájának. A kivitel és a behozatal viszonyát elemzi. A külkereskedelmi mérleg kedvezőtlen alakulásának okait is vizsgálja. Statisztikai adatokat közöl külkereskedel-

műnk alakulásáról. Választ keres arra a kérdésre: Milyen módszerekkel fokozhatnánk a kivitelt és csökkenthetnénk a behozatalt? Foglalkozik a devizaelosztás kérdésével is.

Halid Kojhodžić írásának címe: Az inflációs mechanizmus elméleti alapjai, melyben a kereslet és a költségek inflációjának elméletével, a pénz kvantitatív elméletével, a monetaristák és Marx inflációelméletével ismerteti meg az olvasót. Végezetül kihangsúlyozza: „A fentiekből világosan látszik, hogy Marx inflációelmélete mint egyedülálló és komplex elmélet, az egyedüli és valódi elméleti alapja az infláció megismerésének.”

Utolsóként Aleksa Milojević írása jelent meg e rovatban, melynek címe: Migrációelmélet és a valóság. Vizsgálja a munkaerő-vándorlás motívumait és következményeit, a bevándorolt munkások alkalmazásának előnyeit és hátrányait.

Az Opredjeljenja 1980. évi októberi száma a felsorolt cikkeken kívül nem közöl sem folyóirat-, sem könyvbemutatót.

A NAŠE TEME CÍMŰ FOLYÓIRAT
1980. 7—8. SZÁMA

A Naše teme elnevezésű folyóirat e kettős száma főleg időszerű társadalmi és gazdasági problémákkal foglalkozik.

A Visszatekintés című rovatában három írás olvasható.

Elsőként Lengyelország '80 címmel Ivan Iveković a lengyelországi eseményeket foglalja össze, elemzi a problémák okait, majd levonja a következtetést: „A lengyel krízis is igazolja, hogy a munkások úgy viszonyulnak az államhoz — a munkaadóhoz —, még akkor is, ha az szocialista, és a munkások érdekét hivatott képviselni, mint a termelőeszközök bármilyen magántulajdonosához, aki kizsákmányolja őket. Ismételten bebizonyosodott az is, hogy a hazai és a külföldi burzsoáziának az állam általi kisajátítása nem szünteti meg automatikusan a kizsákmányoló viszonyokat is.” „A szocializmus dekrétummal való létrehozása sem Lengyelországban, sem máshol nem szüntette meg a szociális különbségeket, vele együtt az osztálykülönbségeket, konfliktusokat, sztrájkokat és a társadalmi válságokat sem.” Végezetül a szakszervezet szerepét és a nyugati sajtó reagálását ismerteti.

Danijel Djurek cikkének címe: Harc a jövedelemért mint a technológiai politika lényege, melyben a nemzetközi gazdasági viszonyokról, a nyersanyag előállításáról és behozataláról ír. Utal a tudomány és a technológia együttműködésének fontosságára a nyersanyag-feldolgozás terén.

Stanislava Koprivica-Ostrić a Jugoszláv Kommunista Párt vukovári kongresszusáról ír. Felidézi e kongresszus eseményeit, hangulatát, méltatja jelentőségét és eredményeit.

A Szocializmus időszerű problémái elnevezésű rovatban 4 cikket olvashat az érdeklődő.

Az első címe: Felelősség és öngazgatás. Szerzője: Mladen Zvonarević. E terjedelmes tanulmány bevezetőjében a felelősség társadalmi és pszichológiai jelentőségéről, pszichológiai méreteiről van szó. Továbbá a következő kérdéseket válaszolja meg a szerző: ki, miért, kinek, hogyan és

mikor felelős? Végezetül a társult munkáról szóló törvényt elemzi a felelősség szemszögéből.

Branimir Lokin írásában az árfolyam-politika eddigi tapasztalataival, a jugoszláv árfolyam modelljével és a devizagazdálkodásról szóló törvénnyel foglalkozik.

A harmadik tanulmány szerzője Ante Josipović. Josipović a gazdaság tehermentesítését taglalja. E cikk választ ad arra: Mikért járulhat-nak hozzá a biztosítási közösségek a gazdaság felhalmozásának és újra-termelésének növeléséhez.

E rovat utolsó cikke A társultmunka-alapszervezetek szervezése (1971—1974) mint az alkotmány tolmácsolásának, alkalmazásának problémája című írás. Szerzője Miomir Martulović. Lényeges mondanivalója a nyelv és a jog kapcsolatának, valamint a jugoszláv szerzők álláspont-jának ismertetése a nyelv szerepéről a jog és a jogi normák tolmácsolása terén. Miomir Martulović írása második részében az alkotmánybírósa-gok nyelvi gyakorlatáról ír.

A következő rovat a társadalomtudományok problémáival foglal-kozik. Marko Kerševan cikkének címe: Marxista szociológia? Témája a marxista, a burzsoá szociológia és a történelmi materializmus.

Ezek után a jog és a politika kapcsolatáról szóló tanulmány olvas-ható, melynek szerzője Anton Perenić. A jog és a politika mint társa-dalmi jelenségek közötti kapcsolat problémáit boncolgatja a korszerű, politikailag szervezett társadalomban. Ismerteti a jogot mint politikai eszközt. Ír a jog alkalmazásáról, a jogi technika és a politika közötti viszonyról.

A Naše teme folyóirat Nemzetközi gazdasági viszonyok rovatában Ivo Dragičević írása van soron. Címe: A multinacionális társaságok és a nemzetközi gazdasági rend. A multinacionális társaság fogalmának meghatározása után statisztikai adatokat közöl a vezető tőkés országok külföldi befektetéseiről. Elemzi e tevékenységek hatását a gazdaságilag fejlett és fejletlen országokban.

Duško Pavlović cikkének témája a transznacionális társaságok, a technológia átvitele és a fejlődő országok. Vizsgálódásának tárgyát a következő területek képezik: transznacionális társaságok pozitív és ne-gatív szerepe a nemzetközi gazdasági viszonyokban, a technológiai vív-mányok terjesztésében, valamint a technológia átvitelének hatása a fog-lalkoztatottak számának alakulására.

A Naše teme folyóirat e rovatában még egy írást közöl, melynek címe: A nemzetközi magántőke és az emberi szükségletek közötti kap-csolat. E cikk szerzője Vera Vugrinec-Hitrec.

A Marxizmus történetéből elnevezésű rovatban három levél olvas-ható. Az elsőt P. N. Tkacsov írta Engelsnek, a másodikat V. J. Zasulics Marxnak (Londonba), a harmadikat pedig Plehanov írta Engelsnek, szintén Londonba.

A Naše teme folyóirat végezetül Višnja Stopar: Mediterrán '80 című írását közli, melyet a június 27—29-ig, Dubrovnikban megtartott ke-

rekasztal-értekezletnek szentel. Az értekezleten politikai dolgozók, tudósok, újságírók vettek részt és az európai biztonsággal foglalkoztak.

A folyóirat utolsó oldalain könyv- és folyóiratszemlét olvashat az érdeklődő.

A MARKETING FOLYÓIRAT 1980/3. SZÁMA

A Marketing a Jugoszláv Marketing Társulat (JUMA) folyóirata, amely háromhavonként jelenik meg a zágrábi Informator kiadásában. Idei harmadik száma társadalmi-gazdasági rendszerünk időszerű marketing-problémáival foglalkozik.

A folyóirat elsőként dr. Momčilo Milisavljević: A marketingkonceptió a társult munka hosszú távú fejlődésében című bevezetőjét közli, amely a JUMA októberben megtartott VII. kongresszusának témáját és a társulat eddigi munkáját értékeli. Kitérve az eddig megtartott kongresszusok témáira, a szerző kiemeli, hogy az első kivételével mindegyik kongresszus a társadalmi-gazdasági élet és a gazdasági szervezetek általános problémáival foglalkozott. Rámutat ezenkívül a VII. kongresszus témájának (A marketingkonceptió a társult munka hosszú távú fejlődésében) jól sikerült megválasztására, mivel a társadalmi tervezésről és társadalmi tervről szóló törvény értelmében társadalmunk minden tervezési egysége a hosszú távú fejlődés-előrejelzés (1990-ig, sőt 2000-ig) és a középtávú fejlődési terv (1981—1985) meghozatalán dolgozik. E folyamatban, hangsúlyozza a szerző, feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a tervezés nemcsak a tervek kidolgozásából és elfogadásából áll, hanem az egy folyamat, amely magába foglalja az egyszer meghozott tervek teljesítésének állandó ellenőrzését, korrigálását és új elemekkel való kibővítést is. Befejezésül a szerző elmondja, hogy a társulat tizenkét évi folyamatos és aktív munkája elismerésre méltó, és tükrözi a társulat rátermettségét, hogy minden időszakban átfogóan feldolgozza öngazgatású piac- és tervgazdálkodásunk bármely komplex és időszerű problémáját.

A következő, A marketing elmélet fejlődése Magyarországon című írás szerzője dr. Hovanyi Gábor bemutatja a marketingaktivitás szerepének és jelentőségének fejlődési útját Magyarországon. Megállapítja, hogy az 1968-ban bevezetett marketingaktivitások fejlődésében napjainkig három szakaszt különböztethetünk meg: a bevezetés, a hanyatlás és a felismerés fázisát. A szerző egyben rámutat a szocialista mar-

kettingkonceptió specifikusságára, amely a marketing döntések nemzetgazdasági szinten történő összehangolásában (ill. centralizálásában) nyilvánul meg. Az elemzés végén a szerző kiemeli a magyarországi marketingkonceptió fejlesztésének további feladatait, mindennekeltt az eltérő vállalati érdekek egy egységes és optimális akciótervbe történő összefűzését.

Tanja Praljak Kesić, a Szarajevói Közgazdasági Kar munkatársa A termék, illetve márka iránti lojalitásról ír. Rövid áttekintést ad a lojalitás eddigi definícióiról, majd a termék, illetve márka iránti lojalitás mérési lehetőségeiről. A szerző elemzése során a lojalitási modelleket determinatív és sztochasztikus modellekre csoportosítja és kiemeli a termék, ill. a márka iránti lojalitás pszichológiai tényezőkkel való összefüggését. Végezetül hangsúlyozza a témakör jelentőségét a döntéshozatal és piaci stratégia szempontjából, mivel a márka iránti lojalitás a gazdasági szervezet piaci részesedésének egyik meghatározó tényezője.

Dr. Danilo Vezjak, a Maribori Közgazdasági Főiskola professzora írásának címe: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok tervezése a marketingkonceptió alapja. A nemzetközi marketing tervezését a szerző a következő hat szakaszra osztja fel:

1. A társultmunka-szervezet nemzetközi gazdasági kapcsolatainak kutatása azzal a céllal, hogy meghatározzuk további fejlesztésének lehetőségeit.

2. A társultmunka-szervezet eddigi nemzetközi kapcsolatainak elemzése.

3. A világpiaci helyzet elemzése és előrejelzése.

4. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok tervének meghozatala és elfogadása, illetve a hosszú és rövid távú célok meghatározása.

5. Ügyviteli stratégia- és taktikatervezés.

6. A kitűzött célok, stratégia és taktika folyamatos ellenőrzése és korrigálása.

A tervezés egyes szakaszainak elemzésekor a szerző figyelembe veszi mind a nemzetközi gazdasági kapcsolatainkat meghatározó belső (társadalmi és piaci rendszerünk) mind pedig a külső (nemzetközi gazdasági viszonyok és világpiac) tényezőket.

A folyóirat második része gyakorlati problémák feldolgozását tartalmazza és többek között Aldo Ivanišević („TEB” Zagreb): A személygépkocsi-kereslet előrejelzése 1985-ig Jugoszlávia piacán komparatív módszer és trend segítségével; Miroslav Spasojević („Miloje Zakić” Kruševac): A tömegtájékoztatás szerepe az autógumi-értékesítésben; Damir Šubić: A kiskereskedelmi háttéri funkciók eredményes megszervezésének bemutatása egy nagykereskedelmi munkaszervezet példáján és Andrija Melinčević (Lovran): Az isztria-kvarnerói övezet és az opátiai riviera helyzete Jugoszlávia idegenforgalmának fejlődésében című írást közli.

A marketing folyóirat e száma a gazdasági bíróság gyakorlatából is

közül néhány ítéletet, majd tájékoztat bennünket az eddig megtartott tanácskozások rendelkezésre álló kiadványairól és ismerteti a jelentősebb rendezvények naptárát.

A folyóirat utolsó rovatába két szakkönyvre hívja fel a figyelmet. Dr. M. C. Smith, a Mississippi Egyetem farmaceutikai kara professzorának 1975-ben megjelent könyvét, a Farmaceutikai marketing alapelveit, dr. Branko Maričić R. mutatja be. Prof. dr. Baban Ljubomir művének második bővített kiadását, melynek címe: Az összetett ügyviteli szervezetek piaci politikájának alkalmazása az agráripari komplexumban pedig Tanasijević Blagoje (RTB Bor — IPB Zaječar) ismerteti.

A FORUM MARXISTA KÖNYVESBOLTJÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA

1981. január—február

SZERBHORVÁT NYELVŰ KÖNYVEINKBŐL

Tito élete és munkássága

Bratko: TITOVÍ PUTEVÍ MIRA
Otokar Keršovani, Rijeka
300,— din.

Broz: INTERVJUI
August Cesarec, Mladost, Zgb
450,— din.

Broz: OPŠTENARODNA ODBRANA
I DRUŠTVENA SAMOZAŠTITA
Udruženi izdavači
300,— din.

JUGOSLAVIJA O TITU — SVET O
TITU I—II

Komunist—Tanjug, Bgd
I—II 1120,— din.

Šetinac: NA TITOVOM PUTU
Globus, Zgb,
305,— din.

Štaubinger: NE STALJINIZMU
Globus, Zgb,
450,— din.

TITO — ILUSTROVANA
BIOGRAFIJA
Vuk Karadžić, Bgd
900,— din.

Társadalmi-politikai témák

Guérin: ANARHIZAM
Naprijed, Zgb
160,— din.

Jantol: SOCIJALIZAM I JAVNOST
Centar za kult. djel. SSOH, Zgb
150,— din.

Kardelj: RAZVOJ I ULOGA SSRNJ
Centar PK SKV za pol. studije, Új-
vidék
150,— din.

Nikolovski: TOKOVI
SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE
U JUGOSLAVIJI I OPŠTE-
NARODNA ODBRANA
Vojnoizdavački zavod, Bgd
280,— din.

Popović: INTELIGENCIJA I
RADNIČKA KLASA
Radnička štampa, Bgd
230,— din.

REVOLUCIONARNI SINDIKATI
JUGOSLAVIJE
Eksport pres, Bgd,
800,— din.

Önigazgatás

KOMENTAR ZAKONA O
UDRUŽENOM RADU
Privredni pregled, Bgd
1200,— din.

Kurtović: IDEJNE BORBE U
SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU
Rad, Bgd
300,— din.

Lejlić: OPŠTINA U
SAMOUPRAVNOM SISTEMU
Svjetlost, Sarajevo
350,— din.

PRIRUČNIK ZA PRIMENU
ZAKONA O UDRUŽENOM RADU
Centar za radničko samoupravljanje,
Bgd
600,— din.

Stojanović: UPRAVLJANJE
RAZVOJEM U SAMOUPRAVNOM
DRUŠTVU
Savremena administracija, Bgd
280,— din.

SVET O SAMOUPRAVLJANJU
Ekspres, Bgd
750,— din.

Todorović: KA ZAJEDNICI
SLOBODNIH PROIZVOĐAČA
Komunist, Bgd
355,— din.

Vratuša: OSTVARIVANJE ZAKONA
O UDRUŽENOM RADU
Komunist, Bgd
145,— din.

Vukićević: TEORIJA I PRAKSA
SAMOUPRAVLJANJA
Privredni pregled, Bgd
250,— din.

Jugoszlavia és a nagyvilág

Mojszov: DIMENZIJE
NESVRSTANOSTI
Radnička štampa, Bgd
300,— din.

Bošković: ANTIJUGOSLOVENSKA
FAŠISTIČKA EMIGRACIJA
Sloboda—Dnevnik
450,— din.

ŠESTA KONFERENCIJA
NESVRSTANIH ZEMALJA U
HAVANI
Komunist, Bgd
110,— din.

Filozófia, szociológia, esztétika

Adorno—Horkheimer:
SOCIOLOŠKE STUDIJE
Školaka knjiga, Zgb
150,— din.

Cvitanović: MARKSISTIČKA MISAO
I RELIGIJA
Svjetlost, Sarajevo
270,— din.

Fromm: ZBOR IZ DELA I—IX
— ANATOMIJA LJUDSKE
DESTRUKTIVNOSTI I—II
— AUTORITET I PORODICA
— KRIZA PSIHOANALIZE
— ČOVJEK ZA SEBE
— IMATI ILI BITI
— VELIČINA I GRANICE
FREUDOVE MISLI
— UMIJEĆE LJUBAVI
— S ONU STRANU OKOVA
ILUZIJE
I—IX 3000,— din.

From: ZDRAVO DRUŠTVO
Rad, Bgd
250,— din.

Goldman: SKRIVENI BOG
BIGZ, Bgd
500,— din.

HEGELOVA DESNICA
Veselin Masleša, Sarajevo
600,— din.

MARKSISTIČKA FILOZOFIJA —
ZBORNIK
Naučna knjiga, Bgd
340,— din.

Pavićević: SOCIOLOGIJA I
FILOZOFIJA RELIGIJE
BIGZ, Bgd
450,— din.

Pejanović: MARKSISTIČKA
FILOZOFIJA
Privredni pregleđ
350,— din.

RELIGIOZNI OBREDI, OBIČAJI
I SIMBOLI
Radnička štampa, Bgd
450,— din.

Vitgenštajn: FILOZOFSKA
ISTRAŽIVANJA
Nolit, Bgd
350,— din.

Vranicki: ISTORIJA
MARKSISTIČKE FILOZOFIJE
XX VEKA
Nolit, Bgd
250,— din.

Művelődés és oktatás

OBRAZOVANJE U VOJVODINI
(Ötnyelvű kiadás)
Misao, Újvidék
500,— din.

POLITIČKA ŠKOLA (brosúrák)
— Bakočević: AKTUELNA PITANJA
RAZVOJA MEĐUNARODNIH
ODNOSA I SPOLJNA POLITIKA
JUGOSLAVIJE
— Broz: ISTORIJSKA MISIJA
POKRETA NESVRSTAVANJA
— Dragosavac: SAVEZ KOMUNISTA
U REVOLUCIONARNOJ AKCIJI
— Kotorić: NEKA AKTUELNA
PITANJA OSTVARIVANJA
USTAVNOG KONCEPTA
FEDERACIJE
— Lovrić: DELEGATSKI SISTEM
— Marković: NEKA PITANJA
RAZVOJA DELEGATSKOG
SISTEMA I USTAVNIH
PROMENA
— Pozderac: NACIONALNI
ODNOSI U SOCIJALISTIČKOM
SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU
— Rožić: SOCIJALISTIČKI SAVEZ
U SOCIJALISTIČKOM
SAMOUPRAVLJANJU
— Stavrev: IZVRŠNI I UPRAVNI
ORGANI U DELEGATSKOM
SISTEMU
Radnička štampa, Bgd
Ára fűzetenként 25,— din.

Potkonjak: SISTEM OBRAZOVANJA
I VASPITANJA U JUGOSLAVIJI
Zavod za udžbenike, Bgd
150,— din.

Stojakov: EFIKASNOST
MARKSISTIČKOG
OBRAZOVANJA
Centar PK SKV za pol. studije, Új-
vidék
250,— din. (kve)
200,— din. (fve)

Šuvar: POLITIKA I KULTURA
Globus, Zgb
350,— din.

Tomanović: DRUŠTVENE PROMENE
I OBRAZOVANJE
Komunist, Bgd
112,— din.

Történelmi témák

Kecić: SINDIKALNI POKRET
POLJOPRIVREDNIH RADNIKA
U VOJVODINI
Institut za istoriju, Újvidék
200,— din.

Panić: TREĆA VOJVOĐANSKA
BRIGADA
Vojnoizdavački zavod, Bgd
250,— din.

Petranović: ISTORIJA JUGOSLAVIJE
1918—1978
Nolit, Bgd
600,— din.

Veselinov: SVI SMO MI JEDNA
PARTIJA
II. kiadás
Institut za istoriju, Újvidék
300,— din.

VOJVODINA 1943
Institut za istoriju, Újvidék
200,— din.

Lexikonok, monográfiák, memoárok

LEXIKON — NARODNO-
OSLOBODILAČKI RAT I
REVOLUCIJA U JUGOSLAVIJI
1941—1945

Narodna knjiga — Partizanska knjiga,
Bgd
2200,— din.

Seton—Watson: NACIJE I DRŽAVE
Globus, Zgb
540,— din.

Sulzberger: MEMOARI
Globus, Zgb
490,— din.

VOJVODINA — VAJDASÁG
Fotomonográfia — szerbhorvát, ma-
gyar, szlovák, román és ruszin nyelvű
kísérőszöveggel
Jugoslovenska revija, Bgd
700,— din.

*MAGYAR NYELVŰ
KÖNYVEINKBŐL*

Broz, Josip Tito: ÖSSZEGYŰJTOTT
MŰVEI I—V
Forum, Újvidék
I—V 710,— din.

Hahn István: ISTENEK ÉS NÉPEK
Mínerva, Bp
90,30 din.

Hermann István: TELEOLÓGIA ÉS
TÖRTÉNETISÉG
Gondolat, Bp
153,30 din.

Kecic: FORRADALMI MUNKÁS-
MOZGALOM VAJDASÁGBAN
1917—1921
Forum, Újvidék
600,— din.

Lukács József: ISTENEK ÚTJAI
Kossuth, Bp
79,80 din.

Lukács József: TÖRTÉNELEM,
FILOZÓFIA, VALLÁSOSság
Gondolat, Bp
97,20 din.

Rotbart: NE FELEDD EL RÉGI
BARÁTOD
Forum, Újvidék
200,— din.

Scheler: A FORMALIZMUS AZ
ETIKÁBAN ÉS A MATERIÁLIS
ÉRTÉKETIKA
Gondolat, Bp
205,80 din.

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Hornok Ferenc, dr. Matkovics József, Szöllősy Vágó László, Ágoston Pribilla Valéria, Tumbász Erzsébet

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Livia

Korrektor: Galambos Irén, Burányi Mária

SZÁMUNK SZERZŐI

Rajcsán István,

dr. Jovan Đorđević

dr. Neca Jovanov,

Hajnal Katalin,

dr. Jelena Bandin,

Kovács Teréz,

dr. Laki László,

dr. Szöllősy Vágó László,

Nagy László

dr. Danilo Kecić,

Hegedűs Antal

dr. Branko Prnjat,

dr. Rehák László,

dr. Mészáros Sándor,

Molnár Irén

Stangl Eleonóra

Tót Bagi Edit

Szilágyi Károly,

a DNSZSZ Országos Választmányának titkára, Belgrád

akadémikus, a jogtudományok doktora, Belgrád
a politikai tudományok doktora, az újvidéki Technológiai Kar tanára

a közgazdasági tudományok magisztere, a VDNSZSZ Tartományi Választmányának elnökségi tagja

a közgazdasági tudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára

a szociológiai tudományok magisztere, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanársegéde

a politikai tudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára

a pszichológia doktora, a Magyar Szó újságírója, Szabadka

pedagógus, a Szabadkai Foglalkoztatási Ünigazgatási Érdekközösség munkatársa

a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar Történelmi Intézetének tudományos munkatársa

történész, a karlócai Vajdasági Levéltár munkatársa

a politikai tudományok doktora, a belgrádi Politikai Tudományok Karának tanára

a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára

az újvidéki Bölcsészeti Kar Történelmi Intézetének tudományos munkatársa

okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéd-gyakornoka, főiskolai előadó

okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar könyvtárának munkatársa

okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéd-gyakornoka

a Forum Marxista Könyvesboltjának vezetője, Újvidék

létünk

társadalom, tudomány, kultúra

A Létünk X. évfolyamának (1980. évi) témakör szerinti tartalom-
jegyzéke

I. TÁRGYMUTATÓ

	Szám
TÁRSADALMI- POLITIKAI RENDSZER	KULJIĆ, Todor: A szocialista társadalom szer- kezete, 209. oldal 1
	KARDELJ, Edvard: A szocialista demokrácia a jugoszláv gyakorlatban, 439. oldal . . . 2
	KARDELJ, Edvard: Cikkek az užicei Borbá- ból, 473. oldal 2
	LACA, Ivan: A titói pártkonceptió, 485. ol- dal 2
	ĐURĐEV Aleksandar: A község szerepe a tár- sadalmi tervezésben, 295. oldal 2
	SZECSEI Mihály: A társadalmi tervezési rendszer szocialista öngazgatási koncepciója, 313. oldal 2
	SOKOLOVIĆ, Džemal: A proletárdiktatúra és a proletariátus önmaga feletti diktatúrája, 745. oldal 4—5
	BROZ, Josip Tito: A forradalmi elméletet nem végleges formában kapjuk, 861. oldal . . . 4—5
	REHÁK László: Lenin álláspontja a munkás- öngazgatás bevezetéséről és későbbi sorsáról a Szovjetunió államiságának első éveiben, 865. oldal 4—5
	PATAKI Éva: A proletárdiktatúra lenini ér- telmezése a jugoszláv társadalmi gyakorlat és marxisták megvilágításában, 882. oldal . . . 4—5
	NEMZETKÖZI SZEMLE, KÜLPOLITIKA
BÁLINT István: Magyarország alkalmazkodik az új gazdasági helyzethez, 501. oldal . . . 2	
SÉKOU TOURÉ: Tito mozgósított bennünket nemes céljaink megvalósítására, 919. oldal . 4—5	

	Szám
MINIĆ, Miloš: Tito az el nem kötelezettek mozgalmának építője, 937. oldal	4—5
REHÁK László: A szocializmushoz vezető eurokommunista út Dušan Popović elemzése szerint, 952. o.	4—5
MATES, Leo: Tito külpolitikai koncepciójának szerepe a nemzetközi viszonyokban, 1205. oldal	6
SZOCIOLÓGIA	
REHÁK László: A munkásosztály meghatározására vonatkozó társadalmilag elfogadott álláspontok Jugoszláviában, 11. oldal	1
ENYEDI György: A falusi átalakulás útjai a világon, 23. oldal	1
LAKI László: A társadalmi beilleszkedés problémái, 356. oldal	2
ÁROKSZÁLLÁSI BORZA Gyöngyi: Társadalmi előítéletek — etnocentrizmus, 760. oldal	4—5
MARKOVIĆ, Ž. Danilo: A munka humanizálása és a munkakultúra, 1029. oldal	6
KOVÁCS ŽNIDERŠIĆ, Ružica: Džemal Sokolovićnak a munkára és az önelidegenedésre vonatkozó nézetei, 1037. oldal	6
FILOZÓFIA	
BAJAGIĆ, Veronika: Az ember és a szabadság Marx filozófiai értelmezésében, 78. oldal .	1
BODROGVÁRI Ferenc: A domináció mint szükséglet, és az öngazgatás mint domináció, 1019. oldal	6
OKTATÁS ÉS NEVELÉS	
BOŽOVIĆ, Ratko: Oktatás dialektika nélkül, 86. oldal	1
MLADENOVIC, V. Uroš: Oktatástervezés — a diákok és a tanárok alkotótevékenysége, 96. oldal	1
TÓTH Lajos: Az oktatási-nevelési tevékenység, az öngazgatás és a pedagógiai vezetés tudományos-jogi alapja, a szakirányú oktatási központok alapszabályzatában, 812. oldal . . .	4—5
KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS: Pályaválasztás-pályairányítás 836. oldal	4—5
KULTÚRA	
HOFFMANN, RADICS Viktória: Ízlés és közművelődés, 802. oldal	4—5
ÁROKSZÁLLÁSI BORZA Gyöngyi: A kultúra kritikája Beno Zupančič művében, 1122. oldal	6

**NYELVMŰVELÉS,
EGYENJOGÚ
NYELV-
HASZNÁLAT**

- MOLNÁR Irén—REHÁK László: Anyanyelv az egyetemi oktatásban, 118. oldal 1
- BOLJANOVIĆ, Marija: A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának a tartományi törvényekben és egyéb jogszabályokban való rendezése, 129. oldal 1
- VÁRADY Tibor: Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelvi egyenrangúságának érvényesítése az egyetemi szintű oktatásban, 139. oldal 1
- POPIN, Vladimir: A nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatás a vajdasági társultmunka-szervezetekben, 143. oldal 1
- NEDELJKOVIĆ, Darinka: A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága az igazságszolgáltatási szervek előtti eljárásban, 145. oldal 1
- GULKA Géza: Az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítése tartományunk középfokú általános és hivatásirányú oktatásában és nevelésében 162. oldal 1
- KMEĆ, Jan: Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei egyenrangú nyelvhasználatának programja és az akció egybehangolása, 169. oldal 1
- MOLNÁR CSIKÓS László: A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználata alkotmányos elvei valóra váltásának lehetőségei azokban a községekben, amelyekben a magyar nyelv is egyenrangú, 178. oldal 1
- MOLNÁR Géza: Nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása a statisztikai adatok tükrében, 329. oldal 2
- SZLOBODA János: A szó becsületéért, 1109. oldal 6
- LETSCHE Endre: Az általános (köz)igazgatási eljárásról szóló törvény magyar nyelvű fordításának bírálata, 1129. oldal 6

**ETNOLÓGIA,
NÉPESSÉG-
TUDOMÁNY**

- GACEŠA, Nikola: Vajdaság nemzeteinek és nemzetiségeinek kivándorlása a két világháború közötti időszakban, 1083. oldal 6

IFJÚSÁG

- DŽUVEROVIĆ, Borisav: Az utópiától a valóságig, 193. oldal 1

KÜZGAZDASÁG

- BANDIN, Tomislav: Az újratermelési folyamatok a szocialista öngazgatású társult munka szervezeteiben, II. rész, 35. oldal 1

ĐURĐEV, Aleksandar: A község szerepe a társadalmi tervezésben, 295. oldal	2
SZECSEI Mihály: A társadalmi tervezési rendszer szocialista öngazgatási koncepciója, 313. oldal	2
SZENES György: Szabadka Vajdaság keretében, 368. oldal	2
ÁROKSZÁLLÁSI László: Rosa Luxemburg felhalmozásról szóló elmélete, 329. oldal	2
VUNJAK, Nenad: A tőkés rendszer gazdasági céljától az öngazgatású gazdaság céljáig, 408. oldal	2

TÖRTÉNELEM

KECIĆ, Danilo: Harc Tito stratégiai-taktikai koncepcióinak megvalósításáért a vajdasági szakszervezeti mozgalomban 1935—1941-ig, 769. oldal	4—5
PETKOVIĆ, Ranko: Tito történelmi érzéke, 922. oldal	4—5
GAÁL György: Vajdaság ipara és a proletariátus gazdasági helyzete a két világháború között, 1055. o.	6
* * *: A JKP V. országos értekezletének határozatai, 1161. oldal	6

**MEG-
EMLÉKEZÉSEK**

CSEHÁK Kálmán: In memoriam dr. Mirnics József, 7. o.	1
POPOV, Čedomir: dr. Mirnics József 1923—1979. 9. o.	1
JOSIP BROZ TITO 1892—1980. A Létünk 1980. 3. száma 535—703. oldal	3
Vlagyimir Iljics LENIN 861—890. oldal	4—5
DÉSI Ábel: Bodrogvári Ferenc 1935—1980. Életút és bibliográfia, 903. oldal	4—5
ÁROKSZÁLLÁSI BORZA Gyöngyi: Beno Zupančič, 1122. oldal	6

**KONGRESSZUSOK,
TUDOMÁNYOS
ÉRTEKEZLETEK**

Az egyenjogú nyelvhasználatról szóló tanácskozás, 128. oldal	1
REHÁK László: A gazdasági rendszer nyílt kérdései öngazgatású társadalmunkban, (Herceg-Novi, 1980. szeptember 17—19.), 1187. oldal	6
LAKI László: A munkaszociológusok szaktanácskozásáról (Niš, 1980. június 20—21.), 1196. oldal	6
DORONJSKI, Stevan beszéde a JKSZ KB-nek az V. országos értekezlet 40. évfordulója alkalmából megtartott ünnepi ülésén, 1151. old.	6

**INFORMATIKA,
KIBERNETIKA**

- MOLNÁR Verona: A termelés előkészítése matematikai módszerek alkalmazásával, 62. oldal 1
HUNYADI Anikó: Döntési táblázatok az adatfeldolgozási folyamatok leírásának és a rendszerszemléletű termelés vezetésének segéd-eszközei, 421. oldal 2
SOMOGYI Sándor—SZÓRÁD György: Az informatika és az automatikus adatfeldolgozás fejlődése a szabadkai körzet községekben 1976—1980-ig, illetve az 1981—1986-os tervidőszak célkitűzései, 711. oldal 4—5
KÖVESDI Illés: A tájékoztatás társadalmi rendszere, 726. oldal 4—5
SOMOGYI Sándor: Hozzájárulás a szimulációs módszerek alkalmazásához a mezőgazdasági komplexumban, 730. oldal 4—5

**KÖNYV- ÉS
FOLYÓIRAT-
SZEMLE**

- MOLNÁR Verona: Oskar Jursa: Kibernetika, 271. oldal 1
CSERVENÁK Róbert: Losonczy Ágnes: Zeneifjúság-mozgalom, 274. oldal 1
BAJAGIĆ Veronika: dr. Branko Prnjat: Kulturna politika, 511. oldal 2
MOLNÁR Verona: A legfontosabb optimumszámítási modellek, 519. oldal 2
PETKOVICS Kálmán: Josip Broz Tito Összegyűjtött Művei, I. kötet 670. oldal 3
MARKOVICS MAJTÉNYI András: Josip Broz Tito Összegyűjtött Művei, II. kötet, 676. oldal 3
MÉSZÁROS Sándor: Josip Broz Tito Összegyűjtött Művei, III. kötet, 680. oldal . . . 3
CSEHÁK Kálmán: Josip Broz Tito Összegyűjtött Művei, IV. kötet, 686. oldal . . . 3
REHÁK László: Josip Broz Tito Összegyűjtött Művei, V. kötet, 692. oldal 3
TORBICA, Čedomir: Izbor zanimanja (Pályaválasztás) (Rade Rodić, Misao, Újvidék, 1980.), 984. oldal 4—5
CSERVENÁK Róbert: Leonard Bernstein: A muzsika öröme, (Gondolat, Budapest, 1976.), 987. oldal 4—5
BARJAKTAROVIĆ, Mirko: Etnološka građa o romima-ciganima Vojvodine (A vajdasági cigányok néprajzi kutatásai), 993. oldal . . . 4—5
MOLNÁR Irén: Szám Attila: Krízis és forradalmi alap (Veljko Vlahović Munkásegyletem Szabadka, 1979.), 995. oldal 4—5
REHÁK László: A nemzeti kiteljesülés és a szocializmusért folyó harc egybefonódása Mu-

hamed Kešetović, elemzésében (dr. Muhamed Kešetović: Nacija u socijalizmu, Pres Kliping, Belgrád, 1978.), 1223. oldal	6
TÓTH Lajos: Inkei—Kozma—Nagy—Ritoók: Az ezredforduló iskolája (Tankönyvkiadó Budapest, 1979.), 1230. oldal	6
CSERVENÁK Róbert: Németh Amadé: Erkel (Gondolat, Budapest, 1979.), 1234. oldal . .	6
KOVÁCS ŽNIDERŠIČ Ružica: A Teorija in praksa legutóbbi száma, 282. oldal	1
STANGL Eleonóra: Az Opredeljenja 1979. évi 10. és 11. száma, 285. oldal	1
STANGL Eleonóra: A Pregled 1979. évi 11—12. száma, 517. oldal	2
TÓT BAGI Edit: A reklám mint tömegkommunikációs eszköz — a belgrádi rádió III. műsorában elhangzott adás szöveggyűjteményének ismertetése, 519. oldal	2
KOVÁCS ŽNIDERŠIČ Ružica: A Teorija in praksa 1980 áprilisi száma, 975. oldal . . ,	4—5
KOVÁCS ŽNIDERŠIČ Ružica: A Teorija in praksa 1980 májusi száma, 978. oldal . . .	4—5
STANGL Eleonóra: A Socijalizam 1980. évi 2. száma, 981. oldal	4—5
STANGL Eleonóra: A Savremenost 1980. évi 7—8. száma, 1241. oldal	6

II. A SZERZŐK NÉVMUTATÓJA

- ALIMPIĆ, Dušan 3 (579)
ÁROKSZÁLLASI BORZA Gyöngyi 4—5 (760), 6 (1122)
ÁROKSZÁLLASI László 2 (392)
AZUCKI Livia 3 (701)

BAJAGIĆ, Veronika 1 (78), 2 (511)
BAKALI, Mahmut 3 (633)
BAKARIĆ, Vladimir 3 (565)
BÁLINT István 2 (501)
BANDIN, Tomislav 1 (35)
BARJAKTAROVIC, Mirko 4—5 (993)
BLAŽEVIĆ, Jakov 3 (623)
BODROGVÁRI Ferenc 6 (1019)
BOLJEVIĆ, Marija 1 (129)
BOŽOVIĆ, Ratko 1 (86)
BROZ, Josip Tito 4—5 (861)

CSEHÁK Kálmán 1 (7)
CSEMERSZKI, Angel 3 (647)
CSERVENÁK Róbert 1 (274), 4—5 (987), 6 (1234)

DÉSI Ábel 3 (647)
DORONJSKI, Stevan 3 (554), 6 (1151)
DŽUVEROVIĆ, Borisav 1 (193)

ĐURĐEV, Aleksandar 2 (295)

ENYEDI György 1 (23)

GAÁL György 6 (1055)
GAČEŠA, Nikola 6 (1083)
GLIGORIJEVIĆ, Dušan 3 (550)
GULKA Géza 1 (162)

HOFFMANN RADICS Viktória 4—5 (802)
HUNYADI Anikó 2 (421)

LAČA, Ivan 2 (485)

LAKI László 2 (356), 6 (1196)
LETSCH Endre 6 (1129)

KARDELJ, Edvard 2 (439, 473)
KEČIĆ, Danilo 4—5 (769)
KMEČ, Jan 1 (169)
KOLISEVSZKI, Lazar 3 (560)
KOVÁCS ŽNIDERŠIĆ Ružica 1 (282), 4—5 (975, 978), 6 (1037)
KÖVESDI Illés 4—5 (726)
KULJIĆ, Todor 1 (209)

MARKOVICS MAJTÉNYI András 3 (676)
MARKOVIĆ, Ž. Danilo 6 (1029)
MATES, Leo 6 (1205)
MÉSZÁROS Sándor 3 (680)
MILATOVIĆ, Veljko 3 (613)
MINIĆ, Miloš 4—5 (937)
MLADENOVIĆ, V. Uroš 1 (96)
MOLNÁR CSIKÓS László 1 (178)
MOLNÁR Géza 2 (329)
MOLNÁR Irén 1 (118), 4—5 (995)
MOLNÁR Verona 1 (62, 271), 2 (514)

NEDELJKOVIĆ, Darinka 1 (154)

PATAKI Éva 4—5 (882)
PETKOVICS Kálmán 3 (670)
PETKOVIĆ, Ranko 4—5 (922)
PLAŠĆ, Dragutin 3 (546)
POBULIĆ, Simeon 1 (247)
POPIN, Vladimir 1 (143)
POPIT, France 3 (665)
POPOV, Čedomir 1 (9)

REHÁK László 1 (11), 3 (692), 4—5 (865, 952) 6 (1187, 1223)
ROŽIĆ, Marjan 3 (542)

SOMOGYI Sándor 4—5 (711, 730)
STANGL Eleonóra 1 (285), 2 (517), 4—5 (981), 6 (1244)

SÉKOU TOURÉ 4—5 (919)
SZECSEI Mihály 2 (313)
SZENES György 2 (368)
SZILÁGYI Károly 1 (289), 2 (522), 4—5 (998), 6 (1244)
SZLOBODA János 6 (1109)
SOKOLOVIĆ, Džemal 4—5 (745)
SZÓRÁD György 4—5 (711)
SZOLLÓSY VAGÓ László 4—5 (836)
STOJANOVIĆ, Nikola 3 (592)

TORBICA, Čedomir 4—5 (984)
TÓT BAGI Edit 2 (519)
TÓTH Lajos 4—5 (812), 6 (1230)

VÁRADY Tibor 1 (135)
VIDIĆ, Dobrivoje 3 (658)
VUNJAK, Nenad 2 (408)

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2. Szerkesztőségi óra: minden nap 9—11 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányszámonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 50, külföldi címzettre 100 dinár. Megrendelhető. Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

